

MILORAD NIKČEVIĆ
ŽIVOT I DJELO

Izdavač

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

Zbornici

Knjiga 16

Urednici

Milan Marković
Aleksandar Radoman
Adnan Čirgić

Redakcija

Adnan Čirgić
Ljudmila Vasiljeva
Milica Lukić
Jakov Sabljic
Aleksandar Radoman
Novica Vujović
Boban Batrićević
Milan Marković

Recenzenti

Novak Kilibarda
Vanda Babić
Andrijana Nikolić
Tina Varga-Oswald
Ethem Mandić
Sanja Orlandić

**MILORAD NIKČEVIĆ
ŽIVOT I DJELO**

**Zbornik radova s međunarodnoga naučnog skupa
održanog na Cetinju 8. maja 2022.**

FCJK

Cetinje, 2022.

Milorad Nikčević
(1941–2021)

Adnan ČIRGIĆ (Podgorica)

Dekan Fakulteta za crnogorski jezik i književnost

POZDRAVNA RIJEČ

Poštovane dame i gospodo,

Pošlo je već cijelih 14 godina otkako smo tada pod krovom NVO Instituta za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“ pregli da organizujemo naučni skup posvećen utemeljivaču montenegristike Vojislavu P. Nikčeviću. Bez mnogo iskustva u poslovima te vrste, još uvijek kao početnici u nauci, podršku i pomoć dobili smo tada od Vojislavljeva brata, uglednog univerzitetskog profesora Milorada Nikčevića. Bio je Milorad tu ne samo da pomogne organizaciju skupa, posavjetuje, poveže s inostranim slavistima, založi svoj autoritet za uspostavu saradnje između ljudi i ustanova svoje dvije domovine, već i da, uz vječiti osmijeh i životnu lakoću, bude i neformalni mentor i iskreni prijatelj. U proteklih 14 godina organizovano je na desetine skupova, tribina i promocija na kojima je uz nas kao dobri duh FCJK i montenegristike bdio Milorad Nikčević, sve do posljednjih Cetinjskih filoloških dana u septembru 2021. godine, kad ga je bolest spriječila da bude ponovo s nama. Stoga je danas neobično i teško otvoriti naučni skup na kojem on nije jedan od organizatora ili učesnika, već onaj koji nas je okupio da izrekemo sud o njegovu životu i djelu.

Milorad Nikčević rođen je 14. januara 1941. godine u Stubici (Pješivci), pokraj Nikšića. Osnovnu je školu završio u obližnjim Bogetićima, a gimnaziju u Nikšiću. Na Filozofskome fakultetu u Zagrebu diplomirao je jugoslavistiku i rusistiku. Zvanje magistra stekao je na Filozofskome fakultetu u Novom Sadu, a zvanje doktora nauka na Filološkome fakultetu u Beogradu, pod mentorstvom poznatoga historičara književnosti Jovana Deretića. Svoju vezanost za domovinu i njezinu književnost Nikčević je iskazao izborom teme i magistarskoga i dok-

MILORAD NIKČEVIĆ – ŽIVOT I DJELO

torskoga rada. Tema magistarskoga rada bila je *Stefan Mitrov Ljubiša i Njegoš – uticaji i paralele*, a doktorskoga *Crnogorska pripovijetka od 60-ih godina XIX vijeka do Prvoga svjetskog rata*. Za svojega 45-godišnjeg rada obavljao je razne funkcije i dužnosti – od srednjoškolskoga profesora do redovnoga univerzitetskog profesora u trajnome zvanju. Bio je profesor Filozofskoga fakulteta u Osijeku te jedan od osnivača Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju. Pored nekoliko stotina eseja i naučnih i stručnih radova autor je, samostalno ili u suautorstvu, i 22 knjige iz oblasti filologije, metodike nastave jezika i književnosti i kulturologije te voditelj nekoliko naučnih projekata, među kojima je svakako najznačajniji međunarodni naučni projekat o crnogorsko-hrvatskim vjekovnim književnim, kulturnim i jezičkim vezama, koji je uz potporu Ministarstva znanosti Republike Hrvatske trajao gotovo dvije decenije i polučio izvanredne rezultate. Za naučni i pedagoški rad te društveni angažman dobitnik je više nagrada i priznanja, poput Pečata grada Osijeka „za izuzetna ostvarenja u području znanosti“, Nagrade Osječko-baranjske županije „za životno djelo“, Odličja reda Danice Hrvatske s likom Marka Marulića, koje mu je uručio ondašnji predsjednik Republike Hrvatske Ivo Josipović, Povelje za poseban doprinos montenegristici Fakulteta za crnogorski jezik i književnost, Specijalne nagrade za životno djelo za filantropiju „Iskra“ i dr.

Milorad Nikčević je svojim montenegrističkim angažmanom u Hrvatskoj postao simbol borbe za crnogorski identitet. O tome ponajbolje svjedoči činjenica da je on 1995. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu utemeljio crnogorski studij Montenegrina (književnost, kultura i civilizacija crnogorskog naroda), onda kad je i u Crnoj Gori bilo gotovo nezamislivo osnivanje takvoga studija. Bio je član Društva hrvatskih književnika, Matice hrvatske, Hrvatskog filološkog društva, Dukljanske akademije nauka i umjetnosti, Crnogorskoga filološkog društva, Crnogorskoga PEN centra i dr.

Današnji skup okupio je Miloradove najbliže, članove porodice, prijatelje, asistente, saradnike. Na osnovu prijavljenih referata moglo bi se zaključiti da će o Miloradovu životu i djelu ovaj skup i zbornik radova koji će ga pratiti dati široku i meritornu sliku. No, Fakultet za crnogorski jezik i književnost nije od ustanova u kojima se kultura šecanja njeguje s mijene na uštap i ovaj skup zasigurno neće biti posljednja prilika da se pod ovim krovom govori o djelu Milorada Nikčevića, jer njemu ne pripa-

MILORAD NIKČEVIĆ – ŽIVOT I DJELO

da samo posebno mjesto na zidu uglednih filologa koji su gradili nauku o crnogorskome jeziku, književnosti i kulturi; njegovo je mjesto u samim temeljima Fakulteta za crnogorski jezik i književnost i montenegristike.

Otvaram naučni skup „Milorad Nikčević: život i djelo“ i želim vam uspješan rad!

Pregledni rad

Aleksandar RADOMAN (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje
aleksandar.radoman@fcjk.me

Adnan ČIRGIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje
adnan.cirgic@fcjk.me

DOPRINOS MILORADA NIKČEVIĆA MONTENEGRISTICI

U ovome prilogu autori daju osvrt na književnoistorijski i jezikoslovni rad Milorada Nikčevića. Za više od pet decenija aktivnoga naučnog rada, Nikčević je ostavio zamašan naučni opus u čijem je središtu crnogorska književnost XIX i početka XX vijeka. Monografijama o književnim odnosima Petra II Petrovića-Njegoša i Stefana Mitrova Ljubiše, crnogorskoj pripovjedačkoj prozi druge polovine XIX i početka XX vijeka te osobito kapitalnom sintezom *Crnogorska književnost od 1852. do 1918*, objavljenom kao treći tom *Istorije crnogorske književnosti*, kao i brojnim radovima u kojima je analizirao crnogorsko-hrvatske književne, jezičke i kulturne veze, Nikčević je dao izuzetan doprinos utemeljenju savremene književne montenegristike. U radu je ukazano i na značaj Nikčevićeva rada na afirmaciji crnogorskoga jezika i njegovoj standardizaciji, kao i na izučavanju cjelokupne crnogorske književno-jezičke baštine. Od ne manje vrijednosti bio je i njegov intelektualni angažman na odbrani i afirmaciji crnogorskoga jezika i kulture.

Ključne riječi: *Milorad Nikčević, istorija književnosti, montenegristika, Petar II Petrović-Njegoš, Stefan Mitrov Ljubiša*

Milorad Nikčević pripada krugu crnogorskih naučnika i intelektualaca koji su u potonjih pet decenija odigrali ključnu ulogu u učvršćivanju svijesti o posebnosti crnogorskoga jezika, književnosti i kulture. Za sve to vrijeme pripala mu je osobena pozicija – budući da je cijeli

svoj radni vijek proveo u Hrvatskoj, tu stekao univerzitetsku karijeru i potpunu naučnu afirmaciju, osim što je doprinosa naučnoj promociji temeljnih odrednica crnogorskoga nacionalnog identiteta, on je bio i dragocjena spona između dviju kultura – crnogorske i hrvatske. Nije prećerano reći da je njegov angažman u tom pravcu bez presedana u novijoj historiji dviju zemalja. No od ne manjega je značaja i Nikčevićev doprinos fundiranju savremene montenegriskike. Njegov je naučni opus zamašan, interdisciplinaran i žanrovski raznolik, pa ćemo se u ovome prilogu zadržati samo na nekoliko okvirnih napomena vezanih za književnoistorijski i jezikoslovni segment njegova opusa. Zapravo, za onaj dio njegova naučnoga angažmana koji se odnosi na crnogorsku književnost XIX i početka XX stoljeća te radove o crnogorskome jeziku.

Milorad Nikčević rođen je 14. januara 1941. godine u Stubici (Pješivci), pokraj Nikšića. Osnovnu je školu završio u obližnjim Bogetićima, a gimnaziju u Nikšiću. Na Filozofskome fakultetu u Zagrebu diplomirao je jugoslavistiku i rusistiku. Zvanje magistra stekao je na Filozofskome fakultetu u Novom Sadu, a zvanje doktora nauka na Filološkome fakultetu u Beogradu, pod mentorstvom poznatoga historičara književnosti Jovana Deretića. Svoju vezanost za domovinu i njezinu književnost Nikčević je iskazao izborom teme i magistarskoga i doktorskoga rada. Tema magistarskoga rada bila je *Stefan Mitrov Ljubiša i Njegoš – uticaji i paralele* (1978), a doktorskoga *Crnogorska pripovijetka od 60-ih godina XIX vijeka do Prvoga svjetskog rata* (1985). Milorad Nikčević je za svojega 45-godišnjeg rada obavljao razne funkcije i dužnosti – od srednjoškolskoga profesora do redovnoga univerzitetskog profesora u trajnome zvanju. Bio je profesor Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju od njegova osnivanja 2014. godine pa do smrti. Pored nekoliko stotina eseja i naučnih i stručnih radova autor je i 21 knjige iz oblasti filologije, metodike nastave jezika i književnosti i kulturologije te voditelj nekoliko naučnih projekata, među kojima je svakako najznačajniji međunarodni naučni projekat o crnogorsko-hrvatskim vjekovnim književnim, kulturnim i jezičkim vezama, koji je uz potporu Ministarstva znanosti Republike Hrvatske trajao gotovo dvije decenije. Nikčević je svojim montenegrističkim angažmanom u Hrvatskoj postao simbol borbe za crnogorski identitet. Gotovo da nema značajnijega projekta iz te oblasti a da on u njemu nije učestvovao. O tome ponajbolje svjedoči činjenica da je 1995. godine na Filozofskome

fakultetu Sveučilišta u Zagrebu utemeljio crnogorski studij Montenegrina, onda kad je i u Crnoj Gori bilo gotovo nezamislivo osnivanje takvoga studija. Bio je član Društva hrvatskih književnika, Matice hrvatske, Hrvatskog filološkog društva, Dukljanske akademije nauka i umjetnosti, Crnogorskoga PEN centra i dr.¹ Za naučni i pedagoški rad te društveni angažman dobitnik je više nagrada i priznanja, poput Pečata grada Osijeka „za izuzetna ostvarenja u području znanosti“ (2003), Nagrade Osječko-baranjske županije „za životno djelo“ (2012), Odličja reda Danice Hrvatske s likom Marka Marulića, koje mu je uručio ondašnji predsjednik Republike Hrvatske Ivo Josipović (2014), Povelje za poseban doprinos montenegristici Fakulteta za crnogorski jezik i književnost (2017), Specijalne nagrade za životno djelo za filantropiju „Iskra“ (2020) i dr. Preminuo je u Osijeku 13. 10. 2021. godine.

Kad se sagleda u cjelini naučni opus Milorada Nikčevića, lako je uočljivo da je on po svojim primarnim interesovanjima i postignućima zapravo historičar književnosti. Središnje pak mjesto u njegovim književnoistorijskim istraživanjima pripada crnogorskoj književnosti XIX i početka XX vijeka. No ako je tematikom Nikčević uglavnom orijentisan na crnogorsku književnost naznačenoga perioda, pristupom materiji, načinom njene obrade, on je u prvome redu usmjeren na dodire, interferencije i uticaje u literaturi. Oglada se to kako u njegovu magistarskome radu, đe je „sučelio“ dva klasika crnogorske književnosti, Njegoša i Ljubišu, a potom ispitaio i njihov odnos prema usmenoj književnosti, tako i u doktorskoj disertaciji, u kojoj je osvijetlio cio jedan nepoznati korpus naše literature i sagledao ga u kontekstu južnoslovenskih i evropskih literarnih tokova. Takva je, na koncu, i njegova kapitalna *Istorija crnogorske književnosti od sredine XIX vijeka do 1918. godine*.

Magistarski rad *Stefan Mitrov Ljubiša i Njegoš – uticaji i paralele* Nikčević je odbranio na Filozofskome fakultetu u Novom Sadu 1976. godine. Koicidiralo je to s naglim rastom naučnoga interesovanja za Stefana Mitrova Ljubišu, značajnu i do toga trenutka prilično neproučenu ličnost crnogorske književne istorije. Prvo je 1976. godine Crnogorska akademija nauka i umjetnosti organizovala u tadašnjem Titogradu i Budvi veliki naučni simpozijum o Ljubiši, a iste godine publi-

¹ V. Nada Drašković, *Bio-bibliografija Milorada Nikčevića*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2016.

kovan je i zbornik s toga simpozijuma. Zatim su se u nekoliko narednih godina pojavile tri dragocjene književnoistorijske monografije o Ljubiši – *Književno djelo Stefana Mitrova Ljubiše* Božidara Pejovića (1977), *Pripovijedanje kao opsesija* Nova Vukovića (1980) i *Tragajući za Ljubišom* Radoslava Rotkovića (1982). Kad se to ima u vidu, postaje jasno da je Ljubiša krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina XX vijeka, više od kojega drugog pisca, dospio u centar pažnje crnogorske književne historiografije. Nikčevićeva magistarska teza pojavila se kao zaseban tematski blok u knjizi *Transformacije i strukture* (Školske novine, Zagreb, 1982) i skrenula pažnju naučne javnosti upravo smjelim metodološkim iskorakom. U uvodnome dijelu studije Nikčević ovako objašnjava svoj književnoistorijski postupak: „Književno djelo Njegoša i Ljubiše pruža nam dovoljno mogućnosti da njegove međusobne, jedva uočljive veze, unutrašnje strukturiranosti i dodirnosti što su satkane od suptilnih i teško uočljivih nijansi i boja sagledamo, ponajviše u tematskom i motivskom svijetu, zatim u formalnom pogledu, a ponekad i u dalekim reminiscencijama, idejno-umjetničkim i estetskim uticajima. Tek kad se Ljubišine pripovijesti razmotre komparativno, u odnosu prema Njegoševu djelu i drugim oblicima i formama crnogorskoga usmenog i pisanog stvaralaštva, doći će do pouzdanijih sinteza i zaključaka o Ljubiši kao piscu i umjetniku, o prirodi njegova stvaralaštva.“²

Studija o Ljubiši i Njegošu, u kompozicionom pogledu, sastoji se od dviju cjelina. Prvu cjelinu, naslovljenu „Ljubiša i Njegoš: književnoistorijske paralele, uzori i nadahnuća“, čine tri rada u kojima Nikčević obrazlaže svoj pristup, ukazuje na Ljubišina prva saznanja o Njegošu, apostrofirajući činjenicu da je Ljubiša jedan od prvih Njegoševih komentatora i priređivača, i upušta se u analizu njegova izdanja *Gorskoga vijenca*. U tome prvom dijelu studije Nikčević pokazuje izvanrednu upućenost kako u građu i literaturu tako i u suptilna tekstološka pitanja. Analize konkretnih istorijskih, književnoistorijskih i tekstoloških problema, đe ukazuje na Ljubišine greške u pojedinim stihovima ali u cjelini pozitivno ocjenjuje njegove komentare, Nikčeviću su samo podloga za širu književnoistorijsku kontekstualizaciju. Nakon što je problem osvijetlio s više strana, lapidarno zaključuje: „I na kraju, treba reći da je Ljubiša u svim sudovima i komentarima koje je napisao o Njegoševu

² Milorad Nikčević, *Transformacije i strukture. Književne studije i metodički prilozi*, Školske novine, Zagreb, 1982, str. 15–16.

Gorskom vijencu iskazivao i svoju imanentno-eksplicitnu poetiku koja će se stvaralački oploditi, estetsko-umjetnički uzreti najbolje u njegovim pripovijestima.³ Druga cjelina studije o odnosu Ljubiše i Njegoša, pod naslovom „Njegoševo djelo – izvor Ljubišinih tema, motiva i inspiracija“, koju čine četiri zasebna priloga, usmjerena je na „unutrašnji pristup“ – odnosno pronicanje u književno djelo Ljubiše u odnosu prema stvaralaštvu Petra II Petrovića–Njegoša.

U prvome dijelu toga temata nalazimo prilog „Transformacijski tragovi epskoga pjesništva i Njegoševih strukturalnih elemenata u poetsko-narativnom opusu Stefana Mitrova Ljubiše“. Nikčević skicira najranije periode Ljubišina književnoga stvaralaštva s posebnim osvrtom na ranu pjesmu *Boj na Visu*. Pažljivi analitički uvid u to djelo upućuje ga na zaključak: „Može se, dakle, zaključiti da je pjesma *Boj na Visu* i svojim estetičkim učinkom, sadržajem i jezikom, Ljubišino najmanje originalno djelo. Zapravo, ona je velikim dijelom, mozaik reminiscencija i pojedinih strukturalnih elemenata asimiliranih iz Njegoševa *Gorskog vijenca*, njegovih epskih pjesama ‘na narodnu’ i crnogorske narodne poezije novijeg vremena.“⁴ Nakon takve ocjene Nikčević se usredsređuje na paralele u Ljubišinu i Njegoševu djelu koje se tiču oblikā usmenog stvaralaštva što se u transformisanoj formi srijeću kod ta dva pisca.

Već samim naslovom narednoga priloga „Originalnost uprkos uticajima (tematološki i motivski susreti, dodiri i prožimanja Njegoševa i Ljubišina djela *Lažni car Šćepan Mali*)“ Nikčević sugerše okvir u kojem se kreće poredbena analiza Ljubišine prve pripovijesti i Njegoševe drame. Polemišući sa, u kritici prenaplašenim, stavovima o neoriginalnosti Ljubišine pripovijesti, odnosno optužbama da je svoje prvo prozno djelo „preuzeo“ od Njegoša, Nikčević ukazuje na zajedničke izvore, građu i tek u kompozicionom pogledu veće sličnosti između Ljubišina i Njegoševa djela. Time s Ljubiše skida hipoteku nepravednih optužbi a u teorijsko-metodološkom pogledu daje značajan doprinos osvjetljavanju odnosa i uticaja dvojice klasika crnogorske književnosti. Nikčević pronicljivo zapaža: „čitajući Njegoševo djelo *Lažni car Šćepan Mali*, proučavajući njegov *Gorski vijenac*, Ljubiša je spontano upijao iz tih djela pojedine slike, pjesničke impresije, iskustva i motive, pa je sve to stvaralački osmišljeno i preobraženo, koristio u svom djelu.

³ Isto, str. 32.

⁴ Isto, str. 72.

Bio je to, dakle, materijal preko kojega je Njegoševa poezija, posredno i neposredno, kao i u tvorevini *Lažni car Šćepan Mali*, učestvovala u izgrađivanju Ljubišine stvaralačko-umjetničke individualnosti.⁵

U prilogu „Transformacijski nivoi usmene i pisane književnosti u djelima Petra II Petrovića Njegoša i Stefana M. Ljubiše“ Nikčević se upušta u analizu složenih odnosa usmene i pisane literature i na primjerima dvojice najznačajnijih crnogorskih pisaca XIX vijeka, Njegoša i Ljubiše, prati suptilna prelivanja, transformacije i intertekstualne odnose. Nikčević primjećuje: „Ako se detaljnije komparativno-genetski posmotre najznačajnija ostvarenja crnogorske usmene književnosti te djela Njegoša i Ljubiše, moguće je utvrditi da su i jedan i drugi stvaralac zaista tematizovali svijet svojih tvorevina na osnovu narodnog stvaralaštva. Drugim riječima, paralelnim razgledanjem u trouglu naznačenih ostvarenja – narodnog stvaralaštva – Njegoševa i Ljubišina – da se ustanoviti u kojem su stepenu spomenuti stvaraoci transformisali pojedine usmene, odnosno narodno-folklorne elemente.“ S tako postavljenim heurističkim izazovom Nikčević uspješno izlazi na kraj pronalazeći veliki broj primjera transformacije elemenata usmenoga stvaralaštva u djelima Njegoša i Ljubiše, a posebno su dragocjena njegova pronicljiva zapažanja o literarnim paralelama u djelu dvojice klasika crnogorske književnosti. On se ne zadržava samo na uočavanju interferencija i sličnosti, već nudi odgonetku i nijansiranih razlika u pristupu folklornoj građi kod Njegoša i Ljubiše, pa zaključuje: „Ljubiša, za razliku od Njegoša, i ovim transformacionim temama pristupa (...) s humoristično-satiričnom namjerom. Uz to, u njegovoj interpretaciji takvih transformacionih narodnih običaja i magijskih moći uvijek se krije prosvjetiteljsko-didaktički stav, dok su oni kod Njegoša dignuti do stepena poimanja života i svijeta, u čemu je i najveća razlika.“⁶

U završnome prilogu studije – „Koherentnosti, susreti, dodiri i prožimanja tematsko-motivskih svjetova Stefana M. Ljubiše i Petra II Petrovića Njegoša“ – Nikčević propituje tematsko-motivske i imago-loške aspekte Ljubišina i Njegoševa djela. U opsežnoj analizi brojnih paralela minuciozno navodi sve sličnosti, ali uočava i bitne razlike koje se tiču odnosa prema mletačkome odnosno turskome svijetu. Analiza je, u prvome redu, usmjerena na ideološku tačku gledišta likova:

⁵ Isto, str. 93.

⁶ Isto, str. 110.

Njegoševih vojvode Draška i Vuka Mandušića i Ljubišinih Kanjoša Macedonovića i Vuka Dojčevića. Svoja temeljita istraživanja Nikčević rezimira pronicljivim zaključkom: „Ima jedna vrlo važna razlika između Njegoša i Ljubiše i u pristupu mletačkom i turskom svijetu. U centru Ljubišine umjetničke obrade, njegove opservacije su – Venecijanci, a Turcima se bavi uzgredno, samo u nekoliko pripovijesti, dok je u Njegoša obrnuto. (...) Sve u svemu, Njegošev *Gorski vijenac*, narodna predanja, mnogi drugi dokumenti o tome vremenu dali su Ljubiši inspirativnu građu da u svom narativnom književnom opusu oblikuje primjere moralnih, duhovnih i herojskih likova, ličnosti kakve su prisutne u Njegoševoj sveopštoj poetskoj sintezi.“⁷ Prerađenu i dopunjenu verziju studije o literarnim vezama Petra II Petrovića–Njegoša i Ljubiše Nikčević je objavio 2011. godine.⁸

Nikčevićeva studija o literarnim vezama i uticajima Ljubiše i Njegoša u književnokritičkim krugovima naišla je na dobar prijem kao značajan doprinos osvjetljavanju literarnih relacija i intertekstualnih odnosa. Istoričar književnosti Krsto Pižurica o njoj je zapisao: „Nikčevićeva komparativna studija (...) pokazuje autorovu zrelost, smisao za analitičko proučavanje književnih pojava i nerv za otkrivanje detalja koji vode do sinteza. Naobrazba autora ove studije, njegova umješnost u otkrivanju pojava, moderan pristup problematici ove vrste, stepen informisanosti, jezik i stil kojim je ova studija pisana osnova su nadanju da će se Nikčević ovom problematikom dalje baviti.“⁹ Koliko je Krsto Pižurica bio u pravu, pokazaće Nikčevićev docniji naučni angažman.

Da je crnogorska književnost XIX vijeka u središtu njegova naučnoga interesovanja, Milorad Nikčević će potvrditi i u doktorskoj disertaciji *Crnogorska pripovijetka od 60-ih godina 19. vijeka do Prvog svjetskog rata*. Disertacijom, objavljenom pod naslovom *Crnogorska pripovijetka između tradicije i savremenosti*,¹⁰ ponudio je najcjelovitiji uvid u crnogorsku proznu produkciju naznačenoga perioda. Taj ambiciozno zamišljeni poduhvat podrazumijevao je izuzetan napor da se

⁷ Isto, str. 126–127.

⁸ Milorad Nikčević, *Njegoš i Ljubiša: uticaji i paralele*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2011.

⁹ Krsto Pižurica, „Dvije studije o Ljubiši“, *Stvaranje*, br. 5, Titograd, 1983, str. 641.

¹⁰ Milorad Nikčević, *Crnogorska pripovijetka između tradicije i savremenosti. Književnoistorijsko i tipološko određenje pripovijetke od 60-ih godina 19. vijeka do Prvog svjetskog rata*, NIO „Univerzitetaska riječ“, Titograd, 1988.

prikupi i sabere obimna građa rasuta uglavnom po crnogorskoj, a dijelom i južnoslovenskoj periodici, pogotovo ako se zna da do pojave Nikčevićeve monografije o većini pisaca obrađenih u njoj – jedva da je bilo zborna u našoj književnoj historiografiji. Zato je Nikčević temi pristupio baš ovo. U uvodnome tekstu monografije donosi pregled dotadašnjih proučavanja naznačenoga perioda i nudi vlastiti stilski naziv za prelazni period od romantizma ka realizmu – folklorni realizam. Argumentovano obrazlažući zasnovanost takvoga stilskog određenja, Nikčević objašnjava i cilj svojega istraživanja: „Namjera nam je, zapravo, da u svjetlosti pluralističkih metodoloških pristupa osvijetlimo najbitnije elemente, književno-kulturna i tipološka svojstva, strukturne kategorije pripovjedačke književnosti ovog perioda. Drugačije kazano, želimo da književnoistorijskim, interpretativnim, analitičko-kritičnim i drugim metodama, raščlanimo najvažnije elemente pripovijetke koja se u ovom dugom vremenskom razdoblju razvijala i nametnula kao jedan od istaknutih književnih žanrova u Crnoj Gori.“¹¹

Monografija je koncipirana u tri dijela, a svaki od njih sačinjava nekoliko poglavlja i potpoglavlja. Prvi dio naslovljen je „Književnoistorijski i kulturni ambijent nastanka pripovijedaka“, drugi dio je „Geneza i tokovi razvoja pripovijedaka“, a treći dio monografije nosi naziv „Evropski književni kontekst“. Tri dijela monografije zapravo označavaju tri različita teorijsko-metodološka pristupa materiji. Dok je prvi dio usmjeren na „spoljašnji pristup“ i predstavlja sveobuhvatan književnoistorijski pregled, drugi dio je posvećen „unutrašnjem pristupu“, tipološkome, žanrovskom i interpretativnome uvidu u korpus, dok je završni dio studije orijentisan na komparatističku dimenziju problema.

U prvom dijelu knjige, kroz nekoliko poglavlja i potpoglavlja, data je sveobuhvatna društveno-politička, kulturološka i književnoistorijska panorama Crne Gore od sredine XIX vijeka do Prvoga svjetskog rata. Autor je posebnu pažnju posvetio svekolikome kulturnom zamahu (osnivanje kulturno-umjetničkih društava, pjevačkih i diletantskih družina, pokretanje časopisne produkcije...), osobito u centrima kulturnoga života toga perioda – Cetinju i Nikšiću. Na kulturni zamah, pored nešto povoljnijih društveno-političkih okolnosti, u velikoj mjeri uticala je i pojava izvanjaca i inostranaca u Crnoj Gori, čemu je Nikčević posvetio cijelo jedno opširnije poglavlje. Kao izvrstan poznavalac te epohe Nikčević

¹¹ Isto, str. 16.

polazi od opštepoznate činjenice da su u crnogorskom kulturnom životu XIX vijeka presudnu ulogu odigrali „izvanjci“, mahom s prostora Srbije i Vojvodine, ali i drugih južnoslovenskih i slovenskih krajeva, pa prateći uslove i genezu pojave izvanjaca u Crnoj Gori, detekcijom ključnih elemenata toga procesa on, osim što ukazuje na njihov značaj, nagovještava i onu u literaturi rjeđe uočavanu dimenziju problema koju će potpunije definisati nešto docnije u zasebnome radu đe konstatuje: „Dugotrajno prisustvo tih duhovnih poslanika u političkom, društvenom, ekonomskom, a naročito u kulturnom životu Crne Gore, uticalo je umnogome ne samo na organizaciono-političko i konstitutivno ustrojstvo crnogorske državnosti, njene uprave u drugoj polovini XIX vijeka, već je daleko više uticalo na izmjenu istorijske, sociološke, sociolingvističke i ukupne kulturološke slike Crnogoraca.“¹² Prije no što se u drugom dijelu knjige usredsrijedi na odabrani korpus, Nikčević u posebnom potpoglavlju analizira ulogu i značaj Sima Matavulja u razvoju crnogorske pripovijetke.

U drugome, najopsežnijem dijelu knjige Nikčević se upušta u žanrovska i tipološka određenja korpusa koji je naznačen naslovom. Polazeći od genoloških razgraničenja te ukazujući na snažno prisustvo usmenoga književnog iskaza, predlaže podjelu na tri tematsko-motivske cjeline, „koje, ujedno, predstavljaju i tokove razvoja crnogorske pripovijetke“: 1. Počeci crnogorske pripovijetke – Njegoševa pripovjedna zbilja; 2. Pripovijetke iz narodnog života – na Vukovim i Ljubišinim stazama; 3. Pripovijetke na tradicionalnim i novim stazama. Prije nego se upusti u temeljno preispitivanje dometa i vrijednosti toga nasljeđa, Nikčević daje precizan sintetički sud: „Književnost druge polovine 19. i početkom ovog vijeka u Crnoj Gori, gledano u cjelini, predstavlja sporo preovladavanje tradicionalnog načina pisanja i oblikovanja literarnog svijeta. Ujedno, to je i vrijeme sporog sazrijevanja književnih stvaralaca. Njihove tvorevine, i pored stvarnih pisaca koji su ‘uticali’ na njih, nijesu vodile brzom razvitku i razbijanju okvira regionalnih tema i motiva, odnosno regionalnog načina oblikovanja. No, ipak, u krilu takve proze izdvajaju se, ponekad, i značajnije estetske vrijednosti, ali nedovoljne da prevaziđu estetička pripovijedna zrenja S. M. Ljubiše, M. Miljanova i S. Matavulja.“¹³

¹² U knjizi: Milorad Nikčević, *Filološke rasprave. Interkulturalni kontekst*, Geos – Crnogorsko-hrvatsko prijateljsko društvo „Ivan Mažuranić“ – HCDPRH, Podgorica, 2002, str. 45.

¹³ Milorad Nikčević, *Crnogorska pripovijetka...*, str. 140.

U okviru prve tematsko-motivske cjeline Nikčević analizira dvije Njegoševe priče – *San na Božić* i *Žitije Mrđena Nesretnikovića njim samijem pisano*, ali je posebno značajan segment te cjeline osvrst na pitanje autorstva pripovijetke *Jela ili vjerenica Crnogorka*, đe problematizuje po inerciji usvojen stav da je Njegoš autor toga teksta.

Najobimniji dio monografije jeste potpoglavlje u kojem je dat pregled drugoga tematsko-motivskoga bloka, đe pored tipologije toga korpusa donosi i cijelu galeriju nepoznatih ili manje poznatih pripovjedača prisutnih u onovremenome književnom ambijentu Crne Gore. Građu je razvrstao u tri stilsko-tematska kruga: 1. Folklorne i didaktičke pripovijetke; 2. Istorijske pripovijetke; 3. Anegdotske i humorističko-sati-rične pripovijetke. Prateći tako naznačenu podjelu, Nikčević daje, kroz analizu važnijih djela, dvadesetak portreta crnogorskih pripovjedača te epohe. Taj analitičko-sintetički postupak primijeniće i u analizi trećega tematsko-motivskog bloka, koji je razvrstao u dva rukavca: 1. Tradicija u novim uslovima i 2. Nove težnje. Osvrćući se na Nikčevićevu studiju, književni istoričar Slobodan Vujačić primjećuje: „O svakom pripovjedaču autor je iznio osnovne književnoistorijske premise i podatke, utvrdio osnovna tipološka obilježja njihova rada na pripovijeci; izvršio analizu većeg broja pojedinačnih njihovih ostvarenja. Unatoč velikom broju imena, autor monografiju nije koncipirao, kako je to istakao prof. Deretić u svojoj recenziji ‘kao zbirku ili pregled potreba, katalog pisaca, nego kao široko postavljenu analitičko fundiranu književnoistorijsku studiju u kojoj je izvršio neophodnu sistematizaciju, razvrstavši opsežan materijal po skupinama i podskupinama’.“¹⁴

Završni dio monografije čini obimnija studija „Evropski književni kontekst“. Na tragu Nikčevićevih postojanih interesovanja za komparatističke teme ta studija daje sveobuhvatan prikaz prevodilačkih aktivnosti u Crnoj Gori druge polovine XIX i početkom XX vijeka. U skladu s književnim afinitetima epohe najčešće se prevode djela evropskoga, a osobito ruskoga romantizma, dok su realistički sadržaji zastupljeni u manjem obimu. Nikčević postavlja pitanje „u kolikoj su mjeri predstavnici istočnoevropske/zapadnoevropske narativne književnosti, koji su prevedeni u crnogorskoj periodici, uticali i podsticali crnogorske stvaraoce na tvorački pripovijedni svijet i narativni duhovni razmah. Dru-

¹⁴ Slobodan Vujačić, „Između tradicije i savremenosti“, *Glas Slavonije*, br. 13343, Osijek, 27. listopada 1988, str. 12.

gim riječima, valja znati koliko je strana zapadnoevropska pripovijedna literatura uspjela 'razbiti okamine' i tradicionalne tematsko-motivske i jezičko-izričajne kanone crnogorskog jezika koji su se zadugo zadržali u crnogorskoj pisanoj i usmenoj tradiciji.¹⁵ Tom zamašnom studijom Nikčević nije ponudio samo cjelovit pregled naznačenoga korpusa, već je i analizama konkretnih prijevoda naznačio moguće komparatističke pravce budućih istraživanja te teme.

U recenziji rukopisa te kapitalne književnoistorijske monografije Jovan Deretić je zapisao: „M. Nikčević je nastojao dati pouzdan naučni prilog historiji naše književnosti. Pokupio je ogromnu građu, najvećim dijelom nepoznatu, znanstveno je opisao, sistematizovao i verifikovao u književnoistorijskom, kritičkom i komparativnom sučeljavanju. Težio je da bude što pouzdaniji, što egzaktniji, da iscrpi sve izvore, da konsultuje što širu teorijsku i književnoistorijsku literaturu. Služio se i modernim, tj. savremenim postupcima nauke o književnosti, što je došlo do izražaja u pojedinačnim analizama i teorijskim određenjima.“¹⁶

Crnogorskoj književnosti XIX i početka XX vijeka Milorad Nikčević će se vraćati i docnije u nizu dužih ili kraćih priloga publikovanih u brojnim zbornicima radova ili, pak, u zasebnim knjigama.¹⁷ Dosljed-

¹⁵ Milorad Nikčević, isto, str. 359.

¹⁶ Citirano prema: *Dnevnik čitanja jednog intelektualca. Književnokritička misao o djelu Milorada Nikčevića*, HCDP „Croatica – Montenegrina“, CKD „Montenegro – Montenegrina“, KUD „Montenegro“, SCUH, Geos, Zagreb – Osijek, 2006, str. 65.

¹⁷ Vidi: *Hrvatski i crnogorski književni obzori*, Zagreb, 1995; *Na civilizacijskim ishodištima*, Osijek, 1999; *Književna približavanja*, Osijek, 2001; *Odsjaji kultura* (Hrvatska i crnogorska kultura stoljećima), Zagreb, 2002; *Filološke rasprave* (Interkulturalni kontekst), Podgorica, 2002; *Apologetika crnogorskoga jezika*, Osijek, 2004; *Komparativna filološka odmjeravanja*, Cetinje – Osijek, 2006; *Josip Juraj Strossmayer i Nikola I. Petrović Njegoš u korespondenciji i dokumentima*. U duhovnim prostorima Crne Gore/Boke kotorske, HCDP „Croatica-Montenegrina“ RH, CKD „Montenegro-Montenegrina“, ICJJ „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje – Osijek, 2009; *Crnogorske filološke teme*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2010; *Njegoš i Ljubiša: uticaji i paralele*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2011; *Hrvatski i crnogorski književno-kulturni smjerokazi*, HCDP „Croatica-Montenegrina“ RH & CKD „M-M“ & Institut za crnogorski jezik i književnost, Osijek, 2013; *Metodičke i metodološke književno-problemske studije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2017; *Crnogorske filološke studije*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2017; *Književno-kulturne veze na rubovima Mediterana: crnogorske i hrvatske književnokulturne interferencije*, Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva „Croatica-Montene-

no se pridržavajući analitičko-komparativnoga metoda tumačenja književnih fenomena, pozicionirao se kao nesumnjivo najbolji poznavalac i najznačajniji proučavalac crnogorske književnosti druge polovine XIX i početaka XX vijeka. Stoga je bilo posve očekivano da će svoja znanja o datoj oblasti i izuzetnu teorijsku upućenost usmjeriti na izradu sveobuhvatne književnoistorijske sinteze toga perioda. Na takav čin bio je podstaknut, u prvome redu, od svojega brata, glasovitoga crnogorskog filologa Vojislava P. Nikčevića, koji je 2006. godine inicirao izradu cjelovite istorije crnogorske književnosti. Iznenađna smrt Vojislava P. Nikčevića prekinula je u zametku taj kapitalni projekat za crnogorsku nauku i kulturu. Ipak, Milorad Nikčević je nastavio započeti posao i finalizovao svoj dio sinteze. Voluminozna monografija *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* objavljena kao treća knjiga *Istorije crnogorske književnosti* u izdanju Instituta za crnogorsku književnost 2012. godine, do danas je najcjelovitije i najsveobuhvatnije djelo o nekom periodu crnogorske književnosti, iscrpan analitičko-komparativni registar književnih fenomena naznačene epohe te dragocjeno i nezaobilazno naučno postignuće.

Knjigu *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* Nikčević je koncipirao u devet poglavlja što nude detaljnu panoramu crnogorske književnosti naznačenoga perioda. Prvo poglavlje pod nazivom „Razdoblje romantizma, realizma i moderne u crnogorskoj književnosti“ sadrži veći broj manjih potpoglavlja u kojima autor nudi pouzdanu književnoistorijsku paradigmu proučavanja crnogorske književnosti druge polovine XIX i početka XX vijeka, kroz analizu poetičkih, genoloških i stilskih osobnosti epohe, kao i osvjetljavanjem političkih i društvenih okvira koji su obilježili literarni razvoj u proučavanome vremenu. Autor detaljno piše o značaju književno-kulturnih središta, ulozu novopokrenutih štamparija, književnoj periodici, kao i drugim publikacijama koje su sadržale književne priloge, posebno se osvrćući na djelatnost izvanjaca (i osobito Sima Matavulja) u Crnoj Gori. Drugo poglavlje naslovljeno je „Poezija druge polovine XIX i početka XX vijeka“, a pored uvodnoga teksta u kojem su skicirane centralne poetičke trač-

grina“ & Društvo hrvatskih književnika: Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski, Osijek, 2019; *Identitetske aporije. Odbrana crnogorskoga identiteta: rasprave, kolumne, intervjui*, Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva „Croatica-Montenegroina“ & Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Osijek – Cetinje, 2020.

nice poetskoga razvoja epohe, donosi tri cjeline pod naslovima „Pjesništvo epskoga narodnog duha“, „Pjesnička ekspanzija krajem XIX i u osvitu XX vijeka“ i „Pregled poezije za decu“. U okviru prve cjeline predstavljeno je 12, a u okviru druge cjeline 14 cjelovitih portreta autora koji reprezentuju naslovom određene stilske i poetičke osobnosti potpoglavljima definisanih pjesničkih krugova. Poglavljem o počecima poezije za decu, Nikčević je prvi put u našoj književnoj historiografiji ponudio sintetički uvid u to istraživački zanemareno područje naše literature. Treće poglavlje „Proza druge polovine XIX i početka XX vijeka“ nastalo je na osnovu autorovih temeljnih istraživanja obavljenih tokom pripreme doktorske disertacije. U okviru potpoglavlja „Pripovjedna zbilja Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova Popovića“, „Na stazama Stefana M. Ljubiše, Marka Miljanova Popovića i Vuka S. Karadžića“, „Folklorne i didaktičke pripovijetke“, „Istorijske pripovijetke“, „Anegdote i humorističko-satirične pripovijetke“, „Između tradicije i savremenosti“, „Modernistički impulsi i avangardne težnje“, „Jezik crnogorskih pripovjedača“ i „Od tradicionalnoga crnogorskoga vukovskome *srpskom* jeziku“ dato je 36 književnoistorijskih portreta crnogorskih pripovjedača s kraja XIX i početka XX vijeka, a ukazano je i na tipološke, genološke i stilske osobnosti crnogorske narativne proze epohe realizma i moderne te na sociolingvističke specifičnosti toga perioda. U četvrtome poglavlju pod naslovom „Crnogorski bokokotorski i pljevaljski književni krug“ Nikčević je obradio literarnu djelatnost autora koje je tradicionalistička književna historiografija tretirala izvan konteksta crnogorske literature, vodeći se anahronom i ideološki motivisanom koncepcijom da je crnogorsko (i to u regionalnom, a ne nacionalnom smislu) samo ono što je ulazilo u sastav podlovcenske, odnosno nahijske Crne Gore. Nikčević polazi od utemeljene premise o potrebi integralnoga sagledavanja crnogorske kulture, pa detaljno raspravlja o duhovnome jedinstvu prostora koji su usljed istorijskih okolnosti prisustva na crnogorskome tlu Osmanskoga Carstva, Mletačke Republike i, docnije, Austrije i Austrougarskoga Carstva, stoljećima bili politički razjedinjeni. Za razliku od ostatka knjige u kojem je genološka podjela poslužila kao primarni klasifikacijski model, u ovome poglavlju primijenjen je teritorijalni model klasifikacije, pa pored uvodnoga sintetičkoga potpoglavlja, u njemu sriječemo dva potpoglavlja, „Bokokotorski krug pisaca“ i „Pljevaljski krug pisaca“ u kojima je dato 13 portreta

književnih djelatnika, bilo da je riječ o pjesnicima ili proznim piscima. Među piscima čiji su analitičko-sintetički radovi ponuđeni u ovome poglavlju nalazi se, prvi put u književnoj montenegristici, i ime pljevaljskoga zavičajnika, značajnoga pripovjedača i romanopisca s kraja XIX i samoga početka XX vijeka, Lazara Komarčića. Peta glava donosi pregled dramske književnosti, šesta putopisne i memoarske literature, sedma je posvećena književnoj kritici i nauci o književnosti dok je osmo, završno poglavlje knjige usmjereno na evropski književni kontekst i donosi analizu korpusa prevedene poetske i pripovjedne književnosti. Sumirajući rezultate svojih višedecenijskih istraživanja predočene u ovoj dragocjenoj monografiji, Nikčević u rezimeu veli: „Crnogorska pripovjedna proza od pedesetih godina XIX vijeka do Prvog svjetskog rata, kao najznačajniji književni fenomen ovoga razdoblja, određena je žanrovski i tipološki, ali u isto vrijeme osmotrena i u odnosu prema drugim južnoslovenskim i nacionalnim književnostima, prije svega prema srpskoj i hrvatskoj, da bi se utvrdio stepen žanrovske, oblikovne, jezičko-stilske i tipološko-umjetničke razvijenosti i da se vidi u kojoj je mjeri bilo dodira, istorijskoga suodnosa, susreta i prožimanja među tim južnoslovenskim kontaktnim literaturama istoga pravca i umjetničko-estetske orijentacije. Zbližavanja, međusobnog dodira, kontakata, refleksa i prožimanja svakako je bilo, a doprinijeli su im, među ostalima, pjesnici i prozaisti izvanjci. I ta pitanja, kao i niz drugih problema, ušli su u krug naših književnoistorijskih istraživanja u ovom tematu. Naravno, njima smo na kraju pridodali i začetke književne kritike, pokušaje konstituisanja književne naučne misli kroz čiju se optiku nastojala sagledavati i estetski vrednovati književnost ovoga dugog perioda.“¹⁸

O Nikčevićevoj kapitalnoj sintezi mjerodavan sud izrekao je makedonski montenegrinist Naume Radičeski: „I zato nam se tek sad, preko ovoga kapitalnog projekta prof. Milorada Nikčevića, cjelovitije otkriva crnogorsko književno bogatstvo nastalo u postnjegoševskome periodu u Crnoj Gori, ali ne samo nama, već i onima koji su daleko upućeniji montenegristi i južnoslavisti. Sinteza staroga, ali još uvijek neizbježnoga pozitivizma (jako primjenljivog na ovu epohu), s jedne strane, i mnoštvo egzogenetskih elemenata koji su karakteristični za moderna

¹⁸ Milorad Nikčević, *Istorija crnogorske književnosti knj. III, Crnogorska književnosti od 1852. do 1918*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, str. 718.

i aktuelna proučavanja književnosti, s druge strane, Nikčevićev književnoistorijski pristup čine ne samo analitički produbljenijim, nego i dosljedno preciznim, nedvosmisleno jasnim i konciznim. To su atributi koji njegovu književnu istoriju čine čitljivom i prihvatljivom za recipijente s vrlo različitim intelektualnim profilom i različitim mogućnostima. Kao posebne odlike ove knjige moramo dodati još i enciklopedijsku širinu, faktografsku preciznost i iscrpnost.¹⁹

Pored Jovana Deretića, kao formalnoga mentora, Milorad Nikčević imao je mentora u svojem bratu. Iako nije bilo lako biti prepoznatljiv pored tako velikoga brata i baviti se istom naukom kojom i on, Milorad je uspio izgraditi sasvim osoben naučni profil, iako se u svakom njegovu radu oseća mentorski duh Vojislava P. Nikčevića. Tu osobenost uočio je i akademik Stjepan Damjanović: „Nikčević je filolog koji ne mudruje u zrakopraznom prostoru: u njegovim tekstovima defiliraju pisci, kulturni radnici, djela i pojave. Nerijetko nas suočava s nepoznatim i slabije poznatim činjenicama, ali nema sumnje da ga veze najviše zanimaju.“²⁰ Crnogorsko-hrvatske kulturne veze glavna su preokupacija u Nikčevićevu naučnome radu. To je posebno istakla i prof. dr Milica Lukić, kao najbolji poznavalac njegova djela: „Onaj tko samo posljednje desetljeće prati njegov rad, mogao bi bez pretjerivanja utvrditi kako taj ‘dobrovoljni crnogorski emigrant u Hrvatskoj’ ili kako ga neki nazivaju ‘najangažiraniji Crnogorac u cijeloj dijaspori’, koristi svaku priliku (ili ne propušta nijednu) da bi progovorio o hrvatsko-crnogorskim i crnogorsko-hrvatskim vezama...“²¹

No mi ćemo se u ovome prilogu osvrnuti na još jedno polje naučnoga rada Milorada Nikčevića – na jezičku montenegristiku. A u okviru nje bavio se Milorad Nikčević raznim problemima – od pitanja datiranja i lociranja *Marijinskoga jevanđelja* do kodifikacije savremenoga crnogorskog jezika. Jezikoslovni rad Milorada Nikčevića nastao je iz gole potrebe da crnogorski jezik što prije stekne status koji imaju ostala tri štokavska standardna jezika. Iako je primarno polje njegova naučnog rada književna montenegristika i kulturna montenegristika, gotovo da

¹⁹ Naume Radičeski, *Crnogorska književnost u makedonskome ogledalu*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2013, str. 307.

²⁰ Stjepan Damjanović, *Izvorišta i mostovi zbližavanja* u knjizi Milorada Nikčevića: *Na civilizacijskim ishodištima*, Osijek, 1999, 261–262.

²¹ Milica Lukić, „Most prijateljstva između Hrvatske i Crne Gore“, *Lučindan*, br. 6, Cetinje, 2003, str. 6.

nema nijednoga skupa o crnogorskome jeziku na kojem on nije učestvovao. A na tim skupovima dokazivao je utemeljenost naučnih stavova o crnogorskome jeziku koje je u prvome redu zastupao njegov brat, Vojislav P. Nikčević – utemeljivač savremene montenegristike.

Doprinos Milorada Nikčevića crnogorskome jezikoslovlju najočitiji je u dvijema knjigama – jednoj čiji je sam autor (*Apologetika crnogorskoga jezika*, Osijek, 2004) i drugoj priređivačkoj, čiji je autor hrvatski jezikoslovac Josip Ribarić (*O perojskom govoru*, Leksikografski prinosi, Građu prikupio i priredio Milorad Nikčević, Osijek, 2004) te u brojnim studijama, među kojima se posebno ističu ove:

- „Tvarački dometi jezika i stila crnogorske pripovijetke“ (1860–1918). U knjizi *Filološke rasprave*, Podgorica, 2002, str. 181–206.
- „Crnogorski književni jezik i perojski govor (na predlošku građe Josipa Ribarića)“. U knjizi *Filološke rasprave*, Podgorica, 2002, str. 207–232.
- „Glasovi, fonemi i grafemi ś, ź i ʒ u crnogorskome jeziku i konavoskom / dubrovačkom govoru hrvatskoga jezika“. U knjizi *Filološke rasprave*, Podgorica, 2002, str. 233–250.
- „Fonemi ś, ź, ʒ, ć i đ u crnogorskom jeziku (kritički osvrt na jedan prilog)“. U knjizi *Komparativna filološka odmjeravanja*, Osijek – Cetinje, 2006, str. 257–273.
- „Jagićevo izdanje Marijinskog evanđelja“. U knjizi *Komparativna filološka odmjeravanja*, Osijek – Cetinje, 2006, str. 313–335.

Dvije pomenute jezikoslovne knjige najbolje oslikavaju rad Milorada Nikčevića na polju afirmacije i izučavanja crnogorskoga jezika.

U prvoj, priređivačkoj, prepoznaje se Nikčević kao vrstan filolog koji je znački, uz pomoć ondašnje svoje asistentkinje Milice Lukić, priredio leksikografsku građu Josipa Ribarića o perojskome govoru. Ta građa je od nesagledivoga značaja za crnogorsko jezikoslovlje jer potiče iz govora crnogorskih iseljenika iz XVII vijeka, koji su u novoj sredini bolje sačuvali neke jezičke osobine no što je to slučaj u današnjoj Crnoj Gori. Ta je građa značajna ne samo za ispitivanje starine nekih crnogorskih jezičkih obilježja no i za komparativne analize jezika današnjih crnogorskih Perojaca s osobinama kraja iz kojeg su potekli. Neumornim radom Milorada Nikčevića ta je građa prestala čamiti rasuta u rukopisima i publikovanjem predočena stručnoj javnosti.

U drugoj knjizi ogleđa se Milorad Nikčević – popularizator ideja svojega brata Vojislava i ostalih montenegrista o neophodnosti kodifikacije crnogorskoga jezika i njegovoj službenoj upotrebi u Crnoj Gori. Ta knjiga prvjenstveno sadrži stručne radove i eseje koje je on kontinuirano objavljivao u *Lučindanu*, glasilu Crnogorske pravoslavne crkve na Cetinju. U njoj je predočio ne samo značaj oficijelnoga uvođenja crnogorskoga jezika nego i probleme na koje nailaze crnogorska đeca koja odlaskom u školu moraju s crnogorskoga prelaziti na srpski jezik. Pored toga, kako je istakao jedan od recenzenata knjige Branimir Belaj, „Milorad Nikčević zauzima oštar stav prema višestoljetnom velikosrpskom jezičnom unitarizmu, a kako bi pokazao da sociolingvistički i društveno-politički činitelji nisu i jedini činitelji po kojima crnogorski narod zaslužuje svoj jezik nazivati crnogorskim jezikom.“²² Tom je knjigom Nikčević pokazao „kako je pravi popularizator znanosti kada situacija to od njega zahtijeva.“²³

Malo je crnogorskih naučnih radnika i u Crnoj Gori s toliko staža u promociji i afirmaciji crnogorskoga jezika koliko ga je imao Milorad Nikčević, koji je 50-ak godina stvarao u hrvatskoj sredini. No hrvatska mu je sredina u tome mogla biti i podsticajna – jer su u Hrvatskoj crnogorski naučnici tradicionalno imali utočište. O njegovoj posvećenosti Crnoj Gori Milica Lukić zapisala je: „Iako životom odijeljen od svoje matične zemlje, Milorad Nikčević zapravo sve vrijeme živi u njezinu duhovnom prostoru, osjeća sve njezine trzaje kako one radosne, tako i one tegobne, i postaje njihovim glasnogovornikom *urbi et orbi*. Ne čini on ništa neobično, samo ide putem kojim se ići mora kada je u opasnosti opstojnost jednoga naroda, i to opstojnost iskazana jezikom, i na njemu se pridružuje svome bratu Vojislavu, zasigurno najvećem crnogorskom intelektualcu, *crnogorscome Gaju*, čiji su radovi (...) utrljali put pravednoj borbi jednoga naroda za jezično i nacionalno osamostaljenje.“²⁴

Citirani sud Milice Lukić u najkraćem opisuje cio montenegristički rad Milorada Nikčevića, naročito kad je u pitanju jezikoslovni dio toga rada. O tome ponajbolje svjedoče studije koje smo maloprije

²² Branimir Belaj, *Apologetika domovinskoga jezika*. U knjizi: Milorad Nikčević, *Apologetika crnogorskoga jezika*, Osijek, 2004, str. 227.

²³ Milica Lukić, *Branič jezika crnogorskoga*. U knjizi: Milorad Nikčević, *Apologetika crnogorskoga jezika*, Osijek, 2004, str. 12.

²⁴ Milica Lukić, *Branič jezika crnogorskoga*. U knjizi: Milorad Nikčević, *Apologetika crnogorskoga jezika*, Osijek, 2004, str. 9.

naveli. Sve one nastale su s istim ciljem – da se potkrijepe stavovi Vojislava P. Nikčevića i da se pokaže da je jezik u Crnoj Gori crnogorski. U studiji *Glasovi, fonemi i grafemi š, ž i z u crnogorskome jeziku i konavoskom / dubrovačkom govoru hrvatskoga jezika*²⁵ Milorad Nikčević nastoji potvrditi teze Radoslava Rotkovića, Vojislava P. Nikčevića i Stjepana Pantelića o polapskoj prapostojbini Crnogoraca i Dubrovčana, koju temelji na postojanju navedenih glasova u dubrovačko-konavoskome govoru i u crnogorskim govorima. S pozivom na stavove Stijepa Mijovića Kočana o nekadašnjem stanju pomenutih hrvatskih govora te na dijalektološku literaturu o crnogorskim govorima on ukazuje na sličnost govornoga areala o kojemu je riječ, a zatim označava teritorije na koje su se rečeni glasovi prenijeli masovnim seobama stanovništva od kraja XV vijeka. Time potvrđuje tezu o autentičnosti tih glasova koji u Crnoj Gori i danas imaju opštu upotrebnu vrijednost i kao takvi zaslužuju da budu dio crnogorskoga jezičkog standarda. Njihovo današnje sporadično javljanje u necrnogorskim govorima samo je dokaz da ti glasovi u hrvatskome, srpskome i bosanskome jeziku „imaju stilogenu vrijednost“²⁶, za razliku od crnogorskoga jezika će su oni stilski neutralni.

I rad *Crnogorski književni jezik i perojski govor (na predlošku građe Josipa Ribarića)*²⁷ nastao je sa sličnim ciljem – da pokaže da je jezik crnogorskih Perojaca crnogorski jezik i da taj jezik ne može predstavljati dijalekat srpskoga. Rezultatima do kojih je došao uporednom analizom tada još uvijek u cjelosti neobjavljena Ribarićeva rukopisa s nalazima o crmničkome govoru Branka Miletića Milorad Nikčević otkriva crnogorskoj dijalektologiji vrlo malo poznate podatke o osobinama perojskoga govora. A kad je označio markantne crnogorske jezičke osobine u tome govoru, koje su se očuvale uprkos viševjekovnome životu izvan zavičaja, opet je prešao na neophodnost njihova uvođenja u crnogorski jezički standard, onako kako je to zastupao njegov brat Vojislav, odnosno onako kako je to konačno prihvaćeno u zvaničnoj crnogorskoj jezičkoj normi.

Možda će se neka buduća pokoljenja pitati čemu toliko istrajavanje na dokazivanju nečega što bi se samo po sebi moralo podrazumijeva-

²⁵ U knjizi *Filološke rasprave*, Podgorica, 2002, str. 233–250.

²⁶ Isto, str. 248.

²⁷ U knjizi *Filološke rasprave*, Podgorica 2002, str. 207–232.

ti – da je jezik u Crnoj Gori crnogorski, odnosno da osobine toga jezika nijesu dijalektizmi u okviru srpskoga jezika. Možda bi se ko izvan Crne Gore i danas mogao to zapitati. No onaj koji zna koliki su bili tadašnji otpori uvođenju i kodifikaciji crnogorskoga jezika od strane zvaničnoga jezikoslovlja u Crnoj Gori te koliki su i današnji otpori kodifikaciji toga jezika, čak i od strane onih koji rade na državnoj katedri za crnogorski jezik, mora cijeniti silne napore i Milorada Nikčevića i njegovih kolega, čiji je trud utro put priznavanju i standardizaciji crnogorskoga jezika. Taj je posao često morao biti više društveno-politički nego jezikoslovni. Filološki argumentima vrlo su se često morali pretpostavljati društveni, politički i kulturološki. Stoga je ponekad i manjkalo vremena za filološke teme. No jedna od značajnih filoloških tema kojima se Milorad Nikčević bavio jeste pitanje datiranja i lociranja spomenika *Marijnsko jevanđelje*.²⁸ Donoseći na početku studije cio istorijat izučavanja spomenika o kojemu je riječ, Milorad Nikčević je pokazao ne samo da je u potpunosti upoznat s materijom kojom se bavi no i da se njegov jezikoslovni angažman ne ograničava samo društveno-političkim i propagandnim radom na afirmaciji jezika crnogorskoga. Osnovna nesuglasica izučavalaca *Marijnskoga jevanđelja* jeste vrijeme i prostor na kojemu je ono nastalo. I tu se Milorad Nikčević opet prije svega oslanja na rezultate Radoslava Rotkovića i Vojislava P. Nikčevića. Rotković je, pošavši od rezultata drugih slavista, postavio logičanu tezu: „A on (Vatroslav Jagić – prim. A. Č.) je pisao da je spomenuto jevanđelje nastalo južno od Bosne (ali ne u Dalmaciji), u svakom slučaju u štokavskom kraju (...). I tako smo sjeverno od Makedonije, ali bliže srpskim i hrvatskim krajevima, južno od Bosne, ali ne u Dalmaciji, smjestili jedan rukopis, ne primjećujući da se između tih granica Makedonije, Srbije, Bosne i Dalmacije nalazi upravo stara Zeta.“²⁹ Tu Rotkovićevu tezu Milorad je Nikčević provjerio tekstološkom analizom spomenika i pokazao da se ona sa sigurnošću može prihvatiti. A zatim je posrednim putem – analizom ondašnjih kulturnih prilika – potvrdio i Nikčevićevu hipotezu da je to moglo biti samo u Kotoru kao ondašnjem kulturnom centru i to na razmeđu XII i XIII vijeka, a ne prije toga vremena.

²⁸ Milorad Nikčević, „Jagićevo izdanje Marijnskog evanđelja“, *Komparativna filološka odmjeravanja*, Osijek – Cetinje, 2006, str. 257–273.

²⁹ Radoslav Rotković, *Crnogorsko književno nasljeđe*, Titograd, 1976, str. 24.

U svojoj težnji da doprinese uspostavljanju nauke o crnogorskoj jeziku i Milorad Nikčević, kao i ostali montenegristi, imao je i protivnika i oponenta. Suviše je dugo u Crnoj Gori nametana svijest o arhaičnome, ruralnom ili – u najbolju ruku – pokrajinskome karakteru njezina jezika te o tome da obrazovani ljudi moraju govoriti u skladu s pravilima koja su uspostavljena Novosadskim dogovorom. Upravo je tu svijest Milorad Nikčević konstantno težio izmijeniti, zbog čega je ponekad bio meta nevaspitanih napada u nekim novinskim tekstovima u Crnoj Gori. No takvim napisima ovom se prilikom nećemo baviti. Prihvatajući se prosvjetiteljske i emancipatorske uloge on je nerijetko morao prihvatiti i polemički ton u raspravama o crnogorskoj jeziku. I upravo su nekolika njegova polemička teksta vrlo ubjedljivo pokazala neutemeljenost stavova s kojima polemše. U tome pogledu izdvajaju se dvije studije koje smo već naveli: *Tvorački dometi jezika i stila crnogorske pripovijetke (1860–1918)*³⁰ i *Fonemi š, ž, z, ć i đ u crnogorskom jeziku (kritički osvrt na jedan prilog)*³¹.

Crnogorska pripovijetka u doba kralja Nikole svakako je područje u kojem se Milorad Nikčević bolje kreće no ijedan drugi montenegrist. Ujedno to je bila i tema njegova doktorskoga rada, ali i područje koje je sintetički morao obraditi za *Istoriju crnogorskoga jezika*. A baveći se time uvidio je neutemeljenost zaključaka Branislava Ostojića, dugogodišnjega šefa državne katedre za srpski jezik koji je stvarao jezikoslovne kadrove u Crnoj Gori, o jeziku i stilu tih pripovjedaka. U skladu s tradiconalističkim shvatanjima Ostojić je pripovjedače iz naznačenoga perioda tretirao kao regionalne pisce koji su se povodili s jedne strane za Vojislavom Ilićem, a s druge za Simom Milutinovićem, odnosno kraljem Nikolom. Tretirao ih je kao pisce „koji samo regionalno pripadaju Crnoj Gori, odnosno stvaralački koriste jezičke idiome pojedinih crnogorskih zona koji čine mozaičnu dijalektološku sliku srpskoga jezika u Crnoj Gori“³² – kako je to sažeto istakao Milorad Nikčević. A zatim je analizirajući jezik tih pripovjedača, ali i građu koju je sam Ostojić naveo, Nikčević opovrgao Ostojićeve teze. To je posebno ubjedljivo učinio na primjeru tipične leksike pojedinih crnogorskih pripovjedača, koju je u toj studiji izložio. Već letimični pregled te leksike pokazuje da

³⁰ U knjizi *Filološke rasprave*, Podgorica, 2002, str. 181–206.

³¹ U knjizi: *Komparativna filološka odmjeravanja*, Osijek – Cetinje, 2006, str. 257–273.

³² N. d., str. 189.

je riječ o autohtonome crnogorskom jezičkom izrazu koji se ne može dovoditi u vezu sa Simom Milutinovićem, a pogotovo ne s Vojislavom Ilićem. Poslije toga Nikčevićeva rada pitanje pripadnosti jezika i stila crnogorskih pripovjedača druge polovine XIX vijeka i početka XX stoljeća može se smatrati riješenim.

U drugoj polemičkoj studiji (povodom glasova *ś*, *ź*, *z*, *ć* i *đ*) Nikčević je ton znatno oštiji. Riječ je o opsežnome osvrtu na prilog Draga Ćupića o nepostojanju crnogorskoga jezika. Iako je svojevremeno u dijalektološkim raspravama i sam Ćupić glasove *ś* i *ź* tretirao kao foneme, u prilogu o kojemu je riječ zanemario je taj stav i stavio se (kao dugogodišnji direktor Instituta za srpski jezik SANU) u službu unitarne srpske jezičke politike koja je težila da obuhvati i Crnu Goru. Izdvoji-viši važnije stavove koje je Ćupić u svojoj studiji iznio u prilog nepostojanju crnogorskoga jezika, a prije svega nefonemsku prirodu glasova *ś* i *ź*, Milorad Nikčević je na osnovu postojeće bogate dijalektološke literature o crnogorskome jeziku argumentovano odbacio svaki njegov stav. U toj studiji pokazao se ne samo kao dobar polemičar, nego i kao vrstan poznavalac crnogorske dijalektologije. Kao što je pitanje uticaja i jezičke pripadnosti crnogorskih pripovjedača iz doba kralja Nikole riješeno studijom o kojoj je maloprije bilo zborna, tako je i ovom studijom Nikčević stavio tačku na pitanje neophodnosti uvođenja fonema *ś* i *ź* u crnogorski standardni jezik. Osim toga razjasnio je u čemu se razlikuje njihov status u Crnoj Gori od statusa tih fonema na ostalome štokavskom prostoru, odnosno zašto se oni u Crnoj Gori ne mogu tretirati kao dijalektalni glasovi. A o utemeljenosti stavova koje je u toj studiji iznio dovoljno govori i podatak da na polemiku nikad nije dobio odgovor ni od Ćupića niti od kojega drugog srpskog jezikoslovca.³³

³³ Oštrina Nikčevićeva polemičkoga tona posebno je dolazila do izražaja u novinskim tekstovima u kojima se obračunavao s neprimjerenim napadima i na sebe i na crnogorski jezik. U tim tekstovima nije morao ispunjavati zahtjeve koji se podrazumijevaju u naučnim tekstovima, pa je nerijetko izrugivao neznanje i zle namjere svojih oponenta. To je nerijetko činio i samim naslovima, kao npr. „Psiho(lingvističke) skarednosti“, *Vijesti*, Art, 19. maj 2007, str. XIV, ili: „Lingvističke skarednosti“, *Vijesti*, 9. jul 2009, str. 15. I u jednome i u drugom slučaju riječ je o prikazima knjiga (u prvome slučaju knjige Jelice Stojanović i Drage Bojović *Srpski jezik između istine i obmane*, Nikšić, 2006, a u drugome slučaju riječ je o knjizi razgovora s Dragom Ćupićem – Ljubiša Raković Koželjac, *Jezik naš nasušni. Razgovor s dr Dragom Ćupićem*, Književna zadruga Srpskog narodnog vijeća Crne Gore, Podgorica, 2009) koje su protiv crnogorskoga jezika objavljene

U vrijeme donošenja crnogorskoga ustava 1992. godine samim je naslovom svojega članka ukazao na jednu istorijsku neumitnost – „U crnogorskom ustavu – crnogorski jezik“. Nije propustio priliku ni da ukaže na perfidne, zakulisne pokušaje zatiranja crnogorskoga identiteta ni onda kad su takve inicijative dolazile iz same Crne Gore. Tako je 2006. u tekstu „Crnogorska književnost na stranputicama Bolonje“ ukazao na kulturocidno brisanje predmeta Crnogorska književnost iz programa osnovnih studija Filozofskoga fakulteta u Nikšiću. U odbranu standardizacije crnogorskoga jezika stao je snagom svoga autoriteta u nekoliko tekstova kad su, paradoksalno, napadi na crnogorsku jezičku normu krenuli sa Studijskoga programa za crnogorski jezik i književnost u Nikšiću. Uključio se Nikčević i u jednu od najznačajnijih savremenih naučnih i društvenih polemika u Crnoj Gori, onu o *Rječniku crnogorskoga jezika* Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, pokazujući svojim preciznim analizama koliko je taj projekat duboko protivan multikulturnom biću Crne Gore i naučno skaredan.

Prateći budno razvoj jezičkoga pitanja u Crnoj Gori, naročito poslije oficijelnoga priznanja crnogorskoga jezika (u Ustavu Crne Gore), Milorad Nikčević je oštro kritikovao opstrukciju standardizacije crnogorskoga jezika od strane profesora Studijskoga programa za crnogorski jezik Filozofskoga fakulteta u Nikšiću, naročito Rajke Glušice i Tatjane Bečanović, koje su bile članice Savjeta za standardizaciju crnogorskoga jezika.³⁴ Veliki dio crnogorskih kulturnih radnika kao da se držao po strani spora koji je izbio oko standardizacije crnogorskoga jezika – da li crnogorski jezik treba da bude standardizovan u skladu s osobinama jezika u Crnoj Gori ili da se pod crnogorskim imenom inferiorno zadrži postojeća srpska ijekavska norma uz neznatne izmjene. Svoj udio u razrješenju toga spora Nikčević je dao britkom kritikom stavova koje su rečene dvije članice Savjeta iznosile, ne ustežući se da im javno pokaže kako sopstvene komplekse inferiornosti pokušavaju nametnuti kao zvanični jezikoslovni stav.

u Crnoj Gori. Iako udaljen prostorno od Crne Gore, Milorad Nikčević nije propuštio da adekvatno odgovori na neutemeljene stavove i često nevaspitane izjave autora knjiga o kojima je riječ.

³⁴ Milorad Nikčević, „Pogledi i refleksije o crnogorskom jeziku (u svjetlosti kodifikacije)“, *Lingua Montenegrina*, časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009, str. 115–122.

Iako smo se u ovome sintetičkom osvrtu ograničili na svega nekoliko jezikoslovnih studija Milorada Nikčevića iz oblasti montenegristike, njegov se rad na tome polju njima ne ograničava. Namjera nam i nije bila da pružimo detaljniju analizu tih studija, već da ukažemo i na tu oblast njegova naučnog bavljenja o kojoj se manje zna jer je nerijetko ostajala u sjeni njegova književnopovijesnoga i kulturološkoga rada. No Nikčevićev doprinos jezikoslovnoj montenegristici nije samo u studijama i polemikama o crnogorskom jeziku. Ništa manje nije značajan jedan drugi vid borbe za afirmaciju crnogorskih književnih i jezičkih vrijednosti. A to se ogleda prije svega u njegovoj sposobnosti da okupi veliki broj značajnih stvaralaca iz Hrvatske i izvan nje na gotovo svim naučnim skupovima na kojima se davao doprinos izučavanju crnogorske književno-jezičke baštine, kao i na stvaranju svijesti o crnogorskom jeziku u slavističkim centrima u Hrvatskoj i drugim slovenskim zemljama. Što je veliki broj hrvatskih jezikoslovaca upoznat s problemima crnogorskoga jezika i što je veliki broj njih dao značajan doprinos razješavanju tih problema – svakako je i zasluga Milorada Nikčevića. A posebna je njegova zasluga u stvaranju i selekciji uzornoga kadra, koji već uveliko daje doprinos montenegristici. O tome posebno svjedoče studije njegovih nekadašnjih asistenata – Milice Lukić i Jakova Sabljica – koje je uputio i na crnogorske teme. Zahvaljujući tome crnogorski će jezik i književnost još dugo imati svojih vrijednih proučavalaca i u okruženju, prije svega u Hrvatskoj.

U potonjih više od pola vijeka Milorad Nikčević obogatio je književnu, jezičku i kulturnu montenegristiku brojnim priložima o crnogorskom jeziku i crnogorskoj književnosti te njenim odnosima sa susjednim, bliskim literaturama. Pored drugih značajnih radova od posebne su vrijednosti njegove monografije o odnosu Stefana Mitrova Ljubiša i Petra II Petrovića Njegoša, crnogorskoj pripovjednoj prozi druge polovine XIX i početka XX vijeka te voluminozna književnoistorijska sinteza o crnogorskoj književnosti od 1851. do 1918. godine, kojom je postavio visoke standarde monografske obrade nacionalne književnosti ne samo u kontekstu književne montenegristike, već i na širem slavističkome prostoru. Njegova je osobita zasluga i što je stvorio ili pomogao u stvaranju kadra za bavljenje montenegristikom, ne samo u Crnoj Gori, no i u inostranstvu, a osobito u Hrvatskoj.

Bibliografija

- *Dnevnik čitanja jednog intelektualca. Književnokritička misao o djelu Milorada Nikčevića*, urednici Milica Lukić & Mile Bakić (2006). Zagreb – Osijek: HCDP „Croatica – Montenegrina“, CKD „Montenegro – Montenegrina“, KUD „Montenegro“, SCUH, Geos.
- Drašković, Nada (2016). *Bio-bibliografija Milorada Nikčevića*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- *Između dviju domovina: zbornik Milorada Nikčevića* (2011). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera Filozofski fakultet & Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Nikčević, Milorad (2004). *Apologetika crnogorskoga jezika*. Osijek: HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH, CKD „Montenegro – Montenegrina“, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, SCURH, KUD Montenegro.
- Nikčević, Milorad (1988). *Crnogorska pripovijetka između tradicije i savremenosti. Književnoistorijsko i tipološko određenje pripovijetke od 60-tih godina 19. vijeka do Prvog svjetskog rata*. Titograd: NIO „Univerzitetska riječ“.
- Nikčević, Milorad (2017). *Crnogorske filološke studije*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- Nikčević, Milorad (2010). *Crnogorske filološke teme*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Nikčević, Milorad (2002). *Filološke rasprave. Interkulturalni kontekst*. Podgorica: Geos – Crnogorsko-hrvatsko prijateljsko društvo „Ivan Mažuranić“ – HCDPRH.
- Nikčević, Milorad (1995). *Hrvatski i crnogorski književni obzori*. Zagreb: NCZH.
- Nikčević, Milorad (2013). *Hrvatski i crnogorski književno-kulturni smjerokazi*. Osijek: HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH & CKD „M – M“ & Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Nikčević, Milorad (2012). *Istorija crnogorske književnosti knj. III, Crnogorska književnosti od 1852. do 1918*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Nikčević, Milorad (2009). *Josip Juraj Strossmayer i Nikola I. Petrović Njegoš u korespondenciji i dokumentima. U duhovnim prostorima Crne Gore/Boke Kotorske*. Cetinje – Osijek: HCDP „Croa-

- tica-Montenegrina“ RH, CKD „Montenegro – Montenegrina“, ICJJ „Vojislav P. Nikčević“.
- Nikčević, Milorad (2001). *Književna približavanja*. Osijek.
 - Nikčević, Milorad (2006). *Komparativna filološka odmjeravanja*. Cetinje – Osijek: HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH, Geos, CKD „Montenegro – Montenegrina“, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje.
 - Nikčević, Milorad (2017). *Metodičke i metodološke književno-problemske studije*. Podgorica: Zavod udžbenike i nastavna sredstva.
 - Nikčević, Milorad (1999). *Na civilizacijskim ishodištima*. Osijek: CKD „M – M“.
 - Nikčević, Milorad (2011). *Njegoš i Ljubiša: uticaji i paralele*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
 - Nikčević, Milorad (2002). *Odsjaji kultura. Hrvatska i crnogorska kultura stoljećima*. Zagreb.
 - Nikčević, Milorad (1982). *Transformacije i strukture. Književne studije i metodički prilozi*. Zagreb: Školske novine.
 - Nikčević, Milorad (2009). „Pogledi i refleksije o crnogorskom jeziku (u svjetlosti kodifikacije)“, *Lingua Montenegrina*, časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja, br. 3. Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, str. 115–122.
 - Nikčević, Milorad (2019). *Književno-kulturne veze na rubovima Mediterana: crnogorske i hrvatske književnokulturne interferencije*. Osijek: Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva „Croatica – Montenegrina“ & Društvo hrvatskih književnika: Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski.
 - Nikčević, Milorad (2020). *Identitetske aporije. Odbrana crnogorskoga identiteta: rasprave, kolumne, intervjui*. Osijek – Cetinje: Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva „Croatica – Montenegrina“ & Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
 - Pižurica, Krsto (1983). „Dvije studije o Ljubiši“. *Stvaranje*, br. 5. Titograd.
 - Radičeski, Naume (2013). *Crnogorska književnost u makedonskome ogledalu*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
 - Vujačić, Slobodan (1988). „Između tradicije i savremenosti“. *Glas Slavonije*, br. 13343. Osijek, 27. listopada 1988.

Jakov SABLJIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta

Josipa Jurja Strossmayera – Osijek

jakovsab@hotmail.com

CRNOGORSKA KNJIŽEVNOST U ZNANSTVENIM ISTRAŽIVANJIMA MILORADA NIKČEVIĆA

Rad predstavlja iscrpnu analizu knjiga filologa Milorada Nikčevića u kojima tematizira ponajprije crnogorski književni i kulturni identitet. U prvoj izdvojenoj knjizi, *Ideje i paralele: književni ogledi i studije* (1984), govori se o suvremenim piscima crnogorske i hrvatske književnosti te o Petru II. Petroviću Njegošu i Stefanu Mitrovu Ljubiši koji se smatraju najmarkantnijim književnim pojavama u crnogorskoj književnosti. Upravo ovi pisci podrobnije su analizirani u svjetlu Nikčevićeve interpretacije njihova djela. Druga monografija koja je analizirana jest *Crnogorska pripovijetka između tradicije i savremenosti* (1988). Objasnen je termin pripovijetke u skladu s Nikčevićevim teorijskim tezama, izdvojene su tri tematsko-motivske cjeline knjige te su dani kratki opisi pojedinih vrsta crnogorskih pripovijetki. Napokon, u trećoj izdvojenoj knjizi, *Filološke rasprave: interkulturalni kontekst* (2002), govori se o prvoj ćirilichnoj tiskanoj knjizi i prvoj državnoj tiskari u svijetu – Crnojevića tiskari. Drugo poglavlje ove knjige posvećeno je crnogorskim pjesnicima 20. stoljeća, čije stvaralaštvo nastaje između dva svjetska rata i u poslijeratnom desetljeću. Posljednji dio knjige govori o crnogorskom jeziku u crnogorskoj pripovijetki; glasovima, fonemima i grafemima crnogorskoga jezika te usporedbi crnogorskoga jezika i perojskoga govora. Na kraju slijedi ocjena znanstvenih istraživanja Milorada Nikčevića kao zaslužnoga filologa.

Ključne riječi: *Milorad Nikčević, znanstvena istraživanja, crnogorska književnost i jezik, crnogorska pripovijetka, narodna usmena i pismena predaja*

UVOD

Kritičko vrednovanje znanstvenoga rada uglednoga hrvatskoga i crnogorskoga filologa Milorada Nikčevića nije u svojim začecima jer ima svojevrsnu tradiciju. Tome je najbolji dokaz niz osvrtâ, članaka, prikaza i ocjena Nikčevićevih monografija i drugih radova sabranih na jednom mjestu u djelu *Dnevnik čitanja jednog intelektualca: književnokritička misao o djelu Milorada Nikčevića* (2006). U toj su knjizi okupljeni kritički tekstovi o svim Nikčevićevim knjigama, odnosno projektnim ukoričenjima, skupovima i književnim predstavljajima do 2006. godine.

U ovome pak radu analizirat će se tri znanstvene monografije. U prvoj knjizi, *Ideje i paralele*, govori se o suvremenim književnicima crnogorske i hrvatske književnosti te o Petru Petroviću Njegošu i Stefanu Mitrovu Ljubiši, koji se smatraju iznimnim književnim pojavama u crnogorskoj književnosti. U drugoj knjizi, *Filološke rasprave*, govori se o prvoj ćirilichnoj tiskanoj knjizi i prvoj državnoj tiskari u svijetu – Crnojevića štampariji. Drugo poglavlje ove knjige posvećeno je crnogorskim pjesnicima 20. stoljeća čije stvaralaštvo nastaje između dva svjetska rata i u poslijeratnom desetljeću. Posljednji dio govori o crnogorskom jeziku u crnogorskoj pripovijetki, glasovima, fonemima i grafemima crnogorskoga jezika te o usporedbi crnogorskoga jezika i perojskoga govora.

Treća knjiga tematski je posvećena crnogorskoj pripovijetki i naslovljena je *Crnogorska pripovijetka između tradicije i savremenosti*. Osim termina pripovijetke u svjetlu Nikčevićeve definicije, govori se o tri tematsko-motivske cjeline knjige te su dani kratki opisi pojedinih vrsta crnogorskih pripovijetki. Cilj je ovoga rada približiti se crnogorskoj kulturi, jeziku i posebice književnosti u kontekstu znanstvenih istraživanja Milorada Nikčevića te ukazati na najvažnije predstavnike crnogorske književnosti, a posebice u području pisanja pripovijetki.

IDEJE I PARALELE: KNJIŽEVNI OGLEDI I STUDIJE

Knjiga *Ideje i paralele: književni ogledi i studije* hrvatskoga i crnogorskoga filologa Milorada Nikčevića objavljena je 1984. godine i u nju su uvršteni književni ogledi i rasprave koji su nastajali u određenim

vremenskim razmacima i objavljuvani u različitim časopisima i koji govore o piscima suvremenima i stvarateljima iz sredine 19. stoljeća i 20. stoljeća. U središtu ove knjige našli su se Miroslav Krleža, Jure Kaštelan, Radovan Zogović, Branko Radičević te Petar II. Petrović Njegoš i Stefan Mitrov Ljubiša, o kojima će kasnije biti nešto više riječi. Milorad Nikčević u okviru širega interesa za crnogorsku narativnu prozu u drugoj polovici 19. stoljeća i prvim desetljećima 20. stoljeća istražuje doprinos i značenje *izvanjaca* i *inozemaca* crnogorskom književno-kulturnom razvoju toga vremena.

Valja naglasiti da se termini izvanjci i inozemci upotrebljavaju u književnopovijesnoj literaturi dvojako. U starijoj literaturi tim terminom nazivaju se oni književno-kulturni umjetnici koji su došli u Crnu Goru izvan njezinih ondašnjih granica te oni ljudi koji su došli iz Boke kotorske (Stefan Mitrov Ljubiša, Vuk Vrčević i Nikola Ljubiša) i onih krajeva koji su ulazili u sastav Hercegovačkog sandžakata. U novijoj književnopovijesnoj literaturi termin izvanjci upotrebljava se kao oznaka za one javne, književno-kulturne radnike i znanstvenike koji su došli iz krajeva izvan današnjih granica Crne Gore i koji nisu Crnogorci. Termin inozemci rabi se za takve kulturne radnike koji potječu iz stranoga naroda.

Knjiga *Ideje i paralele: književni ogledi i studije* podijeljena je u dva dijela. U poglavlju *Ideje* govori se o suvremenim književnicima i prikazuje ih se u odgovarajućem kontekstu, u povijesno-društvenom i književno-estetskom okviru južnoslavenskih ili europskih razmjera. U eseju o izvorima i genezi Krležinih ranih književnih radova govori se o općoj temi književnosti tijekom i nakon Prvoga svjetskoga rata, a kod Kaštelanove poeme *Tifusari* o paralelama i usporedbama s ostvarenjima Guillaumea Apollinairea, Filippa Tommase Marinettija, Ernsta Blocha i drugih. Prateći poetsko djelo Miroslava Krleže od prvih početaka, Milorad Nikčević uočava osnovnu ideju, a to je uglavnom tamna boja života: rat, smrt i život u jednom nerazmrsivom kolopletu.

Esej o Kaštelanovoj poemi *Tifusari* govori o ratnim užasima i strahotama. U njoj se pojavljuje vizija revolucije, žeđ za slobodom, stradanje i užas, ali i vjera u humanost i slobodu. Milorad Nikčević detaljno analizira ovu poemu, tragajući u prvom redu za njezinim estetskim kvalitetama. U eseju *Smisao i idejnost avangardnog pjesništva* Milorad Nikčević prati razvojni put pjesnika Radovana Zogovića. Zo-

gović je bio izrazito društveno-politički angažiran pjesnik i jedan od predvodnika među pjesnicima humanog i socijalnog realizma u prijeratnom razdoblju crnogorske književnosti. No početkom pedesetih godina 20. stoljeća crnogorski su pjesnici ponovno počeli pratiti tokove zapadnoeuropskoga književnoga kruga pa je Radovan Zogović ostao sam na poprištu literarnih strujanja, ostavši i dalje dosljedan svom mladenačkom pjesničkom opredjeljenju.

U drugom poglavlju knjige pod nazivom *Paralele* dominiraju rasprave o Njegošu i Ljubiši kao najmarkantnijim književnim pojavama u crnogorskoj narativnoj prozi druge polovice 19. stoljeća do prvih desetljeća 20. stoljeća, zatim o doprinosu i značenju izvanjaca i inozemaca u crnogorskom književno-kulturnom razvoju.

Duhovni zavičaj – ishodište književnoga djela Petra II. Petrovića Njegoša i Stefana Mitrova Ljubiše

Svaki pisac savjest je naroda i glas vremena u kojem živi. Polazeći od toga i svaka književna tvorevina projekcija je ne samo svog autora nego i epohe, slika vremena, načina izražavanja, etike i kulture, društva i vremena u kojem je književno djelo nastalo. Književni stvaratelji inspirirani su tradicijom, prostorom i vremenom u kojem žive. Takav je slučaj i s Petrom II. Petrovićem Njegošem i Stefanom Mitrovom Ljubišom, piscima koji su predstavljeni kao najvažnije književne pojave u crnogorskoj prozi. Oba pisca nužno je smjestiti u društveno-povijesnu, prostornu i vremensku stvarnost. Naime, Stefan Mitrov Ljubiša živio je i djelovao, duhovno se formirao kao pisac i političar u onom dijelu crnogorskoga naroda koji se više od četiri stoljeća nalazio pod vlašću raznovrsnih tuđinskih gospodara, a Petar II. Petrović Njegoš živio je i stvarao u crnogorskom „Araratu“, miljeu i vremenu s drugačijim društvenim, političkim i prosvjetno-kulturnim okolnostima.

Uži zavičaj Stefana Mitrova Ljubiše predstavlja središnji dio Crnogorskoga primorja, područja koji se naziva Boka kotorska, koje se sve do 1787. godine nalazilo pod vlašću Mletačke Republike, Austrije, Francuske i Crne Gore. Stanovništvo tih krajeva usprkos tuđinskim prisustvima i nasilnoj razjedinjenosti nikada nije kidalo svoje veze s crnogorskim narodom. Naprotiv, građanstvo u Crnogorskom primorju bilo je snažan oslonac Crnogorcima i zajedno je s njima sudjelovalo

u oslobodilačkim borbama. Crnogorci su jedino preko Primorja mogli održavati trgovačke, političke, kulturne i druge duhovne kontakte s daleko razvijenijim narodima i civilizacijama. Jedinstvo Primorja i Crne Gore bitno je utjecalo na razvoj i postanak stvaralaštva Petra II. Petrovića Njegoša i Stefana Mitrova Ljubiše. Njihove najznačajnije tvorevine inspirirane su životom tih sredina te su postale reprezentanti svojega naroda.

Područje Boke kotorske sve do 15. stoljeća bilo je u sastavu Duklje i Zete, na čijem teritoriju kasnije izrasta Crna Gora. Prodorima Mlečana i Turaka veći dio crnogorskoga područja, a samim time i Primorja, pada pod mletačku i tursku vlast. Poslije nestanka države Crnojevića, Crnogorsko primorje postupno sasvim pada pod mletačku i tursku vlast gdje su Mlečani nastojali raznim sredstvima, političkim i drugim mjerama izolirati Primorje od crnogorskoga zaleđa. Unatoč takvim ograničenjima i zabranama, veze između slobodnog dijela Crne Gore i Primorja, kao i onih krajeva koji su se nalazili pod Turcima, nisu nikada prestajale. Među njima se razvila čvrsta povezanost i uzajamnost, formiralo se jedinstvo u otporu protiv zajedničkoga mletačkoturškoga neprijatelja. To jedinstvo najveći zamah dostiže u razdoblju vladavine crnogorskih vladika iz obitelji Petrovića u 18. stoljeću i 19. stoljeću te raznih plemena.

Crna Gora i Primorje nisu ostvarivali uzajamne kontakte samo putem trgovačkih i drugih vidova privredne i prosvjetno-kulturne suradnje nego i rodbinskim i kulturno-prosvjetnim kontaktima. To je još više pojačavano sviješću da njihovi stanovnici pripadaju jednom narodu, imaju zajednički jezik, iste običaje, obrede, etiku i moral, zajedničku prošlost, kulturu i tradiciju.

O tome da su Primorci i Crnogorci posjedovali svijest kako pripadaju istom narodu, pokazuju pojedine epistolarne forme, povijesni zapisi, poslanice i drugi književnopovijesni oblici koji su sačuvani stoljećima unatoč tome što je neprijatelj nastojao zatrti njihovu kulturu.

Vladika Vasilije Petrović osobito je radio na učvršćivanju odnosa s Primorjem. Njegov suvremenik Sava Petrović, a i njegov nasljednik Šćepan Mali, nastavljaju u istom duhu politiku prema Primorcima. Njegošev prethodnik i stric Petar I. Petrović također je nastojao Crnoj Gori osigurati Primorje. On je i Crnogorce i Primorce smatrao jednim narodom, što mogu potvrditi njegove poslanice koje je slao raznim

bratstvima i plemenima, Bokeljima, Grbljanima, Poborima, Rišnjanima i drugima.

Odnosi između Primorja i Crne Gore postali su osobito čvrsti u vrijeme dolaska na vlast Petra II. Petrovića Njegoša. Polazeći od prijateljstva, čvrstih odnosa koje je s tim dijelom naroda stvorio njegov stric Petar I., Njegoš ih je nastojao produbiti, ojačati i razviti do nacionalnoga oslobođenja i ujedinjenja Primorja s Crnom Gorom. U Njegoševo vrijeme Crnogorci su odlazili u Primorje ne samo radi trgovine već su se tamo i naseljavali. On je naročito nastojao približiti se katoličkom življu i zbog toga je, iako pravoslavni vladika, bio cijenjen od Bokelja katolika. Petar II. Petrović Njegoš i osobnim je stavom i poetskim sastavima nastojao u Bokeljima probuditi iskru slobode, potaknuti Primorce na konačno ujedinjenje s Crnom Gorom. Primorci su u njemu vidjeli osobu koja će ih jednog dana osloboditi i trajno ujediniti s Crnogorcima.

Austrijske vlasti raznim su sredstvima i zabranama nastojale onemogućiti Njegošev utjecaj kod sunarodnjaka u Crnogorskom primorju. Njegoševa pojačana aktivnost prema Crnogorskom primorju naročito se osjetila u vrijeme nacionalno-revolucionarnih promjena 1848. godine. I baš tada, u njegovo i Ljubišino vrijeme, nastupa razdoblje ubrzanoga razrješenja mnogih dijalektalnih suprotnosti. Neslobodni narodi Balkana, a među njima i stanovništvo Crnogorskoga primorja, uključuju se u revolucionarno-oslobodilačka gibanja, u političko-ekonomska i kulturna previranja.

Sudbonosni trenuci Crnogoraca i Primoraca u vrijeme sazrijevanja ideje o zajedničkoj južnoslavenskoj zajednici, uvelike su utjecali i na Stefana Mitrova Ljubišu koji je dijelom bio Njegošev suvremenik. I on je, bez obzira na to što je cijeli život bio upleten u političke borbe i akcije u okviru austro-ugarskog državnog tijela, bio duboko vezan uz sudbinu crnogorsko-primorskoga naroda. Iskazujući da postoji Crna Gora, Ljubiša je time naglasio da s njom postoji i ona neslobodna koju geografski-prostorno čine dijelovi koji su ulazili u sastav Osmanske Carevine, kao i oni primorski krajevi koji su se nalazili pod austro-ugarskom vlašću.

Njegoševa i Ljubišina književna djela, poput usmenoga narodnoga stvaralaštva i tvorevina koje ulaze kao trajna vrijednost u crnogorsku književnu tradiciju, sadrže u sebi otpor tiraniji i nasrtajima zla. Zato se i može reći kako su njihova djela nastala ne samo iz estetsko-doživ-

ljajnih, umjetničkih nego i iz društveno-povijesnih i nacionalnih pobuda. „Njegoševe i Ljubišine najznačajnije tvorevine izražavaju sudbinu svoga naroda, sadrže u sebi obranu, postojanje nacionalnog bića, otpor odnarođivanju, osipanju, raspadanju vlastitoga integriteta, otpor agresiji na vlastito biće – jezično, kulturno, fizičko od strane moćnih susjeda: Austrije, Italije, Turske i drugih“ (Nikčević, 1984: 101).

Stefan Mitrov Ljubiša i Petar II. Petrović Njegoš izrasli su kao pisci iz epske, herojske sredine, miljea u kojem pisana književnost u usporedbi s ostalim europskim književnostima i crnogorskom nacionalnom književnosti toga vremena nije dosegla njihov stupanj razvoja pa tako nije mogla odigrati presudan utjecaj na formiranje njihova stvaralaštva. Stoga se i jedan i drugi pisac preko narodnih tvorevina upoznaju s etičkim zakonima, primjerima junaštva i stoičkom filozofijom, stječu ljubav prema slobodi, epskoj kulturi, duhovnoj baštini i bogatom narodnom jeziku.

Milorad Nikčević objašnjava kako je na crnogorskom tlu živjela narodna književnost koja je sadržavala poeziju, filozofiju, etiku i povijest narodnoga života. Od te tradicije u tom stvaralaštvu pošli su i Petar II. Petrović Njegoš i Stefan Mitrov Ljubiša, znajući da se u usmenim tvorevinama u narodnoj predaji čuvaju povijesne istine, vrijednosti i osjećaji naroda. U slobodnom dijelu Crne Gore i primorskom pojasu stvarano je nekoliko vrsta narodne književnosti. Uz epske sadržaje živjele su i druge književne vrste, kao što su tužbalice, herojske anegdote i poslovice. Filolog Jovan Deretić među tim književnim vrstama prednost daje epskoj pjesmi te je pokazao kako je junačka pjesma bila reprezentativna forma usmene književnosti kako u svakoj drugoj ratničko-epskoj sredini, tako i u Crnoj Gori.

Uz spomenute poetske forme u književnom nasljeđu Crne Gore Ljubišina i Njegoševa vremena postojale su i druge literarne vrste koje se, prema njemačkom teoretičaru Andréu Jollesu definiraju kao jednostavni oblici: legende, poslovice, pisma, isprave javnoga i privatnoga sadržaja, dokumenti o suđenjima i mirenjima, žalbe, molbe, pitalice, zagonetke, pošalice, pričice i rugalice. Koristeći se nekima od navedenih formi, svoju književnu karijeru započeo je i Vuk Vrčević koji je na prijelazu iz romantizma u realizam začeo literarnu formu *skaza* (oblik u čijem je žanru riječ isključivo o usmjerenosti i inzistiranju na dokumentarnosti etnografske građe).

Crnogorski primorski pojas, u kojem je živio i radio Stefan Mitrov Ljubiša, u znatno većoj mjeri predstavlja pogodno tlo za razvoj usmenoga i pisanoga stvaralaštva od ambijenta u kojem je stvarao Petar II. Petrović Njegoš. Zahvaljujući zapadnoeuropskom talijanskom književnom utjecaju i blizini Dubrovnika, nastajala je i razvijala se u primorskom prostoru poezija na latinskom i talijanskom od 13. stoljeća do 19. stoljeća te na narodnom jeziku od 17. stoljeća, koja je bila sličnoga karaktera kao pjesništvo nastajalo u hrvatskim krajevima u razdoblju humanizma, renesanse i baroka. Takvo pjesništvo većinom je bilo ispjevano u osmercima, a tvorci su mu bili obrazovani ljudi, pretežno katolički svećenici, doktori teologije, prava i filozofije.

Paralele i dodiri književnoga djela Petra II. Petrovića Njegoša i Stefana Mitrova Ljubiše

Književna djela Stefana Mitrova Ljubiše već preko stotinu godina bili su predmetom književno-kritičkoga i literarno-povijesnoga proučavanja, no literatura o njegovu životu i stvaralačkom radu nije brojna. U vremenu kada Milorad Nikčević piše svoju monografiju, osamdesetih godina 20. stoljeća, o njemu je napisana samo jedna povijesno-biografska monografija. Upravo zbog toga što se o Ljubišinu životu i djelu nije pisalo studioznije, njegovo je mjesto u književnoj povijesti i kritici dugo vremena ostalo neodređeno i nejasno. Tako je objektivna slika o njemu kao stvaratelju pisane riječi još uvijek nepotpuna i nedovoljno proučena. Pojedinci koji su o njemu pisali kao o piscu, doživjeli su njegovo djelo kao izuzetno prozno stvaralaštvo, ocjenjivali ga i proglašavali „Njegošem u prozi“, dok su književni povjesničar Jovan Skerlić i esejist Mihailo Ražnatović davali o njemu proturječne sudove. S jedne strane, isticali su kako je Ljubišina proza primjer za ugledanje, a s druge strane ističu kako su njegove pripovijetke primitivne.

Književni kritičar Teodor Stefanović Vilovski donio je najpotpunije podatke koji rasvjetljavaju društveno-političke prilike i ambijentalno-kulturnu atmosferu u kojoj je živio i radio Stefan Mitrov Ljubiša pa su njegova svjedočanstva od neprocjenjivoga značenja za ocjenu piščeva političkoga, kulturnoga i spisateljskoga rada. Vilovski donosi i podatke o Ljubišinoj obitelji, osvjetljava njegov politički rad i govori

o njegovu stavu prema stranim jezicima. Također tvrdi kako je on u pripovijesti *Skočičevojka*, u liku Stevana Štiljanovića ilustrirao svoju ličnost. Time je Vilovski nastojao otkloniti svaku sumnju u to da Stefan Mitrov Ljubiša preuzima pojedine elemente od Alessandra Manzoniya i drugih zapadnoeuropskih, romanskih i talijanskih pisaca, o čemu su pisali mnogi proučavatelji Ljubišina djela.

Teodor Stefanović Vilovski govorio je i o *Istoriji Crne Gore* koju je, navodno, napisao Stefan Mitrov Ljubiša. Djelo nije bilo tiskano za Ljubišina života. Poslije njegove smrti došlo je u nasljedstvo sina Mitra te na kraju u ruke vladajuće obitelji Obrenović pa se pretpostavlja da je zagubljena u njihovim arhivima. Slučaj s *Istorijom Crne Gore* Stefana Mitrova Ljubiše podsjeća na sudbinu *Istorije Crne Gore* za koju se pretpostavlja da ju je napisao i izgubio Petar II. Petrović Njegoš. Zato se postavlja pitanje je li Ljubišin veliki prethodnik pojedinim temama i motivima, sličnostima i događajima iz tih izvora direktno utjecao na njega ili ih je Ljubiša preuzimao neovisno o njegovu djelu.

Milorad Nikčević napominje kako Živko Milićević ističe da su gotovo svi kasniji proučavatelji barem djelomično vezali Ljubišino književno djelo uz Petra II. Petrovića Njegoša. Također govori kako je Ljubišin književni rad usmjeren prema dostizanju Njegoševa djela. Točno je kako se Ljubiša predao intenzivnom književnom radu tek posljednjih godina svog života, no to nije uradio zbog razloga o kojima govori Milićević. Kad se uzme u obzir sve što je Ljubiša napisao prije svoje objavljene zbirke pripovijesti, dolazi se do zaključka da se on neprestano pripremao za veće literarne pothvate, djela kakva će ostvariti u posljednjem desetljeću svoga života.

Stijepo Kastrapelli u svojim raspravama također je tražio dodirne točke Ljubišina i Njegoševa djela. U njima je pronašao čvrsto narodno čuvstvo koje spaja njih i njihova djela. Njegoševa djela usmjerena su protiv osmanlijskih sila, a Ljubiša u svojim pripovijestima otkriva sudbinu i egzistenciju crnogorskoga čovjeka u Boki kotorskoj.

Jedan od najboljih proučavatelja Ljubišina života i književnoga rada bio je Velimir Živojinović Massuka. Istaknuo je one elemente i karakteristike Ljubišine proze koje su bile i glavne karakteristike Njegoševih djela. Osim realističnosti, istinoljubivosti i etičnosti, Massuka je naveo i Ljubišin umjetnički dar, instinkt i osjećaj za pripovijedanjem, elemente koji ga najviše čine umjetnikom pisane riječi. Time se Stefan

Mitrov Ljubiša približio duhu narodnoga kazivanja te su to i svojstva po kojima je pisac doista i sličan Petru II. Petroviću Njegošu.

*CRNOGORSKA PRIPOVIJETKA IZMEĐU
TRADICIJE I SAVREMENOSTI*

Za središte monografije *Crnogorska pripovijetka između tradicije i savremenosti* iz 1988. godine Milorad Nikčević predstavio je gotovo nepoznate pisce crnogorske književnosti koji su živjeli i stvarali u razdoblju poznatih pisaca kao što su Stefan Mitrov Ljubiša, Petar II. Petrović Njegoš i Marko Miljanov Popović. Ostali su u njihovoj sjeni najviše zbog toga što se jezikom i tematikom nisu uklapali u teorijsku poetiku velikoga kritičara Jovana Skerlića koji ih je proglasio pokrajinskim i regionalnim piscima. Milorad Nikčević svoju monografiju podijelio je u tri velike cjeline. Prvu cjelinu naslovio je *Književno-istorijski i kulturni ambijent nastanka pripovjedaka*. Ovdje se Milorad Nikčević bavi kulturno-povijesnim i književnim razvojem Crne Gore, gdje važnu ulogu imaju dvije književno-kulturne sredine – Cetinje i Nikšić. Zatim se proučava tipologija književnih časopisa, almanaha, kalendara, novina i drugih publikacija. Značajan prostor ovoga dijela monografije posvećen je ulozi i značenju tiskara te Simi Matavulju koji je imao posebnu ulogu u razvoju pripovijedaka u crnogorskoj literaturi. Druga cjelina monografije naslovljena je *Geneza i tokovi razvoja pripovijedanja* i u njoj se objašnjava pripovijetka kao književni žanr, donosi se podjela pripovijedaka, izriče smisao pripovijetke i opisuju njezini počeci. Napokon, treća cjelina nosi naslov *Evropski književni kontekst* i u njoj je Milorad Nikčević dao pregled prevedenih pripovijedaka iz zapadnoeuropske i ruske literature.

Pripovijetka kao književni žanr

Na prostoru Crne Gore i pored nepovoljnih povijesnih, društvenih i kulturnih prilika, nastale su usmene i beletrističke tvorevine. Stvaratelji umjetničke književnosti, a posebno tvorci pripovijedaka, izrastali su vrlo neprimjetno iz usmenoga stvaralaštva. Kultura usmene riječi bila je snaga koja je najviše poticala pripovjedače druge polovice 19. stoljeća na književno-umjetničko stvaralaštvo. Iz usmene tradicije pri-

povjedači su preuzimali osnovni nivo kulture, leksička, frazeološka, sintaktička i stilistička obilježja.

Pripovijetka se začinje iz pripovijedanja, no osim toga sudjeluju i drugačiji oblici izražavanja: opisivanje, dijalog, monolog, katkad i komentar. Takvim oblicima izražavanja konkretizirane su pripovijetke 19. stoljeća. U strukturi modernoga pripovijedanja sjedinjuju se elementi svih književnih rodova. Tako se već krajem 19. stoljeća moderna proza obogaćuje sadržajima lirike, esejistike i dramskim izražavanjem. Jedna od glavnih osobina i ograničenja pripovijetke jest njezina kratkoća. U njoj se opisuje jedan događaj ili samo isječak iz događaja i prikazuju se jedan, dva ili tri lika. Pripovijetka se stvarala još u najstarija vremena. Prvobitno je nastala kao narodna pripovijetka odnosno priča koja neposredno izvire iz naroda. U crnogorskoj sredini priča je nastajala u posebnoj plemensko-društvenoj zajednici u kojoj je osnova cjelokupnoga života natjecanje, pa tako i u pripovijedanju. Iz takvog ambijenta najprije se razvila povijesna kratka priča.

Živeći u posebnim povijesnim i kulturnim okolnostima i čestim ratovima, crnogorski čovjek izoštrava svoju misao i lucidnost. Katkad se takva poruka uobličavala u anegdotu, gnomu, kratku priču ili sentenciju. Jedna od bitnih karakteristika crnogorskoga čovjeka bila je i sklonost pričanju koje je bilo izvor svih kulturnih manifestacija u kojima je crnogorski čovjek toliko uživao. Razgovorima i pričama na raznim sjednicama, slavama i seoskim sastancima prenosile su se misli i poruke te stvarale slike i predodžbe o ljudima, junačkim uspjesima i podvizima pojedinaca. Ujedno je to bilo mjesto gdje su se mladići pripremali i stjecali znanja o svemu onome što im je bilo potrebno za život. No razgovor i priča za crnogorskoga ratnika, seljaka, vojvodu i vladiku, značila je mnogo više od stjecanja znanja jer za njih je to bila „duhovna naslada i ozarenje“ (Nikčević, 1988: 134). Pričom su ljudi bježali iz siromaštva, pesimizma, tuge i svakodnevnih briga. Tu je smješten cjelokupni duhovni život naroda, opisi obreda, vjerovanja i običaja.

Crna Gora predstavljala je pogodno tlo za razvoj usmenoga i pisanoga stvaralaštva. Epsko-lirska poezija bila je dominantan književni žanr druge polovice 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća, a pečat cijelom tom vremenu udario je upravo Nikola I. Petrović. Toliko je utjecao na poetski razmah da je cijelo razdoblje književnosti od šezdesetih godina

19. stoljeća do Prvoga svjetskoga rata označeno cetinjskom literarnom školom. Osnovna poetska vrsta bila je rodoljubna pjesma s utjecajima romantičarskih pjesnika. Pojava prve ljubavne pjesme osamdesetih godina 19. stoljeća obilježena je kao neobičan književni događaj. Osim poezije, važan dio crnogorskoga književnoga naslijeđa predstavljala je i prevodilačka literatura, osobito ruska. Uz spomenute žanrove, jedna od dominantnih književnih vrsta krajem 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća bila je umjetnička pripovijetka.

Cjelokupni razvoj crnogorske pripovijetke, sve od Njegoša do prvog desetljeća 20. stoljeća, Milorad Nikčević u svojoj je monografiji podijelio u tri tematsko-motivske cjeline. Prvu cjelinu naslovio je *Počeci crnogorske pripovijetke – Njegoševa pripovjedna zbilja*. U početku crnogorskoga književnoga naslijeđa postojalo je usmeno narodno stvaralaštvo, a u dodiru s njim, tijekom stoljeća, nastaje i crnogorska pisana književnost te među njima dolazi do prožimanja na tematskoj i motivskoj razini, jezičnom, morfološkom, morfosintaktičkom, fonosintaktičkom, semantičkom i frazeološkom planu. Tako izrasta književno djelo Petra II. Petrovića Njegoša, a prijelazom stilske formacije romantizma u realizam tijekom druge polovice 19. stoljeća i književna djela drugih crnogorskih prozaista. Petar II. Petrović Njegoš poznat je pak kao tvorca izuzetnih poetsko-dramskih spjevova, a njegov opus dopunjavaju dvije pripovijetke – *San na Božić* i *Žitije Mrđena Nesretnikovića*.

Druga tematska cjelina nosi naslov *Pripovijetke iz narodnog života – na Vukovim i Ljubišinih stazama*. U razdoblju od šezdesetih godina 19. stoljeća do Prvoga svjetskoga rata, u crnogorskoj periodici objavljen je veći broj pripovijedaka. Pored Ljubišinih pripovijesti, izašlo je i nekoliko posebnih izdanja pripovijedaka drugih crnogorskih autora. Većina se pripovijedaka iz toga vremena žanrovski i tipološki nadovezuje na onu prozu koju je u prvoj polovici 19. stoljeća stvorio i estetski odredio Vuk Stefanović Karadžić, a u drugoj polovici 19. stoljeća Stefan Mitrov Ljubiša. Na temelju bogate i raznovrsne povijesne i etnografske građe, u narodnim predajama, legendama i pričama, mnogi su crnogorski pripovjedači stvarali pripovijetku iz narodnoga života. Otuda je ona folklorno-narativne prirode i u njezinu sadržaju nalazi se narodni obred ili običaj. S vremenom u folklornoj pripovijetci elementi folklor, mitskoga i fantastičnoga potisnuti su, a krajem 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća prevladava čistija pripovijetka s anegdotsko-

realističnom problematikom. Uz njih povremeno se javljaju i priče s povijesnom motivikom.

Treću cjelinu monografije Milorad Nikčević odredio je naslovnom odrednicom *Pripovijetke na tradicionalnim i novim stazama*. Početkom 20. stoljeća javilo se samo nekoliko pripovjedača, i to pretežno u časopisu *Dan* te u nekim bokokotorskim publikacijama. Ti su časopisi značili preokret u odnosu na dotadašnju književnost. Pripovijetke koje su objavljivane u njima predstavljale su prodor novih literarnih tonova iz zapadnoeuropskih modernih književnosti. Manji broj pripovjedača ovog vremena pripada takozvanom Primorskom i pljevaljskom književnom krugu koji se tematikom i motivikom u prikazivanju likova, ambijenata i jezikom ponešto razlikuju od pisaca cetinjske književne škole. Književnost druge polovice 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća u Crnoj Gori predstavljala je sporo prevladavanje tradicionalnoga načina pisanja i oblikovanja literarnoga svijeta te sporo sazrijevanje književnih stvaratelja. Njihove tvorevine, i pored pisaca koji su utjecali na njih, nisu vodile brzom razvoju. Katkad su se izdvajale značajnije estetske vrijednosti, ali su bile nedovoljne da prijeđu estetske vrijednosti Stefana Mitrova Ljubiše, Marka Miljanova i Sime Matavulja.

Folklorne i didaktičke pripovijetke

Folklorna i didaktička pripovijetka u drugoj polovici 19. stoljeća bila je najbrojnija. Folklorne teme i motivi, a u njima katkad i fantastično-mitski elementi, prevladali su kao stalni u većini pripovijedaka iz narodnoga života. One su tematski usmjerene na problematiku običnoga, svakidašnjega života, pretežno plemenskoga i seoskoga staleža. Pripovjedači ovoga žanrovskoga i tematskoga usmjerenja građu su pronalazili u seoskom životu. Oslikavali su red, moral i život koji je određen zakonitostima tradicionalnoga plemenskoga života i svijeta. Tematika iz gradskoga života sporo je ulazila u književnost. Ako se i javljala, bilo je to kod pripovjedača koji su stvarali krajem 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća, a radnja se najčešće odvijala u podgoričkom i bokokotorskom prostoru.

Istaknuti pripovjedači folklornih i didaktičkih pripovijedaka jesu: Luka P. Jovović, Savo P. Vuletić, Andrija P. Jovičević i Novica Kovačević-Grahovski te manje istaknuti Joko T. Vukčević, Luka P. Kažić, Savo

St. Radulović, Ljubomir A. Bulatović-Ibrijski, Ilija Zlatičanin, Đuro T. Perović i Jovan F. Ivanišević.

Povijesne pripovijetke

Prisutnost povijesne tematike u crnogorskoj literaturi može se pratiti od najstarijih vremena do najnovijih umjetničkih tvorevina Mihaila Lalića, Ćamila Sijarića, Čeda Vukovića i drugih. Srpska i crnogorska književnost tijekom stoljeća pisana je kao stihovana povijest. Već je odavno poznato da je u epskim pjesmama, epovima i narodnim pjesmama čovjekova sudbina povezana s povijesnim događajima. Književna djela poput Njegoševa *Gorskoga vijenca*, Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića*, Šenoine *Seljačke bune* i Krležinih pjesama, romana i drama, inspirirana su povijesnim događajima. Povijesnost crnogorske književnosti isticali su gotovo svi proučavatelji, počevši od Vida Latkovića, Trifuna Đukića, Milorada Stojovića do Jovana Deretića. Svi su oni naglašavali da su prve crnogorske knjige bile povijesnoga karaktera. Kao najpoznatiji pisci povijesnih djela Milorad Nikčević navodi Petra I. i Petra II. Petrovića Njegoš, Vasilija Petrovića, Stevana Perovića Cuca, Marka Miljanova Popovića i Stefana Mitrova Ljubišu.

Povijesnih pripovijedaka, u odnosu na one koje su usmjerene na opisivanje života naroda crnogorskoga sela, vrlo je malo. Iako pripovjedačka proza nastaje i razvija se tijekom neprekidnih ratova, to ipak ne određuje njezinu tematsku, žanrovsku i tipološku usmjerenost.

Anegdote i humoristično-satiričke pripovijetke

U pripovijetkama L. Jovovića, S. Vuletića, A. Jovićevića, F. Ivaniševića i drugih, osim poslovica, zdravica, kletvi, pošalica i kratkih priča, nalaze se i elementi anegdota i humorističnoga i satiričnoga pričanja. Milorad Nikčević objašnjava na više primjera da je takav ton pričanja prouzrokovan romantičarsko-nacionalnom svijesti u Crnoj Gori. Anegdota, odnosno kratka priča, glavni je izražajni oblik u djelima spomenutih pisaca i ona je u Popovićevu, Ljubišinu i Matavuljevu književnom ostvarenju u drugoj polovici 19. stoljeća dobila svoje pravo mjesto u crnogorskoj kulturi. Anegdota je bila jedan od osnovnih literarnih žanrova komunikacije na večernjim sijelima. Iz takvoga prostora

i vremena nastale su kratke priče i anegdote najpoznatijih crnogorskih pripovjedača – Mihaila Vukčevića (pod pseudonimom Milo Vojvodić) i Milutina Tomića (pod pseudonimom Nikac od Rovina).

Tradicija u novim uvjetima

Bez obzira na to što je u srpskoj, slovenskoj, hrvatskoj i drugim južnoslavenskim književnostima došlo do snažnoga prodora modernističkih orijentacija i tendencija, književna djelatnost u Crnoj Gori u tom vremenu još uvijek se razvijala na tradicionalnim putovima, čak je i znatno stagnirala ili sasvim iščezavala. Pored nepovoljnih društvenopolitičkih i književno-kulturnih prilika u Crnoj Gori, nekoliko pripovjedača ipak je stvaralo svoje pripovijetke. To su bili uglavnom Petar M. Luburić, Simo Šobajić, Borislav Sl. Minić i Radovan Perović Tunguz-Nevesinjski. „Iako još uvijek modeluju, u najvećem dijelu svoje proze, književne likove i tematski svijet tradicionalnim načinom izraza, oni, ipak, u svoju prozu stidljivo unose i neke nove tematsko-motivske i izražajne elemente“ (Nikčević, 1988: 288).

Elementi tradicionalnoga iz pripovijedaka ne iščezavaju sve do pojave maloga broja pripovijedaka u modernom književnom časopisu *Dan* koji je najavio prodor avangardnih literarnih žanrova do Prvoga svjetskoga rata. Prema Miloradu Nikčeviću, pripovjedači koji su stvarali do Prvoga svjetskoga rata stvorili su dvije literarne orijentacije. Jednu fazu čine pripovijetke četvorice autora: Petra M. Luburića, Sime Šobajića, Borislava Sl. Minića i Radovana Perovića Tunguza-Nevesinjskoga. Ova faza izrasla je iz zavičajne, epske, narodno-folklorne i regionalne književne tradicije. Pripovjedači su stvarali u isto vrijeme i gotovo u istom žanru, bili su bliski po tematici i izrazu i okretali su se zavičajnim, društvenim, socijalnim i ekonomskim temama. Drugu fazu čine djela Dušana S. Đukića i Nikole Škerovića, koja su nastala pod utjecajem modernih pravaca.

FILOLOŠKE RASPRAVE: INTERKULTURALNI KONTEKST

Monografija Milorada Nikčevića pod naslovom *Filološke rasprave: interkulturalni kontekst* iz 2002. godine bavi se temama iz crnogorske književnosti i jezika te je posvećena očuvanju crnogorskoga integri-

teta, vrednovanju crnogorske kulture i potvrda je njegove podjednake pripadnosti hrvatskom i crnogorskom kulturnom prostoru.

U poglavlju *Iskon i naracija* Milorad Nikčević govori o prvoj ćirilichnoj tiskanoj knjizi na jugu Europe i prvoj državnoj tiskari u svijetu, o Crnojevića tiskari, koja je počela s radom na Cetinju pred kraj 15. stoljeća. U knjizi se naglašavaju povijesni i društveni uvjeti koji su omogućili da se Crna Gora uključi u humanističko-renesansni pokret zahvaljujući doticajima s talijanskim kulturnim središtima. Prvi crnogorski tiskari također se oslanjaju na domaću tradiciju te se smatraju nastavljačima skriptorija koji su do tog vremena imali svoje središte na prostoru Skadarskoga jezera u pravoslavnim crkvama i manastirima. Također se zalaže da se uz Crnojevića štampariju veže etnički atribut *crnogorski*, a ne *srpski* jer je upravo u vrijeme Crnojevića Crna Gora dobila svoj današnji naziv pa s tim vremenom i započinje crnogorska moralna svijest.

Zatim slijedi osvrt na raspravu *O mitskom u Njegoševu Luča mikrokozma* hrvatskoga filologa Tome Matića, koje je nepravedno zapostavljeno i nedovoljno poznato. Milorad Nikčević prišao mu je s drugoga stajališta i iznova ga vrednovao, otklonivši negativnu ocjenu koju su mu pripisali Jovan Skerlić i njegovi sljedbenici, ocjenjujući ovo djelo lošom kopijom *Izgubljenoga raja* Johna Milтона i *Božanstvene komedije* Dantea Alighierija.

U knjizi se nalazi i rasprava pod naslovom *Izvanjci, inostranci i crnogorsko srpstvo* u kojoj je riječ o brojnim pojedincima koji su došli u Crnu Goru iz krajeva izvan njezinih tadašnjih granica (izvanjci) i o onima koji su potekli iz stranoga naroda (inostranci) te se uvjerljivo objašnjava u kojoj su mjeri utjecali na izmjenu povijesne, sociološke i kulturne slike Crnogoraca tijekom 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća. Na kraju sve dovodi do zaključka kako je njihovo djelovanje prouzročilo postupni gubitak nacionalnoga vjerskoga i kulturnoga identiteta crnogorskoga naroda.

U raspravi *Boj na Visu (1866) fenomen istorijske i poetske fikcije* Milorad Nikčević okreće se temi rata te analizira i vrednuje književna djela koja su nadahnuta bitkom između austrougarske i talijanske mornarice kod otoka Visa. Predmet ove analize djela su istoga naziva: *Viška bitka* Đure Deželića i Stjepana Buzolića, *Boj na Visu* Stefana Mitrova Ljubiše te *Viški boj* Petra Kuničića. Na kraju analize zaključuje se kako

je riječ o stihovanim kronikama viške bitke kojima nedostaje figurativan i emotivan poetski diskurs, za razliku od pjesnika kojemu je to uspjelo – Silvija Strahimira Kranjčevića u pjesmi *Nаш čovo*.

Drugo poglavlje knjige naslovljeno je *Tradicija i modernitet* i posvećeno je vrednovanju književnoga nasljeđa trojice crnogorskih pjesnika 20. stoljeća, čije je pjesništvo nastajalo između dva svjetska rata i u poslijeratnom desetljeću: Radovanu Zogoviću koji je pisao društveno i politički angažiranu poeziju, ostajući dosljedan svojoj poetici; Dušanu S. Đukiću koji je u vrijeme moderne još uvijek vjeran tradicionalnim pjesničkim modelima i poetikama, ali pokazuje i avangardni senzibilitet i Mirku Banjeviću, gdje se Milorad Nikčević osvrće na crnogorsku književnost 20. stoljeća između dva svjetska rata, razdoblje koje je u znanosti o književnosti ostalo nedovoljno proučeno u odnosu na veće južnoslavenske književnosti.

Treće poglavlje ima naslov *U crnogorskom jeziku* u kojemu se uspoređuje crnogorski književni jezik i perojski govor. Izvorni crnogorski jezik, osim u crkvenim obredima, najbolje je sačuvan u Peroju kao crnogorskoj enklavi u Istri. Iako se jezik Perojaca razlikuje od suvremenoga crnogorskoga jezika zbog utjecaja ostalih jezika istarske sredine, postoje očuvani dijelovi crnogorskoga leksika koji su i danas u uporabi u govornom jeziku i usmenoj književnosti.

Iznimno vrijedan prilog u monografiji *Filološke rasprave* nosi naslov i posvećen je *Glasovima, fonemima i grafemima Š (š), Ž (ž), 3(3) u crnogorskom jeziku i konavoskom/dubrovačkom govoru hrvatskoga jezika*. Predmet ove analize jezična je osobitost zbog koje je još u 19. stoljeću Đuro Daničić svrstao sve govore crnogorskoga jezika u južni govor ili južno narječje štokavskoga dijasistema. Samo se u tim govorima među južnoslavenskim govorima bilježe takvi glasovi, fonemi i grafemi koji su naslijeđeni od slavenskih plemena istočne Njemačke.

U raspravi *Tvorački dometi jezika i stila crnogorske pripovijetke* daje se žanrovska i jezična analiza crnogorske pripovijetke nastale u razdoblju između tradicije i suvremenosti te se uvjerljivo dokazuje kako se Crnogorci pretežno koriste crnogorskim tipom jezika odnosno crnogorskim tradicionalnim jezikom koji se nipošto ne može smatrati dijalektizmom ili provincijalizmom.

Crnogorski pripovjedači ugledali su se na književna djela Petra I. i Petra II. Petrovića Njegoša. Stoga su se nastojali što više pribli-

žiti tom prirodno-govornom crnogorskom jeziku. „Njihov je, u stvari, oni jezik koji danas čujemo ponegde kod starijih i neškolovanih ljudi“ (Nikčević, 2002: 192). Taj jezik dijakronijski bi se i tipološki mogao odrediti i smjestiti u prijelazni period (1830–1900) u korpus jezika prve etape vukovskoga perioda (1900–1918) zbog toga što se u jeziku pripovjedača i pripovijetke spomenutoga razdoblja nalaze izražajni elementi koji su dijelom ušli u najužu osnovicu Vukova standardnoga jezika, no daleko više one jezične specifičnosti koje su autori crpili iz tradicije predvukovske epohe. To su oni govori koji se u tradicionalnim proučavanjima najčešće nazivaju pokrajinskim, regionalnim i provincijalnim. Kako dokazuje Milorad Nikčević, tu je zapravo riječ o izrazima koji predstavljaju odstupanja od Vukova standardnoga jezika. U pripovjedačkoj prozi druge polovice 19. stoljeća mogu se uočiti dva posebna sloja jezičnog izraza. Prvi je utemeljen na crnogorskoj usmenoj štokavskoj književnoj tradiciji, a drugi je stvoren na elementima Vukova standardnoga jezika.

Stoga se može zaključiti kako je crnogorska pripovijetka od 1860. do 1918. smještena u razdoblje između tradicije i suvremenosti, a što se tiče jezika, pripovjedači ovog korpusa locirani su u prijelazni period (1930–1900) i prvu etapu vukovskoga razdoblja (1900–1918). S filološkoga gledišta to je izvorni crnogorski jezik iz predvukovskoga razdoblja (1360–1830), nezahvaćen ili malo zahvaćen utjecajem Vukove reforme.

ZAKLJUČAK

Na kraju rasprave može se reći kako su u njoj osvijetljeni najznačajniji predstavnici crnogorske književnosti i kulture u znanstvenim istraživanjima Milorada Nikčevića. Iz vizure Milorada Nikčevića posebna je pozornost usmjerena na život i djelo Stefana Mitrova Ljubiše i Petra II. Petrovića Njegoša te na njihov doprinos crnogorskoj kulturi. Također su predstavljeni pisci pripovijedaka koji su upravo u njima očuvali narodnu, sociološku, etnološku i jezičnu tradiciju Crne Gore. U tim pripovijetkama mogu se uočiti narodne priče, običaji, legende i predaje.

Vidljivo je kako je u znanstvenom opusu Milorada Nikčevića nezaobilazna knjiga *Filološke rasprave: interkulturalni kontekst,*

objavljena 2002. godine. U njoj su zastupljeni radovi čiji je sadržajni i metodološki postav u prepoznatljivoj autorovoj maniri. U manjoj skupini rasprava obrađuju se nedovoljno istražene ili se prevrednuju filološke teme iz polja crnogoristike. O prvoj državnoj tiskari na svijetu, onoj Crnojevića, u kojoj je tiskana prva ćirilčna knjiga na jugu Europe Nikčević progovara iz kuta znanstvenika kojem je crnogorska atribucija toj „štampariji“ bitna za oblikovanje nacionalne svijesti te formiranje prepoznatljivog identiteta. Tome doprinose i rasprave o jeziku Perojaca te osobitostima crnogorskoga jezika. Autor revalorizira i pjesnike poput Mirka Banjevića i Radovana Zogovića zalažući se za nova čitanja njihove poezije koja je ostala neaktualizirana u skladu s dostignućima suvremene znanosti o književnosti. Drugi korpus radova u knjizi odnosi se na teme sagledane iz naglašeno interkulture vizure. Nikčević u više studija demonstrira favoriziranu „kontaktnost“ otkrivajući se kao nenadmašan ekspert za istraživanja međukulturnih i interliterarnih uzajamnosti. Primjerice, kad govori o iznovljenom tumačenju Njegoševa spjeva *Luča mikrokozma* u studiji hrvatskog filologa Tome Matića ili kad uspoređuje pjesničku obradu bitke kod otoka Visa u djelima Đure Deželića, Stjepana Buzolića, Stefana M. Ljubiše, Petra Kuničića i Silvija Strahimira Kranjčevića. Naravno, znakovito je i što Nikčević odabire Dušana S. Đukića, Požežanina koji je literarno djelovao i u Crnoj Gori kao jedan od urednika časopisa *Dan* (1911–1912). Ta dvodomnost ionako je glavno Nikčevićevo obilježje koje je snažno prepoznatljivo kako u njegovom metodološkom tako i u predmetnoznanstvenom opredjeljenju.

Nikčevićeva knjiga *Crnogorska pripovijetka između tradicije i savremenosti* iz 1988. godine zapravo je njegova doktorska disertacija. Značajna je po tome što je u njoj dan kompletan pregled života i rada te ocjena umjetničkih ostvarenja autora koji su dali izniman pečat crnogorskoj književnosti (Nikola I. Petrović Njegoš, Marko Miljanov Popović, Stefan Mitrov Ljubiša, Simo Matavulj), nego i djela velikoga broja drugih autora koji su se afirmirali u tom razdoblju pisanjem poezije, proze, drame i književne kritike. Primjerice svakako valja izdvojiti Stefana Perovića Cucu. Takvi pisci, zajedno s Ljubišom i Markom Miljanovim, čine raznovrsnim razdoblje crnogorskoga romantizma i realizma. U treći svezak *Istorije crnogorske književnosti* koji je naslovljen *Crnogorska književnost od 1852. do 1918* (objavljena 2012. godi-

ne) Milorad Nikčević ugradio je rezultate cjelokupnoga istraživanja iz monografije *Crnogorska pripovijetka između tradicije i savremenosti*. Tako u trećem svesku *Istorije* Nikčević znakovito napominje: „Njihovo stvaralaštvo, iako novijim kritičkim izdanjima nije estetički cjelovito valorizovano i prosuđeno, značilo je, u stvari, i po širini i zamahu, i po žanrovima, oblicima i strukturama, i po tematsko-jezičnim rasponima, izuzetan rast crnogorske književnosti od Petra II Petrovića Njegoša do pojave modernih književnih ostvarenja“ (Nikčević, 2012: 25). Prema tome, slika svakodnevnoga literarnoga života Crne Gore u Nikčevićevoj je retrospektivi dobila reljefnije obrise jer su se pod kritičkim povećalom našli svi relevantni autori sagledavanoga perioda bez obzira na kvalitativne omjere njihovih književnih tvorevina.

Znanstveno opravdanje cjelokupnoga literarnohistorijskog istraživanja Milorada Nikčevića zahtijevalo je i primjeren metodološki odabir u pristupu korpusu crnogorske nacionalne književnosti. Milorad Nikčević vrstan je metodolog koji je u književnopovijesnu pregledu i valorizaciji crnogorske književnosti druge polovice 19. stoljeća, ali i početka 20. stoljeća primijenio mnoštvo metodoloških postupaka s ciljem da osvijetli najbitnije značajke, književnokulturna i tipološka svojstva te strukturne kategorije pripovjedačke književnosti i nefikcionalnih žanrova. Osim književnopovijesnoga gledišta kojim je uvjetovano razvrstavanje književne građe i odnos prema njoj, Nikčević se naročito služi interpretacijom cjelokupnih tekstova, analizom njihovih pojedinih elemenata te sintezom zaključaka uobličjenih u književnoestetske sudove koji se slažu s dotadašnjim ocjenama, ali ih nerijetko opovrgavaju ili korigiraju. Nikčević rabi i književne usporedbe ili paralele, primjerice kad uspoređuje narativne (ne)sukladnosti pojedinih elemenata Njegoševa *Gorskoga vijenca* te *Kanjoša Macedonovića* i *Pričanja Vuka Dojčevića* Stefana Mitrova Ljubiše. Takve usporednice mogu se naći i u paraleliziranju crnogorske i kontaktnih književnosti kao što su srpska i hrvatska, ali i stranih književnosti, posebice ruskoga literarnoga kruga. Pored toga Nikčević pojedine teme, motive i autorske literarne intencije tumači kulturološki stavljajući ih u širi društveni, povijesni pa i antropološki kontekst.

Milorad Nikčević autor je koji je na stranicama svojega dijela crnogorske književne povjesnice s mnogo truda i istraživačkoga žara uspio predstaviti sve ličnosti jednoga vremena te protumačiti njihova djela u zacrtanom znanstvenom okviru.

LITERATURA

- Nikčević, Milorad (1984). *Ideje i paralele: književni ogledi i studije*. Osijek: Izdavački centar Revija.
- Nikčević, Milorad (1988). *Crnogorska pripovijetka između tradicije i savremenosti*. Titograd: NIO Univerzitetska riječ.
- Nikčević, Milorad (2002). *Filološke rasprave: interkulturalni kontekst*. Podgorica: Geos.
- Nikčević, Milorad (2006). *Dnevnik čitanja jednog intelektualca: književna misao o djelu Milorada Nikčevića*. Zagreb – Osijek: SCHU Zagreb – CKD Osijek.
- Nikčević, Milorad (2012). *Crnogorska književnost od 1852. do 1918*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.

Pregledni rad

Milica LUKIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta

Josipa Jurja Strossmayera – Osijek

mlukic@ffos.hr

O HRVATSKOM RATNOM PISMU MILORADA NIKČEVIĆA

Dignum laude virum Musa vetat mori.

(Horacije)

Evo po čemu štujemo Milorada Nikčevića među nama!

(S. Marijanović)

U radu se donosi pregled triju antiratnih tekstova Milorada Nikčevića objavljenih u novinskim medijima u kolovozu i rujnu 1991. godine: *Na valovima ratnih pokliča*, *Ratne vatre nad slavonskom ravnicom – Protestni glas intelektualca* i *Generalisimusi, akademici i fanatici*. Navedeni se tekstovi iznova čitaju kao *hrvatsko ratno pismo* u skladu s definicijama i kriterijima postavljenim u monografijama hrvatskoga ratnog pisma – *Hrvatsko ratno pismo 1991./1992. Apeli iskazi pjesme* (1992) i *Slavonsko ratno pismo* (1997) i žanrovski određuju *dominantnom vrstom hrvatskoga ratnog pisma* do 1992. godine – iskazima i apelima.

Ključne riječi: *Milorad Nikčević, Domovinski rat, hrvatsko ratno pismo, iskazi, apeli*

1. Novo čitanje

Prošlo je trideset godina otkako su na samom početku Domovinskoga rata u Republici Hrvatskoj 1991. godine u periodici objavljena tri antiratna teksta Milorada Nikčevića – *Na valovima ratnih pokliča*, *Ratne vatre nad slavonskom ravnicom – Protestni glas intelektualca* i

Generalisimusi, akademici i fanatici. Vraćamo im se ne samo zato što su to jedini tekstovi iz Nikčevićeva golema opusa pisani književnoumjetničkim diskursom već i kako bismo ih simbolično „naknadno“ uvrstili u korpus hrvatskoga i slavonskoga ratnog pisma, kojem definicijski pripadaju, a formalno mu nisu pridruženi, iako su u svoje vrijeme gromoglasno odjeknuli, na slavonskome i hrvatskom prostoru, posebice potonji od navedenih, i postali ono zbog čega je osječki sveučilišni profesor, kolega i prijatelj Nikčevićev, Stanislav Marijanović uskliknuo: *Eto po čemu štujemo Milorada Nikčevića među nama!* (Marijanović, 2011: 20).

Postojeći – *reporterski* – osvrti te Nikčevićeve tekstove pridružuju skupini *antiratnih glasova crnogorskih intelektualaca* za vrijeme Domovinskoga rata u kojoj se nalaze pjesnici Jevrem Brković, Vitomir (Vito) Nikolić i Vojislav Vulanović, publicisti i novinari Veseljko Koprivica, Dževad Sabljaković, Branko Banjević te akademski slikari Mihailo Milo Pavlović, Dimitrije Popović, Vojo Stanić, Miroljub Pavlović i Stanko Grubač, žanrovski ih određujući antiratnim esejima ili esejima-protestima (Lukić, 2010: 67–72; Fišer, 2011: 13–17). Jednako postupa i sam Nikčević kao autor poetski definirajući te svoje tekstove *ratnim vapajima i pokličima* (2004, 2019: 371–402) ili samo *esejističkim refleksijama* (2013: 169)¹.

1.1. Hrvatsko i slavonsko ratno pismo

Iznovljeno dakle čitanje navedene tekstove vidi *hrvatskim* i *slavonskim ratnim pismom*, a na temelju definicija i kriterija postavljenih u dvjema oglednim zbirka / monografijama hrvatskoga ratnog pisma – *Hrvatsko ratno pismo 1991./1992. Apeli iskazi pjesme* (1992) (dalje: *Hrvatsko ratno pismo*) urednice Dubravke Oraić-Tolić i *Slavonsko ratno pismo* (1997) osječkoga sveučilišnog profesora i književnika Gorana Rema. Prva je knjiga *svojevrsan manifest* (Sablić-Tomić i Rem, 2003: 374) i predstavlja *kronologiju intelektualnoga i građanskog otpora* tijekom prvih dviju ratnih godina – 1991. i 1992. – jer „Hrvatska je pismenost odmah uzvratila na pojavu rata, i to posve usuprot klasičnom

¹ Primjenom termina *hrvatsko ratno pismo* na Nikčevićeve književne tekstove dodatno se precizira njihova pripadnost vrstama, pa se širokoshvaćen termin eseja kanalizira u iskaz i apel.

zahtjevu za šutnjom Muza u grmljavini topova“ (Rem, 1996: 458). U njoj su zastupljene tri vrste ratnoga pisma – *apeli* koje društva, ustanove i pojedinci šalju u svijet, *iskazi* hrvatskih i svjetskih intelektualaca i nepoznatih građana na temu rata te *pjesme* (Oraić-Tolić, 1992: 23–25). *Slavonsko ratno pismo*² znanstvena je monografija koja istražuje korpus ratnih tekstova nastajalih na prostoru Slavonije (slavonskih gradova) i Baranje od 1991. do 1994. godine – *analizira ih, tipologizira, tj. žanrovski usustavljuje s obzirom na massmedijsko, umjetničko i kulturalno područje javljanja* (Rem, 1997)³. Ratno se pismo u tim monografijama definira kao način pisanja koji se pojavio i dominira u hrvatskoj kulturi u vrijeme Domovinskoga rata⁴, a utemeljen je na stvarnoj povijesnoj podlozi (Oraić-Tolić, 1992: 23), odnosno kao *stvaralaštvo u ratnim uvjetima ili odgovor pisma na rat* (Rem, 1997).⁵

Šteta je što Nikčevićevi *odgovori pisma na rat* nisu zabilježeni ni u jednoj od tih zbirki jer bi im one bile prirodno stanište, budući da zadovoljavaju postavljene kriterije uvrštavanja tekstova među njihove korice:

1. napisani su i objavljeni već u kolovozu i rujnu 1991. godine – *forsirajući trenutak*, a ne naknadno ga komentirajući – i pisani su

² Ovoj monografiji prethodi opsežan tekst G. Rema *Osječko ratno pismo* objavljen u *Književnom Osijeku*, zborniku znanstvenoga skupa Književnost u Osijeku i o Osijeku od početka do danas, održanoga u Osijeku od 12. do 14. lipnja 1996. (457–481).

³ *Slavonsko ratno pismo* tematizira se i u 4. poglavlju knjige *Slavonski tekst hrvatske književnosti* Helene Sablić-Tomić i Gorana Rema (Zagreb: Matica hrvatska, 2003.), u kojem su obuhvaćeni tekstovi nastali od 1991. do 1994. godine. Tekstovi Milorada Nikčevića ne spominju se ni u ovom „izboru“, iako se njegovo ime navodi među književnim povjesničarima, jezikoslovcima, kritičarima i esejistima koji djeluju u osječkom javnom prostoru u razdoblju od 1951. do 1999. godine (2003: 367).

⁴ Domovinski rat (1991. – 1995.) bio je obrambeni rat za neovisnost i cjelovitost hrvatske države protiv agresije udruženih velikosrpskih snaga – ekstremista u Hrvatskoj, Jugoslavenske narodne armije (JNA) te Srbije i Crne Gore. Domovinski rat. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 4. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884>>.

⁵ Proširena definicija ratnoga pisma „pretpostavlja korpus tekstova koji su nastajali tijekom rata, ali i kasnije, pa i u 21. stoljeću, a izravno su motivirani ratom i svim onim traumatičnim ratnim događanjima“ (Kalafatić, 2017: 20).

- dominantnom vrstom hrvatskoga ratnog pisma* 1991./1992. godine (prema Oraić-Tolić) – kao iskazi i apeli,
2. inicijalno su uglavljeni u slavonsko-baranjski geografski prostor.

Valja na ovome mjestu napomenuti da se ime Milorada Nikčevića ipak posredno spominje u *Hrvatskom ratnom pismu*, u tekstu *Apel za suradnju* što ga je 10. studenoga 1991. u ime Društva estetičara i etičara Crne Gore uputio Hrvatskom filozofskom društvu, Hrvatskom društvu književnika i Hrvatskom P.E.N. centru tadašnji predsjednik društva, prof. dr. sc. Šefket Krcić. Nikčević se (zajedno sa svojim bratom Vojislavom) navodi kao član „multinacionalnog i multikulturalnog“ Društva estetičara i etičara Crne Gore, koje čine filozofi i književnici, te Crnogorskoga PEN centra, pa onda i kao supotpisnik navedenoga apela kao znaka podrške hrvatskim imenovanim društvima i spremnosti na suradnju, ali i kao svjedočanstvo do tada poduzetih akcija i reakcija društva, kako stoji u *Apelu*:

„[...] nastojali smo u više navrata da se javno oglasimo. Reagirali smo na mnoge pojave: akcije armije, apel za zaštitu Dubrovnika i osuđivali agresiju na Hrvatsku. To smo činili i kao Društvo i naši članovi individualno. Glasila u Crnoj Gori (izuzev *Monitor*) našim saopćenjima nisu pridavala važnost“ (Oraić-Tolić, 1992: 421).

U trenutku kada je upućen *Apel* Društva estetičara i etičara Crne Gore kao *antiratne crnogorske zajednice intelektualaca* (studen 1991.), Nikčević je već, kako to sugerira *Apel* objavio – *individualno* – svoja tri antiratna teksta, jer je *dramatičnost vremena* njegovoj savjesti nalagala *da govori i piše hrabro, pribrano i otvoreno* (Nikčević, 1991: 14), a to je bilo i prije nego što je „u rujnu i listopadu ratno [je] pismo zahvatilo cijelu hrvatsku kulturu“, kada „apele, iskaze i pjesme pišu gotovi svi koji nisu na fronti“ (Oraić-Tolić, 1992: 23), zapravo daleko prije nego što je ratno pismo prestalo biti dominantnom pojavom hrvatske kulture⁶.

⁶ Prema Oraić-Tolić ratno pismo prestaje biti dominantnom pojavom hrvatske kulture od trenutka međunarodnoga priznanja Hrvatske, tj. 15. siječnja 1992., kada se ratna tematika seli u druge književne žanrove: prozu, dramu, dnevnik i sjećanja na rat (1992: 23).

2. U obrani hrvatskoga kulturnog i nacionalnog identiteta

2.1. Javni istupi prije Domovinskoga rata

I prije Domovinskoga rata u Republici Hrvatskoj Milorad je Nikčević javno istupao u obrani hrvatskoga kulturnoga i nacionalnog identiteta (ujedno i svoga *stečenog* identiteta), dokazujući lojalnost narodu u čijem je okrilju našao drugi dom i domovinu. Nikčević se 70-ih godina 20. stoljeća otvoreno pridružio onim hrvatskim intelektualcima koji su se na tragu povijesne *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* iz 1967. godine gorljivo i uporno zalagali za opstojnost upravo hrvatskoga jezika (a ne unitarističkog hrvatskosrpskog) kao nastavnog predmeta u hrvatskim školama. O njegovu stajanju na *branik* jezika svoje novostečene domovine svjedoči i članak Stijepe Mijovića Kočana objavljen u *Školskim novinama* 16. siječnja 1979. (god. 30, br. 4–5, str. 17) pod naslovom *Istraživački i – kreativno*, u rubrici Prosvjetni radnici – stvaraoči. Kočan svjedoči o Nikčevićevoj odvažnosti da kao srednjoškolski profesor⁷ stane uz tvrdnju akademika Dalibora Brozovića *da hrvatski jezik jest jezik hrvatskoga naroda i da služi hrvatskome narodu*. Taj Nikčevićevev angažman, kao i onaj u Hrvatskom proljeću 1971., nije ostao bez posljedica, ali to ga nije obeshrabrilo da se 80-ih godina pridruži krugu osječkih intelektualaca koji su se angažirali u spašavanju osječkoga dnevnog lista *Glasa Slavonije* od uvođenja ćirilice i ekavice i u tomu uspjeli (usp. Lukić, 2003: 50–51; Lukić, 2003: 51; Lukić, 2010: 68; Fišer, 2011: 14).

Nije stoga neočekivano što je u trenutku kada je započeo rat u njegovoj *stečenoj* domovini kao *crnogorski znanstvenik u hrvatskom okrilju* javno reagirao „na sebi svojstven način: RIJEČJU pjesničkom i izvorno humanističkom, GLASOM koji još uvijek vjeruje u Čovjeka – traumatičnom i kataklizmičnom vremenu usprkos“ (Fišer, 2011: 15). Ovaj put je bio u posebno delikatnom položaju jer su među agresorima na Republiku Hrvatsku – srbočetnicima i pripadnicima tzv. JNA bili i neki odnarođeni Crnogorci.⁸

⁷ U to vrijeme M. Nikčević radi kao profesor „hrvatsko-srpskoga“ i ruskoga jezika i književnosti u Srednjoškolskom centru „Ruđer Bošković“ u Osijeku.

⁸ U različitim prigodama M. Nikčević isticat će to kao golemi teret koji će nositi kao pripadnik dvaju naroda: „Tradicionalno izuzetno protkane veze i odnosi Hrvatske i Crne Gore u 19. stoljeću i tijekom 20. stoljeća prekinuti su brutalnim pustošenjima i razaranjima kulturno-povijesnih spomenika [...] na prostoru Konavala i u

2.2. Kontekst

Zbiljski kontekst pokriven u Nikčevića sintagmom *dramatičnost vremena*, ujedno kontekst nastanka prvoga ratnog pisma u Republici Hrvatskoj, počeo se oblikovati već početkom 1991. godine prvim otvorenim prijetnjama jugoslavenskih generala te prvim apelom majki mladića na odsluženju vojnog roka u federalnoj vojsci koja će uskoro postati agresor na njihovu domovinu Hrvatsku. Slijede u veljači, ožujku i travnju prva upozorenja hrvatskih kulturnih ustanova na ozbiljnost prijetnje iz Srbije i jugoslavenskog vojnog vrha, svibanj je obilježio masakr hrvatskih redarstvenika u istočnoj Slavoniji, ali i opsada sela Kijeva u blizini Knina, središta srpske pobune u Hrvatskoj. U lipnju 1991. započinje rat nakon što je proglašena hrvatska neovisnost, tenkovi jugoslavenske vojske izlaze na ulice Osijeka i 27. lipnja gaze crvenog „fiću“. U srpnju je posve jasno da je rat stigao pa hrvatske kulturne institucije započinju svoju misiju razjašnjavanja istine o ratu. Kolovoz je obilježen masovnim pokoljima i progonima Hrvata i drugoga nesrpskog življa iz istočne Slavonije i Baranje, to je mjesec *ubijanja istine o ratu* i pokreta majki za mir – Bedem ljubavi. U rujnu je okupirana Baranja, Jugoslavenska armija razara Petrinju, napada dalmatinske gradove, bombe padaju na Šibenik, Gospić, izvršen je masakr civila u selu Četekovci kod Slatine... (prema Hrvatska enciklopedija, natuknica ID=15884; Oraić-Tolić, 1992).

Iz toga i takva konteksta Nikčević oblikuje svoje tekstove u ranjenom Osijeku u kolovozu i rujnu 1991. godine. Do toga su trenutka bili ispisani već brojni antiratni tekstovi jer su hrvatske kulturne institucije, kako je prethodno rečeno, tijekom srpnja 1991. sustavno započele razjašnjavati istinu o ratu, a pridružili su im se i brojni pojedinci, kako svjedoči monografija *Hrvatsko ratno pismo*. I osječki su intelektualci, kulturni poslenici i institucije do tada zauzeli *prvolinijske položaje*.

samom gradu spomeniku Dubrovniku [...]. Ostat će to, na žalost, najtamnije mrlje jednog zlog i pomjerenog ratnog vremena, pomahnitalih sotonskih sila iz Srbije i Crne Gore [...]“ (prema Lukić i Bakić, 2006: 113) [...] kao intelektualac znam da to ne čine pravi Crnogorci. Dubrovnik i Konavle, koji su najdublja rana na našem nacionalnom biću, nisu razarali pravi Crnogorci. To su učinili crnogorski Srbi s bivšim ‘generalisimusima, academicima i fanaticima’. Između pravih Crnogoraca i Hrvata, čak i između ‘malih’ ljudi, nema nikakvih sporova [...] (Nikčević, 2002: 135).

Ilustracije radi spomenut ćemo samo neke: Već u svibnju 1991., nakon „događaja u Borovu Selu“⁹, a onda i nakon 27. lipnja osječki književnik G. Rem piše tekstove „*transtekstualne osjetljivosti*“ o „slavonskoj krvi“; drugi osječki književnik Davor Spišić s tim datumom započinje svoj ratni dnevnik tekстом *Prva tenkovska „šetnja“*, a sveučilišni profesor i gradonačelnik Osijeka Zlatko Kramarić u *Osječkom tjedniku* 1. srpnja 1991. objavljuje kolumnu *Pucam, dakle jesam!* (Oraić-Tolić, 1992: 102); Znanstveno vijeće Instituta za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu 1. kolovoza 1991. upućuje javno pitanje Saveznom sekretarijatu za narodnu obranu *Zašto ste pucali ne Erdut i Ilok?* – na spomenike registrirane i klasificirane najvišom kategorijom zaštite, ujedno nekoliko najznačajnijih spomenika kulturne baštine u kontinentalnoj Hrvatskoj – erdutsku utvrdu, pravoslavnu crkvu u Erdutu i franjevački samostan u Iloku; *Žalimo vas, drugovi generali!* – poručuju osječki intelektualci jugoslavenskom vojnom vrhu u zajedničkom otvorenom pismu objavljenom u *Glasi Slavonije* 21. kolovoza 1991., reagirajući na topničke napade od 19. kolovoza (prvi izravni topnički napad na crkvu sv. Petra i Pavla, osječku „katedralu“):

„Premda prorijeđeni zbog neuobičajenih ljetnih praznika, ali zbijeniji i jedinstveniji nego ikada, mi, intelektualci Osijeka, Hrvati, Srbi, Mađari i drugi, ogorčeno prosvjeduemo protiv neprikrivena zločina jugo-generalata koji su prošle noći i jučer ujutro počinili u gradu na Dravi. Zar mislite da ćete moći zamesti svaki trag svojih krvavih nedjela za buduće naraštaje i za vašu djecu koja ne misle poput vas. [...] Okrvavljene ruke ne daju se nikada oprati, usprkos završenim akademijama, stečenim diplomama i činovima. [...] U društvo nas osječkih intelektualaca, koji izravno ne sudjelujemo u politici, nikada više niste dobrodošli! Osijek i Hrvatska vas ne trebaju! Zahtijevamo da se vratite u svoje vojarne što prije i da za zelenim okruglim stolom s legalno izabranim predstavnicima vlasti riješite eventualne sporove i nesporazume kako to dolikuje obrazovanim ljudima kojima je stalo do ljudskog dostojanstva“ (prema Oraić-Tolić, 1992: 161–162).

⁹ Dana 2. svibnja 1991. u Borovu Selu kraj Vukovara u Slavoniji iz zasjede je ubijeno 12 hrvatskih policajaca, što je znatno pogoršalo već složenu sigurnosnu i političku situaciju u Hrvatskoj i postalo najavom velikosrpske agresije na Hrvatsku (Martinčić-Jerčić i Nazor, 2019: 123).

U ovaj je tekst i njegov skupni potpis *Intelektualci Osijeka* upisano i ime Milorada Nikčevića. Ubrzo nakon njega svoj će glas *izdvojiti* u trima antiratnim tekstovima, prema klasifikaciji D. Oraić-Tolić – iskazima s elementima apela.

2.3. Antiratni iskazi i apeli Milorada Nikčevića

2.3.1. Fragmentarno sačuvani tekstovi: Iskaz 1 i 2

Svaka ratna stvarnost je činjenično paklenija od pakla.

[...] Rat je grozna dokumentaristika pakla.

J. Brković, Glosarij (1995: 91)

Niz od triju Nikčevićevih ratnoproznih iskaza započinje tekstem *Na valovima ratnih pokliča* (Iskaz 1), prvotnoga naslova *Valovi sotoniziranih vremena*, objavljenim u kolovozu 1991. u crnogorskom (podgoričkom) nezavisnom tjedniku *Monitor* (Nikčević, 2019: 386). Nažalost, o njemu možemo suditi samo na temelju fragmenata iz nekoliko inačica tekstova M. Nikčevića što su našli mjesto u njegovim knjigama (2004., 2006., 2013., 2019.).¹⁰ Taj je *prosvjedni vapaj* prema zaključcima Ernesta Fišera bio u prvom redu upućen njegovim sunarodnjacima Crnogorcima „uključenima u ratni bestijarij“ (2011: 15). Iako prema Fišerovu mišljenju tekst nije polučio – a „zacijelo nije ni mogao polučiti“ (2011: 15) značajniji odjek među onima kojima je bio upućen, izraz je Nikčevićeve goleme moralne snage, čovjekoljublja i zauzetosti za dobrobit svoje stečene domovine Hrvatske, sudionništva u sudbini njezinih građana. Nikčević, kako to pokazuju dostupni fragmenti teksta, *kovačičevskom atmosferom* progovara o bujajućem ratnom zlu – *sotoniziranim vremenima* – u kojima stradavaju nevini ljudi. Njegova se vizija rata stapa i sa starozavjetnim kataklizmičkim slikama i vizijama te nadaje kao *šimićevska* opomena ČOVJEKU (zavedenu *Sotonom*), potencirana ponavljanom eksklamacijom *Ne tim putom! Ne tim putom!* Iako se pjesnička slika može definirati univerzalnom i alegorijski protegnuti

¹⁰ Nakon pregleda svih brojeva *Monitora* iz kolovoza 1991. utvrđeno je da na stranici tih novina nema navedenoga teksta. Također, tekst je „izgubljen“ i za bibliografije Milorada Nikčevića (2006., 2011., 2016.), iako pouzdano znademo da je napisan jer sam autor donosi dijelove toga teksta u nekoliko svojih knjiga, koji su preneseni i u knjigu M. Lukić (2010).

na svaki rat u svako vrijeme (što očito i jest autorova namjera), ona je i posve specifična jer *makro* prostor „napaćene zemlje“ umjesto imenom reprezentira njezinim pjesnicima i kulturnim poslenicima – Gundulićem, Mažuranićem, Kranjčevićem, Strossmayerom, Ujevićem i Pupačićem kao simbolima hrvatskoga kulturnoga identiteta, dok raspetim (bogo)ČOVJEKOM potvrđuje kršćanski identitet hrvatskoga naroda. Da je Nikčevićev tekst krik (*vapaj*) i apel jasno signaliziraju i grafostilemi kao jedinice stilskoga pojačanja – verzalom ispisane (ključne) riječi RASPEĆE, ČOVJEK, ČOVJEČANSTVO te dvostruko naglašene – podcrtane i navodnicima označene eksklamacije „Ne tim putom!“, „Ne tim putom!“.

„Velik dio naše žalosne prošlosti valja se na samrti! Smrt je među nama, s nama i u nama. Svakodnevno nas zasipaju crnim vijestima o ubijanju i klanju nevinih ljudi, žena i djece, staraca i omladine, o najbestijalnijim zločinima, paležima, oživljenim jamama smrti, o mržnji... I sve to u napaćenoj zemlji Gundulića i Mažuranića, Kranjčevića i Strossmayera, Ujevića i Pupačića... [...] Sva je u kataklizmičkim vizijama (Biblija, op. a.), krvavim mukama i ratovima, pomorima, pogromima i izgonima čovjeka, ali njen najveći znak je simbol RASPEĆA ČOVJEKA! Upravo taj neimenovani stvaralac-mučenik, kao i svaki današnji humanista, htio je brojnim nesrećama, polomima, traumama i pogromima opomenuti ČOVJEKA I ČOVJEČANSTVO, poučiti ga i reći mu: ‘Ne tim putom!’, ‘Ne tim putom!’ [...]“ (Nikčević, 2019: 386).

Nikčević ovaj tekst piše u trenutku kada su Slavonija, Baranja i zapadni Srijem pod *danononoćnom kanonadom rata i smrti*: Osijek je u neprijateljskom okruženju tzv. „JNA“ i srpskih paravojnih snaga sa sjevera, istoka i juga i pod stalnom prijetnjom napada iz gradskih „kasarni“, okupirana je Baranja, izvršen minobacački napad na središte grada, dogodio se masakr stanovništva u Dalju, Erdutu i Aljmašu, započeli su intenzivni napadi na Vukovar, koji uskoro biva potpuno opkoljen, a agresija je zahvatila i zapadnu Slavoniju (*Hrvatska enciklopedija*, natuknica ID=15884; Oraić-Tolić, 1992: 141; Lesinger, 2021: 312–313). Tekst dakle nastaje iz *neposrednog iskustva rata*, pa sada imenovanje *mikro* prostora na kojem se on (rat) odvija postaje izravnije – to je njegov Osijek, to je *krvavo krilo Hrvatske* – Vukovar, a preko tih *temeljnih*

zupčanika i cijela Slavonija, Baranja i zapadni Srijem. Ne čudi stoga što se patos nameće temeljnom retoričkom strategijom ovoga teksta, ali i cijeloga Nikčevićeva književnoumjetničkog diskursa, kako to zamjećuje E. Fišer (2011: 15).

Apokaliptičnim ratnim slikama Nikčević suprotstavlja svoju vjeru u čovjeka i njegovu unutarnju – duhovnu – snagu da se opredijeli za dobro, da odabere Svjetlo, *njegoševskom lučom* rastoči mrak *sotonizirane svijesti*.

„Mada se čini da je plemenitost duboko zakopana među nama, pod zemljom, da je svijet u predvorju mraka, ponora i apokalipse – treba povjerovati da će bolji svijet isplivati iz noći, mržnje i mraka! Treba biti uvjeren da on i danas među nama postoji! Nad ljudskim duhom prevlast sotonizirane svijesti je prividna i za kratko. [...]

Čovječnost je supstanca, sjaj, iskra, luča Sunca, koju treba nazrijeti i prilaziti joj. Kad je dosegnemo u sebi, u svom umu i srcu, pobijedili smo. Tada nećemo ‘kupovati domoljublje’ na račun drugih, niti imati želju za kolonijalnim podjarmljivanjem. Mi koji danonoćno doživljavamo u predvorju Osijeka i Vukovara mržnju i slušamo danonoćnu kanonadu rata i smrti (‘da nam krv udara na uši’) opomenimo ČOVJEKA da se vrati slavi svijeta (da ne ide malen ‘ispod zvijezda’! op. a.). [...] Neka s ushićenjem čeka novi dan, rosna jutra u kojim će stvarati s ljubavlju, svjestan da je ljepše i lakše graditi domove, dječja odgajališta, učilišta, škole, bolnice i crkve, nego ih rušiti!“ (Nikčević, 2019: 387).

U referiranju na matrični i matični regionalni i lokalni prostor Nikčević će biti još izravniji u drugom antiratnom iskazu-apelu *Ratne vatre nad slavonskom ravnicom – Protestni glas intelektualca* (Iskaz 2), prvotnoga naslova *Slavonsko-baranjski vapaji*. I o tom nam je tekstu suditi tek na temelju fragmenata iz nekoliko njegovih knjiga jer nam je kao cjelina ostao nedostupan. Naime, prema podacima koji opremaju te fragmente znade se da je tekst objavljen početkom rujna 1991. u nezavisnoj bošnjačkoj reviji za nauku i kulturu *Sandžak*, iako je prethodno bio poslan cetinjskom *Liberalu*. Ni ovome tekstu nema traga u Nikčevićevim bibliografijama (2006., 2011., 2016.). Iz dostupnoga njegova dijela jasno je, kako je prethodno rečeno, da se izričito referira na

ratom zahvaćen slavonsko-baranjsko-srijemski prostor, što se već potvrđuje naslovnom sintagmom, a onda kasnije i intertekstualnom općepoznatom *tadijanovićevskom* sekvencom, naslovom njegove istoimene pjesme *Visoka žuta žita*, koji jednoznačno definira prostor *slavonske ravnice*. Dostupni je fragment napisan u gotovo reporterskome tonu i svjedoči o dubokoj Nikčevićevoj suživljenosti sa situacijom – ta on je njezinim dijelom!, i on čini taj prostor koji se *hrabro drži, brani, doživljava agoniju*. Da je i dalje nepokolebljivi optimist, kazuje suprotnim veznikom prethodnoj dometnuta rečenica – *ali se i posve ljudski uzdiže i uspravlja ka visinama i Suncu!* U ovom je kratkom fragmentu još jedan vrlo snažan intertekstualni priziv uspostavljen sintagmom *zlom domaćijem*, kroz koju se autoritetom sv. Petra Cetinjskoga imenuju *oni čiji tragovi* po slavonskoj ravnici *smrde nečovještvom*: tiranski srpski paravojni i soldatski ešaloni ili riječima Stanka Lasića „ekstremisti, šovinisti, separatisti, iredentisti, balvanisti, martićevci, hajdučija“ (prema Oraić-Tolić, 1992: 109).

„Pustošenja suludog rata ponajviše potresaju, katastrofično prožimaju i integriraju široko slavonsko-baranjski zemljopisni areal. Gotovo da nema čovjeka koji, posredno i neposredno, ne doživljava u grotlu bezumlja svoju ljudsku i povijesnu dramu. Nezaklonjena, nesigurna ravnica ‘visokih žutih žita’ po svome geopolitičkom položaju, u žestokoj borbi sa ‘zlom domaćijem’, tiranskim srpskim paravojnim i soldatskim ešalonima, Slavonija i Baranja se već mjesecima hrabro drži, brani, doživljava agoniju, ali se i posve ljudski uzdiže i uspravlja ka visinama i Suncu! [...]“ (Nikčević, 2019: 388).

2.3.2. Iskaz-apel 3 – *Generalisimusi, akademici i fanatici*

Treći po redu antiratni iskaz-apel Milorada Nikčevića naslovljen *Generalisimusi, akademici i fanatici* (Iskaz-apel 3) jedini je sačuvan u cijelosti i dostupan je u svojoj izvornoj inačici, onako kako je objelodanjen u osječkom dnevnom listu *Glas Slavonije* u srijedu 25. rujna 1991. na 14. stranici, u rubrici *Riječ osječkih intelektualaca*. Riječ je o iskazu-apelu koji je doživio najveću pozornost javnosti (pa i onih kojih se izravno tiče, svojih naslovnika, zbog čega mu je doslovce život bio u opasnosti!) od triju antiratnih Nikčevićeviskih tekstova. Moglo bi se čak ustvrditi da je

to tekst koji je doživio najviše pozornosti od svih ikada napisanih Nikčevićevih tekstova. Jedan je njegov dio odmah po objavljivanju potkraj rujna 1991. pročitao u Hrvatskome saboru tadašnji predsjednik dr. Žarko Domljan, a prinijele su ga i druge tiskovine, među kojima su *Večernji list*, *Vjesnik*, *Slobodna Dalmacija*, *Školske novine* te različiti tonski mediji (Lukić i Bakić, 2006: 239). Nikčević ga je uvrstio i u svoje dvije knjige: *Književna približavanja. Rasprave, eseji, prikazi* (2001) i *Književno-kulturne veze na rubovima Mediterana. Crnogorske i hrvatske književnokulturne interferencije* (2019). I kada je objelodanjen deset godina kasnije u *Književnim približavanjima*, ponovno je prepoznat kao najvažniji među esejima sabranima u toj knjizi. Navedeno se može zaključiti iz brojnih osvrti na knjigu, pa i onoga novinarke *Glasa Slavonije* Željke Bertić naslovljen *Glasom intelektualca u obrani humaniteta* u kojem stoji:

„Tim tekstom Nikčević objelodanjuje punu svijest o uzrocima ratne katastrofe i košmara koji je još dugo trajao, beskompromisno je jasan u lociranju začetnika i provoditelja memorandumskog scenarija SANU, kao i drugih aspekata i neuralgičnih točaka toga sukoba. Etičan kada govori u ime malih ljudi, kao i samosvjesnih intelektualca koji su digli glas protiv takve preraspodjele snaga, kritičan kada govori o posljedicama sijanja mržnje s visokih akademskih razina, Nikčević progovara glasom osviještena intelektualca i dosljedno brani pozicije humaniteta“ (Bertić, 2002: 12).

I osječki pjesnik Lujo Medvidović važnost će toga teksta za vrijeme u kojem je nastao i za koje je ostao posvjedočiti stihovima pesvećenim Miloradu Nikčeviću o njegovu 70. rođendanu: *Nije slijedio pseće puzanje pismoznanaca / pred političkim pojmovima. / Čista književnost ali i / znanost o književnosti / nikada se nisu odijelile od snage njegovih krila / i, nisu jedno od odgovora svijetu / već njemu postavljeno pitanje. / To intelektualno i moralno ogledalo, / pred kojim valja znati stajati, / pripravan i uspravan, / ko luča mikrokozma u njedrima galaksije, / naučilo ga je kako se može i mora / čistoga srca i jasne savjesti, / mirno slušati, sabrano govoriti i smjelo odgovoriti: / Generalisimusi, akademici i fanatici, saberite se, / svjetlo ljudskog traženja junačka nada nosi, / zemlja što rodi jednog pravednika / na istom mjestu nove će roditi, / i, vrijedno sjeme na valjan način posijati, / i, ponajbolje izdanke najdivnijih tisućiti. (Iz pjesme *Vjerom i nadom*, 2011: 10).*

Iako je objavljen 25. rujna, ovaj je Nikčevićev tekst nastao na samom početku toga mjeseca i prvi je na temu započeta rata upućen hrvatskoj javnosti (jer do tada je o hrvatskoj/slavonskoj novorlatnoj stvarnosti obavještavao regiju, djelujući na savjest *ratnih izazivača!*), kako se daje zaključiti iz bilješke u *Glasi Slavonije* koja prati tekst: „Prof. dr. sc. Milorad Nikčević, zaposlen na osječkom Pedagoškom fakultetu, posjetio je redakciju Glasa Slavonije (9. rujna 1991. godine) te zamolio da svekolikoj hrvatskoj javnosti obznanimo njegovo razmišljanje o ratu u Republici Hrvatskoj.“ S obzirom na vrijeme nastanka i formalne karakteristike ovaj se tekst u potpunosti uklapa u prvu fazu *hrvatskoga ratnoga pisma*, kako smo to već uvodno naglasili.

Posebno upечатljivim nadaje se već sam apelacijskofunkcionalni naslov – *Generalisimusi, akademici i fanatici* kojim se tekst definira i kao *adresa*. Njezinim su naslovnice ili adresatima oni koji su rat zamislili, proizveli i koji ga provode (*militantno-etnocentrični srpski intelektualaci, jedan „intelektualni“ sloj akademika, generalisimusa i fanatika*). Generale će i drugi u to vrijeme adresirati u svojim iskazima i apelima¹¹, ali samo će se Nikčević poslužiti superlativnim oblikom te riječi *generalisimus*, obraćajući se po rangu i položaju najvišima među generalima, glavnim zapovjednicima vojske, posredujući i na taj način misao o ozbiljnosti onoga *što se dešava u Hrvatskoj, Sloveniji pa i kod drugih naroda i narodnosti*.

Tekst je koncipiran trodijelno s prisutnom gradacijom u iskazu: od a) općenitog i kontekstualnog u „smrtonosnom projektu“ i detektiranja uzroka u sustavno i promišljeno vođenoj velikosrpskoj politici (*Dramatičnost vremena*) do b) pojedinačnog, specifičnog, imenom i prezimenom potvrđenog, u optužničku listu i optužnicu oblikovanog: „*srpski*“ i „*crnogorski*“ *intelektualaci; Slobodan Milošević, D. Čosić, Matija Bećković, Milovan Komnenić, Gojko Đogo, B. Crnčević, Voji-*

¹¹ Književnik Pajo Kanižaj to će učiniti pjesmom *Generali đenerali* objavljenom u „Vjesniku“ 10. veljače 1991.; zagrebački književni kritičar i novinar Zdravko Zima poslanicom namijenjenoj generalskoj ideologiji koju započinje s *Druže generale*; osječki intelektualaci javno adresiraju jugoslavenski vojni vrh rečeničnom sintagmom *Žalimo vas, drugovi generali!* u zajedničkom otvorenom pismu objavljenom u „Glasi Slavonije“ 21. kolovoza 1991.; Vlado Gotovac govorom na prosvjednom skupu pokreta majki za mir Bedem ljubavi, koje su tražile povratak svojih sinova iz Jugoslavenske armije 30. kolovoza 1991. poručuje *Generali, Hrvatska se ne boji!* i dr. (usp. Oraić-Tolić, 1992).

slav Šešelj, Radovan Karadžić, Radomir Uljarević, Momir Bulatović i drugi; otac srpskog kulturnog i duhovnog naciona – D. Ćosić (*Pandorina kutija*), pa do c) „najdubljeg apela intelektualca“ (*Bog vidi...*). U prvim dvama dijelovima teksta Nikčević se nameće kao kompetentan tumač povijesti velikosrpske politike, sustavno oblikovanog osvajačkog projekta još od Garašaninovih *Načertanija*, osuvremenjena u okrilju SANU, usmjerena ne samo na hrvatski prostor, već i na prostore odnedavna bivše Jugoslavije. Njegov snimak suvremenih događaja koji generiraju ratni sukob na početku 90-ih godina 20. stoljeća – *politički uskličići „srpskih“ i „crnogorskih“ intelektualaca* – stavljen u povijesnu perspektivu postaje posve jasan i razlozan.

U završnom dijelu ovoga teksta do tada dominantna referencijalna jezična funkcija ustupa izravno mjesto apelativnoj i poetskoj funkciji te ga kodira u visokoestetizirani društveno angažirani *intelektualni krik*, svečano intoniran i pojačan ponovljenom apelacijom – *Generalisimusi, akademici i fanatici!*, ali i grafostilemima, koji su već angažirani u prvim dvama dijelovima teksta. Ispisujući verzalom ključne riječi svoja iskaza-apela, a neke čak i dvostruko naglašavajući navodnim znakovima ili rastavljujući na sugestivne sastavnice („UJED-(I)NITELJSTVO“, ŽIVE, BOG, LJUDI), on VAPI, APELIRA, UPOZORAVA, stilski pojačava dojam i atmosferu teksta i kodira svoj poetski SOS koji vrijedi za svako vrijeme i za svaki rat.

Budući da nam je ovaj tekst jedini dostupan u cijelosti, u svom izvornom obliku, onako kako je objavljen u *Glasi Slavonije* 1991., uklapamo ga u ovu svoju uspomenu na Milorada Nikčevića umjesto zaključka da služi i vremenu sadašnjem kao opomena jer vremena su opet *pomaknuta i dramatična*.

Potvrđujemo ujedno autorovo predviđanje iz 1991. da će „O svemu ovome što se dešava u Hrvatskoj, Sloveniji pa i kod drugih naroda i narodnosti, vjerojatno [će] biti ispisane stranice knjiga, povijesnih detalja i istina.“ Potvrdile su to i monografije D. Oraić-Tolić i G. Rema o hrvatskom ratnom pismu od kojih smo krenuli u opis ove teme, a potvrđuju i danas brojna suvremena historiografska i književna djela.

Časno mjesto u tom tekstovnom korpusu pripada i *hrvatskom ratnom pismu* Milorada Nikčevića koje je, iako opsegom malo, to važnije što ga kontekst kao autora dvostruko određuje: on je *crnogorski intelektualac u hrvatskom okrilju*. *Odgovor* njegova pisma na (Domovinski)

rat ima stoga posebnu težinu – bio je brz i spreman jer je *dramatičnost vremena nalagala njegovoj savjesti da govori i piše hrabro, pribrano i otvoreno.*

Dodatak

Glas Slavonije, 25. rujna 1991., str. 14 (rubrika: „Riječ osječkih intelektualaca“)

GENERALISIMUSI, AKADEMCI¹² I FANATICI

Prof. dr. sc. Milorad Nikčević, zaposlen na osječkom Pedagoškom fakultetu, posjetio je redakciju *Glasa Slavonije* (9. rujna 1991. godine) te zamolio da svekolikoj hrvatskoj javnosti obznanimo njegovo razmišljanje o ratu u Republici Hrvatskoj.

DRAMATIČNOST VREMENA

Dramatičnost vremena koju proživljava svaki čovjek iz trena u tren, a posebno svaki intelektualac, nalaže našoj savjesti da govorimo i pišemo hrabro, pribrano i otvoreno. Nikada, zapravo, u našoj poratnoj stvarnosti ovo što se sada događa u našem sunovraćenom svijetu i okruženju, nije bilo tako duboko povezano s našom intimom, našom savješću i sviješću. Nikada se, zapravo, intelektualac nije osjećao toliko ljudski pogođen, ETIČKI unesrećen, traumatičan i ranjiv u svojoj ljudskoj intimi kao danas. Nikada naši životi i ljudske sudbine nisu sagorijevali na lomači straha, nespokoja, zebnje, poniženja, bezumnosti i ludila kao danas. Svakoga dana, iz trena u tren, zasipaju nas olovnim kišama smrti, ubijanjima, bestijalnim klanjima, mržnjom, zlodjelima i ljudskim zločinima, katastrofičnim sablasno-soldatesknim vizijama. U svemu ovome što nam se sada događa u Hrvatskoj, Sloveniji, pa i kod drugih naroda i narodnosti, vjerojatno će biti ispisane stranice knjiga,

¹² U naslovu je slovna pogreška načinjena ispuštanjem slova I – *akademci* umjesto *akademici*, kako se to može vidjeti iz ponavljano vokativnog adresiranja u samome tekstu. Iako, i sa slovnom pogreškom naslov ne gubi smisao, njegov je referencijski doseg u takvu obliku čak širi jer u obzir uzima intelektualce općenito, a ne samo akademike SANU.

povijesnih i umjениčkih detalja i istina. No, većina intelektualaca i sada je u prilici da u svojoj pogođenoj svijesti i savjesti razmrsi sliku okruženja i svakodnevnog pakla rata od kojeg su se smeli nevini narodi, ljudi, žene, starci, raspršena djeca i omladina. A što je najtragičnije u ovom košmaru pakla, bezumlja i bestijalnosti, čovjek ne nazire tračak razuma, svijesti, kritičnosti, javne osude, pa ni od onih najprogresivnijih, antimilitantnih, pacifističkih intelektualnih slojeva. Istina, teško je u ovom trenutku „razmrsiti“ sve konce naših žalosnih i dubokih nacionalnih raskola. Ali ono što je već svakome pravom intelektualcu jasno i dokučivo, jest tragična spoznaja da je u sve ovo uvučen sloj militantno-etnocentričnih srpskih intelektualaca. Oni su u svojim brojnim napisima po novinama, javnim istupima u medijima i „mitingaškim vapajima“, slijepo-dogmatski oživljavali u širokim masama srpskog naroda vjekovnu ideju obnove srpskog „zemaljskog i nebeskog Dušanova carstva“. Refleksi svake druge fronte, koji također vuku narode i nacije u dubinu mržnje i pakla, nisu ništa drugo do odraz i posljedica takvog intelektualističko-soldateskno-boljševičkog žalosnog stanja. Već odavno je poznato da je određeni sloj „intelektualnih“ poslenika u Beogradu sačinio zloglasnu memorandumsku tvorevinu iskovanu u radionici SANU-a. To je, zapravo, samo jedna dublja i davno neostvorena faza zloglasnog Načertanija Ilije Garašanina s konca 1844.

PANDORINA KUTIJA

Uzavreli plodovi oživljenog memorandumskog scenarija, izrađenog u glavama „intelektualno-političkog i soldatesknog“ ešalona, uzreli su smrtonosno i razarajući na tlu, do jučer bratskih republika Hrvatske i Slovenije, ali njihove klice osjećaju se već odavno i kod drugih južnoslavenskih nevinih naroda i narodnosti na tlu Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore. Osnovna inspiracija i filozofska premisa ovog „ujediniteljskog pokreta“ već odavno je klijala i sazrijevala u plodovima znanosti, kulturnog kleptomanskog ujeta, mržnji ljudske sunovraćenosti, bezumnosti, nacionalizmu, rušenju materijalnih i duhovnih dobara, katastrofičnoj nacionalističkoj homogenizaciji naroda na mitingaškoj i ratoborno-soldatesknoj ideji. Krvavi događaji na tlu cijele Hrvatske iznjedreni su, upravo, u glavama i vizijama obrisa „velikog srpskog carstva“, jednog „intelektualnog“ sloja akademika, generali-

simusa i fanatika. O tome nam izrijekom govore brojni intervjui i politički uskliči „srpskih“ i „crnogorskih“ intelektualaca u „Ilustrovanoj politici“, „Politici“, „Pobjedi“ i „Borbi“ – Slobodana Miloševića, D. Ćosića, Matije Bečkovića, Milovana Komnenića, Gojka Đoge, B. Crnčevića, Vojislava Šešelja, Radovana Karadžića, Radomira Uljarevića, Momira Bulatovića... i drugih. Već odavno je stvaralac krvavih Dioba, Korijena i Dalekog sunca, otac srpskog kulturnog i duhovnog naciona – D. Ćosić, pribavio sebi akademsko pravo da projektira srpskoj naciji „viziju slobode“, „velike srpske otadžbine“ i cjelokupnog „ugroženog“ srpskog naciona na svim meridijanima i prostorima. O zloglasnoj memorandumskoj tvorevini D. Ćosića i njegovih istomišljenika – akademika, generalisimusa i fanatika, nekadašnji srpski lider Draža Marković je u svom podužem (iskrenom) intervjuu u „Borbi“ napisao sljedeće: *Memorandum SANU-a je idejna platforma mržnje, koncept Velike Srbije, osnova za bratoubilački rat (...)*.

D. Ćosić, kao i mnogi njegovi drugi istomišljenici, već su odavno pupčano vezani uz zloglasne memorandumske ideje za koje se grčevito i suludo bore. Ako se i površno iščitaju Ćosićevi intervjui i njegove projekcije u „Politici“ i „Borbi“, svaki normalan čovjek (ne samo intelektualac!) izveo bi osnovnu premisu da „otac srpske nacije“ projektira svoje vizije i misli koje nisu zasnovane na valjanim umjetničkim i znanstvenim, a kamoli ljudskim i etičkim promišljanjima. Naime, ilustrirat ćemo to na samo jednom detalju u kojemu D. Ćosić govori o Jugoslaviji s aspekta jugoslavenstva i „velike nacije“. On kaže da je u novoj Jugoslaviji „Srbija sve žrtvovala za jugoslavenstvo, a nije dobila ništa, čak je mnogo izgubila (...)“!? Vjerujem da akademik Ćosić nije intelektualno dublje razmišljao o ovome o čemu, površno i s tendencijom, raspravlja. Pitamo se: kakva bi to trebala biti cijena „drugih naroda i narodnosti“ za sudjelovanje Srbije u prošlom narodnooslobodilačkom ratu? Ćosićevo sagledano jugoslavenstvo nije, dakle, postavljeno u međuzavisnosti ljudskih i etičkih totaliteta. Ovo iz osnovnog razloga jer akademik previše drži i „vidi“ samo jedan interes, interes Srbije i svoga opterećenog „naciona“. Takvo se „jugoslavenstvo“ trebalo, prema D. Ćosiću, preobraziti u istinsku naciju, ali „ovu našu“ – srpsku!? Sve što se događa kod drugih naroda, u procesima demokracije, humanosti i slobode, trebalo bi, po njemu, zabraniti i proglasiti herezom, separatizmom, secesijom, ustaštvom, odmetništvom fašistoidnih ideja i mračnih

vizija. Teško je zaista povjerovati da umnici, akademici i misleći ljudi poput Ćosića ne mogu dokučiti svjetske i dijalektičke procese. Ne mogu dokučiti da svaki demokrat i pojedinac, svaki naš čovjek, bez obzira na naciju, vjeru i boju, želi biti slobodan! Ili pobliže: svaki naš narod, svaki ukućanin, želi živjeti u svom duhovnom identitetu, „svojoj košulji“, u svom vlastitom autentičnom omotaču gdje slobodno misli, stvara, demokratski duhovno sazrijeva u svom materinskom jeziku, vjeri, svojoj kulturi, civilizaciji i duhovnosti.

BOG VIDI...

Stoga želim završiti ovaj članak najdubljim apelom intelektualca: Gospodo, generalisimusi, akademici i fanatici – spustite svoje bolesne i zatrovane emocije i uzavrele vizije svog pogubnog cilja. Obasjajte i prosvjetlite svoj duh i svoju dušu otvorite vapaju nevinih ljudi. Okrenite se povijesnom dogovoru, ljudskoj riječi, a ne brutalnoj sili i topuzu! Osluhnite glasove neumoljivog suda povijesti! Prepustite polja, žita ratarima, dobrim susjedima i ljudima! Prepustite ovu napaćenu zemlju ljudima dobre volje, njima samima da uređuju svoj život po logici ljudskosti, jednakosti, vjere i pravde! Historija i sud čovječanstva neće priznati ničije „UJED-(I)NITELJSTVO“, jer podrazumijeva nasilje, mržnju, klanja i ubijanja nevinih ljudi i naroda! Svaki narod mora ostati ono što je bio i jest: Hrvat – Hrvatom, Crnogorac – Crnogorcem, Slovenac – Slovencem, Musliman – Muslimanom, Srbin – Srbinom itd., jer svi južnoslavenski narodi su postali tako davno na ovim raskrižjima, pa ih ni zla i pomaknuta davna vremena nisu uspjela uništiti i potrti! Proživjeli su tisuće godina satiranja i nesreća, ali još ŽIVE! I da završim citatom pjesnika: „Ljudska sloboda nikada neće priznati ‘pravo’ jačega“! Generalisimusi, umnici, akademici i fanatici „svoje zagriženosti ne uzimajte kao mjeru svijeta“. Ne namičite narodu tjeskobu koje nema! Bavite se istinskim pitanjima vječnosti (...) Ne zaboravimo na božju i vječnu ljudsku pravdu! Ne glumite pred Bogom „nevinost“ i farsu. BOG vidi vaša „djela“, jer to LJUDI vide!

Slika 1. Faksimil iskaza-apela Milorada Nikčevića objavljenoga u Glasu Slavonije 25. rujna 1991. (Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)

Bibliografija

- Bertić, Ž. (2002). „Glasom intelektualca u obrani humaniteta“, u: *Glas Slavonije*, 31. srpnja 2002., str. 12.
- Brković, J. (1995). *Glosarij*. Zagreb: Nacionalna zajednica Crnogoraca.
- Drašković, N. (2016). *Bio-bibliografija Milorada Nikčevića*. Ceti-
nje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- Fišer, E. (2011). „Znanstvenik i humanist s dvije domovine (Zapis o
prijateljstvu s prof. dr. sc. Miloradom Nikčevićem)“, u: *Između dviju
domovina. Zbornik Milorada Nikčevića* (Povodom sedamdesetgo-
dišnjice života i četrdesetpetogodišnjice znanstvenoga rada) / Milica
Lukić i Jakov Sabljčić (ur.). Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta
Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, str. 13–17.
- Kalafatić, V. (2017). *Hrvatsko ratno pismo, kultura i nacija* [doktor-
ski rad]. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku.
- Lasić, S. (1992). „Fatalna fascinacija teritorijem“, u: *Hrvatsko ratno
pismo 1991./1992. Apeli iskazi pjesme.* / ur. Dubravka Oraić-Tolić.
Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sve-
učilišta u Zagrebu, str. 108–110.
- Lesinger, G. (2021). *Međunarodni press centar. Skriveni eter ratnog
izvještavanja u Osijeku*. Osijek: Filozofski fakultet.
- Lukić, M. – Bakić, M. (ur.) (2006). *Dnevnik čitanja jednog intelektu-
alca. Književnokritička misao o djelu Milorada Nikčevića*. Zagreb:
HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH; Osijek: CKD „M – M“.
- Lukić, M. (2010). Milorad Nikčević – crnogorsko-hrvatske i hrvat-
sko-crnogorske filološke veze, u: *Lingua Montegrina – Croatica,
Izabarane teme iz crnogorske i hrvatske književnojezične povijesti
i sadašnjosti*. Osijek – Ceti-
nje: Institut za crnogorski jezik i jeziko-
slovlje, str. 49–73.
- Lukić, M. (2020). „Susret kultura na rubovima Mediterana“. *Kolo*,
časopis Matice hrvatske, 30(2020), 2, str. 227–230.
- Lukić, M. (2003). *Nijedan narod nije otok (Crna Gora – Hrvatska)*,
Fokus, 3(2003), I, str. 50–51.
- Marijanović, S. (2011). „Milorad Nikčević – crnogorski znanstvenik
u hrvatskom okrilju“, u: *Između dviju domovina. Zbornik Milora-
da Nikčevića* (Povodom sedamdesetgodišnjice života i četrdesetpe-
togodišnjice znanstvenoga rada) / ur. Milica Lukić i Jakov Sabljčić.

Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, str. 19–20.

- Martinić Jerčić, N., & Nazor, A. (2020). „Ubojstva hrvatskih policajaca 2. svibnja 1991. – najava velikosrpske agresije na Hrvatsku“. *Časopis za suvremenu povijest*, 51(1), 123–150. <https://doi.org/10.22586/csp.v51i1.8659>
- Medvidović, L. (2011). „Potvrda nadom i vjerom (Miloradu-Mišu Nikčeviću)“, u: *Između dviju domovina. Zbornik Milorada Nikčevića* (Povodom sedamdesetgodisnjice života i četrdesetpetogodisnjice znanstvenoga rada) / Milica Lukić i Jakov Sabljčić (ur.). Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, str. 9–10.
- Nikčević, M. (1991). „Generalisimusi, akademici i fanatici“, u: *Glas Slavonije*, 25. rujna 1991., str. 14.
- Nikčević, M. (2002). *Odsjaji kultura. Hrvatska i crnogorska kultura stoljećima*. Zagreb: HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH; Osijek: CKD „M – M“.
- Nikčević, M. (2004). „Paradigma muke Vukovara i Dubrovnika u apokaliptičnim vizijama suvremenih crnogorskih umjetnika“, u: *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture – Vukovar kao paradigma muke: zbornik radova IV. Međunarodnog znanstvenog skupa Pasi-onske baštine: Vukovar, 22.–25. travnja / ur. Jozo Čikeš*. Zagreb: Udruga Pasi-onska baština, str. 186–203.
- Nikčević, M. (2006). „Paradigma muke Vukovara i Dubrovnika u apokaliptičnim vizijama suvremenih crnogorskih umjetnika“, u: *Komparativna filološka odmjeravanja*. Osijek: HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH; Cetinje: Geos, Podgorica, str. 161–180.
- Nikčević, M. (2013). „Domovinski rat u apokaliptičnim vizijama suvremenih crnogorskih umjetnika“, u: *Hrvatski i crnogorski knji-ževno-kulturni smjerokazi. Filološke studije i eseji*. Osijek: HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH, CKD „M – M“ Osijek; Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, str. 167–184.
- Nikčević, M. (2019). „Domovinski rat – u emocionalnim vizurama suvremenih crnogorskih umjetnika: J. Brkovića, M. Nikčevića, Dž. Sabljakovića, V. Nikolića, V. Koprivice, M. Pavlovića i drugih“, u: *Književno-kulturne veze na rubovima Mediterana. Crnogorske i hr-vatske književnokulturne interferencije*. Osijek: Hrvatsko-crnogor-

- sko društvo prijateljstva, „Croatica – Montenegrina“ RH, Društvo hrvatskih književnika – Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski; Podgorica: Hrvatsko nacionalno vijeće Crne Gore, str. 371–402.
- Oraić-Tolić, D. (ur.) (1992). *Hrvatsko ratno pismo 1991./1992. Apeli iskazi pjesme*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
 - Rem, G. (1996). „Osječko ratno pismo“, u: *Književni Osijek. Književnost u Osijeku i o Osijeku od početka do danas. Studije i eseji.* / priredio Stanislav Marijanović. Osijek: Pedagoški fakultet, Gradsko poglavarstvo Grada Osijeka, str. 457–481.
 - Rem, G. (1997). *Slavonsko ratno pismo*. Osijek, Slavonski Brod, Vinkovci: Matica hrvatska.
 - Sablić-Tomić, H. i Rem, G. (2003). *Slavonski tekst hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.

Mrežni izvori

- Domovinski rat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 4. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884>>.
- generalisimus. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 4. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=21589>>

Илија ВЕЛЕВ (Скопје)

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

ilijavelev@yahoo.com

ИСТРАЖУВАЧКИОТ ПРИЛОГ НА МИЛОРАД НИКЧЕВИЌ ВО АФИРМАЦИЈАТА НА ЦРНОГОРСКИОТ ПОСТЊЕГОШЕВСКИ КНИЖЕВНОИСТОРИСКИ КОНТИНУИТЕТ НА РАЗВОЈ

Местото и улогата на проф. д-р Милорад Никчевиќ (1941–2021) во современата балканистика, славистика и монтенегристика сè уште не се до крај определени и не се доволно научно валоризирани. Со исклучително мобилната преокупација преку истражувачките достигнувања во славистиката, компаративистиката, кротистиката и над сè во монтенегритиката повеќе ги преокопираше академските и научните кругови да ги следат објавувањата на неговите книги и прилози, кои често служеа како сериозни извори и упатувања за непознати, мналку познати и за компетентно толкувани или анализирани културноисториски процеси, дела и автори. Можеби ваквиот однос кон делото на Милорад Никчевиќ повеќе се должеше поради исклучително истражувачкиот дух на неговиот пристап, што му се посветуваше повеќе на методолошко-стручната конзистентност – отколку на афирмативно-проследените погледи кон ангажираните тврдења и убедувања. Активното академско и научноистражувачко присуство на Милорад Никчевиќ траеше сè до неговата неодамнешна смрт, до кога не беа престанале најавите и појавувањата на нови откривања и толкувања во објавуваните прилози низ периодиката и во издадените книги. Тоа го објаснуваме како одраз на постојаната актуелност на неговата научноистражувачка дејност, која повеќе поттикнуваше опсервирање и следење – отколку што провоцираше критичко разногласие и несогласување. Впрочем, неговите одмерени и потврдувани ставови ги неутрализираше критичките намери за негирање дури и од истра-

жувачите кои различно стоеја на дистанца од неговите погледи при афирмацијата за континуитетот на црногорскиот книжевноисториски и книжевнотворечки развој. Оттука и јасно ја нагласуваме потребата да се поттикнат идните генерализирани оценки и толкувања за научноистражувачката дејност на Милорад Никчевиќ, веќе стационирана во две заокружени рамки од неговото живеење и од професионалното авторско ангажирање: 8-децениски живот и скоро 5-децениско научно профилирање.

Сепак, постоеја и извесни стручни следења на научноистражувачкото надраснување на Милорад Никчевиќ. Дури неговите објавувани книги и прилози беа критички опсервирани, толкувани или цитирани, а се евидентираат и посебно посветени осврти од други истражувачи. Тука пред сè мислиме на критичкиот приказ од Крсто Пижурица кон истражувањата на Никчевиќ за Стефан Митров Љубиша (1822–1878),¹ на критичкиот освртот од Слободан Вујачиќ кон штотуку објавената негова монографија *Crnogorska pripovijetka između tradicije i savremenosti. Književnoistorijsko i tipološko određenje pripovjetke od 60-ih godina 19. vijeka do Prvog svjetskog rata* (Titograd, 1988),² или пак, на рецензентските интерпретации на Јован Деретиќ за истата негова монографија,³ на критичките оценки од македонскиот филолог и писател Науме Радически за неговата *Istorija crnogorske književnosti*. Кн. III. *Crnogorska književnost od 1852. do 1918* (Podgorica, 2012),⁴ или на

¹ Krsto Pižurica, „Dvije Studije o Ljubiši“, *Stvaranje*, br. 5, Titograd, 1983.

Истражувањата на Милорад Никчевиќ за Стефан Митров Љубиша главно беа поттикнати при изработката на неговиот магистерски труд под наслов *Stefan Mitrov Ljubiša i Njegoš – uticaji i paralele*, што го одбрани во 1978 година на Филозофскиот факултет во Нови Сад. Покрај тоа што низ научната периодика истражувањата на Милорад Никчевиќ придонесоа за пошироката афирмација на овој црногорски книжевник од XIX век, сепак неговите веќе прифатени и цитирани компаративни истражувања монографски беа објавени дури подоцна, во 2011 година. Види: Milorad Nikčević, *Njegoš i Ljubiša: uticaji i paralele*, Podgorica, 2011.

² Slobodan Vujačić, „Između tradicije i savremenosti“, *Glas Slavonije*, br. 13443, Osijek, 27. listopada 1988, str. 12.

³ Види: *Dnevnik čitanja jednog intelektualca. Književnokritička misao o djelu Milorada Nikčevića*, Zagreb – Osijek, 2006.

⁴ Naume Radičeski, *Crnogorska književnost u makedonskome ogledalu*, Podgorica, 2013, str. 295–308.

досега најкомплетното претставување од Александар Радоман кон придонесот на Милорад Никчевиќ за современата книжевна монтегристика.⁵ Токму и наведените последни и најкомплетни критичко-истражувачки изјаснувања за книжевноисториското дело на Милорад Никчевиќ од страна на Науме Радически и на Александар Радоман ги најавија заокружувањата и генералните стручни оценки за научноистражувачката дејност на овој исклучителен монтегрист. Со своето импозантно дело Милорад Никчевиќ се подреди рамноправно до најбележитите современи црногорски интелектуални авторитети од форматот на Војислав П. Никчевиќ, Новак Килибарда, Радослав Ротковиќ, Божидар Шекуларац, Сретан Перовиќ и др. Особено и откако неговиот истражувачки опус беше и био-библиографски верификуван во посебно издание,⁶ преостанува идните истражувачи монтегристи и слависти неисцрпно да добиваат сознанија за: црногорскиот книжевноисториски континуитет од XIX век; да го проследуваат неговиот развоен интеркултурен контекст со јужнословенските, но и пошироко со новите најави на европскиот модернизам; да ја согледуваат специфичната природа на процесот на типологизацијата и поетиката на книжевнотворечките процеси; и сл.

Истражувањата на Милорад Никчевиќ во прилог на афирмацијата на посебниот црногорски книжевноисториски развој и континуитет се одвивани во специфични околности за неговото научно и академско издигнување. Имено, неговото дипломирање се одвило во Хрватска на Филозофскиот факултет во Загреб, магистрирал во Србија на Филозофскиот факултет во Нови Сад, а докторирал на Филолошкиот факултет во Белград кај истакнатиот за тоа време книжевен историчар Јован Деретиќ. Но, над сè, треба да се истакне дека најголемиот дел од професионалното работно искуство го реализирал во хрватската академска, научна и културна средина. Затоа и неговите фундирани книжевноисториски, или пошироко културолошки истражувања, секогаш биле подредени на интеркултурните хрватско-црногорски односи, врски, влијанија и интерференции. Оттаму и погледите или толкувањата за црногорските кул-

⁵ Aleksandar Radoman, „Doprinos Milorada Nikčevića savremenoj književnoj montenegristici“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/2, br. 22, Cetinje, 2018, str. 325–339.

⁶ V. Nada Drašković, *Bio-bibliografija Milorada Nikčevića*, Cetinje, 2016.

турноисториски и книжевнотворечки процеси тој ги реafirмирал преку влијанијата од глобалните текови во јужнословенскиот и во европскиот културолошки контекст. Со дополнителна напомена дека поради непосредниот престој во хрватската научна, академска и културна средина, Милорад Никчевиќ останал на дистанца од доминантните исфорсирани српско-црногорски интеркултурни прелевања – разоткривајќи ја изворно поврзаноста на црногорската духовна, културна и јазична традиција со современоста. Од една страна научно и културолошки вршел афирмација на хрватските културноисториски и јазични процеси, врз чишто проследувани искуства ги поврзувал и тековите на посебните црногорски книжевнотворечки потенцијали кои глобално се одвивале во хрватско-црногорскиот, во јужнословенскиот, но и во пошироките развојни тенденции на европскиот интеркултурен контекст. Ваквиот истражувачки однос на Милорад Никчевиќ научно и методолошки се апсолвирал работејќи ангажирано во дведеценискиот макропроект посветен на двонасочните вековни хрватско-црногорски културни, книжевни и јазични врски и влијанија. Како резултат на таквите научноистражувачки посветувања на Никчевиќ произлегоа и објавувањата на неколку негови книги. Меѓу нив ќе ги издвоиме следниве: *Hrvatski i crnogorski književni obzori*, Zagreb, 1995; *Na civilizacijskim ishodištima*, Osijek, 1999; *Književna približavanja*, Osijek, 2021; *Odsjaji kultura. Hrvatska i crnogorska kultura stoljećima*, Zagreb, 2002; *Filološke rasprave. Interkulturalni kontekst*, Podgorica, 2002; *Komparativna filološki odmjeravanja*, Cetinje – Osijek, 2006; *Josip Juraj Strossmayer i Nikola I Petrović Njegoš u korespondenciji i dokumentima*, Cetinje – Osijek, 2009; *Hrvatski i crnogorski književno-kulturni smjerokazi*, Osijek, 2013; и др.⁷

Токму преку компаративистичките истражувања за хрватско-црногорските културни, книжевни и јазични односи, врски и влијанија Милорад Никчевиќ ги поттикнувал сопствените посветувања врз афирмацијата на посебниот црногорски духовен, културен, книжевноисториски и јазичен идентитет. Притоа, уште во 1995 година тој почнал да го следи актуелниот пат за афирмацијата

⁷ Aleksandar Radoman, „Doprinos Milorada Nikčevića savremenoj književnoj montenegristici“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/2, br. 22, Cetinje, 2018, str. 334, fusnota 17.

на посебноста на хрватскиот јазик, литература и култура, па како негова директна заслуга на Филозофскиот факултет во Загреб за првпат се вовеле и црногорските студии *Montenegrina*. Нагласуваме дека во тој период дури и во самата Црна Гора не можело да се замисли основањето на посебно издвоени црногорски јазични и национално-културни студии. Натаму воспоставувањето и афирмацијата на црногорските национални научни, академски и културни иницијативи скоро и да не се ефектуирале без директниот или индиректниот ангажман на Милорад Никчевиќ. Тоа се потврдува и преку неговата соработка и подршка на дејностите во Институтот за црногорски јазик и книжевност во Подгорица, како и на Факултетот за црногорски јазик и книжевност во Цетиње – истовремено членувајќи во формираната Дукљанска академија на науките и уметностите, но и соработувајќи со Матица Црногорска, и сл.

По неодамнешната смрт на Милорад Никчевиќ на 13 октомври во 2021 година во Осиек се заокружи и неговиот богат научноистражувачки опус. Импозантната научна библиографија што ја оставил зад себе јасно го истакнува неговиот исклучителен придонес во афирмацијата на црногорскиот постњегошевски книжевноисториски континуитет. Истражувањата од областа на монтегристиката, или поконкретно на црногорскиот книжевноисториски развој, главно биле посветени на книжевнотворечките процеси на просторот на Црна Гора во т.н. постњегошевски период – од 1852 до 1918 година. На тој начин книжевноисториските истражувања на Милорад Никчевиќ извршиле научно премостување во вековниот развоен континуитет на црногорската книжевност меѓу традицијата и најавата за нова современост. Додека малкумината книжевни историчари монтегристи пристапувале дескриптивно-фактографски и општо-историографски кон расветлувањата на процесите, авторите и на делата од средновековната и од народната црногорска книжевност, црногорскиот постњегошевски книжевноисториски развој бил проследуван од Милорад Никчевиќ со дополнителен пристап на интердисциплинарен, теоретски и на критичко-толкувачки однос кон објаснувањата за поврзаноста меѓу глобалните и традиционално-изворните културолошки процеси. Тоа подразбира дека сознанијата до коишто доаѓал Милорад Никчевиќ фактографски морале да се идентификуваат преку за тоа

време мошне контраверзното општествено, духовно и културно живеење на Балканот и пошироко во Средна и во Југоисточна Европа.

Погоренаведените научноистражувачки преокупации на Милорад Никчевиќ веќе профилирано се навестиле уште при пишувањето и одбраната на неговата докторска дисертација во 1985 година, која се однесувала на „црногорската кратка проза од 60-тите години на XIX век до Првата светска војна“. За краток период овие негови истражувања беа објавени и во посебно монографско издание.⁸ Таму истражувањата на Никчевиќ биле посветени исклучително на прозното книжевно творештво во развојниот период од новата црногорска книжевност, која се создавала во периодот од црногорското национално и државно афирмирање и политичко конституирање. Покрај тоа што на едно место ги синтетизирал аотираните податоци за малку познатите, или за сосема непознатите црногорски писатели и книжевни дела – истовремено тој ги разоткрил и поважните структурни, стилско-изразни и поетолошки типологизирани карактеристики на црногорската книжевност од наведениот развоен период. И што е поважно: го претставил црногорскиот културноисториски амбиент во кој книжевно се творело, ја претставил генезата и тековите на развој на црногорското прозно творештво, а истото тоа културолошки го согледал и глобално во актуелниот за тоа време европски книжевен контекст.

Сепак, истражувачкиот прилог на Милорад Никчевиќ во афирмацијата на црногорскиот постњегошевски книжевноисториски континуитет на развој најмногу дошол до израз во неговата книжевна историја: *Crnogorska književnost od 1852. do 1918*. Овој исклучително капитален научен труд на Милорад Никчевиќ претставува трета книга од третомното издание на *Istorija crnogorske književnosti*, што во 2012 година научно го иницира и го објави во посебни изданија Институтот за црногорски јазик и книжевност во Подгорица. Првата книга е авторство на Новак Килибарда *Usmena književnost*, преку која се истакнува изворноста на народната (усна) и фолклорна традиција, од која во континуитет низ вековите се

⁸ Milorad Nikčević, *Crnogorska pripovijetka između tradicije i savremenosti. Književnoistorijsko i tipološko određenje pripovjetke od 60-ih godina 19. vijeka do Prvog svjetskog rata*, Titograd, 1988.

напојувале црногорските културноисториски и книжевнотворечки процеси. Втората книга *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852*, чијшто автор е Радослав Ротковиќ, синтетизирано го поврзува континуитетот на црногорскиот книжевноисториски развој „од почетокот на писменоста“ – односно од развојот на словенската писменост и книжина во втората половина на IX век, па сè до највпечатливите црногорски книжевнотворечки достигнувања од страна на Петар II Петровиќ Његош (1813–1851). Истражувањата и објавувањето на третата книга од макропроектот *Istorija crnogorske književnosti* му била доверена токму на Милорад Никчевиќ, како на најпогодна личност меѓу монтенегристите по афинитет и по потесна област на истражување.

Според периодизацијата на црногорскиот книжевноисториски развој, овие истражувања на Милорад Никчевиќ генерички и типолошки се надоврзуваат на втората книга од Радослав Ротковиќ каде што се презентирани процесите, авторите и делата од црногорската книжевна историја до 1852 година. Впечатливо е што и самиот Милорад Никчевиќ мошне ангажирано се впуштил доследно да го следи развојниот след на црногорската книжевна историја презентирани во втората книга на Радослав Ротковиќ, но неговото свртување назад кон тамошните истражувачки искуства го активирал само во функција на проектната интроспекција: во континуитет да се поврзат развојните идејно-стилски појави на романтизмот, реализмот и на модернизмот како творечки тенденции во новата црногорска книжевна историја од втората половина на XIX и во почетокот на XX век. Мошне е важно да се нагласи дека Милорад Никчевиќ најдоследно успеал да ја потврди хомогенизацијата меѓу идеолошките тенденции, типологизацијата, поетиката и пројавата на европскиот модернизам во повеќеслојните црногорски книжевнотворечки процеси од нагласениот период. На тој начин истражувана и структурирана, *книжевната историја* на Милорад Никчевиќ суверено ги легитимира посебностите на црногорските книжевнотворечки процеси не само од постњегошевскиот период и натаму, туку дополнително успеа да го потврди и посебниот интегритет на поранешниот црногорски книжевноисториски развој – како извор и како традиција.

Истражувањата на Милорад Никчевиќ во книгата *Crnogorska*

književnost od 1852. do 1918. фактографски документирано и теоретски толкувано покажаа дека во тој развоен книжевнотворечки период веќе биле културолошки профилирани односите, врските и влијанијата на црногорската книжевност со другите книжевности – заедно споделувајќи ги глобалните и интеркултурните идејни и естетски искуства. За тоа придонела и ситуацијата што на црногорската културна и книжевна сцена се појавиле како влијателни повеќе периодични списанија, алманаси, календари и весници. Меѓу поистакнатите од списанијата биле: *Црногорка* (1871 и 1884–1885), *Зета* (1885), *Нова Зета* (1889–1891), *Луча* (1895–1900), *Книжевни лист* (1901–1902), *Дан* (1911–1912), и др. Од алманасите ќе ги споменеме: *Орлик* (1865–1880 и 1885), *Бока Которска* (1882–1883), *Бока* (1909–1914), и др. Секако дека меѓу нив значајна улога имале и календарите: *Грлица* (1889–1893 и 1896–1897), *Зета* (1908–1914), *Захумље* (1908–1909) и *Ловќен* (1902). Книжевните и идејните тенденции во Црна Гора се афирмирале и преку весниците кои се издавале во Цетиње: *Црногорац* (1871–1873) и *Глас Црногораца* (1873–1914), како и оние кои излегувале во Никшиќ: *Невесинје* (1898–1899) и *Оногшит* (1899–1900). Присуството на општествената, културната и на книжевната периодика во Црна Гора почнала да овозможува развој на плурализам на идеите, но и поттикнала естетски сообразувања на творечките модели со искуствата на другите книжевности од опкружувањето и од средноевропските културни средини.⁹ Во периодот меѓу втората половина на XIX и првите две децении од XX век веќе се типологизирала автентичноста на новата црногорска книжевност, кога и се појавувале бројни книжевни творци на поетски, прозни, драмски, патеписни, мемоарски и на книжевно-критички дела. Бранот на новите и поотворени кон надвор културолошки придвижувања во Црна Гора го поттикнал и интересот за интеркултурните односи со другите национални и глобални книжевнотворечки искуства, при што се интензивирале и преводите на поетските и на прозните актуелни книжевни дела. Главно поголемиот дел од црногорското книжевно творештво се потпираше врз традиционалните фолклорни и морализаторско-ди-

⁹ Ilija Veleв, *MAKEDONIJA I CRNA GORA. Kulturnoistorijski i književnostvaralački kontekst*, Matica crnogorska i Makedonska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2021.

дактички искуства, кое во развојниот контекст претставувало премостување на традицијата кон современите идејни тенденции и творечки форми. Но и поранешната изградена црногорска традиција на интеркултурна коегзистенција со творечките перспективи на средноевропската книжевност, во голема мерка придонела да се пристапи до поослободено приспособување на новата црногорска книжевност кон современите текови на европоцентристичките книжевнотворечки правци и идејни модели. Тоа ѝ овозможувало на новата црногорска книжевност да почне да ги апсорбира модерните и авангардните креативни достигнувања, со кои како уметност и како култура уште повеќе се доближувала до актуелниот за тоа време европски книжевен контекст. Од тој развоен период, меѓу бројните истакнати црногорски поети, писатели, драматурзи, патеписци, критичари и книжевни проследувачи се издвоиле и двата еминентни црногорски книжевни кругови: Бококоторскиот и Пљевљенскиот.¹⁰

Истражувањата и објавуваните научни прилози на Милорад Никчевиќ за повеќе од 6-деценискиот постњегошевски книжевноисториски развој во Црна Гора натаму цврсто ќе се втемелат како трајни вредности во монтегристиката. Досегашната нивна поширока прифатеност во филологијата веќе претставува своевиден културноисториски патоказ, по кој ќе треба да се поврзуваат тековите на црногорските традиционални искуства од минатото со про-модернистичките идејни и естетски тенденции – како поттикнувачки творечки предизвици во современоста. Следствено и книжевноистражувачката дејност на проф. д-р Милорад Никчевиќ ќе продолжи да се потврдува како незаобиколен научен хоризонт, во кој ќе се навраќаат сегашните и идните балканолози, слависти, а и над сè монтегристи.

¹⁰ Целосниот книжевноисториски преглед на позначајните црногорски писатели од периодот меѓу 1852 и 1918 година се претставува во третата книга од изданието на *Историјата на црногорската книжевност*. Види: Milorad Nikčević, *Crnogorska književnost od 1852. do 1918, Istorija crnogorske književnosti*. Knjiga III, Podgorica, 2012.

Pregledni rad

Előd DUDÁS (Budapest)

ELTE BTK Szlav Filológiai Tanszék

dudas.elod@btk.elte.hu

MILORAD NIKČEVIĆ I NORMA CRNOGORSKOG STANDARDNOG JEZIKA TE AKTUELNI IZAZOVI CRNOGORSKE JEZIČKE POLITIKE

Uvod

Pokojni profesor i akademik Milorad Nikčević je bio jedan od najtransparentnijih predstavnika montenegristike. Njegova naučna djelatnost je zahvatala različite teme i aspekte istorije crnogorske i hrvatske književnosti, a bio je odličan poznavalac crnogorskih jezičkih prilika takođe. Izuzetno bitan i velik je njegov doprinos montenegristici. Dosta je istaći njegovu ulogu u osnivanju Instituta za crnogorski jezik i književnost u Podgorici (2010. g.). Transformacija tog instituta je Fakultet za crnogorski jezik i književnost na Cetinju (2014. g.), đe je bio profesor Nikčević jedan od prvih predavača i stalnih saradnika. Bio je istaknuti književni istoričar koga je zanimao i crnogorski jezik, odnosno njegova standardizacija i norma. U ovom prilogu ćemo se usredotočiti na nekoja Nikčevićeva djela koja se bave pitanjem norme crnogorskog jezika. Pokazaćemo njegove najvažnije tvrdnje i neke pojave koje smatramo aktuelnim izazovima crnogorske jezičke politike.

Standardni jezik, norma, kodifikacija i jezička politika

Na južnoslovenskom području se u posljednjim decenijama proširio termin standardni jezik. Prvo ga je upotrijebio hrvatski jezikoslovac Dalibor Brozović u svojoj poznatoj monografiji koja je posvećena problematici standardnog jezika (Brozović, 1970). Ranije su umjesto standardnog jezika govorili o književnom jeziku. Taj termin je u upotrebi i u slavistici (videti rus. *литературный язык*, ukr. *літературна*

мова, polj. *jezyk literacki*, slovenački *knjižni jezik*, bug. *книжовен/литературният език*, mak. *литературниот јазнк*), a na zapadnoslovenskom svijetu se upotrebljava termin pisani jezik (viđeti češ. i slovač. *spisovný jazyk*). U lingvističkoj terminologiji srednjojužnoslovenskih jezika (bosanski, crnogorski, hrvatski, srpski) se potpuno odomaćio termin standardni jezik. Po Brozovićevoj definiciji je standardni jezik autonoman vid jezika koji ima svoju normu i funkcionalno je polivalentan (Brozović, 1970: 28). Uvijek je nadregionalan, što znači da prirodno ne govori se ni u jednom kraju (Znika, 2018: 10), zato što služi potrebama čitave nacije (Mayer, 1999: 82, cit. po. Znika, 2018: 10). Josip Silić razlikuje jezik kao sistem i jezik kao standard. Jezik kao sistem podliježe isključivo lingvističkim zakonitostima, a jezik kao standard sociolingvističkima koje nijesu samo jezičke nego i društvene (Silić, 2006: 23).

Funkcionalna polivalentnost jezika znači da standardni jezik zahvata više funkcije. Najčešće naglašena je naravno njegova komunikacijska funkcija, mada nije nužno najbitnija (Samardžija, 2006: 120). Uz komunikacijsku funkciju ima standardni jezik još sljedeće funkcije: simboličku ili (etno)identifikacionu (očituje se u povezivanju nacionalnog identiteta i određenog jezika), ujedinjujuću (zato što je standardni jezik nadregionalan), razgraničujuću (jezičke zajednice se međusobno razlikuju po jeziku), prestižnu, emotivnu, kognitivnu, metajezičku i ludičku funkciju (Samardžija, 2006: 121).

Standardni jezici ne nastaju prirodnim razvojem jezika kao sistema nego su „vještačke tvorevine“ koji nastaju tokom standardizacije. Standardizacija znači normiranje, kodifikovanje tokom kojeg nastaju norme (ortografska/pravopisna, gramatička i leksička) standardnoga jezika. Norma u lingvističkom smislu znači „*skup pravila ili uopće osobina po kojima se uređuje jezik kakve manje ili više homogene govorne zajednice, koje pripadnici te zajednice smatraju obvezatnim i kojih se pridržavaju u govorenju i pisanju, posebno javnom*“ (Znika, 2018: 11).

Svaki standardni jezik treba imati priručnike u kojima je propisana norma. Jezički priručnici garantuju kodifikaciju, budući da prikazuju normu datoga standardnog jezika (Jonke, 1999: 104, cit. po Znika, 2018: 11). Potrebni priručnici su gramatika, pravopis i jednojezički rječnik. Gramatika registruje gramatičku normu standardnog jezika koja obuhvata gramatička pravila. Naime gramatička norma daje temeljna pravila, ali ne može da opisuje sve slučajeve (Znika, 2018: 14). Orto-

grafska/pravopisna norma propisuje pravila pisanja pojedinih jezičkih jedinica, određuje i glavno načelo pravopisa što utiče na cio pravopis, npr. fonološki ili etimološki pravopis. Leksička norma je dostupna u jednojezičkome rječniku koji prikazuje fond riječi koje su u upotrebi u jeziku. Najviše pitanja obično ima o leksičkoj normi, budući da je kodifikacija leksika/rječnika mnogo teži zadatak, zato što ulaze noviji i noviji leksemi u njega (Znika, 2018: 21).

Opštepoznata je opozicija jezik – govor koja potiče od švajcarskog jezikoslovca Ferdinanda de Sosira koga smatramo pokretačem moderne lingvistike. U ovu opoziciju se uključuje i norma i uzus (Stolac, 2018: 27). Normu smo već definisali, a uzus pokriva upotrebu jezika; to je termin koji pokazuje kako se obično govori (Stolac, 2018: 27, nap. br. 3). Uzus obuhvata mnoge činjenice koje nijesu (nužno) opisane u gramatici i upravo te činjenice su odgovorne na mnoge dvojbe govornika koje proizlaze iz spomenutih neopisanih jezičnih značajki (Stolac, 2018: 27, nap. br. 3). Iz svega toga slijedi da odstupanja od norme nijesu pogrešne nego su prirodne posljedice upotrebe jezika, jer svi imamo neki svoj uzus koji se može razlikovati od propisane standardnojezičke norme. Na uzus utiču različiti sociolingvistički faktori: nivo obrazovanja, društveni status, društveni spol. Naravno imaju uticaj na normu i jezički faktori poput aktivnog znanja dijalekta ili bilingvizma. Bitno je dakle uzimati u obzir i uticaj i možne pritiske uzusa koje ne možemo zanemariti kada se govori o jezičkoj normi.

Standardizacijom, kodifikacijom se bavi jezička politika i planiranje jezika koje možemo smatrati lingvističkim sredstvom jezičke politike (videti Granić, 2009: 23). Planiranje jezika se sastoji od planiranja statusa i korpusa te usvajanja jezika. Planiranje jezika se može podijeliti na sljedeće postupke: status – korpus – tekstovi – škola (Pogorelec, 1996: 43). Status je izbor određenog idioma za standardni jezik i njegovo kodifikovanje/normiranje. Korpus znači sâm standardni jezik i njegove norme/pravila (pravopisna, gramatička i leksička norma) koje su potvrđene u priručnicima (pravopis, gramatika, rječnik). A nijedan standardni jezik ne može bez tekstova u kojima se očituju njegova polifunkcionalnost i varijabilnost. Škola pa je nosilac planiranja jezika, mjesto, đe naučimo sve norme, pravila, đe se formira naše znanje o jeziku i naša jezička kultura. Naravno i mediji i javnost imaju važnu, i dodajemo, odgovornu ulogu u edukaciji i formiranju jezičke kulture (Pogorelec, 1996: 43).

Milorad Nikčević o normi crnogorskog jezika

Milorad Nikčević je iscrpno predstavio svoje stavove o crnogorskom jeziku u radu „Pogledi i refleksije o crnogorskom jeziku“, koji je bio objavljen u njegovoj knjizi *Ogledi, studije, susreti. Apolegetika crnogorskoga jezika* (Nikčević, 2004). Pišući o (budućoj) jezičkoj normi je upućivao na bogatu, viševjekovnu tradiciju i kulturno nasljeđe Crne Gore koje moraju biti temeljem crnogorskoga standardnog jezika i jezičke norme takođe: „*Nije stvar u tome jesu li rješenja uvođenja crnogorskog jezika samo političke naravi, nego je li takva odluka sazrela u duhu crnogorske kulturne i jezičke stvarnosti i kako se ta jezička standardizacija uklapa u razdoblja crnogorske kulture i tradicije, njezina historijskog u kulturnog nasljeđa*“ (Nikčević, 2004: 70, cit. po Nikčević, 2009: 116). Bio je mišljenja da o tome ovisi i prihvatljivost crnogorskog jezika da njegovo historijsko i kulturno nasljeđe su temelj uspješne standardizacije. Uspjeh jezičke norme je vidio u tome da svi korisnici jezika moraju prihvatiti rješenja filologa. Ako ga ne prihvate: „*[...] tada će i nadalje vladati šarenilo, raznolikost, sve dublja nepismenost koja će crnogorsku jezičku zbilju odvesti na put haosa, duhovnog siromaštva, vulgarizma te će crnogorskog čovjeka duhovno i emocionalno saktiti, a samim tijem i cjelokupnu crnogorsku naciju*“ (Nikčević, 2004: 70, cit. po Nikčević, 2009: 116).

To su bile Nikčevićeve riječi još prije standardizacije crnogorskog jezika. Pet godina kasnije je već vidio standardizacijske procese i njihove prve rezultate. Međutim, oštro je kritikovao one koji nijesu htjeli prihvatiti odluke Savjeta za standardizaciju i usporavali kodifikaciju crnogorskog jezika. Pojedini članovi Savjeta za standardizaciju su zagovarali tezu da treba kodifikovati sve jotirane i nejotirane dublete (Nikčević, 2009: 117). Nikčević je tvrdio da baš zato „*kako bi spasili, dakle, ne crnogorski, već srpskohrvatski jezik u Crnoj Gori*“ (Nikčević, 2009: 117). To je mnogo zanimljivo mnijenje, a jeste i istina. Baš srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik je bio pun tih dubleta poput parnjaka *cena – cijena, reč – riječ, svet – svijet, vera – vjera* u kojima se očituje ekavski i (i)jekavski izgovor, odnosno kako su to nekoć bili rekli istočni (srpski) i zapadni (hrvatski) izgovor. Dubleti su bili prisutni u leksiku takođe: *nedelja – tjedan, porodica – obitelj, pozorište – kazalište, vazduh – zrak*. Naravno, dubleti su idealni za to da svi tumače njihove

vu upotrebu na svoj način. U slučaju mladog standardnog jezika, kao što jeste i crnogorski, je bolje izbjeći takve situacije koje mogu otežati utvrđivanje jezičke norme. Jekavsku jotaciju u crnogorskim govorima opširno prikazuje rad Sanje Orlandić (Orlandić, 2011).

Po Nikčeviću norma mora odražavati stvarno jezičko stanje „[...] a ne samo deklarativne paradigme jezika iz okruženja“ (Nikčević, 2009: 118). Dodaje da pojedini kritikuju ovu novu jezičku normu zbog toga da se previše naslanja na tradiciju i narodne govore, jer „Njihov je cilj da takvom podvalom sugeriraju narodu da je ta arhaična leksika Crnogoraca pejorativna i regionalnoga ranga [...]“ (Nikčević, 2009: 119). Prema Nikčevićevim riječima sve to proizlazi iz nepoznavanja crnogorskog jezičkog stanja i prošlosti te aktuelne crnogorske jezičke kulture (Nikčević, 2009: 119). Podšetimo da su takva mišljenja karakterisala pedesete-šezdesete godine prošloga vijeka kada su bili dijalekti manje vrijedni od standardnog jezika i smatralo se da standardni jezik je viševrijedni fenomen, a ako govorimo dijalektom, onda moramo ošćati sramotu, zato što je dijalekt manje vrijedan od standardnog jezika. Naravno da su arhaizmi i dijalektizmi bogatstvo bilo kojeg jezika i važni su dijelovi jezičke baštine i mogu biti temeljem jezičke norme.

Nikčevićevi ogledi o jezičkoj normi su još uvijek aktuelni i drže. U njima se očituje dobro poznavanje crnogorske jezičke prošlosti i savremenog stanja takođe. Njegove riječi mogu biti dobri putokazi i sada kada crnogorski standard ima novije i novije izazove.

Milorad Nikčević o fonemima *ś, ź, ʒ, ć i đ*

Profesor Nikčević se u prilogu *Fonemi ś, ź, ʒ, ć, đ u crnogorskom standardnom jeziku. (Kritički osvrt na jedan prilog)* (Nikčević, 2008) bavio navedenim fonemima i njihovom ulogom u crnogorskom standardnom jeziku. Postanak tog rada je motivisao prilog *Ne postoji poseban crnogorski jezik* lingvista Draga Ćupića koji je inače crnogorskog porijekla. Drago Ćupić je tvrdio da glasovi (Ćupićev termin, E. D.) *ś, ź* ne mogu biti razlog za formiranje posebnog crnogorskog jezika, zbog toga što se javljaju u svim ijekavskim govorima (Nikčević, 2008: 27). Pojavljivanje glasa *ʒ* (Ćupićev termin, E. D.) je pripisivao mletačkom dijalekatskom uticaju u primorskim krajevima i širenju u unutrašnjosti, a po njegovom mišljenju je *ʒ* rezultat kontakata sa bugarskim i ma-

kedonskim dijalektima u nekim istočnim i južnim srpskim govorima (Nikčević, 2008: 27). M. Nikčević osporava Ćupićeve tvrdnje, citirajući mišljenja uglednih naučnika (Dragoljub Majić, Pero Budmani, Lazar Tomanović, Dubravko Škiljan) koji svi potvrđuju da su glasovi *ś, ź, ʒ, ć, đ* starinske crte i sastavni dijelovi crnogorskih govora, tako i jezika (Nikčević, 2008: 28–32). Ti fonemi su kasnije prenešeni masovnim seobama stanovništva (Nikčević, 2008: 29), tokom tzv. dinarske seobe (o tome detaljno Ivić, 1985: 51–53). Naravno se postavlja pitanje zašto onda nijesu ovi fonemi dobili svoje grafeme u pravopisu Vuka Stefanovića Karadžića. Odgovor je to da ih je Vuk Karadžić smatrao sekundarnim jezičkim pojavama, zato su bili izbačeni iz standarda srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika (Nikčević, 2008: 29).

Fonemski karakter *ś* i *ź* je potvrdio Vojislav P. Nikčević u svojoj *Gramatici crnogorskog jezika* iz 2001. godine. Frekventnost tih fonema je visoka i u crnogorskoj toponomastici (viđeti Pulević – Samardžić, 2003; Pulević, 2008), a pojavljuju se i u antroponimiji, dakle, smatraju ih tipičkim obilježjima crnogorskog jezika. Njihov fonemski karakter je potvrdio i istaknuti hrvatski lingvista Josip Silić koji je bio recenzent Nikčevićeve gramatike (Nikčević, 2008: 33). Ovđe pa svakako treba doslovno citirati Silićev stav: „*U fonološkoj je konstelaciji nastaloj nakon preraspodjela (morfo)-fonema u okviru alternacije ije/je/e/i i pojave tipa ženica i šenica pogrešno proglašavati dijalektalnim. [Ono što je dijalektalno u jednome standardnom jeziku (istoga jezičnog sustava) ne mora biti dijalektalno u drugome standardnom jeziku. O toj činjenici suvremena sociolingvistika mora voditi računa.]* (Nikčević, 2008: 34). Ovo Silićevo mišljenje je bilo objavljeno 2001. g., a nažalost su njegove riječi još uvijek aktuelne, jer pojedini naučnici neće razumjeti da crnogorski jeste samostalni standardni jezik. Ako je to tako, i znamo da je u biti tako, onda šta možemo očekivati od javnosti i ljudi koji nijesu stručnjaci? O fonemima *ś* i *ź* detaljnije u (Čirgić, 2011: 143–169).

U nastavku priloga se Milorad Nikčević bavio standardnošću : dijalektalnošću (i)jekavskog refleksa jata, što Drago Ćupić razumije kao dijalektalno obilježje srpskog jezika (Nikčević, 2008: 35–36). M. Nikčević pokazuje na činjenicu da je (i)jekavski refleks praslovenskog jata zaista dijalektalno u srpskom jeziku, međutim to je jedno tipičko obilježje crnogorskog standardnog jezika (Nikčević, 2008: 36).

Sljedeća kriva Ćupićeva tvrdnja se odnosi na Njegoša, koga smatra velikim srpskim pjesnikom. Milorad Nikčević dokazuje konkretnim primjerima, činjenicama da to nije istina i konstatuje „*da je on [tj. Njegoš, E. D.] kao najveći crnogorski literarni stvaralac jednak i otac, tvorac crnogorskoga književnoga jezika*“ (Nikčević, 2008: 36).

Na kraju priloga se nalazi sažeta ocjena Ćupićeva priloga koji „*nosi tipična nenaučna obilježja već odavno životno i naučno prevaziđene filološke i monogenetske (monocentrične) Karadžić-Belićeve tradicionalističke lingvistike i filologije. Na današnjem nivou naučnoga saznanja ni po kojemu osnovu se Crnogorci ne mogu tretirati kao etnička grupa srpskoga naroda, niti pak njihov jezik kao podvarijanta (izraz) srpskoga jezika*“ (Nikčević, 2008: 38). Apsolutno se slažemo s tim riječima profesora Nikčevića koje su još uvijek aktuelne zato što ima lingvista, filologa koji žive u duhu srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika.

Aktuelni izazovi crnogorske jezičke politike

Crnogorski standardni jezik se suočava s mnogobrojnim izazovima koji se tiču, prije svega, njegove kodifikovane norme. To se vidi u slučaju svih mladih standardnih jezika, dakle to smatramo prirodnom pojavom. Najvažniji zadatak jezičke politike je da daje adekvatne odgovore na eventualna pitanja koja se odnose na samu jezičku normu crnogorskog standardnog jezika.

19. oktobra 2007. je bio prihvaćen novi Ustav Republike Crne Gore koji je potvrdio status crnogorskog kao zvaničnog jezika Republike Crne Gore (Bonjkovski, 2021: 100). To je bio izuzetno bitan korak na putu ka standardizaciji, ali naravno to nije odmah garantovalo i kodifikaciju jezičke norme što je trajalo još godinama. *Pravopis crnogorskog jezika* iz 2009. godine je bio prvi kodifikacijski priručnik crnogorskog standarda. Publikovalo ga je Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore. Priređivači *Pravopisa* su Milenko A. Perović, Josip Silić i Ljudmila Vasiljeva. Glavna pravopisna načela su prikazana u 9 tačkama na 6. strani *Pravopisa*. Priručnik se dijeli na dva dijela: pravopisna pravila i pravopisni rječnik. U prvom dijelu su predstavljena pravopisna pravila crnogorskog standardnog jezika (PCJ, 2009: 7–85), a u drugom dijelu nalazimo crnogorske lekseme u abecednome redu (PCJ, 2009: 87–296). Normativan je postao

(i)jekavski izgovor praslovenskog jata koji karakteriše savremeni crnogorski jezik. Pravopisom su postali normativni opštercnogorski fonemi /s/, /z/, /ć/, /đ/ koji su nastali jekavskom jotacijom, npr. *šekira, šenica, šever, šutra; izesti, izelica, koži, ženica; ćerati, lećeti, poćerati, vrćeti; đe, neđelja, šeđeti, viđeti*. U ovim slučajevima dopuštena je i upotreba oblika *sjekira, sjever, kozji, zjenica, letjeti, tjerati, nedjelja, vidjeti*. Ti dubleti su postali predmetom sporova što lijepo dokazuju kolumne autora Miomira Abovića na portalu Vijesti.me koje su bile publikovane onđe u novembru 2020. godine. Analizirajući poglavlje Pravopisa o crnogorskoj ijekavici pokazuje na neke tačke koje ne smatra uspješnim (to su naše riječi, kolumnist upotrebljava oštrije izraze, E. D.). Sa jedne strane moramo dodati da je mnogo lakše kritikovati nego sastaviti pravopisna načela koja su temelji crnogorske jezičke norme. Sa druge strane naravno treba voditi raspravu o pojedinim nedosljednostima bilo kojeg naučnog rada, a to je još važnije u slučaju normativnog priručnika. Razumljivo da jezička norma neće moći nastati „preko noći“ nego treba mnogo više vremena za prihvatanje bilo kojih normativnih rješenja. Vremenom treba sve normativne priručnike preraditi, korigovati da budu još precizniji i dosljedniji. To je svakako istina u slučaju mladog standardnog jezika kao što jest crnogorski. Ovđe je zadatak crnogorskih standardologa dati odgovore na postavljena pitanja, objasniti struci i korisnicima zašto je tako i ne onako. Bitna je dakle edukacija o crnogorskom jeziku na svaki mogući način: radijske i televizijske emisije o jeziku, savjeti za svakodnevnu upotrebu jezika na internetskim portalima, a ovđe svakako bi trebalo iskoristiti i mogućnosti koje pružaju novi mediji, tj. društvene mreže. Drugim riječima – treba razvijati crnogorsku jezičku kulturu i pojačati svijest o crnogorskom jeziku. Crnogorski jezik mora biti sastavni dio vaspitanja dece od predškolskog vaspitanja preko osnovne i srednje škole do visokoobrazovnih ustanova.

Crnogorski standardni jezik uz Pravopis dobio je i drugi normativni priručnik, gramatiku. *Gramatika crnogorskoga jezika* je bila objavljena 2010. godine u Podgorici u izdanju Ministarstva prosvjete i nauke Crne Gore. Autori gramatike su Adnan Čirgić, Ivo Pranjković i Josip Silić. Gramatika pokriva sve nivoe jezika i dijeli se na sljedeća veća poglavlja: *Fonetika i fonologija* (GCJ, 2010: 17–29), *Morfologija* (GCJ, 2010: 31–61), *Morfologija* (GCJ, 2010: 63–135), *Tvorba riječi* (GCJ, 2010: 137–160), *Sintaksa* (GCJ, 2010: 161–342), *Funkci-*

onalni stilovi crnogorskoga standardnog jezika (GCJ, 2010: 343–356). Izdanjem gramatike crnogorskog standardnog jezika je kodifikovana i gramatička norma standardnog jezika, što je bio sljedeći bitni korak na putu standardizacije.

Crnogorski standardni jezik već ima svoju pravopisnu i gramatičku normu, ali još nije došlo do kodifikacije njegove leksičke norme. Leksičku normu kodifikuje jednojezički rječnik koji smatramo nužno potrebnim iz više razloga. Sa jedne strane publikovanje rječnika bi značilo to da je kodifikacija crnogorskog standardnog jezika uspješno završena da ima standardni jezik sve potrebne normativne priručnike (pravopis, gramatiku i rječnik). Sa druge strane, jednojezički rječnik bi bio potreban zato što to može biti temeljem budućih dvojezičkih rječnika takođe. Sastavljanje rječnika je veliki projekat, što zahtijeva dobro planiranu organizaciju. Naravno to ne ide bez podrške, bilo finansijske, bilo stručne. Idealno bi bilo ako bi se formirao jedan leksikografski tim od leksikografa, stručnjaka kojima su poznate metode savremene leksikografije. Ovđe mislimo na saradnju sa izdavačkom kućom koja se bavi publikovanjem rječnika, jer tako može garantovati potrebnu tehničku pozadinu. Naravno, u slučaju jednojezičkog rječnika ne smijemo zaboraviti ni uključenje predstavnika drugih struka koji mogu biti odgovorni za lekseme pojedinih terminologija. Treba voditi računa i o tome da živimo u virtuelnom svijetu zato što bi ovaj jednojezički rječnik morao imati i onlajn varijantu, možda čak i aplikaciju koju mogu ljudi gledati, koristiti na svojim mobitelima. Inače to ne bi zahtijevalo previše truda, jer nije tako teško integrisati podatke iz leksikografskoga programa, no to se dá riješiti bez problema. Naposljetku, jednojezički rječnik može prikazivati i bogatstvo jezika i registrovati jezičku baštinu crnogorskoga jezika.

Uz leksikografski projekat važna bi bila i obrada korpusa, što je naglasio i kolega Robert Bońkowski (Bonjkovski, 2021: 109). Prema njegovom mišljenju bi korpus bio važan ne samo Crnogorcima nego i stranim studentima, profesorima, svima koji su zainteresirani za crnogorski jezik (Bonjkovski, 2021: 109). Podšetimo da su korpusi idealni izvori za štampane i onlajn rječnike takođe. Naravno leksikografija i korpusna lingvistika imaju zajedničke tačke, a savremena leksikografija upotrebljava i radi sa sličnim metodama kao i korpusna lingvistika. 8. decembra 2017. godine je crnogorskome jeziku dodijeljen među-

narodni kod u okviru ISO 639 međunarodnog standarda. Kod je crnogorski jezik dobio odlukom Ujedinjenog savjetodavnog komiteta za kodifikaciju jezika sa sedištem u Vašingtonu. Ta odluka je mnogo bitna, jer je potvrdio da crnogorski nije varijanta srpskog jezika, nego je samostalan standardni jezik, i kao takav je najmlađi između srednjojužnoslovenskih standardnih jezika. Međunarodnim prihvatanjem i priznanjem crnogorskog jezika se povećalo i zanimanje za njega. To bi svakako trebalo iskoristiti, dakle bilo bi važno pojačati prisutnost crnogorskog jezika u inostranstvu. Dobra je bila inicijativa *Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju* da na svojoj veb stranici otvori onlajn kurs crnogorskog jezika. Kasnije je bila organizovana i prva Ljetna škola crnogorskog jezika, književnosti i kulture na Cetinju. Sve ovo su važni koraci, ali za uspješnu promociju su svakako potrebni i udžbenici crnogorskog jezika za strance, onda lektorati crnogorskog jezika na inostranim obrazovanim ustanovama i sl. Hrvati su to radili mnogo uspješno u devedestim godinama minulog vijeka, dakle, relativno brzo su se otvarali prvi lektorati hrvatskog jezika i planirano su radili na tome da sve više i više ljudi upozna hrvatski jezik umjesto srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika. Naravno se postavlja pitanje finansiranja, ali mislimo da bi to bio jasan interes Crne Gore zato smo mišljenja da sve to bi morala finansirati crnogorska vlada, odnosno Ministarstvo prosvjete i kulture.

Prije dobrih dvije i po godine je kolega Novica Vujović sa Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju tvrdio da „[...] *nam je hitno potreban savjet/odbor/komisija za standardizaciju crnogorskog jezika, a takav bi savjet brinuo o jeziku, imao savjetodavnu i konsultativnu ulogu i bio u tom smisla na raspolaganju ministarstvima, naučnim i obrazovnim ustanovama, izdavačkim kućama, medijima, itd. Usljed nepostojanja ovakvog tijela javnost ostaje zbunjena velikim brojem poruka s različitih adresa, zbunjena izdanjima nerijetko problematičnoga sadržaja, uskraćena za popularne jezičkopravopisne priručnike, pravovremeno obavještavanje i konkretno djelovanje, a uskraćeni smo i za podsticanje promovisanja kulture govora, onoga što nadilazi puko pridržavanje standardnojezičkih pravila*“ (<https://www.portalanalitika.me/clanak/341498--vujovic-neprijemljen-odnos-prema-udzbenicima-crnogorskoga-jezika>, pristupljeno 30. 1. 2022). Potpuno se slažemo sa riječima kolege Vujovića, slično i (Bonjkovski, 2021: 109). Takvo zva-

nično tijelo bi bilo itekako potrebno, ali trebamo i zakon o crnogorskom jeziku, konzistentnu i institucionaliziranu jezičku politiku takođe. Tek pod tim uslovima se može garantovati dosljedno jezičko planiranje i tek tada možemo govoriti o razvijenoj jezičkoj kulturi.

Zaključak

Crnogorski standardni jezik se suočava s mnoštvom različitih izazova. Jezička norma crnogorskog standardnog jezika, o kojoj je profesor Milorad Nikčević pisao još prije kodifikovane jezičke norme, odgovara onim zahtjevima koje je profesor istaknuo pišući o principima crnogorske standardnojezičke norme. Zadatak filologa, naučnika, standardologa je u jačanju jezičke svijesti i davanju odgovora na postavljena pitanja u vezi sa jezičkom normom. Naravno ovaj pregled odražava tek mišljenje inostranog prijatelja crnogorskog jezika, a iskreno se nadamo da i domaći montenegristi će naći sugestije u njemu.

Literatura

- Bonjkovski, R. (2021). „Etape standardizacije crnogorskog jezika (s poljske tačke gledišta)“, u: Vujović, N. (ur.) *Cetinjski filološki dani II*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost, str. 95–111.
- Brozović, D. (1970). *Standardni jezik. Teorija, usporedba, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Čigrić, A. (2011). *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, Matica crnogorska.
- GCJ (2010). Čirgić, A. & Pranjaković, I. & Silić, J. *Gramatika crnogorskoga jezika*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.
- Granić, J. (2009). „Uvod“, u: Granić, J. (ur.) *Jezična politika i jezična stvarnost/Language Policy and Language Reality*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, str. 22–34.
- Ivić, P. (1985). *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje. 2. izdanje*. Novi Sad: Matica srpska.
- Jonke, Lj. (1999). „Nekoliko članaka o osobitostima hrvatskoga književnog jezika“, Samardžija, M. (ur.) *Norma i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 89–103.

- Mayer, A. (1999). „O književnom jeziku“, u: Samardžija, M. (ur.) *Norma i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 81–88.
- Nikčević, M. (2004). *Ogledi. Studije. Susreti. Apologetika crnogorskoga jezika*. Osijek: Crnogorsko kulturno društvo Montenegro – Montenegrina.
- Nikčević, M. (2008). „Fonemi *ś, ź, ʒ, ć, đ* u crnogorskom standardnom jeziku“. *Lingua Montenegrina*, br. 2, str. 25–40.
- Nikčević, M. (2009). „Pogledi i refleksije o crnogorskom jeziku (u svjetlosti kodifikacije)“. *Lingua Montenegrina*, br. 3, str. 115–122.
- Orlandić, S. (2011). „Jekavska jotacija u crnogorskim govorima“. *Lingua Montenegrina*, br. 7, str. 3–35.
- PCJ (2009). *Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorskoga jezika (pravopisni rječnik)*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.
- Pogorelec, B. (1996). „Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih meg 1945 in 1995“, u: Ada-Vidovič, M. (ur.) *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, str. 41–61.
- Pulević, V. & Samardžić, N. (2003). *Fitonimi i zoonimi u toponimiji Crne Gore*. Podgorica: DANU.
- Pulević, V. (2008). „Glasovi *ś* i *ź* u crnogorskoj toponimiji“. *Lingua Montenegrina*, br. 1, str. 75–93.
- Samardžija, M. (2006). „Sociolingvističke funkcije (standardnog) jezika i pravo na uporabu vlastitog jezika“. u: Samardžija, M. *Hrvatski kao povijesni jezik*. Zaprješić: vlastito izdanje. str. 115–122.
- Silić, J. (2006). *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Stolac, D. (2018). „Raskorak između norme i uporabe“, u: Mlikota, J. (ur.) *Od norme do uporabe 1*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku & Hrvatska sveučilišna naklada, str. 26–43.
- Znika, M. (2018). „Standardnojezična norma u teoriji i praksi“, u: Mlikota, J. (ur.) *Od norme do uporabe 1*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku & Hrvatska sveučilišna naklada, str. 8–25.

Pregledni rad

Milan MARKOVIĆ (Cetinje)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

milan.markovic@fcjk.me

KAPITALNA KNJIŽEVNOISTORIJSKA MONOGRAFIJA CRNOGORSKA KNJIŽEVNOST OD 1852. DO 1918. MILORADA NIKČEVIĆA

U članku se daje prikaz književnoistorijske monografije *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* autora Milorada Nikčevića. Ova, po mišljenju mnogih, najznačajnija Nikčevićeva studija upravo je posvećena književnom periodu kojem je autor podario najveći dio svojih naučnih interesovanja i koji je, zahvaljujući njemu, svestrano osvijetljen i proučen. Svojim istraživačkim i analitičkim pristupom Nikčević je otkrio i osvijetlio brojne književne pojave koje su do njegovih istraživanja bile u velikoj mjeri nepoznate i neobrađene. Stoga, njegovoj monografiji *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* kao kapitalnoj književnoistorijskoj sintezi pripada posebno mjesto u razvoju savremene književne montenegrizike.

Ključne riječi: Milorad Nikčević, *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.*, *Istorija crnogorske književnosti*, *montenegrizika*

U crnogorskoj književnoj istoriografiji već je istaknuto da je Milorad Nikčević jedan od utemeljivača savremene književne montenegrizike (Radoman, 2018: 337). Taj je status Nikčević zavrijedio višedecenijskim predanim radom na proučavanju crnogorske književnosti i kulture, baveći se brojnim fenomenima, strukturama, odnosima i kategorijama po istorijskoj vertikali – od usmene, srednjovjekovne, preko ranonovovjekovne i književnosti XIX stoljeća, pa sve do savremene crnogorske književnosti. Ipak, uprkos širokome istraživačkom korpusu kojim se bavio, nema nikakve sumnje da je središnji dio njegova književnoistorijskoga opusa rezervisan za proučavanje crnogorske književnosti XIX i početka XX vijeka. Tome je periodu posvetio

kako svoj magistarski rad o djelu Stefana Mitrova Ljubiše i njegovu odnosu s Njegoševim djelom, tako i doktorsku disertaciju o crnogorskoj pripovijeci od 60-ih godina XIX vijeka do Prvoga svjetskog rata. Konačno, najznačajnija Nikčevićeva monografija *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* upravo je posvećena književnom periodu kojem je Nikčević podario najveći dio svojih naučnih interesovanja i koji je, zahvaljujući njemu, svestrano osvijetljen i proučen.

Monografija *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.*, publikovana 2012. godine u izdanju Instituta za crnogorski jezik i književnost, objavljena kao treći tom edicije *Istorija crnogorske književnosti*, nastala je kao rezultat projekta koji je 2006. godine utemeljio Miloradov brat, Vojislav P. Nikčević. U nacrtu projekta Vojislava P. Nikčevića, rad na izradi četvorotomne *Istorije crnogorske književnosti* podrazumijevao je angažovanje najboljih poznavalaca etapa razvoja crnogorske književnosti, pri čemu se počelo od usmenoknjiževnoga nasljeđa, da bi se postupno prešlo na prekohljadugodišnju tradiciju crnogorske pisane književnosti. Prerana smrt Vojislava P. Nikčevića 2007. godine, dovela je do obustave toga kapitalnog projekta, no nakon osnivanja Instituta za crnogorski jezik 2010. godine, pod krovom te ustanove, projekat je nastavljen pa je 2012. godine rezultirao objavom trotomne *Istorije crnogorske književnosti*, autorā Novaka Kilibarde, Radoslava Rotkovića i Milorada Nikčevića. Dio *Istorije* koji je napisao Vojislav P. Nikčević objavljen je kao posebno izdanje 2009. godine u izdanju Instituta za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, pod naslovom *Istorija crnogorske književnosti od početaka pismenosti do XIII vijeka*. Četvrti tom *Istorije crnogorske književnosti* autorke Sofije Kalezić trebalo bi da izađe iz štampe do kraja ove godine u izdanju Fakulteta za crnogorski jezik i književnost.

Kao što se moglo i očekivati na osnovu ranije postignutih rezultata, Miloradu Nikčeviću je kao *najboljem poznavaoocu i najznačajnijem proučavaoocu crnogorske književnosti druge polovine XIX i početka XX vijeka* (Radoman, 2018: 350) povjeren posao izrade trećega toma *Istorije*. Iako se tokom finalizacije rukopisa suočio s teškim zdravstvenim problemima, Nikčević je taj posao obavio na izuzetan način, darujući crnogorskoj nauci uzornu književnoistorijsku monografiju o periodu nacionalne književnosti koji je do njegovih istraživanja bio neopravdano zapostavljen. Svojim istraživačkim i analitičkim pristupom Nik-

čević je otkrio i osvijetlio brojne književne pojave, pa je za njegovu monografiju s pravom rečeno da je do danas *najcjelovitije i najsveobuhvatnije djelo o nekom periodu crnogorske književnosti, iscrpan analitičko-komparativni registar književnih fenomena naznačene epohe te dragocjeno i nezaobilazno naučno postignuće* (Radoman, 2018: 350).

Svoj monografski opis crnogorske književnosti *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* Nikčević je podijelio u osam cjelina, vješto kombinujući dijahronijsko-spacijalnu i imanentnu – kako genološku tako i autorsku – metodu deskripcije literature.

Monografiju otvara poglavlje *Razdoblje romantizma, realizma i moderne u crnogorskoj književnosti* koje je podijeljeno na veći broj potpoglavlja u kojima su analizirani kako politički i društveni aspekti epohe, tako i poetičke, stilske, tipološke i genološke osobenosti epohe zasvođene trima periodizacijskim pojmovima – romantizam, realizam i moderna. Nikčević temeljito osvjetljava značaj književno-kulturnih gradskih središta (Cetinje, Nikšić), ulogu novopokrenutih štamparija, detaljno piše o funkciji književne periodike, kao i drugim publikacijama koje su sadržale književne priloge. Posebno mjesto u svojoj monografiji Nikčević je posvetio djelovanju izvanjaca u Crnoj Gori, pružajući značajan analitički prostor uticajima koje je Simo Matavulj ostvario u crnogorskoj sredini.

Drugo poglavlje knjige nosi naslov *Poezija druge polovine XIX i početka XX vijeka*, i pored uvodnoga sintetičkog osvrta na magistralne stilske i poetičke osobine epohe, donosi tri potpoglavlja pod naslovima *Pjesništvo epskoga narodnog duha, Pjesnička ekspanzija krajem XIX i u osvitu XX vijeka* i *Pregled poezije za decu*. U prvim dvjema cjelinama predstavio je 26 književnoistorijskih portreta pjesnika naznačene epohe, dok je njegovo poglavlje o poeziji za decu prva sinteza te vrste u crnogorskoj književnoj historiografiji, koja je tek prije nekoliko godina zahvaljujući trudu Sofije Kalezić dobila i cjelovit monografski tretman u izdanju *Istorija crnogorske književnosti za decu i omladinu*.

Treće poglavlje monografije naslovljeno je *Proza druge polovine XIX i početka XX vijeka* i sadrži potpoglavlja *Pripovjedna zbilja Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova Popovića, Na stazama Stefana M. Ljubiše, Marka Miljanova Popovića i Vuka S. Karadžića, Folklorne i didaktičke pripovijetke, Istorijske pripovijetke, Anegdote i humorističko-satirične pripovijetke, Između tradicije i savremenosti, Moderni-*

stički impulsi i avangardne težnje, Jezik crnogorskih pripovjedača i Od tradicionalnoga crnogorskog ka vukovskome srpskom jeziku, u kojima je dato 36 književnoistorijskih portreta crnogorskih pripovjedača s kraja XIX i početka XX vijeka, a ukazano je i na tipološke, genološke i stilske osobenosti crnogorske narativne književnosti epohe realizma i moderne, kao i na sociolingvističke specifičnosti toga perioda.

Četvrto poglavlje pod nazivom *Crnogorski bokokotorski i pljevaljski književni krug* sinteza je književnih tokova u oblastima koje u naznačenom periodu nijesu ulazile u sastav onovremene Crne Gore, a koje je tradicionalistička humanistika bez ikakvoga metodološkog osnova isključivala iz konteksta crnogorske književnosti. Nikčević je svojom monografijom, na tragu postupka koji je i u drugome tomu *Istorije* primijenio Radoslav Rotković, to vrijedno književno nasljeđe vratio svojoj primarnoj nacionalnoj tradiciji, uvrstivši ga u kontekst crnogorske književnosti.

Peta glava donosi pregled dramske književnosti, šesta putopisne i memoarske literature, sedma je posvećena književnoj kritici i nauci o književnosti dok je osmo, završno poglavlje knjige usmjereno na evropski književni kontekst i donosi analizu korpusa prevedene lirske i pripovjedne književnosti.

Rezimirajući rezultate svojih višedecenijskih istraživanja, Nikčević zaključuje: „Crnogorska pripovjedna proza od pedesetih godina XIX vijeka do Prvog svjetskog rata, kao najznačajniji književni fenomen ovoga razdoblja, određena je žanrovski i tipološki, ali u isto vrijeme osmotrena i u odnosu prema drugim južnoslovenskim i nacionalnim književnostima, prije svega prema srpskoj i hrvatskoj, da bi se utvrdio stepen žanrovske, oblikovne, jezičko-stilske i tipološko-umjetničke razvijenosti i da se vidi u kojoj je mjeri bilo dodira, istorijskoga suodnosa, susreta i prožimanja među tim južnoslovenskim kontaktnim literaturama istoga pravca i umjetničko-estetske orijentacije. Zbližavanja, međusobnog dodira, kontakata, refleksa i prožimanja svakako je bilo, a doprinijeli su im, među ostalima, pjesnici i prozaisti izvanjci. I ta pitanja, kao i niz drugih problema, ušli su u krug naših književnoistorijskih istraživanja u ovom tematu. Naravno, njima smo na kraju pridodali i začetke književne kritike, pokušaje konstituisanja književne naučne misli kroz čiju se optiku nastojala sagledavati i estetski vrednovati književnost ovoga dugog perioda“ (Nikčević, 2012: 718).

O Nikčevićevoj kapitalnoj sintezi književni historičar i recenzent knjige Krsto Pižurica izrekao je meritoran sud: „Milorad Nikčević je u rukopisu koji nudi imao težak zadatak: u traganju za nacionalnim identitetom Crnogoraca otkrivao je biće crnogorske književnosti, čime doprinosi svijesti crnogorskog naroda o svome postojanju i njegovoj nacionalnoj historiji. Posao je obavio na zavidnoj visini stručno i pošteno. On je okupio na jednom mjestu mnoštvo elemenata iz kojih se konstituše nacionalna književna historija i to je predočio na zavidan način. U njegovim istraživanjima otkrivena su mnoga književna imena, koja su čamila pod velom zaborava. Nikčević je odličan analitičar izrazitog smisla za sintetička uobličavanja materije o kojoj piše. Da bi došao do rezultata, koje nacionalnoj historiji nudi, morao je da konsultuje mnoštvo izvora i periodičnih publikacija u kojima su se autori pojavljivali. On je znalac crnogorske historije književnosti i istraživač koji književne tokove posmatra u vremenskom kontekstu širih vidika. Istraživao je oblike književnih pojava, ideje, tehniku stvaranja, žanrove, stilske formacije i strukturu literarnih ostvarenja. On ispituje i vrednuje književne pojave sa stanovišta modernog istraživača, koji pored estetskih kriterijuma poklanja pažnju sadržaju književnog teksta. Njegova tumačenja pojava i tokova su pouzdana, izvedena su analitičkim postupkom i primjenom pluralističkih metoda. Njegov metod sagledavanja i osvjetljavanja književnih pojava i tokova primjeren je načinu pisanja historije jedne književnosti koja pretenduje na naučnost i sveobuhvatnost, pogotovo historije prvijenca. To što je našao u nacionalnoj baštini, a odnosilo se na historiju književnosti, dobro mu je došlo, ali nije bilo dovoljno za konstituisanje jedne studije o književnosti koja je prećutkivana, osporavana i omalovažavana pa je morao sam da traga o novim sadržajima, piscima i njihovim sintezama. Sistematičan u radu i uporan u zamahu, ohrabren saznanjima do kojih je dolazio prilikom istraživanja on je dolazio do rezultata koji imponuju i razvijenijim literaturama. Nikčević je dao panoramu historije crnogorske književnosti u rasponu od šezdesetak godina, pri čemu je proučio sve književne rodove i vrste što ih je našao u njoj i dao sintezu razdoblja o kojem piše. Njegova studija se odlikuje preglednošću, koncepcijom i sadržajnošću, pisana je naučnim stilom i literarnim izrazom i kao takva skladno će se uklopiti u buduću „Historiju crnogorske književnosti“. Biće, zapravo, njezin središnji dio.“¹

¹ Krsto Pižurica: „Milorad Nikčević i Historija crnogorske književnosti – romanti-

Monografiji *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* nesumnjivo pripada najznačajnije mjesto u ukupnome naučno-istraživačkome opusu Milorada Nikčevića, no ona istovremeno predstavlja i jednu od najvrednijih književnoistorijskih monografija u književnoj montenegristici. Sveobuhvatnim, analitičko-sintetičkim i komparativnim opisom epohe romantizma, realizma i moderne u crnogorskoj književnosti, Milorad Nikčević je na metodološkome planu postavio izuzetan holistički obrazac obrade korpusa nacionalne književnosti, i crnogorskoj ali i južnoslovenskoj književnoj historiografiji ostavio pouzdanu riznicu znanja o periodu koji je do njegovih istraživanja bio u velikoj mjeri nepoznat i neobrađen.

LITERATURA

- Kalezić, Sofija (2018). *Istorija crnogorske književnosti za decu i omladinu*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- Kilibarda, Novak (2012). *Usmena književnost*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Nikčević, Milorad (2012). *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Nikčević, Milorad (2011). *Njegoš i Ljubiša: uticaji i paralele*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Nikčević, Vojislav P. (2009). *Istorija crnogorske književnosti: od početaka pismenosti do XIII. vijeka*. Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“.
- Pižurica, Krsto (2011). „Milorad Nikčević i Istorija crnogorske književnosti – romantizam, realizam i moderna“, u: *Između dviju domovina – Zbornik Milorada Nikčevića*, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
- Radoman, Aleksandar (2018). *Savremena književna montenegristika: utemeljivači*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- Rotković, Radoslav (2012). *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852.* Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.

zam, realizam i moderna“, u: *Između dviju domovina – Zbornik Milorada Nikčevića*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek, 2011, str. 118

Pregledni rad

Jasmina NIKČEVIĆ (Nikšić)

Univerzitet Crne Gore Filološki fakultet, Nikšić

minan@t-com.me

OSOBNENI STIL RASPRAVA I KOLUMNENI MILORADA NIKČEVIĆA

Knjiga *Identitetske aporije – Odbrana crnogorskoga identiteta*, prof. dr Milorada Nikčevića, naučnika impresivnog opusa, izuzetnog historičara i teoretičara književnosti, jednog od utemeljivača književne montenegristike, komparatiste i „graditelja mostova“ među kulturama Crne Gore i Hrvatske, njegove dvije domovine u kojima je, pored svega pomenutog, kao svestrani intelektualac ostavio blistavi trag i svojom dubokom i kontinuiranom posvećenošću dijahronijskim i sinhronijskim društveno-političkim zbivanjima, predstavlja svojevrstan sublimat upravo takvog hrabrog i časnog humanističkog društvenog angažmana. Brojni intervjui, osvrti, kritike, kolumne, polemike, javni apeli, objavljeni tokom potonjih decenija i godina, našli su svoje mjesto u ovoj knjizi čiji sâm naslov odmah pobuđuje pažnju.

Pođimo od toga „sublimnoga, asocijativnoga i znakovitog“ naslova, (po riječima Aleksandra Radomana)¹ i zadržimo se na polisemiji grčke riječi *aporija*: teškoća, prepreka, problem, teško pitanje, dubitacija, u potpunosti svjesni da svako od značenja bolno prirodno ide uz pitanje identiteta crnogorskoga, a onda se prišetimo da jedno od značenja, *dubitacija*, još iz antičkih vremena označava i retoričku figuru koja se posebno razvija kada se govornik, kako bi svoje stajalište potkrijepio, naoko bespomoćan obraća slušaocima da mu savjetuju šta da kaže, odmah se ukazuje poput bljeska ovaj drugi dio naslova – *Odbrana crnogorskoga identiteta* – jer iz svih tekstova, djelova ove knjige, rasprava, kolumni, intervjua, izbija nimalo bespomoćan, već gromak, siguran i neustrašiv, snažan glas čvrstoga pera profesora Milorada Nikčevića koji

¹ Nikčević, M., *Identitetske aporije*, str. 18.

je čitaoce i slušaoce decenijama savjetovao, učio, opominjao, upućivao kako savladavati i rješavati sve tegobne identitetske aporije.

Djelo *Identitetske aporije* čini trideset pet tekstova raspoređenih u šest poglavlja nejednake dužine, odnosno broja tekstova u njima (*Uvod, Jezik/kultura/identitet, Kulturni promašaji i posrnuća, Harange i ciljevi, U radosnim trenucima, Apeli za mir*). Retoričke strategije autora vidljive su već u naslovima poglavlja, a posebno u naslovima pojedinih tekstova gdje su zastupljeni brojni metaforički, aluzivni, ludički ili intertekstualni elementi (*Krinke su pale / povampirene siluete, Nove harange, a ciljevi stari / Crna Gora u raljama velikosrpstva „Junaci“ našega doba...*).

Karakteristike individualnog stila (idiostila) u gotovo svim tekstovima predstavljaju svojevrsan sinkretizam stilskih registara od naučnog, naučno-kritičkog, esejističkog, polemičkog. Bez obzira na dominantnost pojedinog mikrostila u ovom funkcionalno-stilskom sinkretizmu, u svim tekstovima sigurno svjedočimo doprinosu novih elemenata na kognitivnom planu, jer Nikčević sadržajno i svim jezičkim sredstvima uvijek teži dosezanju i ostvarenju jedinstvenoga cilja, produbljivanju saznanja kod zainteresovanih čitalaca.

Elemente naučnog stila prirodno prepoznamo po tzv. okviru: u vidu citata, navođenja fusnota, literature, logičke argumentacije, upućivanja na historijat pitanja u fokusu i na radove drugih značajnih autora. Divan naslov teksta kojim se ova knjiga suštinski otvara poslije uvodnog poglavlja izražava dužno bratsko i naučno poštovanje – *Tako je govorio prof. dr Vojislav P. Nikčević*.

Esejistički stil se, između ostaloga, prepoznaje i po prvom licu jednine u nizu tekstova. Znamo da se u naučnim tekstovima preporučuje uklanjanje ličnog ja u cilju postizanja objektivnosti, bilo stvarne ili prividne, odnosno u cilju nekog učtivog bezličnog izraza.² Međutim, naročito u Nikčevićevim raspravama i kolumnama, ne umanjujući autoritet naučnog istinitog iskaza, česta je upotreba prvog lica jednine. Interesantno je možda ovđe primijetiti da poststrukturalna kritička stilistika naglašava potrebu za vraćanjem individualnosti autora u naučni tekst upravo kroz prvo lice jednine koje se protivi i odupire obezličanju svojstvenom klasičnom strukturalizmu (Katnić-Bakaršić, 1999: 29).

² *Nous de politesse* u francuskom jeziku.

*Kako nikada u svojih pola vijeka javnoga djelovanja nijesam polemizirao vođen premisom ad hominem, već uvijek i isključivo slijedeći princip ad rem, to ni ovoga puta nije predmet mojega osvrta konkretni političar čije ime toga neću ni pomenuti, već jedna povijesna pojava koju on u Crnoj Gori dosljedno reprezentuje evo već trideset godina!*³

Iako na brojnim mjestima profesor Nikčević bez zazora opravdano pominje imenom i prezimenom savremenike, vinovnike anticrnogorskih nepočinstava, u prethodnom navodu se mogla oštetiti odmjerenost i decentnost i jedna fina dovoljna aluzivnost (na osnovu cijeloga konteksta sasvim jasna). Čini se da je i ovđe prisutna karakteristika esejističkog stila koji osim spoznajne, uvijek ima i estetsku funkciju i sa sigurnošću, ne umanjujući britkost, oštrinu i borbenost istinoljublja Nikčevićevog stila, možemo istaći i eleganciju iskaza i ovđe i na primjerima drugih tekstova. Elegancija, zapravo otmjenost i stilska dočeranost koju čine, baš kao u objašnjenju ove antičke figure, *latinitas* – upotreba izvanredno čistoga književnoga crnogorskoga jezika i *perspicuitas* – jasnoća i prikladna oštrina i oštroumnost.

Savršeno harmoničan spoj svih onih elemenata tzv. *elokucije*, samo u jednom povišenom stupnju i uzvišenom nivou, ali bez panegiričnih izliva i prećerivanja, prisutan je u svečanim bešedama, prazničnom i emotivnom govoru povodom prijema u Dukljansku akademiju nauka i umjetnosti, zatim u tekstu *Na vijest o priznavanju crnogorskoga jezika u Vašingtonu* ili u trenutku primanja Povelje za poseban doprinos montenegristici. Dva potonja teksta pripadaju poglavlju *U radnim trenucima*, rijetkim nažalost!

I na kraju da ponovim: i jedne i druge ljude o kojima sam govorio pamtiće crnogorska i hrvatska duhovna memorija. Iskristalizovaće se u otvorenim čeljustima povijesti i tjeskobnog života svakog čovjeka jer se čovjek kao moralno biće rađa, uspravlja i uzdiže do zvijezda i svjetlosti, do Boga u stalnoj borbi između različitih mogućnosti i u njoj stiže i zaslužuje svoje „ime časno“, ali se i u njoj ponekad potire i slama. Bit tog moralnog i klasičnog crnogorskog uspona i ljudskog pada nalazimo i danas u iskristalizovanom narodnom stihu crnogorske tužbalice koja je emotivno i lamentacij-

³ Nikčević, M., *Identitetske aporije*, str. 250.

ski zakukala: „Kad nijesmo pod sramotom / I pod jarmom tiranskijem / može nam Bog pomoći! / Da nam đeca propjevaju!“⁴

Oni frekventniji manje radosni trenuci inspirisali su, između ostalog, profesora Nikčevića da napiše tekst pod nazivom *Skarednosti i laži prezimenjaka Želidraga N.* koji se prvi put publikovao upravo u *Identitetskim aporijama*, budući da ga *Vijesti* nijesu objavile, iako je bio poslat kao odgovor na napade. Riječ je o besprijekornom vođenju svojevrsnog kontranapada kojim dobijamo dragocjeno obilje informacija o predistoriji polemike, uzrocima, širem kontekstu, kao i autentičnim dokazima koji u potpunosti ogoljavaju sve „skarednosti i laži“. Estetsko-spoznajnoj sintezi značajno doprinosi i gradacija, koja osim stilske ornamentike, dominantno ima argumentativnu funkciju. A takvo nizanje elaboriranih argumenata i segmenata odvija se u jednom dinamičnom krešendu, da bi se kada dođe do kulminacije, u ovom slučaju u četvrtom stupnju-argumentu, đe prvi put nominuje i pominje da je zapravo od prezimenjaka bio lažno napadnut za plagijat! – sve se razrješava kao samo od sebe u ovom virtuoznom polemičkom tekstu.

Na trećem stupnju argumentativne gradacije prisutna je zagrada u vizuelnom tekstualnom obliku u kojoj se nalazi pojašnjenje ili dopuna, kako to obično biva u zagradama, ali ovđe nije samo to, već je u pitanju zagrada koja kao da skriva misli i emocije jer ne može da ih obuzda, u zagradi je jedan gotovo prustovski mini solilokvij.

Treća neprebol (ah, što me raduje Čirgićev naslov najnovije knjige „JEZIČKI NEPREBOL“ sadržajno posvećene njima – vidi: Predgovor Vojislava P. Nikčevića!) je najveća.⁵

U polemičkim tekstovima Milorada Nikčevića prisutan je interogativni modalitet, tj. u stilističkom smislu retorička pitanja čija je osnovna funkcija argumentativna, odnosno persuasivna, jer je riječ o jasnim i afektivno snažnim kategoričkim tvrdnjama koje poprimaju interogativnu formu radi sugestivnosti i uvjerljivosti i davanja živosti govoru kako bi se slušalac, tj. čitalac podstaknuo na razmišljanje i aktivno učestvovanje.

Brojni su primjeri ovakvih sukcesivnih pitanja na početku teksta, u uvodnom – prološkom dijelu, zatim u središnjim pasusima ili nekada u finalnom.

⁴ Nikčević, M., *Identitetske aporije*, str. 63–64.

⁵ *Ibid.*, str. 150.

*Kakvi su to građanski, pa još mirni protesti koji se opiru zakonskim propisima i pozivaju na kršenje Ustava? Kakvi su to mirni demonstranti koji kamenicama zasipaju pripadnike policije u vršenju njihovih zakonskih dužnosti? Kakvi su to lideri „građanskih“ protesta koji pozivaju na suspenziju Ustava i zakona!? Kakvi su to nezavisni mediji koji otvoreno gebelsovski obmanjuju javnost i dižu tenzije do usijanja?*⁶

Primjeri koje navodimo pripadaju onom osnovnom obliku retoričkog pitanja – odgovor na njih može biti samo odričan; samo jedna glasna negacija, samo dijametralna suprotnost od sadržaja formulisanog u pitanju može se očekivati kao zdravomisleći odgovor, da je sreće „iz glave cijeloga naroda“ crnogorskog.

Što se to desilo s narodom kojemu su sloboda i nezavisnost bili vrhunaravni ideali!? De je nestao naš glasoviti etički kodeks!? Zašto danas u Crnoj Gori riječ, koja je povijesno bila na najvišoj moralnoj razini, vrijedi tako malo!? Kud se đeo tradicionalni crnogorski agon i otmjenost u javnome nastupu i briga da zaštitimo „druge od sebe“!?

*To su samo neka od pitanja na koje nemam odgovor.*⁷

Posljednji primjer ima vrijednost neprekidne zapitanosti, izražava čuđenje, opravdanu ogorčenost, opomenu, prijekor, duboki žal i bojazan – i opet nema pravoga odgovora. Ostaje otvorenost pitanja i potreba za stalnim promišljanjima.

Ljudski i intelektualno snažno i hrabro, predano i argumentovano, osećajno i posvećeno, znalčki i poetski, istinski i vizionarski – tako je govorio akademik prof. dr Milorad Pavlov Nikčević.

LITERATURA:

- Nikčević, M. (2020). *Identitetske aporije – Odbrana crnogorskoga identiteta – Rasprave / Kolumne / Intervjui*. Osijek – Podgorica: Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva „Croatica – Montenegrina“ RH.
- Institut za književnost i umetnost u Beogradu (1984). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.

⁶ Nikčević, M., *Identitetske aporije*, str. 163.

⁷ Ibid., str. 249.

- Katnić-Bakaršić, M. (1999). *Lingvistička stilistika*. H-1050 Budapest: Open Society Institute Center for Publishing Development. Electronic Publishing Program. www.osi.hu/ep
- Solar, M. (1996). *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Radovan DAMJANOVIĆ (Nikšić)

HRVATSKO-CRNOGORSKE PROSVJETNO-KULTURNE VEZE U XIX I POČETKOM XX VIJEKA U RADOVIMA MILORADA NIKČEVIĆA

U veoma bogatom i žanrovski raznolikom naučnom opusu prof. dr Milorad Nikčević je ostavio proučavaocima njegovog djela mnoštvo tema od oblasti istorije književnosti do pitanja posvećenih prosvjetnoj djelatnosti. Ovim prilogom se željela skrenuti pažnja na njegovo proučavanje crnogorsko-hrvatskih, odnosno hrvatsko-crnogorskih kulturno-prosvjetnih veza tokom XIX i početkom XX vijeka. On navodi da je najintenzivniji period saradnje i uspostavljanja kulturno-prosvjetnih veza između crnogorskog i hrvatskog naroda ostvaren za vrijeme vladavine dinastije Petrović, tj. do propasti crnogorske države 1916. godine. To je inače period najintezivnijeg razvoja kulture i prosvjete u Crnoj Gori koja nije mogla tu dinamiku razvoja sama ostvariti bez pomoći, u prvom redu sa kadrovima, iz susjednih zemalja. Najizdašnja pomoć je dolazila iz Dalmacije, Like, Slavonije, Vojvodine, Dubrovnika, krajeva koji su tada bili u sastavu Austrougarske monarhije. U svojim radovima prof. Nikčević ukazuje na ove veze, ali i primjećuje da se Crna Gora time što nije imala svoj stručni kadar našla u poziciji da od „izvanjaca“ prihvata društvene vrijednosti koje su narušavale postojeći „crnogorski nacionalni i kulturni prostor“. Time je dolazilo „do preobražaja, degeneriranja i rastakanja izvornog crnogorskog života“.

Ključne riječi: *kulturno-prosvjetne veze, Hrvatska, Crna Gora, izvanjaci, školstvo, planovi, programi, zakonodavstvo, udžbenici*

Više puta je od strane onih koji su pratili i analizirali rad prof. dr Milorada Nikčevića konstatovano da je jedna od osnovnih njegovih preokupacija u radu, u posljednjih 30-ak godina, bila posvećenost proučavanju crnogorsko-hrvatskih, odnosno hrvatsko-crnogorskih kulturno-prosvjetnih veza. Svakako da to ne iznenađuje od intelektualca

sa crnogorskim korijenima i kao „dobrovoljni crnogorski emigrant u Hrvatskoj“, kako za njega kaže prof. dr Milica Lukić. U svom veoma bogatom naučnom opusu, koji je „interdisciplinaran i žanrovski raznolik“ poznavao i njegovog djela mu prema stvaralačkom interesovanju i postignućima određuju mjesto istoričara književnosti. No, u ovom prilogu pažnja će više biti, pored okvirnih naznaka njegovog književno-istorijskog opusa, usmjerena na veze Hrvatske i Crne Gore u prosvjetnoj djelatnosti u XIX i početkom XX vijeka.

Kako navodi prof. Nikčević „hrvatsko-crnogorske veze datiraju od ranog srednjeg vijeka nakon formiranja država: Duklje (sredinom IX st.), Zete (sredinom XII st.), Crne Gore (krajem XIII st.) i Croatie od tridesetih godina IX st.“¹ U primorskom dijelu crnogorske države od sredine IX vijeka dovršen je proces pokrštavanja (hrišćanizacije) u čemu su značajnu ulogu imali misionari benediktinskog reda u obje države. Njihov rad kako u Crnogorskom tako i u Hrvatskom primorju možemo pratiti od 840. godine. Dolaze iz svog sedišta, Manastira Monte Kasino u Italiji i daju značajan doprinos širenju pismenosti. Osnivaju manastire u kojima rade različite škole, a aktivnost im se odvija u tri pravca: prepisivali su stare knjige, izvodili nastavu u školama i formirali biblioteke. Najpoznatiji benediktinski manastiri koji su bili prepisivački centri osnovani su od Skadra, Bojane, Budve, Prevlake, Boke Kotorske, Trebinja, Dubrovnika, Mljeta, Solina, Krke, Zadra, Šibenika, Trogira i mnogih drugih mjesta Jadranskog primorja, a i unutrašnjosti. U svemu tome značajnu ulogu je imala Dukljansko-barska nadbiskupija i mitropolija. Iz ovih centara „u kojima je cvjetala prepisivačka pismenost, pa i beletristička književnost“, kako navodi prof. Nikčević „potječu djela, pisana crnogorskim govornim (mjesnim) idiomom i latinicom, historioografskog i hagiografskog sadržaja“ odakle je „poteklo i djelo *Ljetopis Popa Dukljanina*, u filološkoj znanosti poznato pod nazivima: *Ljetopis, Kraljevstvo Slavena, Sclavorum regnum Grgura Barskog* po Eduardu Peričiću, *Barski rodoslov* ili uže *Hrvatska kronika*“.

Govoreći o uticaju kulture zapadne civilizacije na tekovine kulture ovih područja u svojim radovima prof. Nikčević ističe tu neprekidnu vezu i uslovljenost jedne drugom. Tom prilikom navodi primjer Kotora i Dubrovnika, dva veoma razvijena kulturna centra. Početkom XIII

¹ Milorad Nikčević, *Crnogorske filološke studije, status i recepcija*, FCJK, Cetinje, 2017.

vijeka iz Kotora je u Dubrovnik prenešena slovenska pismenost. Takođe, krajem XIV vijeka iz Venecije Ivan i Đurđe Crnojević dopremaju štamparske mašine, Gutenbergov pronalazak štampanja pokretnim slovima, i nepunih 40 godina poslije Gutenbergove prve knjige štampa se u Crnoj Gori 4. (17) januara 1494. godine *Oktoih prvoglasnik*. Bila je to prva državna štamparija kod Južnih Slovena. Ubrzo poslije ove štampaju se *Oktoih petoglasnik*, *Psaltir s posljedovanjem*, *Molitvenik* i *Četvorobjevanđelje*. Nastanak ovih knjiga (inkunabula) nadoknadio je nedostatak rukopisnih knjiga i nastavio tradiciju brojnih prepisivačkih centara u Crnoj Gori. Inkunabule crnogorske štamparije predstavljaju vrhunska djela južnoslovenske grafike. Prof. Nikčević ukazuje i na vremensko podudaranje ove štamparije sa prvom štamparijom u Senju, Hrvatska (*Misal* iz 1494). Knjige je štampala glagoljicom na starom hrvatskom jeziku i radila je od 7. avgusta 1494. do 1508. godine.

Sačuvano je više spisa i dokumenata o međusobnoj saradnji Crnogoraca i Dubrovčana iz vremena Balšića i Crnojevića. O tim odnosima prof. Nikčević kaže: „Između Dubrovnika i Kotora, kao dva kulturno veoma razvijena i preko Travunije povezana drevna mediteranska grada, sve do propasti Dubrovačke Republike (1808.) postojale su intenzivne kulturne, rodbinske, trgovačke i druge veze. Znameniti Dubrovčani Marin Držić, Mavro Orbini i ostali, podrijetlom su iz Kotora. I Dubrovčani su „dali“ dosta Bokeljima. Utjecaji i poticaji iz toga grada bili su snažni u bokokotorskoj književnosti, likovnoj i graditeljskoj umjetnosti, kako u ranome i zreлом srednjem vijeku, tako i u doba humanizma i renesanse (XVI st.), baroku (XVII st.) i prosvjetiteljstvu (XVIII st.).“

Ipak najintenzivniji period saradnje i uspostavljanja kulturno-prosvjetnih veza između crnogorskog i hrvatskog naroda ostvaren je za vrijeme vladavine dinastije Petrović, sve do propasti crnogorske države 1916. godine. Sa crnogorske strane te prisne kontakte uspostavljaju Petar II Petrović-Njegoš i Stefan Mitrov Ljubiša, a sa hrvatske strane te stalne kontakte održava čitava plejada poznatih kulturnih čelnika počev od Ljudevita Gaja, Ivana i Antuna Mažuranića, Mate Topalovića do ilirskih pisaca: Ivana Trnskog, Petra Preradovića, Meda Pucića, Stanka Vraza i drugih kojima je Njegoševo djelo postalo inspirativna tema, navodi prof. Nikčević. Poslije revolucionarnih zbivanja u Hrvatskoj 1848. godine Njegoševo djelo se sve više štampa u raznim publikacijama,

listovima i časopisima. U romantičarskom zanosu posećuje se Njegoš na Cetinju, a najznačajniji pjesnik i državnik Ivan Mažuranić piše ep *Smrt Smail-age Čengića*, što predstavlja „apoteozu Crnoj Gori i Crnogorcima, njezinom nacionalnom otporu protiv tuđina“. O ovim vezama i saradnji u oblasti književnosti piše veoma nadahnuto i iscrpno prof. Milorad Nikčević, ali kako je predmet ovom radu više usmjeren saradnji u prosvjetnoj djelatnosti, to ćemo se nešto više baviti tim pitanjem.

U staroj podlovcenskoj Crnoj Gori poslije osnivanja štamparije Crnojevića bili su stvoreni uslovi za dinamičniji razvoj školstva. Međutim, društveno-istorijske prilike nastale turskom najezdom primorale su Crnogorce da se prvenstveno posvete borbi za slobodu dok je kulturno-prosvjetni život zastao. To stanje će potrajati sve do dolaska i stupanja na prijesto gospodara i vladika kuće Petrovića. To je vrijeme kada se shvata da manastiri i njihove škole ne mogu zadovoljiti obrazovne i kulturne potrebe države te se pristupa stvaranju uslova za otvaranje prvih javnih škola. Vladika Vasilije Petrović (vlada od 1750. do 1766) više puta se pismeno obraća ruskim poslanicima i dva puta je u posjeti Rusiji, ali pomoći nema. Vladika Petar I nastavlja ovu aktivnost i obraća se ruskoj i austrijskoj vladi, ali bez uspjeha. Tek je Petar II Petrović-Njegoš uspio da dobije određenu pomoć od Rusije i na Cetinju otvori prvu svjetovnu školu na području tadašnje Crne Gore. S otvaranjem prvih škola Njegoš, a kasnije i knjaz Danilo i knjaz/kralj Nikola srijeću se s nizom otvorenih pitanja koja prate razvoj školstva. Među prvima je nedostatak nastavnog kadra, a zatim pitanje planova i programa, udžbenika, zakonskih i normativnih akata, državnih institucija koje bi pratile rad u školama i sl. Učiteljski kadar se morao tražiti na strani i kako prof. Nikčević navodi „u crnogorskoj prijestonici Cetinju pristižu u Njegoševo doba učitelji iz susjedne Dalmacije: Petronije Lujanović, koji obnaša dužnost arhimandrita Cetinjskog manastira i poslove mjesnog učitelja u Cetinjskoj školi, Đorđije Srdić, koji obavlja učiteljske poslove po selima Katunske nahije i Kastel Lastvi (Paštrovići), Antonije Macura, reformator crnogorskih škola, Stevan Petranović, Nikola Musulin (...) iz Dalmacije doseljava Jovan Sundečić (...) koji razvija bogatu književnu i političku djelatnost, te učitelji: Mihailo Mršić, Božo Novaković te Špiro Kovačević. Simo Matavulj (...) kao učitelj boravi na Cetinju 1881–1888. i objavljuje djela iz crnogorskog života: roman *Uskok*, pripovijest *Sveta osveta* i druga djela.“ Pored ovih imena kod drugih

istraživača, naučnih radnika, istoričara prosvjete kao što su dr Đoko Pejović, dr Rade Delibašić, dr Ivan Kustudija, dr Momčilo D. Pejović, Milan Kostić, Miloš Starovlah, Dušan Vuksan, Radovan Damjanović i dr. pominje se značajan broj izvanjaca koji su radili u crnogorskoj prosvjeti i kulturi do nestanka Crne Gore 1916. godine. Da se pomeno samo jedan manji broj koji su ostavili značajan trag u školstvu ili kao neposredni izvođači nastave u osnovnom i srednjem obrazovanju, ili kao rukovodioci ustanova, ili kao kreatori zakonskih i normativnih akata, ili kao autori nastavnih planova i programa i udžbenika i sl. Takvi su bili: Nićifor Dučić, Stevan Stevo Čaturilo, Milan Kostić, Sofija Petrovna-Mertvago, dr Đorđe Radić, Jovan Pavlović, Mihailo Bukvić, Todor Ilić, Ilija Beara, Jovo Ljepava, Luko Zore, Dimitrije Milaković, Milorad Medaković, Filip (Franjo) Jergović, Dušan Brkanović, Dušan S. Đukić, Gavro Pešić, Dušan Vuksan i mnogi drugi. Sve do 70-ih godina XIX vijeka učiteljski kadar je bio sa strane. Tek osamdesetih godina počinju pristizati i učitelji sa cetinjske Bogoslovije kao i odlični učenici cetinjske osnovne škole tako da je početkom XX vijeka taj odnos bio u korist domaćeg kadra. Kada su u pitanju profesori srednjih škola, tu je stanje bilo još teže što ilustruje podatak da za 35 godina postojanja Gimnazije na Cetinju samo je 28% nastavnika bilo iz Crne Gore, ili školske 1909/10. godine u toj školi su samo 2 nastavnika bila iz Crne Gore.

Pored nastavnog kadra u Crnu Goru su dolazili i pojedinci koji su se više interesovali za druge kulturne teme i oblasti. On navodi pojedine ličnosti koji su ostavili trag u književnosti, slikarstvu, pravnim naukama, muzici, istoriji, sociologiji i drugim naučnim disciplinama. U Crnoj Gori borave poznate ličnosti iz raznih oblasti kulture koje ostvaruju plodotvornu saradnju između hrvatskog i crnogorskog naroda. Pored već navedenih to su: Baltazar Bogišić, poznati poznavalac prava, književnik, sociolog, etnograf, „sakupljač usmenog narodnog Blaga“ i veliki poznavalac „crnogorskog duhovnog i običajnog života“, tu je poznati slikar Vlaho Bukovac koji je načinio više portreta i uljanih kompozicija u Crnoj Gori, zatim filolog i akademik Luka Zore, trogirski graditelj, doktor filozofije i prirodoslovno-matematičkih nauka Josip Slade, Josip Juraj Štrossmayer, političar, kulturni radnik i pisac, za koga prof. Nikčević kaže „da je ponajviše uticao na razmah duhovnog i konfesionalnog života u Crnoj Gori“ i dr.

Izvanjci u Crnoj Gori tokom XIX vijeka, sve do nestanka crnogorske države, do njenog prisajedinjenja Srbiji 1918. godine, imaju veoma značajnu ulogu u razvoju školskog sistema i nastojanju da Crnu Goru izvuku iz kulturne zaostalosti i nepismenosti. Uspjeli su da izgrade školski sistem koji se mogao ravnopravno tretirati i porediti sa zemljama u okruženju.

Međutim, s pravom se postavljalo i postavlja pitanje: kako se moglo desiti da je u tom istom vremenskom periodu obrazovni sistem crnogorske države marginalizovao kulturnu, istorijsku, slobodarsku, tradicionalnu, etničku, identitetsku osobenost crnogorskog naroda i crnogorske države. Naime, ove nacionalne vrijednosti nijesu bile prepoznate u osnovnim školskim dokumentima pa samim tim nijesu mogle ni biti predmet školskog, tj. vaspitno-obrazovnog rada u školi. Razloga svakako ima više, ali za ovu priliku da istaknemo tri:

- a) Crna Gora nije imala naučno-stručnih državnih institucija koje su mogle da sagledaju i definišu nacionalnu strategiju razvoja školskog sistema. Rad je bio prepušten pojedincima koji su došli sa strane i koji su radili u skladu sa praksom koju su donijeli iz sredina odakle su došli.
- b) U čitavom ovom periodu Crna Gora je bila pod stalnom propagandom i uticajem asimilacionih programa kojima se negirala svaka posebnost crnogorskog nacionalnog i individualnog identiteta, a koja je uglavnom dolazila od strane državnog i crkvenog velikosrpskog aparata. Vode se razni propagandni oblici „pijemontske agitacije“ kojom se veličaju Crnogorci i predstavljaju kao „pijemont srpstva“ i „najbolji dio srpskog naroda“. Jedan dio Crnogoraca je to prihvatao i na to bio ponosan pa i na račun svog crnogorskog identiteta. Ova kampanja je bila intenzivna sve do Berlinskog kongresa (1878) poslije koga se vodi jedna druga vrsta kampanje, a koja se sastojala od negiranja crnogorske nacionalnosti. Oba ova vida su jako bila podržana od pojedinaca iz samog obrazovnog sistema što je često dovodilo do mimoilaženja, neslaganja i nepreljivost među nosiocima kulturno-prosvjetnog procesa. Ishodi tih nesporazuma su često bili konačno napuštanje pojedinaca Crne Gore i rada u obrazovanju. Sâm knjaz Nikola je često svojim radom, književnim stvaralaštvom doprinio širenju ovih ideja, a što je bilo u skladu sa njegovim „veljedržavničkim“ aspiracijama.

c) „Izvanjci“ su uglavnom dolazili iz krajeva koji su bili pod austrougarskom i turskom vlašću, ali se tretman Crnogoraca i crnogorske države, njihove nacionalne, kulturne i historijske prošlosti poklapao sa navedenim stavom njihove matične države. Većina njih je i školovana u srpskim školama, najčešće bogoslovijama. Poznatiji došljaci odmah bi zauzimali po dolasku na Cetinje najznačajnija mjesta u školstvu, crkvi i državnoj administraciji. Od 80-ih godina povećava se broj kadra koji se školuje u Crnoj Gori, posebno za osnovne škole, pošto pristižu učitelji sa diplomom Bogoslovsko-učiteljske škole. No, nije bilo realno očekivati da su oni mogli značajnije uticati na promjene načina rada u školi, izmjeni programskih sadržaja i udžbeničke literature. Ove poslove su tradicionalno obavljali iskusniji pojedinci, uglavnom stranci.

Nepovoljnije i još gore stanje dolazi nestankom crnogorske države. Gubljenje samostalnosti 1918. godine ima za posljedicu prekidanje dotadašnje prakse i rad u školskim i državnim institucijama pošto se ukidaju svi zakoni, planski školski dokumenti, pravilnici po kojima se odvijao prosvjetni život. Rad u ovoj oblasti je nastavljen u skladu sa srbijanskim zakonima iz 1904. godine.

Bez izvanjaca Crna Gora nije mogla izaći iz kulturno-prosvjetne zaostalosti i zapuštenosti i crnogorski narod im je za to zahvalan. U isto vrijeme treba ukazati i na činjenicu da su upravo oni svojim radom i djelovanjem bili nosioci i agitatori negiranja postojanja crnogorske samobitnosti, crnogorskog državnog i individualnog identiteta. U tome su imali podršku od jednog broja crnogorskih intelektualaca koji su prihvatili i bili propagatori velikosrpskih ideja.

To mišljenje je i prof. Nikčević iznio u svojim radovima što posebno apostrofira prof. Jakov Sabljčić u radu *Pregled crnogorske književnosti od 1852. do 1918. Milorada Nikčevića*². Prof. Sabljčić kada govori o ulozi izvanjaca u prosvjetno-kulturnom životu Crne Gore navodi stav prof. Nikčevića „da je pojavom izvanjaca došlo do narušavanja crnogorskog nacionalnog i kulturnog prostora, do preobražaja, degeneriranja i rastakanja izvornog crnogorskog života. Navedeno je osobito vidljivo u sociolingvističkom pogledu jer su izvanjci kao učitelji srp-

² Rad je objavljen u knjizi Milorada Nikčevića *Crnogorske filološke studije, status i recepcija*, FCJK, Cetinje, 2017.

skog jezika unosili leksičke, morfološke, fonetske i sintatičke osobine srpskog ekavskog jezika što je dovelo do nestajanja, mijenjanja i zaboravljanja crnogorskih specifičnosti“.

Literatura:

- DA CG, MP i CP, 1913, f. 86, 198
- Damjanović Radovan (2018). „Leksikon ličnosti crnogorske prosvjete“. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Delibašić, dr Rade (1980). *Razvoj školstva i pedagoške misli u Crnoj Gori 1830–1918*. Titograd – Bor: Republički zavod za unapređivanje školstva – Štampa „Bakar“.
- *Glas Crnogorca*, br. 19/1915, br. 10/1888.
- Kostić, Milan (1876). *Škole u Crnoj Gori od najstarijih vremena do današnjeg doba*. Pančevo: Komisija braće Jovanović.
- Nikčević, dr Milorad (2012). *Crnogorska književnost od 1852. do 1918*. Podgorica: ICJK.
- Nikčević, dr Milorad (2017). *Crnogorske filološke studije, status i recepcija*. Cetinje: FCJK.
- Pejović, dr Đoko (1971). *Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852–1916*. Cetinje: Istorijski institut u Titogradu.
- Sabljic, dr Jakov (2017). „Pregled crnogorske književnosti od 1852. do 1918. Milorada Nikčevića, u knjizi *Crnogorske filološke studije*“. Cetinje: FCJK, str. 327
- Starovlah Miloš (2007). *Istorija školstva u Crnoj Gori*. Podgorica: CID.
- Vuksan Dušan (1925). „Pogovor Poslanicama“, knjiga I. Cetinje.

Pregledni rad

Sofija KALEZIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

pgstudio@t-com.me

O KNJIZI MILORADA NIKČEVIĆA *METODIČKE I METODOLOŠKE KNJIŽEVNO-PROBLEMSKE STUDIJE*

Milorad Nikčević, književni historičar i teoretičar, iznova je domaću književnu javnost obradovao svojim najnovijim ostvarenjem *Metodičke i metodološke književno-problemske studije* koje je publikovao Zavod za udžbenike i nastavna sredstva iz Podgorice 2017. godine. Svojom knjigom, utoliko vrednijom iz razloga deficita metodičke i metodološke literature na našim prostorima, autor dokazuje da pravilnim izborom metodičkih postupaka rad na djelu postaje daleko plodniji i svrsishodniji, nastavnik se u manjoj mjeri izlaže improvizaciji, a dato vrijeme biva iskorišćeno na racionalan način.

Do sada objavljenim knjigama iz književne historije, metodike i metodologije, Nikčević je dokazao da korpus metodičkih postupaka uvijek ostaje otvoren za dopunjavanja i nadograđivanja, koje sama problematika i struktura djela nameću. Prije početka interpretacije, profesor mora pažljivo da procijeni koje metode bi u određenim slučajevima obrade bile najpodesnije i pružile najplodotvornije rezultate. Kao što je Mihail Bahtin ustvrdio u romanima Dostojevskog, dijalog između pisca i njegove ličnosti, koji je u jednu ruku i dijalog sa samim sobom i zbog sebe radi, tako bismo i mi mogli konstatovati da je dijalog s učenicima moguć tek nakon uspostavljenog i raščišćenog dijaloga sa samim sobom.

Ključne riječi: *književnost, historija, teorija, metodika, modeli, interpretacija, ideje, poruke*

Umjetničko djelo je dostupno jedino kroz pojedinačan doživljaj, ali nije istovjetno ni sa kojim doživljajem. Ono se razlikuje od idealnih predmeta u još jednom važnom pogledu – ono posjeduje nešto što se može nazvati životom. Umjetničko djelo je vanvremensko jedino u smislu što, ako se sačuva, posjeduje neku osnovnu strukturu istovjetnosti sa samim sobom od vremena svog stvaranja, ali je i istorijsko. Razvoj datog umjetničkog djela nije ništa drugo do niz njegovih ostvarivanja tokom istorije, niz koji možemo rekonstruisati na osnovu doživljaja i sudova čitaoca i kritičara, kao i o efektu datog umjetničkog djela na druga djela.

Rene Velek i Ostin Voren

Milorad Nikčević rođen je 14. januara 1941. godine u Stubici (Pješivci), a preminuo je u Osijeku 14. oktobra 2021. godine. Osnovnu školu završio je u Bogetićima, a realnu gimnaziju u Nikšiću. Diplomirao je studij slavistike (jugoslavistiku i rusistiku) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu magistrirao je s tezom *Stefan Mitrov Ljubiša i Njegoš – uticaji i paralele*. Doktorsku disertaciju pod naslovom *Crnogorska pripovijetka od 60-ih godina 19. vijeka do Prvog svjetskog rata* odbranio je na Filološkom fakultetu u Beogradu. Studijski se usavršavao na Državnom univerzitetu „Lomonosov“ u Moskvi (1975), na Univerzitetu Kalifornija u Los Angelesu (1989), potom na zagrebačkom Filozofskom fakultetu te na Univerzitetu Berkli u San Francisku. Na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost i Katedri za metodike i metodologiju znanstveno-istraživačkog rada nastave jezika i književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmajera u Osijeku radio je kao docent, vanredni profesor, redovni profesor i redovni profesor u trajnom zvanju. Predavao je Metodiku nastave jezika i književnosti, Metodologiju naučnog rada, Metodiku nastave književnosti, Teoriju školske recepcije književnosti te Istraživanje međuknjiževnih uzajamnosti i tekstologiju.

Pored nekoliko stotina eseja i naučnih i stručnih radova autor je, samostalno ili u koautorstvu, i 25 knjiga iz oblasti filologije, metodike nastave jezika i književnosti i kulturologije te voditelj nekoliko naučnih projekata, među kojima je najznačajniji međunarodni naučni projekat o crnogorsko-hrvatskim vjekovnim književnim, kulturnim i jezičkim

vezama, koji je uz potporu Ministarstva znanosti Republike Hrvatske trajao gotovo dvije decenije.

Milorad Nikčević je svojim montenegrističkim angažmanom u Hrvatskoj postao simbol borbe za crnogorski identitet. Gotovo da nema značajnijega projekta iz te oblasti da u njemu nije učestvovao. Godine 1995. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu utemeljio je crnogorski studij Montenegrina (književnost, kultura i civilizacija crnogorskog naroda), kad je i u Crnoj Gori bilo nezamislivo osnivanje takvog studija. Bio je član Društva hrvatskih književnika, Matice hrvatske, Hrvatskog filološkog društva, Dukljanske akademije nauka i umjetnosti, Crnogorskoga PEN centra itd. Po svojim primarnim interesovanjima bio je historičar književnosti. Središnje mjesto u njegovim književnoistorijskim istraživanjima pripada crnogorskoj književnosti XIX i početka XX vijeka, akcentujući starije slojeve crnogorskog literarnog nasljeđa, kao i savremenu književnost.

Od 2005. do penzije bio je rukovodilac i jedan od utemeljivača Katedre za metodiku i metodologiju naučno-istraživačkog rada nastave jezika i književnosti. Bio je član Odbora za filologiju Ministarstva znanosti i obrazovanja. Kao što je istaknuto, bio je utemeljivač crnogorskog studija (1995) Montenegrina (Crnogorska književnost, Povijest crnogorske kulture i civilizacije) i prvi gostujući profesor tog studija na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (1996). Za stručni, naučni i pedagoški rad dobio je zlatni Pečat grada Osijeka 2003, za izuzetna ostvarenja na području nauke, državno odličje reda Danice hrvatske s likom Marka Marulića za „višegodišnje zasluge za kulturu/znanost i približavanje njenih vrijednosti između Republike Hrvatske i Crne Gore“. Autor je dvadesetak samostalnih i više koautorskih knjiga. Dobitnik je Povelje FCJK za poseban doprinos montenegristici (2017). Nagradu za filantropiju „Iskra“ (Specijalnu nagradu za životno djelo) dobio je 2021. godine.

Autor je više stotina naučnih i stručnih radova o crnogorskoj i hrvatskoj književnosti i o hrvatsko-crnogorskim kulturnim vezama te autor dvadesetak samostalnih i koautorskih knjiga, među kojima se posebno ističe treći tom *Istorije crnogorske književnosti (Istorija crnogorske književnosti od 1852. do 1918. godine)* kao njegovo životno djelo (2012). Komemoracija povodom smrti Milorada Nikčevića organizovana je 15. oktobra 2021. u 11 sati u Svečanoj sali Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju.

Nikčević je objavio: *Literarne skice*, Osijek, 1979; *Transformacije i strukture*, Zagreb, 1982; *Ideje i paralele* (ogledi i studije), Osijek, 1984; *Crnogorska pripovijetka između tradicije i savremenosti*, Titograd, 1988; *Metodičko-problemske književne komunikacije*, Zagreb, 1991; *Hrvatski i crnogorski književni obzori (studije)*, Zagreb, 1995; *Na civilizacijskim ishodištima (studije)*, Osijek, 1999; *Prilog stoljetnim vezama Hrvatske i Crne Gore* (feljtoni), Osijek, 1999; *Peroj između povijesnog i fikcijskog* (pub. članci), su/autor, Osijek, 2000; *Književna približavanja (rasprave / eseji / prikazi)*, Osijek, 2001; *Odsjaji kultura (Hrvatska i crnogorska kultura stoljećima)*, (studije/ intervjui), Zagreb, 2002; *Filološke rasprave (Interkulturalni kontekst)*, Podgorica, 2002; *Ogledi /studije / susreti – Apolegetika crnogorskoga jezika*, Osijek, 2004; *Perojski kulturnopovijesni mozaik; Povijesno-kulturni presjek crnogorske enklave u Istri*, Osijek – Podgorica, 2006; *Dnevnik čitanja jednog intelektualca, Komparativna filološka odmjeravanja*, Cetinje – Osijek, 2006; *Josip Juraj Strossmayer i Nikola I. Petrović Njegoš u korespondenciji i dokumentima. U duhovnim prostorima Crne Gore/ Boke Kotorske*, Osijek, 2009; *Istorija crnogorske književnosti*, knjiga III – *Crnogorska književnost od 1852. do 1918*, ICJK, Podgorica, 2012, *Filološke studije*, ICJK, Cetinje, 2017. i ostala djela. U *Uvodu* svoje knjige Nikčević nas je upoznao s njenim karakterom i koncepcijom:

„Knjiga *Metodičke i metodološke književno-problemske studije* spada u naučne i primijenjene publikacije koje na principima metodičke, metodološke, književno-teorijske, problemsko-stvaralačke i estetsko-recepcijske teorije rasvjetljavaju neka ključna mjesta i novije aspekte iz književno-kulturne tradicije, prije svega iz književnih djela koja su dugo bila a i dalje su u središtu vaspitno-obrazovnog sistema nekada zajedničkog jezgra nastavnih planova i programa u zajedničkoj državi – Jugoslaviji, a potom su samo neka od tih djela locirana u pojedinim planovima i programima iz nacionalnih književnosti (Hrvatskoj, Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini)“.¹

Podijelivši knjigu na tri zaokružene cjeline (problemsko-teorijske, problemsko-interpretativne i problemsko-estetičke ekspozicije), Nikčević je svoja istraživanja izložio u periodu od nekoliko deceni-

¹ Milorad Nikčević: *Uvod*, autorski predgovor knjizi: *Metodičke i metodološke književno-problemske studije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2017, str. 6.

ja, ističući da ona predstavljaju nastavak njegovih ranijih teorijskih i interpretativnih ishodišta problemske nastave. Na fenomen tzv. *otvorenog* djela redovno se ukazuje u svim novijim teorijama književnosti. Iskustvo koje je Frojdomom psihoanalizom lansirano kao novost i ekskluzivitet, već uveliko se javlja kao jedno od tzv. opštih mjesta u savremenom pristupu tumačenju djela. Postfrojdovska analitika književnu strukturu tretira kao svojevrsan sistem „ukrivanja“ autorovih pravih, po pravilu u dubinu potisnutih ideja i poruka. To znači da se u ovoj projekciji štampani tekst i u njemu izražena sadržina ne shvataju kao suštinski značajan sloj autorovih kazivanja. Za umjetničko djelo je uglavnom irelevantno ono što se nalazi na površini i što je lako vidljivo. Da bi se doprlo do autentičnog značenja treba „razgrnuti“ lako dostupne slojeve strukture ostvarenja, te potom ući u njene skrivene dubine, pa ispod bukvalne značenjske ravni teksta otkriti njegovu prenesenu i prikrivenu semantiku.

Nakon uvodnog dijela nazvanog *Programska prologomena: primarni tekst i korespondirajući metatekst u problemskoj nastavi književnosti*, Milorad Nikčević se služi upravo ovakvim postupkom u potpoglavljima knjige koju čine interpretacije: *Prvo kolo „Gorskog vijenca“ Petra II Petrovića Njegoša – predložak usvajanja književnoteorijskih i jezičkostilskih pojmova*, „*Smrt Smail-age Čengića Ivana Mažuranića u svijetu problemske nastave književnosti*, *Bajronov „Čajld Harold“ i Mažuranićev „Smail-aga Čengić“ u problemsko-komparativnom romantičarskom kontekstu*.

U drugom segmentu nazvanom *Problemsko-interpretativne ekspoziције*, autor izlaže poglavlja: *Ekspresivno-interpretativni svijet Matoševe „More“*, *Poezija Augustina Ujevića u evropskome književnom kontekstu*, *Poetska vizija slobode u Kaštelanovoj poemi „Tifusari“ i Kulenovićeve misaone strukture u poemi „Stojanka majka Knežopoljka“*, dok završna cjelina sublimira interpretaciju nastavnih jedinica: *Poetika futurizma – moguća metodička obrada pravca*, *Estetički pogledi Vladana Desnice u romanu „Proljeća Ivana Galeba“*, *Semjuel Beket – „Čekajući Godoa“ i Metodološke transpozicije moderne drame*.

„Ova je knjiga“, u recenziji je istakao Ethem Mandić, „takođe veoma važna po tome što daje konkretna uputstva za interpretaciju i problemski postavlja čas jer se na taj način racionalnije i efikasnije predaje, nastava se prilagođava samostalnom radu učenika, uključuje i određene

specifičnosti koje proizilaze iz prirode primarnoga književnoga teksta, što u svojoj knjizi navodi i sam autor, te se svojim pristupom nadograđuje na bogatu metodičku praksu, prije svega na studije Dragutina Rosandića, Milije Nikolića i drugih“.² U nastavku recenzije Mandić navodi da je u ovom ostvarenju pisac nastojao da prezentuje učenicima najraznovrsnije tematske i žanrovske raspone pisane umjetničke književnosti te pruži velik doprinos metodičkoj praksi i crnogorskoj stručnoj javnosti. Tako posmatrana, doživljena i usvojena, Nikčevićeva knjiga može biti od značajne koristi kako u srednjoškolskom, tako i visokoškolskom obrazovanju.

Svako književno djelo svoj puni i pravi smisao ne dobija u momentu kada je završeno, nego kada se uspostavi i realizuje relacija djelo – čitalac. Jedan od predstavnika teorije recepcije, Manfred Nauman objašnjava smisao djelovanja literarnog ostvarenja isključivo u njegovoj živoj sponi s čitaocem: „Djelo ne može samo da ostvari svoje potencijalne funkcije... Sve dotle dok se putem recepcije ponovo ne inkorporiraju u društvenu i individualnu svijest, djela zadržavaju status nezavršene egzistencije, to nijesu gotova djela – to su samo potencijalna djela“.³ Ulazeći u raskošni svijet umjetnosti riječi, čitalac i interpretator postaju njegov sastavni i aktivni dio, dok štivo osvaja njihov senzibilitet, izazivajući u njemu spektar najraznovrsnijih raspoloženja i emocija.

Obično se smisao djela traži u nekoj od njegovih dimenzija – pozitivisti će ga tražiti u njegovom odnosu prema piscu, recepcionisti u odnosu prema publici, kontekstualisti u njegovom odnosu prema drugim tekstovima, najveći broj antipozitivista u organizaciji samog teksta. Profesor Nikčević je u svojim književnim analizama sublimirao spoj kritičkoteorijske i nastavnointerpretativne metode, s akcentom na otkrivanju filozofskih, psiholoških, socioloških, pedagoških i druge vrijednosti i značenja djela.

² Ethem Mandić: „Inovatorska knjiga Milorada Nikčevića ‘Metodičke i metodološke književno-problemske studije‘“, pogovor knjizi Milorada Nikčevića: *Metodičke i metodološke književno-problemske studije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2017, str. 181–183.

³ Manfred Nauman: „Književnost i problem njene recepcije“, u knjizi: *Teorija recepcije u nauci o književnosti* (priređila Dušanka Maricki), Nolit, Beograd, 1978, str. 145.

„Za Nikčevićeve rasprave se može reći da su sustavno, klasično u najpozitivnijem smislu riječi, znanstveno komponirane“, u pogovoru knjizi nazvanom *Studije visokog stupnja sugestivnosti* naglasio je profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu Vlado Pandžić. „Zrele su rasčlambe s dobro izabranim metodološkim osloncima. Pamtljive su im skladne rečenice i s nezatajnom odlučnošću predstavlja vlastite prosudbe. U oblikovanju zaključaka razvidno je pozorno nijansiranje redosljeda izlagačkih dionica. Neprekidno očituje konzistentnost u načinu prosuđivanja. Vraća li se ponekad istim problemima, ne mijenja svoje utemeljene prosudbe, ali ih dodatno ojačava sugestivnom argumentacijom. U ustaljenu odnosu prema vrijednosnom sustavu, zamjetna je uredna i konzistentna uporaba književnoteorijskoga nazivlja, posebice u tekstovima o recepciji književnosti“.⁴

Svako književno djelo tokom čitanja i proučavanja nameće brojne probleme. Kao imperativ ukazuje se potreba za razrješavanjem ovakvih zagonetki, pronicanjem u njihove skrivene tajne i zakonitosti, vrijednosnim situiranjem i razrješavanjem čitavog niza raznovrsnih literarnih fenomena. Pristup književnom djelu koji se bazira na razrješavanju *problemske* građe jedan je od oblika kroz koje se ispoljavaju tzv. stvaralački ili kreativni vidovi nastavnog procesa.

„Ne bi trebalo pomisliti da se Nikčević bavi književnim fenomenima koje onda samo slučajno oprimjeruje hrvatskim i crnogorskim primjerima, a moglo bi i drugim“, akademik Stjepan Damjanović s Filozofskog fakulteta u Zagrebu istakao je u recenziji. „Njegovi tekstovi posve su ozbiljan prinos povijestima crnogorske i hrvatske književnosti. Teorijsko-metodološka promišljanja nisu sama sebi svrhom, nego izoštravaju naš pogled da pojave bolje vidimo i uspješnije tumačimo. Nikčević je filolog koji ne mudruje u zrakopraznom prostoru: u njegovim tekstovima defiliraju pisci, kulturni radnici, djela i pojave. Nerijetko nas suočava sa nepoznatim i slabije poznatim činjenicama, ali nema sumnje da ga veze najviše zanimaju. Nije riječ samo o dodirima različitih kultura, nego nas autor nerijetko povede iz jedne umjetnosti u drugu, prateći ostvarivanje umjetničkih zakonitosti u više njih odjednom“.⁵

⁴ Vlado Pandžić: „Studije visokog stupnja sugestivnosti“, pogovor knjizi Milorada Nikčevića: *Metodičke i metodološke književno-problemske studije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2017, str. 179.

⁵ Stjepan Damjanović: „Izvorišta i mostovi zbližavanja“, recenzentski insert na

Svojom monografijom Nikčević praktično demonstrira način na koji problemska nastava književnosti bitnije mijenja ulogu učenika i interpretatora u procesu tumačenja književnosti. Njen je osnovni cilj misaono angažovanje učenika, odnosno osposobljavanje učenika za samostalan stvaralački rad, za razvijanje njihovih stvaralačkih sposobnosti u toku obrade umjetničkog teksta. Po autoru, problemska nastava najviši je oblik učenja koje od reproduktivnog učenja prelazi u mišljenje i stvaralaštvo, od pasivnog stava i odnosa u istraživanje.

Književni problem, na primjer, vezan je za određenu poteškoću, prepreku i nedoumicu iz određenog konteksta ili iz jednog iskaza koji omogućava različita tumačenja. Problem može da proističe iz asocijativnosti književnog iskazivanja ili iz diferentnosti tumačenja misli, teza, poruka djela i brojnih njegovih drugih konstitutivnih pojedinosti. Ovakav pristup ostvarenju nameće njegovo unutrašnje raščlanjivanje na čitav niz manjih jedinica, koje nastavnik u obliku misaonih cjelina može ispisati na tabli.

Učeničko pronicanje u data problemska čvorišta može implicirati čitavim asocijativnim otvaranjem paralelnog niza problema koji se odnose na raznovrsna etička, egzistencijalna, ontološka, moralna i ostala pitanja, sudove i životne stavove. Ovakvim diskusijama na času učenici razvijaju logiku zaključivanja, kulturu pravilnog izražavanja, intuitivnost, oštrinu zapažanja i ostala značajna svojstva koja će ih usmjeravati ka praktičnim razrješenjima životnih problema.

Čas književnosti koji se ovim postupkom sprovodi posjeduje specifičnu unutrašnju organizaciju. Od početnog isticanja problema do završnog njihovog razrješavanja, učenici se „kreću“ kroz čitav sistem sitnijih čvorišta i problemskih punktova koji se nalaze u međusobno čvršće ili labavije uspostavljenoj vezi. Prvu fazu časa čini stvaranje problemske situacije, dok potom slijede uočavanje i definisanje problema, utvrđivanje načina njegovog rješavanja, rad na rješavanju i korekcije rezultata rada do usvajanja prihvatljivog rješenja.

Važno je znati da impliciranje problemskih stavova ujedno nameće individualnost sudova i zaključaka, pa – na primjer – ono što jedan interpretator književnog djela bude vidio kao problem, ne mora da znači da će i drugi vidjeti. U krajnjem slučaju, sve potencijalne in-

monografiju Milorada Nikčevića: *Metodičke i metodološke književno-problemske studije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2017, str. 177.

terpretacije književnog djela, sudovi i zaključci ne mogu promijeniti ono što je rečeno, što je fiksirano u djelu. Ono predstavlja kompaktnu cjelinu u kojoj je sâm pisac izrazio sve što je smatrao važnim. Struktura literarnog ostvarenja, međutim, koja predstavlja višeznačan i za tumačenje otvoren fenomen, sastavljena je od niza pojedinosti. Ona čitaoca neprestano „provocira“, te mu u skladu s brojnim individualnim faktorima – njegovim uzrastom i iskustvom, umjetničkom izgrađenošću, psihičkom strukturom njegove ličnosti, vremenskom distancom s koje se djelo sagledava – nameće različita tumačenja i odgovore na postulirane probleme.

Koliko predstavlja otvorenu strukturu za nova razumijevanja i tumačenja, ostvarenje je, s druge strane posmatrano, uvijek u sebe zatvorena i enigmatična cjelina. O ovom njegovom dvostrukom svojstvu Milija Nikolić piše: „Književno delo, u stvari, ne nudi otvorene i formulisane probleme, već samo pruža povode za njihovo postavljanje. Sva problematika koja je oblikovana kao umetnička predmetnost (događaji, motivi, likovi, poruke i slično), već je dobila svoja konačna rešenja. Pisac je tu rekao sve što reći treba, te mi možemo samo povodom njegovih rešenja otvarati i rešavati neke naše nove probleme koji se odnose na sporazumevanje sa umetničkim delom. Sva naša proučavanja, analize i interpretacije umetničkih tekstova, i pored sve doslednosti imanentnom pristupu, samo su spoljašnja misao i sreća je što one u književnom delu baš ništa ne mogu da pomere i promene. No, ta je misao pobuđena književnim delom i na njemu je zasnovana, pa može uspešno menjati i usavršavati svest koja je prema delu usmerena“.⁶

Problemska čvorišta u djelu mogu biti raznovrsna – od piščevih iskaza, misli i stvaralačkih gledišta do potrebe da se protumače i razumiju junakovi postupci, životni stavovi i unutrašnje kontradiktornosti. Brojne umjetničke slike koje imaju preneseno, tj. metaforično, alegorično ili simbolično značenje, takođe mogu biti povod za razmatranje raznih problemskih višeznačnosti. Pri uočavanju, formulisanju i rješavanju problema ovaj vid pristupa u što je moguće impozantnijoj mjeri kod učenika nameće princip samostalnosti, o čemu je davno Bogdan Popović pisao: „Nastavnik ima da vodi, ali učenik na svojim nogama

⁶ Milija Nikolić: *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti* (pog: *Princip postupnosti i sistematičnosti*), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999, str. 106.

mora preći ceo put, i same mostove koje mu nastavnik sagradi kad je jarak suviše širok za njegov, učenikov korak“.⁷

Ako se posmatra s navedenog stanovišta, uloga nastavnika književnosti se vidno mijenja u odnosu na njegovu ulogu u tradicionalnom ili konzervativnom tipu nastavnog procesa. Dok je ranije nastavnik zauzimao stav predavača i interpretatora, sada postaje praktični instruktor koji učenike kanališe i usmjerava u njihovoj tendenciji da uđu u nukleus književnog djela i razumiju brojne pojedinosti koje s njim egzistiraju u užim ili širim relacijama. Takav instruktor blagovremeno priprema učenike za analizu romana, organizuje tok nastavnog procesa, podstiče ih na kreativni i istraživački angažman, usmjeravajući kompoziciju njihovog izlaganja. Samim tim što ne vrši sâm analizu djela, ekspanirajući kroz određeni model kako se to radi, već težište interpretacije prenosi na učenika, obučavajući ga da se u što je moguće većoj mjeri osamostali, odgovornost nastavnika je u ovakvom tipu nastave veća. Problematizovanje raznovrsnih strukturnih čvorišta u romanu može se vršiti pojedinim od metodičkih pristupa djelu, aktuelizovanjem psiholoških, etičkih, idejnih ili nekih drugih aspekata datog ostvarenja ili kombinovanjem spomenutih pristupa.

„Nova struja polazi od uvjerenja“, primjećuje Dragutin Rosandić, „da je učenik književno senzibilan, da zauzima prema književnim djelima svoj stav i da tu činjenicu treba iskoristiti kao značajan element nastave. Na satu književnosti treba angažirati učenikov emocionalni, fantazijski i misaoni svijet. Nastavnik nije, prema tome, informator, predavač u klasičnom smislu, živi književni leksikon, već istraživač, stvaralac osobite vrste koji umije uvoditi učenike u svijet književnih ljepota i zakonitosti, pomagati im da samostalno prođu u skrivene ljepote i značenja djela, da sat književnosti doživljavaju kao radost, kao svečanost duha, kao igru senzibilnosti i kao neugasivu žeđ za spoznajom“.⁸

Prema ovoj projekciji, pri funkcionisanju stvaralačkog mišljenja proces rješavanja problema prolazi kroz četiri misaone faze: upoznavanje s problemom ili *preparacija*, prividno mirovanje ili *inkubacija*, uviđanje ili *iluminacija* i provjeravanje ili *verifikacija*. *Preparacija* po-

⁷ Bogdan Popović: „O vaspitanju ukusa“, u knjizi: *Ogledi i članci iz književnosti*, Novi Sad – Beograd, 1970, str. 68.

⁸ Dragutin Rosandić: *Metodika književnog odgoja i obrazovanja* (poglavlje: *Problemsko-stvaralački sistem*), Školska knjiga, Zagreb, 1988, str. 205.

drazumijeva početnu fazu uspostavljanja problemske situacije, *inkubacija* – proces sabiranja utisaka i orijentisanja ka rješenju, *iluminacija* je doživljaj rješenja u kome se već iskristalisan vidi problem u njegovoj demistifikaciji, dok *verifikaciju* čini završni segment procesa u kome se ispituje ispravnost formiranih gledišta. Svakako, ovo ne znači da će misaoni proces kod učenika biti u svim fazama jednako zastupljen, niti da se određene faze ne mogu izostaviti, kao, na primjer, posljednja.

U skladu sa spomenutim misaonim fazama i radne etape u rješavanju problema imaju svoj hronološki tok: stvaranje (izazivanje) problemske situacije; postavljanje i obrazlaganje problema; upućivanje u metod rada; raščlanjivanje problema; rješavanje problema; provjeravanje rješenja; funkcije i primjene rješenja; prelaženje na novu tematiku iz problemskog konteksta... Postavljanje i rješavanje problema nezaobilazne su faze radnih etapa kojima su praćene problemske situacije, dok ostale faze prolaze kroz proces međusobnog kombinovanja. Problemski zadaci koji se zasnivaju na analitičkom pristupu romanu, obično nameću obrazlaganje utisaka izazvanih čitanjem djela, analizu književnog lika, određivanje osobina ostalih junaka, uočavanje stilsko-jezičkih osobenosti, identifikovanje ideja u romanu, otkrivanje osjećanja i simbolike pejzaža, upoređivanje kontrastno oslikanih umjetničkih prizora i slično.

Ako se prevaziđe tradicionalno i površinsko sagledavanje, u dobrom, konzistentno oblikovanom djelu, na izvjestan način svaki značajniji oblikovan segment može da se shvati kao problem. Čak i kada u tzv. panoramskom pristupu pojedina sekvenca, odnos ili lik ne zauzimaju strukturno povlašćenu poziciju, s promijenjenom analitičkom opcijom oni mogu da poprime dimenzije i status problema. U romanu karaktera, na primjer, problem može biti lik glavnog junaka, ali isto tako i neki drugi fenomen, kao što je njegova transformacija ili prilagođavanje s jednog društvenog modela života na drugi, individualistički i usamljenički. Sav usmjeren na sebe i svoje do tada prikrivene ili nerazvijene mogućnosti, junak može biti doveden u vezu s darvinističkom filozofijom, odnosno razumijevanjem borbe za opstanak kao primarnim egzistencijalnim principom.

O raznovrsnosti i beskrajnoj raznolikosti motivskog književnog tematskog spektra i mogućnosti pristupa njegovom često enigmatičnom i zatvorenom svijetu, Jan Parandovski je pisao: „Svaka druga umetnost

ima ograničen obim svoje tematike, a jedino književna umetnost ne zna ni za kakve granice. Ona se prostire onoliko daleko koliko i reč, a reč doseže tako daleko koliko i misao, kojoj nema kraja ni u vremenu ni u prostoru. Kao tema može poslužiti sve – od zvezda do atoma. Ceo svemir predstavlja neiscrpnu književnu građu. Književnost uzima svoju građu iz pojava, utisaka, predstava, pojmova i osećanja, crpe je iz filozofije i nauke, pa čak i iz same sebe“.⁹

Monografija prof. dr sc. Milorada Nikčevića *Metodičke i metodološke književno-problemske studije* upravo potvrđuje kako raznovrsnost u spektru nastavnih jedinica (od kojih pojedine već ozbiljno i grubo bivaju potisnute iz dosadašnjih nastavnih programa, koji lagano bivaju oslobođani od ostvarenja s ratnom i poslijeratnom tematikom), tako i inovantne mogućnosti njihove obrade. Jedna od najkompleksnije interpretiranih jedinica jeste nekada veoma prisutna u nastavnim programima Kulenovićeve *Stojanka majka Knežopoljka*, koju je kao i Kovačeviću potresnu poemu *Jama*, Nikčević inkorporirao u nastavni program predmeta *Južnoslovenske književnosti XX vijeka I* Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju. U obradama nekih drugih nastavnih jedinica, poput *Proljeća Ivana Galeba* Vladana Desnice ili moderne drame Semjuela Beketa *Čekajući Godoa*, autor je pokazao kako se u približavanju književnih djela koja već dugo godina postoje u školskim programima može pristupiti na moderan i nekonvencionalan način.

Literatura

Primarna

- Nikčević, Milorad (2017). *Metodičke i metodološke književno-problemske studije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Sekundarna

- Damjanović, Stjepan (2017). „Izvorišta i mostovi zbližavanja“, recenzentski insert na monografiju Milorada Nikčevića: *Metodičke i metodološke književno-problemske studije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

⁹ Jan Parandovski: *Alhemija reči*, Nolit, Beograd, 1964, str. 156.

- Mandić, Ethem (2017). „Inovatorska knjiga Milorada Nikčevića ‘Metodičke i metodološke književno-problemske studije’“, pogovor knjizi Milorada Nikčevića: *Metodičke i metodološke književno-problemske studije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2017.
- Nauman, Manfred (1978). „Književnost i problem njene recepcije“, u knjizi: *Teorija recepcije u nauci o književnosti* (priređila Dušanka Maricki). Beograd: Nolit.
- Nikčević, Milorad (2017). *Uvod*, autorski predgovor knjizi: *Metodičke i metodološke književno-problemske studije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Nikolić, Miliija (1999). *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti* (pog: *Princip postupnosti i sistematičnosti*). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pandžić, Vlado (2017). „Studije visokog stupnja sugestivnosti“, pogovor knjizi Milorada Nikčevića: *Metodičke i metodološke književno-problemske studije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Parandovski, Jan (1964). *Alhemija reči*. Beograd: Nolit.
- Popović, Bogdan (1970). „O vaspitanju ukusa“, u knjizi: *Ogledi i članci iz književnosti*. Novi Sad – Beograd.
- Rosandić, Dragutin (1988). *Metodika književnog odgoja i obrazovanja* (poglavlje: *Problemsko-stvaralački sistem*). Zagreb: Školska knjiga.
- Velek, Rene & Voren, Ostin (1965). *Teorija književnosti* (poglavlje: *Način postojanja književnog umetničkog dela*), edicija: „Književnost i civilizacija“. Beograd: Nolit.

Pregledni rad

Jasminka BRALA-MUDROVČIĆ (Zadar)

Odjel za nastavničke studije u Gospiću Sveučilišta u Zadru

JEZIKOSLOVNI I KNJIŽEVNO-TEORIJSKI POGLEDI PROF. DR. SC. MILORADA NIKČEVIĆA NA HRVATSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

U radu se iznose komparatistički pogledi prof. Milorada Nikčevića na crnogorsku i hrvatsku kulturu, književnost, jezik i povijest jer se kroz takva analitičko-književna i kritička komparatistička proučavanja razotkrivaju osobitosti nacionalnih literatura i jezičnih pojava. Iz tih razloga prof. Nikčević je pokrenuo nekoliko projekata koji su imali cilj proučavati interferencije crnogorske i hrvatske književnosti, a u sklopu kojih je i on sam analizirao stvaralaštvo niza hrvatskih književnika i njihove dodire s crnogorskom književnom scenom. Velik dio svojih istraživanja posvetio je i proučavanju teza hrvatskih jezikoslovaca i njihovom utjecaju na razvoj i položaj crnogorskoga jezika. Svojim radom postavio je temelje suvremenoj montegrenistici.

Ključne riječi: Milorad Nikčević, hrvatska književnost, crnogorska književnost, hrvatski jezik, crnogorski jezik

UVOD

Prof. Milorad Nikčević neuobičajen je znanstvenik na južnoslavenskome slavističkom području jer je svoj znanstveni interes podjednako usmjerio proučavanju montenegriskog, kroatistike i slavistike i njihovih interferencija pa se kao rezultat takvoga stava pojavio niz komparatističkih radova usmjerenih na proučavanje upravo tih i takvih interferencija, posebice crnogorske i hrvatske kulture, književnosti, jezika i povijesti.

Međusobno davanje i primanje oba jezika, crnogorskoga i hrvatskoga, dodiri obiju kultura, crnogorske i hrvatske, tematsko i motivsko

prožimanje obiju književnosti, crnogorske i hrvatske, gotovo uvijek je nadahnjivalo prof. Nikčevića na strpljivo i uporno proučavanje i upravo će ta njegova znanstvena sagledavanja korjenitih spona i prožimanja svega navedenog biti predmetom proučavanja i ovoga rada. Dakle, dat će se pregled jezikoslovnih i književno-teorijskih pogleda prof. Nikčevića na hrvatski jezik i djelovanje hrvatskih jezikoslovaca i na stvaralaštvo hrvatskih književnika.

KNJIŽEVNO-TEORIJSKI POGLEDI PROF. MILORADA NIKČEVIĆA NA HRVATSKU KNJIŽEVNOST

Komparatistički pristup je poželjan pristup u književno-teorijskim analizama, a i sam je prof. Nikčević u nekoliko svojih poredbenih knjiga prozborio o važnosti uspoređivanja različitih literarnih i jezičnih modela i o važnosti spoznaja do kojih takva uspoređivanja dovode.

„Sve nacionalne književnosti, i po jeziku i po tipologiji kao takve, opstoje samo kroz jedinstvo općeg (zajedničkog) i posebnog (vlastitog), u vidu koegzistencije i uzajamnosti nacionalnih, interkulturalnih, multinacionalnih i drugih sadržaja, koje čine dijalektičko jedinstvo mozaičke raznolikosti kao uvjet geneologije nastanka i razvitka. To predstavlja osnovnu dinamičku, pokretačku snagu, napretka svake literature i kulture. Riječju, bez suodnosa posebnog i općeg, induktivnog i deduktivnog, kontaktne kulture (...) bile bi amorfne, mrtve i nepokretne! Međusobno uzajamno interkulturalno djelovanje u dvjema (pa i više!) literaturama odvija se, to jest interferira se (razvija se) kroz dva svoja evidentna vida: a) primanja i b) davanja, to jest u oblicima (receptije), i emisije (referencije) raznih sadržaja (stimulansa): tematsko-motivskih, jezičnih, historijskih, arhetipskih, geografskih, filozofskih, religijskih, folklornih, etnoloških, etnografskih, regionalnih, socio-psiholoških, pedagoških, privrednih... i slično (...)“ (Nikčević, 2006: 148). I jedino se kroz takva analitičko-književna i kritička komparatistička proučavanja mogu razotkriti fenomeni nacionalnih literatura, a to objašnjava i pokretanje nekoliko projekata s komparatističkom namjerom kao što su primjerice projekti *Jezici i kulture u doticaju*, *Kulture u doticaju: stoljetne hrvatske i crnogorske veze (komparativni kontekst)* i *Stoljetni hrvatski i crnogorski književno-kulturni identiteti (interdisciplinarni komparativni kontekst i status)* pod voditeljstvom prof. Nikčevića, koji

je zauzeo čvrsti stav da „ni jedna nacionalna kultura ne nastaje u izolaciji, duhovnom vakuumu, već se razvija u susretima, interferencijama, suodnosima i prožimanjima, kako narodā tako i njihovih interkulturalnih jezičnih i književnih veza i modaliteta“ (Nikčević, 2015: 295). Prof. Nikčević pokazuje da je sljedbenik jednog od istaknutih komparatista slavenskih jezika i književnosti Aleksandra Flakera, koji je tumačio da je uspoređivanje temelj svake znanosti i da je komparatistika zbir postupaka kojima se uspoređuju dvije ili više nacionalnih književnosti, no nužno je i legitimno pri tome ne napustiti krug nacionalne književnosti. „Svakako da tu Flakerovu zgusnutu definiciju komparativne književnosti možemo prihvatiti, ali moramo još jednom naglasiti i to da se u takvom modelu nipošto ne brišu identiteti nacionalnih književnosti (narodnosno, nacionalno i jezičko), nego naprotiv: oni su osnova za poredbeno proučavanje književnosti u doticajima. Književnosti se upravo mogu uspoređivati po određenim modelima, tipološkim i jezikoslovnim vrstama jer postoje različite tradicije i različite nacionalne književnosti i jezici. Razlike su jednako važne kao i sličnosti. Tek kad se djelo razmotri svestrano – komparativno, u odnosu prema književnoj i jezičnoj tradiciji i drugim oblicima i temama usmenog i pisanog stvaralaštva te cjelokupne tradicije i kulture, doći će se do pouzdanih sinteza i zaključaka o određenoj pojavi, o razdoblju, poetici, školi i tendenciji, o stvaraočima pisane riječi, o genezi, nacionalnoj pripadnosti pisaca, prirodi i tipologiji njihove umjetnosti riječi“ (Nikčević, 2015: 297), piše prof. Nikčević.

Po tome principu prof. Nikčević je proučavao književne i jezične veze dvaju naroda kojima pripada: Crnogorcima i Hrvatima.

„Crnogorsko-hrvatske književne veze i interkulturalni, interdisciplinarni modaliteti nastaju u susretima, interferencijama, suodnosima dvaju naroda, Hrvata i Crnogoraca. Književni su kontakti intenzivni jer su izrastali u sličnim povijesnim i arhetipskim okolnostima, kulturnim uvjetima, u etnički i teritorijalno bliskim arealima, a bili su uvijek interaktivni“ (Nikčević, 2007: 13), govorio je i pisao prof. Nikčević ističući da hrvatsko-crnogorske kulturne veze datiraju još od ranog srednjovjekovlja, a možda je najintenzivniji zamah književnih veza ostvaren u 19. i 20. stoljeću.¹

¹ „Hrvatsko-crnogorske kulturne veze datiraju od ranog srednjeg vijeka nakon formiranja država Duklje (sredina 9. st.), Zete (sredina 12. st.), Crne Gore (krajem 13.

Brojni su ljudi dvaju naroda doprinijeli vidnom prosperitetu državnih, političkih i kulturnih veza. Petar I. Petrović-Njegoš gajio je prisne kontakte s Hrvatskom, a njegov nećak Petar II. Petrović-Njegoš stvorio je još povoljniju duhovnu klimu, razvivši duh hrvatskoga narodnog i kulturnog preporoda/ilirizma u Crnoj Gori. On je u svojim idejno usmjerenim priložima u *Danici* i *Kolu* hrabrio Hrvate i stavljao do znanja da nisu sami. Stalne kontakte održavao je preko njihovih kulturnih čelnika i političkih vođa: bana Josipa Jelačića, Ivana Kukuljevića-Sakcinskog, Ljudevita Gaja, Ivana i Antuna Mažuranića i drugih. Neki od njih su u romatičarskom zanosu posjećivali Njegoša na Cetinju. Tada se posebno cijnila književna usmena tradicija iz koje su „skoro svi stvaratelji ilirskog pokreta/narodnog preporoda crpili konstitutivne elemente za svoja književna djela“ (Nikčević, 2001: 65), a među njima je bio jedan od najznačajniji pjesnika iliraca i državnik Ivan Mažuranić, koji je u tom zanosu napisao ep *Smrt Smaila-age Čengića* (1846), apotheozu Crnoj Gori i Crnogorcima, njezinom nacionalnom otporu protiv tuđina.

Prof. Nikčević je jedan od organizatora simpozija *Dani Ivana Mažuranića* koji se održao 2009. na Cetinju i tom prigodom je izlagao rad na temu prepoznavanja bajronskih elemenata u liku Smail-age Čengića. Nekoliko godina poslije ponovo se osvrnuo na strukturu lika Smail-age Čengića². U vezi s tim likom može se reći da hrabrost i junaštvo Smail-agino pjesnik nije izvodio na poprište ljudskosti, etičnosti i humanosti. Zapravo, njegova hrabrost ispunjena je u cjelovitoj pjesnikovoj viziji negativnom energijom, negativnim eruptivnim emocijama, pa po tim osobinama on pripada skupini demonskih likova u zapadnoevropskoj i istočnoevropskoj literaturi. Upravo svojim poetskim negativnim demonskim vizijama, o čemu je u bogatoj literaturi o tome Mažuranićevu djelu bilo malo riječi, Smail-aga kao glavni protagonist djela pripada određenoj skupini demonskih junaka evropskoga romantizma. Po svojoj tipologiji i strukturi najbliži mu je Njegošev Satana iz njegova djela *Luča mikrokozma* (1845). Satana je i kod jednoga i kod

st.) i Croatie (od 30-ih godina 9. st.). Najintenzivniji zamah književnih veza ostvaren je u razdoblju duge vladavine dinastije Petrovića, sve do propasti crnogorske državnosti 1916. godine (u 19. i 20. st.)“ (Nikčević, 2007: 13).

² Prof. Nikčević je u nekoliko radova pisao o Mažuranićevom epu, npr. 1982., 1991., 1995., 2011., 2013. itd.

drugoga stvaraoca u sukobu s Bogom, s tom razlikom što je Smail-aga u sukobu i s ljudskim i etičkim normama. Njegov protagonist kao antijunak nosi u svome biću one crte grotesknosti koji se mogu pronaći u Tassovu *Oslobođenom Jeruzalemu*. Mažuranićev junak, po ideji dobra i zla, nadrasta sve slične likove romantizma, pa čak i one najgrotesknije čiji prizori pobuđuju strah, jezu, krv i smrt, poput nekih Bayronovih i Schillerovih „časnih zločinaca“ i „veličanstvenih monstruma“. Demonški duh i sotonizam nesumnjivo su najistaknutije romantičarske crte Mažuranićeva spjeva pa ga po toj karakterologiji svrstavamo u istaknuti kontekst istočnoevropske i zapadnoevropske literature (Nikčević, 1991: 11–48; Nikčević, 2013: 45–98).

Iz svega izloženog nameće se sljedeći zaključak: „Ivan Mažuranić je produbljeno i kompleksno predstavljao odbrambenu i oslobodilačku borbu Crnogoraca. Ispoljio je i odlučno iskazao poznavanje povijesnih činjenica, fakata koji su stvorili Crnu Goru kao specifičnu zemlju, odnosno tretirao je Crnogorce kao samostalan narod i naciju koji je imao višestoljetnu atipičnu državotvornu formaciju. Dakle, u sintezi ovog projektnog obrazloženja želimo zgusnuti i naglasiti: golem je dug Crne Gore i Crnogoraca prema Ivanu Mažuraniću, velikom pjesniku i banu Hrvatske. Njegovo poetsko, političko i povijesno djelo zrači svojom aktuelnošću i savremenošću. On svojim djelom zapravo *pokreće disput o aktuelnoj problematici modernim nacijama u Evropi, povezujući je sa domaćom tradicijom i istorijskom situacijom koja poruke prošlosti prenosi pokoljenjima i traje u sadašnjosti, nadrastajući vremensku omeđenost i poprimajući sveljudsko i svemirsko značenje*“ (Nikčević, 2011: 53).

Poslije Mažuranića Njegošem kao inspirativnom temom bavili su se i ostali ilirski pisci poput Ivana Trnskog, Petra Preradovića, Stanka Vraza i drugih kako je uočio i zapisao prof. Nikčević.

I kasniji hrvatski kulturolozi, znanstvenici i umjetnici pokazivali su zanimanje za Njegoša i njegovo umjetničko djelo: filolog Milan Rešetar, više od pedeset godina bavio se izdavanjem, proučavanjem i komentiranjem Njegoševa *Gorskog vijenca* i drugih njegovih djela. Isto je radio i Antun Barac koji na poticaj Matice hrvatske 1947. izdao *Gorski vijenac* u Zagrebu.

Nadalje, Šibenčanin Simo Matavulj podrijetlom je iz Crne Gore, a kao učitelj boravio je desetak godina na Cetinju i objavljivao

djela iz crnogorskog života: roman *Uskok*, pripovijest *Sveta osveta* i druga djela.

U posljednjem desetljeću 19. st. i početkom 20. st. na Cetinju su boravili brojni Hrvati: Josip Juraj Strossmayer, Franjo Rački ili pisci Viktor Vida i Fran Alfirević kojima je Boka bila duhovno ishodište, konstatira prof. Nikčević. Vida je po rođenju Kotoranin, a roditelji Fran Alfirevića doselili su iz Zadra u Kotor kad je on bio još malo dijete. U Kotoru je završio osnovnu školu i prvi razred gimnazije, a daljnje školovanje nastavio je u Dubrovniku. Alfirević se toliko saživio s bokotorskim čarobnim zaljevom južnoga mora da je magičnost i tajnovit izgled Boke Kotorske uvijek bio u njemu duhovno i stvaralački prisutan; uvijek je bio prostor njegova duhovnog ishodišta, poetska inspiracija i njegove poezije i njegovih impresivnih putopisa. Među Alfirevićevim brojnim pjesmama inspiriranim prirodom ističu se *More*, u kojoj nekom čudnom intuicijom naslućuje sumornost života i svoju smrt, zatim *Jesen*, *Drvored*, *Ljetna tišina*, *Masline* i mnoge druge. O pejzažu Boke pjevao je i u istoimenoj pjesmi koja je dubokim emocionalnim nitima povezana sa njegovim putopisom *Boka* (Nikčević, 2007).

Omiljeni pjesnik između dvaju ratova, Augustin Tin Ujević bio je stipendist crnogorske vlade kralja Nikole u izbjeglištvu, i to na studijama u Parizu (Nikčević, 2007: 16). U Nikšiću mu tiskaju zbirku pjesama *Auto na korzu* (1933).

„Avangardni hrvatski pisac Miroslav Krleža bio je zadugo prisutan na crnogorskoj književnoj sceni, a njegovo književno i dramsko djelo ostvarilo je snažnu recepciju, osobito izvedbama njegovih drama na kazališnoj sceni“ (Nikčević, 2007: 16). Dalje prof. Nikčević objašnjava: „Motivi koji su me potaknuli da u središte zanimanja stavim Krležino djelo na crnogorskoj književnoj sceni bili su, kako bi sâm Krleža rekao, ‘101 razlog, a i taj jedan sâm po sebi bio bi dovoljan’. No, razlog je ponajprije u tomu što sam iščitavajući najnoviju književno-kritičku građu i kritičke radove u crnogorskoj literaturi o Krleži, pa i one o njegovom dramskom djelu, zamijetio sam da se o njegovu prisustvu u Crnoj Gori pisalo u Hrvatskoj sasvim usputno, sporadično i vrlo šturo“ (Nikčević, 2007: 18).

I u teatrološkim radovima o Krleži nema puno podataka o tomu koja su njegova dramska djela izvođena na crnogorskim kazališnim scenama, a još manje o onoj brojnoj literaturi u Crnoj Gori koja je snažno receptivno pratila Krležine drame koje su izvođene na daskama cr-

nogorskih kazališta.

Miroslav je Krleža bio izuzetna stvaralačka osobnost koja je svojim dramskim opusom i ostalim književnim djelima zračila cijeli prostor ondašnje Jugoslavije, pa samim tim i crnogorsku duhovnu i stvaralačku sredinu. Krleža je prožimao duhovno i intelektualno biće crnogorskih intelektualaca. Poticao ih je na oživotvorenje svojih misli i ideja, na aktiviziranje misaonih i intelektualnih moći.

Od trenutka kad se Krleža javio u hrvatskoj književnosti, pred Prvi svjetski rat, u suton jednog istrošenog svijeta i vremena, pa do naših dana, književno djelo ovoga pisca raslo je do neslućenih umjetničko-estetskih visina (Nikčević, 1991; 1995; 2013).

Također, ističe prof. Nikčević, i drugi hrvatski književni velikaši poput Dobriše Cesarića, Dragutina Tadijanovića, Gustava Krkleca i Jure Kaštelana uspostavljaju idejne i književne veze s mnogim crnogorskim pjesnicima po je neka od njihovih djela prof. Nikčević posebno proučavao.

O poemi *Tifusari* Jure Kaštelana prof. Nikčević zgusnuto i značajki piše da je to „sublimno kristalno (je) umjetničko djelo kojim je znatno obogaćena i produbljena tematika rata i stradanja čovjeka u njemu. Kaštelan je svojom ukupnom ratnom tematikom, a osobito poemom *Tifusari*, dao svojevrsan umjetnički prilog ratu i „viziji slobode“. Njegova mini poema *Tifusari* pravljena je, kao i Goranova *Jama*, na sudarima zavađenih svjetova: života i smrti. Iz poetskog sloja ove poeme lako se uočava da su tifusari prožeti i obuzeti smrću kao određenim imaginarno-duhovnim stanjem. Poput europskih avangardnih pjesnika, Jure Kaštelan (kao, donekle i Ivan Goran Kovačić) oblikuje ratnu tematiku u poeziji služeći se naturalističko-kubističkim bojama, tamnim i oporo-tvrđim slikama i pejzažima, inzistirajući pritom na snažnim erupтивama, katastrofičnim vizijama groze i strave što ih rat i smrt donose. Ovi stihovi su prezentacija trenutaka tifusarevih skončanja; umiranja na putu ka slobodi, suncu, zvijezdama, svjetlosti..., ali i daleki ljudski smisao borbe i otpora, prkosa i bunta koji se neminovno produžuje na ono njegoševsko „mlado pokoljenje“, čak i poslije smrti“ (Nikčević, 2013: 97–98).³

³ U knjizi *Metodičko-problemske književne komunikacije* (1991) dao je prof. Nikčević metodičku obradu poeme pod naslovom „Poetska vizija slobode u Kaštelanovoj poemi ‘Tifusari’“ (str. 85–96).

Iznimno zanimljiv je tekst u kojemu prof. Nikčević progovara o estetičkim pogledima Vladana Desnice u romanu *Proljeća Ivana Galeba* određujući roman terminološki *prozom toka svijesti* (Nikčević, 1991: 127) preko analize sabirnih elemenata Galebova lika, motiva smrti kao preokupacije, antinomije, koncepcije stvaralačke ličnosti o umjetnosti kao kompenzaciji pa do umjetnosti kao terapiji i sjećanju i stvaralačkom procesu. Svoju analizu prof. Nikčević završio je sljedećim mislima: „I na kraju da napomenemo: ima još niz drugih problema i pitanja u Desničinom estetičkom poimanju, kao što su: pitanja teorije teatra, etička determinacija umjetnosti, stvaralačka personalnost, sinteza misaonog i poetskog, faze umjetničke kristalizacije, te teorija o dijalogu u životu i umjetnosti – koje ostaju neiscrpljene ovim radom. (...) Zapravo mnoga pokrenuta pitanja poetike Vladana Desnice sadržana su ne samo u filozofiji, odnosno gnoseologiji, psihologiji i psihoanalizi nego i u teoriji umjetničkog stvaranja. Uz sve ovo dobili bismo da su mnogi problemi i pitanja umjetničkog stvaranja, koja pokreće poetika V. Desnice, podložni (sa gledišta literarne estetike i etike) analitičko-kritičkom preispitivanju, a pogotovo ona promišljanja koja se odnose na pitanja teorije teatra. Ipak i ona predstavljaju autorov integralni pogled na umjetnost, na procese umjetničko-literarnog stvaranja, kojima se trebaju podjednako vraćati, kao što rekosmo, filozofi, a ponajviše psihoanalitičari i teoretičari književnosti“ (Nikčević, 1991: 137–138).

Valja spomenuti i osvrt prof. Nikčevića na ekspresivni svijet Matoševe pjesme *More* koja se u pluralitetu raznovrsnih žanrovskih, jezično-stilskih orijentacija i literarnih nastojanja vremena u kojem je nastala ističe svojim senzibilitetom, lirskom vizijom i poetskim modalitetom svoga tvorca koji je svojim djelima postigao „ponajveći umjetničko estetički domet onog vremena“ (Nikčević, 1991: 64) i kao takav nesumnjivo je utjecao i na književnike van granica svoje domovine kao i još brojni hrvatski književnici koji su se našli u fokusu zanimanja prof. Nikčevića, a koji mogu biti predmetom nekog drugog istraživanja jer su do sada navedeni primjeri više nego dovoljni da se predoči opravdani komparatistički pristup prof. Nikčevića kao književnog teoretičara književnim ostvarenjima i pojavama na hrvatskoj i crnogorskoj književnoj sceni.

JEZIKOSLOVNI POGLEDI PROF. MILORADA NIKČEVIĆA
NA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE

Prof. Nikčević je autor niza komparatističkih studija i nositelj niza projekata usmjerenih na proučavanje dodira i interferencija hrvatske i crnogorske kulture koje se odražavaju na književnost i jezik obaju naroda te svojim međusobnim dodirima istovremeno ostvaruju odnos ravnopravnog davanja i primanja u kojem se obje kulture na oba nacionalna prostora obogaćuju. Milica Lukić detaljno je analizirala crnogorsko-hrvatske i hrvatsko-crnogorske filološke veze koje je ustanovio prof. Nikčević i svoju je analizu zaključila sljedećim rečenicama: „Koji god da znanstveni problem obrađuje, Milorad Nikčević za njegovo proučavanje postavlja književnopovijesne koordinate i u dijakronijskom i u sinkronijskom smislu suvereno se krećući na području mahom kulturolozijskih, književnopovijesnih, komparatističkih, analitičkih i sintetičkih istraživačkih metoda; pjesničkim, dakle slobodnijim diskursom rečeno, njegov se metodološki postupak može opisati: *iz obzorja tame u obzorje svjetla*, što znači da je u svome književnoznanstvenome radu nastojao onima koji su zaboravljeni, nepoznati ili manje poznati otvoriti mjesto u povijesti književnosti, a to se podjednako odnosi na crnogorsku i na hrvatsku književnost, a s druge strane potvrditi ili osporiti vrijednost onih koji su već na stranicama povijesti književnosti davno afirmirani. Dvojnost u smislu pripadnosti nacionalnim odnosno kulturnim prostorima/literaturama kao bitna oznaka njegove metode ostvaruje se i u dvojezičnosti, tj. podjednakoj zastupljenosti tekstova na hrvatskome i onih na crnogorskome jeziku, čime se otvara prostor učinkovitijem metodološkom postupku jer dovodi do usloženoga postupka usporedbe koji omogućuje uspostavljanje jasnije, prave i stvarnije slike o vrijednostima i literarnim dosezima, pa je Nikčević kao takav znanstvenik svakako u prednosti jer mu je autorska pozicija otvorenija, a obzori su mu u startu širi. Velika je prednost njegove metode i to što je dokumentarna podloga njegovih rukopisa uvijek najvećim dijelom ona primarne vrste, dakle ona koja obuhvaća arhivsku građu, originalne rukopise, koji su mu često bezrezervno ustupani kao voditelju internacionalnih projekata. Nakon svega do sada rečenoga, jedno je posve sigurno: nijedna buduća povijest dviju nacionalnih literatura (ali i jezika), crnogorske i hrvatske, ne bi smjela zaobići znanstvene rezultate i dosege ovoga

multidisciplinarnoga znanstvenika (a trebala bi svakako registrirati i njegove književnoumjetničke tekstove) koji je, kako njegov dosadašnji rad pokazuje, uvijek stvari znao nazvati pravim imenom, prosijati ih i izlučiti iz korpusa literature i duhovne kulture nekadašnjih jugoslaven-skih naroda i jasno ih odrediti njihovim nacionalnim komponentama: crnogorskom i hrvatskom“ (Lukić, 2010: 72–73).

Ilustrativno će se prikazati neki njegovi pogledi na radove Josipa Ribarića, Vatroslava Jagića, Josipa Hamma, Božidara Finke, Stjepana Damjanovića, Milana Moguša i još nekolicine hrvatskih jezikoslovaca.

Na tom tragu nalazi se proučavanje prof. Nikčevića rada Josipa Ribarića, jezikoslovca i dijalektologa, koji je proučavao istarske dijalekte pa tako i perojski govor (štokavski ijekavski govor) i koji je o tom govoru napisao brojne radove i objavio *Rječnik perojskoga govora*. Prof. Nikčević je svoje znanstvene teze temeljio na Ribarićevoj građi i u svojoj je opširnoj studiji „*Crnogorski književni jezik i perojski govor (Na predlošku građe Josipa Ribarića)*“ perojski govor promatrao u komparativnome odnosu s crnogorskim književnim jezikom. Nikčevića u prvom redu zanima koliko je crnogorski jezik sačuvan u trenutku kad ga je Ribarić istraživao. Raznim uspoređivanjima riječi kroz književna djela došao je do zaključka da se radi o autentičnom jeziku crnogorskog naroda“ (Milica Lukić, 2010: 20). To istraživanje crnogorske enklave Peroj u Istri odvijalo se u okviru projekta „Kulture u doticaju: stoljetne hrvatsko-crnogorske veze (komparativni kontekst)“. Pod voditeljstvom prof. Nikčevića te uz suradnju brojnih hrvatskih i crnogorskih znanstvenika i književnika „stvoren je bogata filološka i književna literatura koja dokazuje da su Perojci doseljenici iz Crne Gore, da su očuvali svoj crnogorski jezik i svoju autohtonu književno-kulturnu tradiciju i vjeru sve do danas“ (Nikčević, 2007: 17). Naravno da se u istraživanju prof. Nikčević oslanjao i na radove i poglede hrvatskih jezikoslovaca, primjerice Božidara Finke i Dalibora Brozovića koje i izrijekom spominje u svojoj studiji (Nikčević, 2004: 125–142).

Među brojnim filološkim radovima hrvatskih jezikoslovaca koji su se dotakli crnogorskoga jezika i književnosti pažnju prof. Nikčevića privukli su i radovi Vatroslava Jagića te je u nekoliko navrata istaknuo njegovo ćirilčno izdanje *Marijinskog jevanđelja (Quattuor evangeliorum versionis paleoslovenicae codex Marianus glagoliticus)* koje je izdano 1883. u Berlinu. Iste godine objavljeno je i u Petrogradu s istiim Jagićevim predgovorom na ruskome jeziku. Posljednje ovo Jagićevo

izdanje tiskano je u Gracu 1960. godine. Sva ta izdanja jednoga od najstarijih spomenika omogućila su radoznoj filološkoj javnosti uvid u cjelovito djelo i od tada započinje njegovo sistematsko proučavanje, a najbolje ga je prema mišljenju prof. Nikčevića jezikoslovno i grafijski protumačio upravo Vatroslav Jagić.

O detaljnoj analizi Jagićeva teksta govori i sam početak znanstvene studije prof. Nikčevića: „Ime Marijinsko jevanđelje dobilo je po manastiru, zapravo skitu, Rođenje Sv. Bogorodice Marije u Svetoj Gori (Atosu). Taj samostan poznat je, kako ističe profesor Damjanović, i pod imenom Bogorodica, ranije Ksilurg, pa neki proučavaoci misle da bi Marijinsko jevanđelje bilo bolje zvati Bogorodičino ili Ksilurško jevanđelje. Pronašao ga je, kako je to napisao Vatroslav Jagić u predgovoru svoga prvog izdanja, znameniti putopisac Viktor Grigorovič koji je na svome putu po Balkanskome poluostrvu (1884–1885) posjetio i navedeni manastir. (...) Sa sobom ga je Grigorovič prenio u Rusiju, a poslije njegove smrti spomenik je pripao biblioteci Rumjancevskoga muzeja. Marijinsko jevanđelje je opsežan spomenik. Ima 172 pergamentska lista (po drugima 171), koliko ih je Grigorovič i našao, a od kojijeh se dva čuvaju (koje je poslao A. Mihanović F. Miklošiću) u Narodnoj biblioteci u Beču, a ostali dio rukopisa priješao je iz Rumjancevskog muzeja u bivšu Lenjinovu biblioteku u Moskvi. Spomenik je četvoroevanđelje, nepotpuno jer mu ipak nedostaje početak (Matej I–V, 237). (...) Marijinsko jevanđelje je ranije svrstano u uži kanon staroslovjenskoga jezika i datiran na koncu X. ili početkom XI. vijeka. Sâm ga je Vatroslav Jagić, po jeziku i nekijem specifičnim osobinama, kako smo to i naveli, iscrpno prikazao još na početku prvoga otisnuća 1883, locirao ga je na hrvatsko ili srpsko područje“ (Nikčević, 2008: 104–105).

Daljnji tekst svjedoči da je prof. Nikčević proučavajući Jagićeve radove usput proučavao i radove drugih vodećih filologa poput Hamma i Damjanovića, koje spominje i citira nebrojeno puta, primjerice: „Međutijem, vokalizacija poluglasnika ѣ > о i ѣ > е (соть mj. сътъ, день mj. днь и slično) odaje, prema Josipu Hammu, ruku koja je spomenuti tekst mogla prepisati na makedonskom području, dakle na području bližem hrvatskijem i srpskim zemljama (na sjever od Makedonije). I Stjepan Damjanović u citiranome *Slovu iskona* eksplicite ističe da je prepisivač ovoga četvoroevanđelja bio sa štokavskog područja i to onoga dijela gdje je vladao istočni obred“ (Nikčević, 2008: 105).

O akademiku Milanu Mogušu piše kao o istaknutome hrvatskon jezikoslovcu koji je bio među prvima koji su pomogli afirmaciji crnogorskoga jezika. Nadalje, prof. Nikčević ističe svoju suradnju s akademikom Mogušem te njegovu suradnju s crnogorskim lingvistima, prof. Vojislavom Nikčevićem i prof. Adnanom Čirgićem. „Milorad Nikčević je bio njegov student koji je kod njega položio Istoriju hrvatskog jezika i Dijalektologiju. A Vojislav Nikčević se kao mladi profesor Pedagoške akademije u Nikšiću uključio u spomenuti krug hrvatskih lingvista u trenutku pojave *Deklaracije o nazivu i pojavi hrvatskog književnog jezika* (1967). (...) Nakon što je Adnanu Čirgiću odobrena doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, akademik Moguš je prihvatio biti predsjednik komisije za odbranu doktorskoga rada. Bez pogovora i predomišljanja akademik Moguš je i tim činom podržao crnogorski jezik i radovao se što će Crna Gora doktoriranjem Adnana Čirgića (u oktobru mjesecu 2007. godine) naći dostojnog nasljednika akademika Vojislava Nikčevića!“ (Nikčević, 2018: 394–395), piše prof. Nikčević.

ZAKLJUČAK

Provedeno istraživanje nameće nekoliko zaključnih misli, a te su da je prof. Nikčević svojim komparatističkim književnim i jezikoslovnim analizama na zreo analitički način dao poseban doprinos „na internacionalnoj jezičnoj mreži u promociji crnogorskoga jezikoslovlja upravo kada je bilo najpotrebnije. Usporedno s tim, Nikčević je inspirator i strpljivi i uporni realizator povijesnog i plodonosnog projekta sagledavanja korjenitih spona i prožimanja crnogorske i hrvatske kulture: književnosti, jezika i povijesti između Crnogoraca i Hrvata, odnosno, Hrvata i Crnogoraca“ (Jovanović, 2013: 7). Navedeno ne začuđuje jer „Milorad Nikčević pripada krugu crnogorskih naučnika i intelektualaca koji su u potonjih pet decenija odigrali ključnu ulogu u učvršćivanju svijesti o posebnosti crnogorskoga jezika, književnosti i kulture. Za sve to vrijeme Nikčeviću je pripadala osobena pozicija – budući da je cijeli svoj radni vijek proveo u Hrvatskoj, tu stekao univerzitetsku karijeru i potpunu naučnu afirmaciju, osim što je dopriniosio naučnoj promociji temeljnih odrednica crnogorskoga nacionalnog identiteta, on je bio i dragocjena spona između dviju kultura – crnogorske i hrvatske. Nije

prećerano reći da je njegov angažman u tom pravcu bez presedana u novijoj historiji dviju zemalja“ (Radoman, 2018: 325).

Ovome treba dodati samo zaključnu misao da se svojim radom i djelovanjem prof. Nikčević uklapa u suvremene filološke i slavističke stavove da se kao prve i značajne teme nameću problemi jezičnih, književnih i kulturoloških veza, a on je život posvetio upravo takvim proučavanjima pa se time i svojom znanstvenom svestranošću svrstao u red vrsnih književnih teoretičara, kritičara, povjesničara i jezikoslovaca.

LITERATURA

- Ivan Mažuranić (1814–1890) i Crna Gora (2011). Zbornik sa skupa *Dani Ivana Mažuranića (1814–1890) u Crnoj Gori* održanog od 27. 9. do 1. 10. 2009. u Cetinju, ur. Milorad Nikčević. Cetinje – Osijek: Filozofski fakultet J. J. Strossmajera Sveučilišta u Osijeku – HCDP Croatica – Montenegrina RH – CKD Montenegro – Montenegrina u Osijeku – Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje u Podgorici.
- Jovanović, Borislav (2013). „Predgovor“, u: Milorad Nikčević, *Hrvatski i crnogorski književno-kulturni smjerokazi. Filološke studije i eseji*. Osijek – Podgorica: HCDP Croatica – Montenegrina RH – CKD Montenegro – Montenegrina Osijek – Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje Podgorica, str. 7–11.
- Lukić, Milica (2010). *LINGUA Montenegrina – Croatica – Izabrane teme iz crnogorske i hrvatske književnojezične povijesti i sadašnjosti*. Osijek – Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje *Vojislav P. Nikčević*.
- Nikčević, Milorad (1982). *Transformacije i strukture*. Zagreb: Školske novine.
- Nikčević, Milorad (1991). *Metodičko-problemske književne komunikacije*. Zagreb: Školske novine.
- Nikčević, Milorad (1995). *Hrvatski i crnogorski književni obzori. Povijesni književno-kulturni kontekst*. Zagreb: Montenegrina – Croatica studije.
- Nikčević, Milorad (2001). *Književna približavanja (rasprave – eseji – prikazi)*. Osijek.
- Nikčević, Milorad (2002). *Odsjaji kultura. Hrvatska i crnogorska kultura stoljećima*. Zagreb.

- Nikčević, Milorad (2003). „Krlježa na crnogorskoj kazališnoj sceni (1929–1941)“. *Hrvatska dramska književnost i kazalište u svjetlu estetskih i povijesnih mjerila*, ur. Hečimović, Branko. Zagreb – Osijek: Zavod za povijest hrv. književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Odsjek za povijest hrvatskog kazališta, HNK, Filozofski fakultet, Osijek, str. 414–416.
- Nikčević, Milorad (2004). „Crnogorski književni jezik i perojski govor (Na predlošku građe Josipa Ribarića)“. *Zbornik saopštenja*, ur. Nikčević, P. Vojislav; Perović, Sreten. Podgorica: Crnogorski PEN Centar i Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, str. 195–217.
- Nikčević, Milorad i suradnici (2005). *Perojski kulturnopovijesni mozaik. Povijesno-kulturni presjek crnogorske enklave u Istri*, HCDP Croatica-Montenegrina RH - CKD Montenegro-Montenegrina RH - Geos Podgorica - Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje Cetinje, Osijek – Podgorica.
- Nikčević, Milorad (2006). *Komparativna filološka odmjerenja*. Cetinje – Osijek.
- Nikčević, Milorad (2007). „Nadvremenski glasovi: stoljetni hrvatski i crnogorski književnokulturni identiteti“. U: *Najnoviji glasovi crnogorske proze: književnoteorijski i izborni pregled* / Nikčević, Milorad; Sabljčić, Jakov (ur.). Osijek: HCDP Croatica – Montenegrina RH – CKD Montenegro – Montenegrina RH, Osijek, str. 13–21.
- Nikčević, Milorad (2007). „Crnogorski književni jezik i perojski govor (na predlošku građe Josipa Ribarića)“. *Crnogorci u Peroju*, ur. Miljić, Marijan Mašo. Podgorica: Centar za iseljenike Crne Gore, str. 446–463.
- Nikčević, Milorad (2007). „Jagićevo izdanje ‘Marijinskog evanđelja’ (Berlin, 1883.)“. *Zbornik o Vatroslavu Jagiću, književnom povjesničaru, kritičaru i filologu*, ur. Maštrović, Tihomil. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, str. 129–148.
- Nikčević, Milorad (2008). „Jagićevo izdanje Marijinskog jevanđelja“. *Lingua Montenegrina*, br. 1, str. 103–126.
- Nikčević, Milorad (2013). *Hrvatski i crnogorski književno-kulturni smjerokazi. Filološke studije i eseji*. Osijek – Podgorica: HCDP Croatica – Montenegrina RH – CKD Montenegro – Montenegrina Osijek – Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje Podgorica.

- Nikčević, Milorad (2015). „Teorijsko-metodološke refleksije o književnoj tradiciji i teoriji literarnih / kulturoloških uticaja, veza i odnosa“. *Lingua Montenegrina*, br. 15, str. 293–305.
- Nikčević, Milorad (2018). „In memoriam: Milan Moguš (1927–2017)“. *Lingua Montenegrina*, god. XI, sv. 1, br. 21, str. 393–395.
- Nikčević, Milorad (2019). *Književno-kulturne veze na rubovima Mediterana*. Osijek – Podgorica.
- Nikčević, Milorad (2020). *Identitetske aporije. Odbrana crnogorskoga identiteta. Rasprave / kolumne / intervjui*. Osijek – Cetinje: Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva „Croatica – Montenegrina“ – Fakultet za crnogorski jezik i književnost Cetinje.
- Radoman, Aleksandar (2018). „Doprinos Milorada Nikčevića savremenoj književnoj montenegristici“. *Lingua Montenegrina*, god. XI/2, br. 22, str. 325–339.
- *Recepcija Njegoševa djela u Hrvatskoj* (2013). Skupina autora, ur. Nikčević, Milorad i Sabljčić, Jakov. Osijek – Podgorica: HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH – CKD „M – M“ Osijek – Institut za crnogorski jezik i književnost Podgorica.
- Ribarić, Josip (2004). *O perojskom govoru – Leksikograski prinosi*. Osijek – Podgorica: HCDP Croatica – Montenegrina RH – CKD Montenegro – Montenegrina Osijek – Geos Podgorica – Crnogorsko-hrvatsko prijateljsko društvo *Ivan Mažuranić* Cetinje.
- Sabljčić, Jakov (2021). „Prof. dr. sc. Milorad Nikčević 14. 1. 1941.–13.10.2021., Plodni graditelj hrvatsko-crnogorskih kulturnih veza i metodičar hrvatskoga jezika“. *Napredak*, 162 (3–4), str. 421–423.
- *Stoljetni hrvatski i crnogorski književni i jezični identiteti – Izborni pregled – Vojislavu P. Nikčeviću u spomen (1835–2007)* (2008), ur. Milorad Nikčević. Osijek – Cetinje: HCDP Croatica – Montenegrina RH – CKD Montenegro – Montenegrina RH – Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje Vojislav P. Nikčević – Crnogorsko-hrvatsko prijateljsko društvo *Ivan Mažuranić* Cetinje.

Vladimir VOJINOVIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

vladimir.vojinovic@fcjk.me

NIKČEVIĆ PREMA SAVREMENOJ CRNOGORSKOJ KNJIŽEVNOSTI I KULTURI

Profesora Milorada Nikčevića nije lako zaboraviti, ali ne samo zbog velikoga djela koje je za sobom ostavio. Mnogi naučnici ostvare izvjesne rezultate, pa opet ih prekrije veo zaborava. Nikčevića pamtimo i pamtićemo kao izuzetno hrabroga intelektualca, koji je bio meta nacionalista i fašista. Nama koji smo na bilo koji način ostvarili kontakt s familijom Nikčević jasno je da je u pitanju genetska niska čije su ključne karakteristike odvažnost i studioznost. Ne svjedoči o tome samo djelo Milorada Nikčevića, ili grandiozno djelo akademika Voja Nikčevića, autora prvoga *Pravopisa* i prve *Gramatike crnogorskoga jezika*, već i Vojovi i Miloradovi potomci – ljekari i naučnici.

To je prvi razlog što danas u ovome domu nikome nije teško da govori o profesoru Nikčeviću.

Drugi razlog je taj što znamo da je izuzetni naučnik za sobom ostavio veliko i ne samo po obimu zapaženo djelo. Poznato je već, *Bio-bibliografija Milorada Nikčevića* koju je priredila Nada Drašković sadrži 1636 jedinica. Pa i onaj koji se prvi put srijeće s tim štivom, i lista tu bibliografiju, razumjeće da su u pitanju podaci koji govore o:

a) temeljnome književnom istoričaru, koji s velikom erudicijom i naučnom strašću afirmiše domete starijih testova crnogorske ili hrvatske književnosti;

b) potom, iz toga štiva razumijemo da je Nikčević bio i vrstan metodičar i metakritičar, koji je usmjeravao mlađe u pravcu ostvarivanja nastavnih i književnokritičkih ciljeva;

c) dalje, vidimo Nikčevića i kao književnoga kritičara, koji, dakako, veoma uspješno koristi književnoteorijsku aparaturu da donese, katkad i prve ocjene pojedinih beletrističkih tekstova.

d) i, na koncu, vidimo ga, kao što je već kazano, kao prkosnoga intelektualca, koji se u svojim saopštenjima, izjavama i intervjuima odupire nacionalizmu i fašizmu.

Ipak, čini se da se o jednome segmentu Nikčevićeva djela nije previše pisalo i govorilo, a u pitanju je njegova književnokritička riječ, kojom je opisivao savremenu književnost. Naime, Nikčevića sam i upoznao kao univerzitetskoga profesora koji je naglašeno u to vrijeme bio zainteresovan za savremenu crnogorsku književnu scenu. Na naučnome skupu „Savremena crnogorska književnost“ koji je održan u Nikšiću 2005. godine, razumio sam da je u pitanju sveučilišni profesor koji ima veliko interesovanje za rad u to vrijeme najmlađih crnogorskih pisaca – Spahića, Brkovića, Nikolaidisa, Goranovića i drugih. Mlađim kolegama valja naglasiti da je u to vrijeme to bio svojevrsni kuriozitet u Crnoj Gori te da su univerzitetski djelatnici izbjegavali da iznose književno-kritičke sudove o najmlađoj književnoj riječi. Razumije se, takav pristup savremenim tendencijama u kulturi indukovao je svojevrsni civilizacijski vakuum i jaz između oficijelne književne kritike i savremene književnosti. O tome fenomenu možda je i ponajbolje proslorio Andrej Nikolaidis u *Sarajevskim sveskama*. Evo citata iz njegova teksta:

*Moja generacija pisala je o knjigama. Nevolja je bila u tome što smo svi bili bliski prijatelji. Brzo smo odustali od toga – od književne kritike, ne od prijateljstva. Jer, jedini način da neko napiše kompetentan tekst o vašoj knjizi bio je da to napiše vaš prijatelj. Ostalo su bili gremlini koje je proizvodio Filozofski fakultet u Nikšiću – bića mozga ispranog pravoslavljem i nacionalizmom, koji su kao kakva ideološka policija pretraživali tekstove tražeći u njima trag anti-srpstva i anti-pravoslavlja, a potom ispisivali tekstove koji su markirali uljeza i neprijatelja, kao krik i upereni kažiprst u **Invasion of the Bodysnatchers**.¹*

Nikolaidis je, dakako, pisao o kraju devedestih i početku nulte decenije ovoga milenijuma. Ovo pojašnjavamo da ne bude zabune, iako je, razumije se, tekst u dobroj mjeri upotrebljiv i danas, petnaest godina kasnije. No da ovaj Nikolaidisov tekst ne bude sasvim tačan, u posljednjih deceniju se pobrinuo upravo Milorad Nikčević, koji će i sam pratiti

¹ Andrej Nikolaidis (*Sarajevske sveske*, 17/2007).

i kontinuirano nadahnjivati najmlađe naučnike da se bave savremenom književnošću. Treba li podsećati na to da danas na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost imamo i nastavni predmet koji se bavi ovom materijom, i treba li naglasiti ko je dao i najveću izvanju pomoć projektu osnivanja ovoga fakulteta, u vidu uticaja na izradu plana i programa FCJK?

Prvi opsežni književnokritički upliv u savremenu književnu scenu ostvarili su upravo Milorad Nikčević i u to vrijeme njegov asistent a danas profesor Jakov Sabljić. Višegodišnji rad na sakupljanju i obradi tekstova savremene književne scene u Crnoj Gori rezultirao je naučnom monografskom publikacijom *Najnoviji glasovi crnogorske proze: književnoteorijski i izborni pregled* i posebnim brojem *Književne revije* iz Osijeka, koja je takođe objavila pregled savremene crnogorske književnosti. Iz toga perioda mogu se pomenuti još samo dvije studije koje se bave sličnom tematikom, i to naučnika iz BiH Davora Beganovića, te književnoga kritičara iz Srbije Saše Ćirića. Beganović je pisao o mlađim prozaistima i njihovome odnosu prema Njegoševu djelu kao književnome kanonu, a Ćirić je književnokritički obrađivao tekstove trojice crnogorskih prozaista.

Jasno je da je Nikčević u novome valu crnogorske književnosti prepoznao potvrdu osobenosti i autohtonosti naše kulture. Zahvaljujući njegovom doprinosu u afirmaciji mlađih pisaca u Hrvatskoj, koji su prve postratne korake u toj zemlji načinili u saradnji ovdašnje izdavačke kuće OKF i *Duriux* iz Zagreba, uslijedila je jača i tješnja saradnja te gostovanja naših najmlađih književnica i književnika. Štaviše, i druge izdavačke kuće u Zagrebu, poput slavnoga Goldštajnovog *Antibarbarusa* objavljuju knjige i manje afirmisanih crnogorskih književnica i književnika.

Ako pregledamo Nikčevićeve tekstove koji se odnose na savremenu kulturu, zapazićemo širok opseg interesovanja. Pisao je o slikarstvu, o recitatorima, ali i o savremenoj poeziji i prozi. Tako ćemo u njegovoj bibliografiji pronaći podatke o poeziji najmlađih, o literarnom stvaralaštvu njegovih učenika, o poeziji Ivanke Manojlović, o recitalima Velimira Čokljata, o poeziji Jevrema Brkovića, poeziji Luja Medvidovića, o djelima Milete Bećova Bulatovića, o poemi Đorđa Đurića, o poeziji Jelene Knežević, poeziji Ivana Jakšina Brajovića, o savremenim crnogorskim prozaistima. Pažnje vrijedan je i podatak da je njegov

posljednji tekst vezan za lijepu književnost objavljen 2015. godine u zbirci pjesama studentkinje FCJK Jovane Vuković.

Što uočavamo u tim književnim kritikama Milorada Nikčevića?

Nikčevićev književnokritički diskurs počiva na nekoliko principa, a to su: princip jasnosti, princip preciznosti i princip dvodimenzionalnosti.

Kad govorimo o prvom principu književnokritičkoga diskursa, onda prije svega imamo na umu Nikčevićeve nedvosmisleno jasne sudove, neukrivene teorijskom leksikom i saopštene tako da dopiru do najširih čitalačkih masa, kako bi ukazale na suštinsko u djelima o kojima govore.

S druge strane, iako se bezmalo esejističkim stilom približava čitaocu, Nikčević ne lišava svoje teksove preciznih teorijskih analiza i poređenja, koje su plod dugogodišnjega vladanja metodama obrade književnih tekstova. Tako, na primjer, on veoma vješto iznosi signale interferencija i interpolacija savremenih tekstova i usmenih, ili savremenih tekstova i književne tradicije uopšte. Osim toga, Nikčević iznosi poređenja analiziranih djela s drugim djelima, posredno ukazujući na intertekstualne uticaje.

I na kraju – Nikčević zasniva svoje tekstove na svojevrsnoj dvodimenzionalnosti. On posmatra djela takva kakva su, i prema tome u kojoj formi obrađuju pojedine teme i motive, posmatra ih, dakle, u dimenziji ili na nivou individualnoga ostvarenja estetskoga predmeta, ali ih skoro pa obavezno posmatra i u drugoj dimenziji – odnosno, posmatra ih spram vremena u kome nastaju i spram književnoga kontinuiteta.

Evo kako on to čini. Kad je analizirao rad najnovijih glasova crnogorske proze, Nikčević je saopštio sljedeće:

(...) valja uspostaviti, barem po naslovima, stvaralačku vertikalnu i kontinuitet tradicije koju su u svojim djelima ostvarili aktualni crnogorski prozaisti prije njih. U taj stvaralački korpus „starijih“ ubrajaju se djela: Brkovića (Monigreni), Sretena Asanovića (Putnik), Zuvdije Hodžića (Davidova zvijezda), Novaka Kilibarde (Crnogorska hronika), Radoslava Rotkovića (Šuma Svetog Leonarda), Čeda Vulevića (Ogrtač boje mirte), pentalogija Huseina Bašića (Tuđe gnijezdo, Pusto tursko, Kapije bez ključa, Bijeli Azijati, Kopsti i vrane), Jovana Nikolaidisa (Valdinos 33), Miraša Martinovića (Putevi Prevalise), Miodraga Vukovića (Mlaka

voda) i svih drugih koji čine stvaralačku poveznicu s najmlađom crnogorskom prozom (...). (M. N., *Nadrvemenski glasovi*)

A evo kako je pisao i o poeziji Ivana Brajovića u kontekstu indentiteta i literature:

*Iako, odškoloivan na modelima tradicionalne poetike onih crnogorskih pjesnika čije je stihove koristio kao početni moto i čije je pjesme posvećivao (Njegoša, Sretena Perovića, Žarka Mališića, Mladena Lompara, Branka Banjevića, Mirka Kovača i Jevrema Brkovića), on se nije poveo za njima već je s provjerenim poetskim izrazom, želio u svojoj zbirci fiksirati i zgusnuti svijet svojih istinskih doživljaja, otkriti tajne svojeg treptaja duše, nemira, slutnji, po čemu je Brajović najbliži istaknutom crnogorskom savremenom pjesniku Ratku Vujoševiću i njegovoj čuvenoj antologijskoj pjesmi „Orevuar Montenegro“.² (M. N., *Hrvatski i crnogorski književno-kulturni smjerokazi*)*

Da zaključimo – Milorad Nikčević nije napisao veliki broj književnokritičkih tekstova o savremenim književnim pojavama, ali kad je to činio, uvijek je otvarao nova vrata – kulturama, generacijama, poetikama. Ne treba da čudi ni to što su Nikčevićevi tekstovi i jedini ozbiljni i pažnje vrijedni tekstovi o nekim knjigama. To je bio nikčevićevski odnos prema ljudima s društvenih i književnih margina, do čijih je knjiga i profesor Nikčević držao. Kao neprikosnoveni istoričar crnogorske književnosti, Nikčević je davno razumio da je ključna alatka asimilacionih politika fusnota. Tokom naučne karijere Nikčević je nastojao da crnogorsku književnost iščupa iz okvira jedne fusnote i postavi je na mjesto koje joj pripada. Tako je i piscima s margina poručivao da njihova riječ vrijedi, i da je neko sluša.

² *Hrvatski i crnogorski književno-kulturni smjerokazi...*

Dragana KRŠENKOVIĆ-BRKOVIĆ (Podgorica)

ZABORAVLJENA KNJIŽEVNICA IDA VERONA U OPUSU MILORADA NIKČEVIĆA

Ida Verona je i danas, skoro sto godina posle njene smrti, još uvek nepoznata. Mi i dalje samo pretpostavljamo koji je to literarni svet ove svestrane umetnice. Retki tekstovi koji istražuju književni rad te pesnikinje, dramske književnice i slikarke uglavnom se oslanjaju na već postojeće oskudne podatke o njenom životu i stvaralaštvu.

U ovom tekstu se govori o studiji profesora Milorada Nikčevića o Idi Veroni, o njegovim istraživanjima retkih tekstova književnih istoričara i književnih kritičara/kritičarki posvećenih Veroni, o različitim poetskim sintagmama kojim se Ida Verona do sada označavala, kao i o Nikčevićevom određenju mesta Ide Verone u crnogorskoj književnosti.

U ovom tekstu se istražuju i studije o Idi Veroni koje su štampane par godina posle pojave radova Nikčevića o ovoj autorki. U njima se ukazuje na patrijarhalno ustrojstvo na tlu Boke Kotorske i Jadranskog primorja, ali i na doprinos žena – među kojima je i Ida Verona – razvoju njihove emancipacije; potom, u njima se postavlja pitanje pozicije žene u društvu koja je okrenuta umetnosti i stvaranju; u njima se preispituje i na koji način sistem i autoriteti razumeju potrebu i sposobnost žena da stvaraju – tražeći u svemu tome razlog(e) prećutkivanja imena i dela Ide Verone.

Ključne reči: Milorad Nikčević, Ida Verona, zaboravljeni narativ, stereotipi, re-mapiranje zaboravljene književnice, transnacionalizam, transkulturna imaginacija Ide Verone

U bogatom opusu profesora i književnog teoretičara Milorada Nikčevića svoje mesto je našla i jedna zanimljiva, svestrana umetnica – Ida Verona. Sistematski proučavajući književnost Crne Gore i njene predstavnice i predstavnike, Nikčević je ispisao značajne stranice i o toj

„gotovo zaboravljenoj književnici“, kako je sam naveo u studiji *Književna i kulturna dekadansa Boke Kotorske* (Nikčević 1, 138).¹

O darovitog Idi Veroni Nikčević je pisao i u knjizi *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* Izučavajući taj široki vremenski okvir od polovine 19. stoleća do kraja I svetskog rata – Milorad Stojović, književni istoričar i jedan od utemeljivača crnogorske montenegristike, to razdoblje određuje kao „*drugo i najvažnije poglavlje crnogorske književnosti*“ (Nikčević 2, 19)² – profesor Nikčević je zajedno s brojnim predstavnicima epskog narodnog prosedea, tradicije i savremenosti, folklorne, didaktičke, istorijske i humorističko-satirične pripovetke, modernih i avangardnih težnji, dramske književnosti i poezije za najmlađe, u Bokokotorski krug pisaca uključio i Idu Veronu.

Nikčević je o Idi, između ostalog, zapisao:

Ida Verona rođena je u Branili, u Rumuniji, a skončala je život u domovini svojih roditelja u Boki Kotorskoj, u Prčanju. Iako je pretežno pisala na francuskome, rumunskome i talijanskome jeziku, mi tu pjesnikinju, dramsku autoricu, slikarku i muzičarku svrstavamo u krug bokokotorskih pisaca (Nikčević 2, 520).

Različita viđenja Ide Verone

Možda na ovom mestu treba pomenuti jednu zanimljivu činjenicu – različite/i autorke i autori svrstavali su Idu Veronu u različite okvire. Dr Ervina Dabižinović, feministička teoretičarka, aktivistkinja i publicistkinja, o tome piše:

Hrvatski pisac Kerubin Ševgić (1903) opisuje je kao „dolična građanska kći i Dalmatinska umjetnica u tuđini“, dok je književni kritičari Jasna Vuković i Milorad Nikčević svrstavaju u bokokotorske pjesnikinje, bez obzira na biografski podatak da je rođena u Rumuniji i da je pisala na rumunskom i francuskom jeziku i da se tek poslije Prvog svetskog rata vratila u Prčanj,

¹ Nikčević, Milorad 1. (2012). „Književna i kulturna dekadansa Boke Kotorske“. *Lingua Montenegrina – časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja*, god. V, sv. 1, br. 9. Podgorica (2012): 119–150.

² Nikčević, Milorad 2. (2012). *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* Knjiga III. Biblioteka: Posebna izdanja, knj. 5. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.

gdje su njeni roditelji Frano i Amalija, rođena Luković, Verona, živjeli, do trenutka kada je njen otac pomorac prihvatio službu u Rumuniji (Dabižinović, 2017: 56).³

Pored svrstavanja u različite okvire, Idu Veronu su – profesor Nikčević i to spominje – „označavali i različitim poetskim sintagma“ (Nikčević 2, 520). Potkrepljujući tu tvrdnju, on navodi studiju „*Otuđena sestrice*“,⁴ hrvatskog historičara umetnosti dr Iva Hergešića, koja je objavljena 1934. godine u *Hrvatskoj reviji* u Zagrebu.

Nikčević podvlači da su ovu svestranu umetnicu nazivali:

Ponosnom Hrvaticom, Divotnom pjesnikinjom (Ivo Staničić Sisački), *Dalmatinskom umjetnicom u tuđini* (Kerubin Ševgić), *Otuđenom sestricom* i *Bokeljsko-rumunsko-francuskom pjesnikinjom, Kozmopolitom* (Ivo Hergešić), a ona je sebe ponajbolje prezentovala i označavala u pjesmama, kako o tome piše Jasna Č. Vuković, *Slavenkom, paslavenkom* i ošćerala se kćerkom *ilirske obale* (520-1),

beleži Nikčević u svom tekstu.

On, dalje, donosi još jedan važan podatak – o Idi Veroni je „*pisao mali broj književnih historičara i književnih kritičara* [iako je, prim. autorke] *po vokaciji bila suptilna pjesnikinja*“ (Nikčević 1, 140). U svom tekstu o Veroni on nabraja i citira neke od tih kritičara i kritičarki.

Strofe počesto završava refrenima ili polustihovima – prema tome se kreće i oblikuje njena poetska misao. Sve to u osnovi ukazuje na darovitost, na unutarne bogatstvo njene poetike i na bit Idine pjesničke prirode (Nikčević 2, 523),

podvlači Nikčević deo iz članka *Ida Verona* Jasne Č. Vuković.⁵

³ Dabižinović, Ervina (2017). *Diskursi o ženama Boke Kotorske: rodni identiteti (1815–2015)* – doktorska disertacija (PDF). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.

⁴ Hergešić, Ivo (1934). „*Otuđena sestrice*“. *Hrvatska revija*, 7. 9 (1934): 449–461.

⁵ Vuković, Č. Jasna (1988). „*Ida Verona*“. *Ovdje – list za umjetnost, kulturu, nauku i društvena pitanja*. Titograd: Kulturno-prosvjetna zajednica Crne Gore, 19. 235 (1988): 32.

Profesor Milorad Nikčević afirmiše i stav dr Iva Hergešića, koji iznosi gledište da su književni uzori Ide Verone bili „*veliki francuski romantici: Hugo, Lamartine, Musset, kako to pokazuju i epigrafi ili naslovi pojedinih pjesama*“, kao i sud Iva Hergešića o Veroninoj poeziji: „*Začudna je svakako virtuoznost, kojom Ida Verona vlada svojim pjesničkim instrumentom*“ (Nikčević 2, 522).

Među malobrojnim autorima/autorkama koji gotovo simbolično dotiču Idu Veronu je i Mirisa Katić iz Državnog arhiva u Zadru. U svojoj studiji *Žene u zadarskom tisku na hrvatskom jeziku u 19. stoljeću*⁶ Katić takođe pominje fra Šegvića i njegovo zanimanje za Veronu.

U tom radu Katić analizira podatke

[...] o ženama koje se spominju u zadarskom tisku tijekom 19. stoljeća, od prvih vijesti u *Kraljskom Dalmatinu*, do tiskanih radova autorica u *Zori dalmatinskoj*, *Glasniku dalmatinskom*, *Narodnim listu*, *Smotri dalmatinskoj*, *Iskri*, *Lovoru* i drugim novinama i časopisima [...] Među njima je najviše učiteljica s radovima iz područja kulture i umjetnosti o kojima se do sada nije pisalo (Katić, 2011: 7).

Prateći i ukazujući na brojne autore i njihove članke o hrvatskim književnicama iz tog perioda, kao i na njihove objavljene radove u zadarskim listovima i časopisima, Mirisa Katić navodi da „Fra Kerubin Šegvić u *Glasniku Matice dalmatinske* piše o kotorskoj pjesnikinji Idi Veroni“ (Katić, 2011: 18) [cit. prema: „Dalmatinska umjetnica u tuđini: Mimosas par Ida Verona“. *Glasnik Matice dalmatinske*, 1.1.2 (1901)].

Patrijarhat i odrastanje Ide Verone

Kad se govori o poetici Ide Verone, svakako se mora uzeti u obzir društveni kontekst i, hiljadama godina negovan, patrijarhalni okvir u kome je rasla ova umetnica. O klišeiziranim predstavama koje nameće kulturni model tradicionalnog društva, a koji određuje šta žena sme (i šta treba) da radi, pisali su mnogi.

⁶ Katić, Mirisa (2011). „Žene u zadarskom tisku na hrvatskom jeziku u 19. stoljeću“. *Magistra Iadertina, znanstveni časopis*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 6. 1 (2011): 7–22.

Pomenimo ovde istoričarku Iskru Iveljić i njenu studiju „Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Banskoj Hrvatskoj 19. stoljeća“, koju je Iveljić objavila u *Historijskom zborniku*.⁷ Iskra Iveljić navodi da je

umjetnost zadugo smatrana muškom domenom a ne poprištem općih ljudskih i umjetničkih vrijednosti pa su sukladno tomu muškarcu ne samo autori nego i arbitri artium. Stoga se postavlja pitanje koliko umjetnički nadarenih žena iz raznih slojeva nije moglo realizirati svoja nagnuća zbog društvenih i obiteljskih okolnosti, ostajući u domeni recepcije a ne kreacije (Iveljić, 2018: 10),

zaključuje Iveljić.

Isti utisak ima i Ervina Dabižinović. „*Rasutost i postojanje malog broj podataka o doprinosu žena razvoju emancipacije u Boki Kotorškoj*“, primećuje Dabižinović, „*čini da se održava stereotipna slika o ženama kao pasivnim i gurnutim u privatnu sferu*“ (Dabižinović, 2017: 5), dok nešto dalje ona navodi:

Podaci o ženama iz većeg sloja bokeškog društva su vrlo šturi, no na osnovu lične prepiske koje su one vodile [...] može se govoriti o tome da su bile pismene, pojedine i dobro obrazovane. Međutim, odrasla udata žena imala je isti tretman kao maloljetnica, bila je bez poslovnih sposobnosti i zavisila je od volje familije i muža [...] Sredinom 19. vijeka rijetke su pojedinke iz najvišeg sloja bokeškog društva koje su djelovale kroz svoje životne projekte i iskoračile iz tradicionalne uloge bokeške žene (15).

Među retkim ženama koje su prevazišle taj nametnuti model ponašanja za žene su Ana Marija Marović, Dobročanka, koja „*osniva Institut za mlade djevojke, u kojem ih zbrinjava i osposobljava za razne poslove kako bi dalje nastavile samostalno da rade*“; potom, Darinka Kvekić-Petrović „*Hercegnovljanka odrasla u Trstu, obrazovana, prva žena na poziciji najveće moći – crnogorska knjeginja, udata za Danila I Petrovića*“, a poznato je i „*da je vršila poslove u diplomatskoj službi [kao i da je bila, prim. autorke] organizatorica institucije dvora na Cetinju*.“ Pored njih, tu je i Ida Verona, „*pje-*

⁷ Iveljić, Iskra (2018). „Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Banskoj Hrvatskoj 19. stoljeća“. *Historijski zbornik*, 71.1 (2018): 7–44.

snikinja, slikarka i dramska spisateljica koja je“, ističe Dabižinović, „postavljala pitanje pozicije žene u društvu kroz svoj stvaralački rad“ (15).

Koliko je pojava ovakvih žena bila posebna i nadasve neočekivana pojava u društvu na tlu današnje Crne Gore potvrđuju i reči književnice i feminističke aktivistkinje Melanije Bulatović. U predgovoru monografije *Ženska mapa Crne Gore*⁸ Bulatović ističe kako prilikom rekonstruisanja prošlosti Crne Gore uglavnom

koristimo informacije iz putopisa rijetkih avanturista, svjetskih putnika i inostranih soldata. Upravo u njima nalazimo na stidljive pomene žena, žena iz naroda [...] Oni su predstavili tadašnju ženu kao heroinu i robinju, u isto vrijeme, kao majku i ratnicu, kao stub porodice. Ona je neubjedljiv spoj ljepotice na pijedestalu i žrtve (Bulatović, 2004: 5).

Bulatović zaključuje kako se

[...] stiče utisak da žena prošlosti na ovim prostorima nema lik, bez obzira da li je riječ o njenoj romantizovanoj ili realnoj predstavi. Ona je nevidljivi saputnik kroz istoriju, feminizirani ukras prohujalih vremena, sluga nametnute beznačajnosti (5).

Iscrpnu analizu patrijarhalnog ustrojstva na tlu Zadra, ali i Jadranskog primorja i današnje Hrvatske, na prelazu iz 19. u 20. vek pruža Mirisa Katić u doktorskoj disertaciji *Uloga žena u kulturnom životu Zadra u 19. i u prva dva desetljeća 20. stoljeća*.⁹

Ista matrica društvenog odnosa prema ženi pomera ovu sliku iz zadarskog kraja u širi kontekst. Tako institucionalizovani oblik društvene organizacije u kojoj muškarci imaju primarnu kontrolu nad društvenim, političko-ekonomskim i kulturnim institucijama lako može biti prepoznat i u drugim balkanskim i evropskim krajevima.

Sintagma prava mjera za žene je uvijek značila da ne smiju pretjerivati, tj. da uvijek moraju paziti na svoja ograničenja, od obra-

⁸ Bulatović, Melanija (2004). *Ženska mapa Crne Gore*. Podgorica: Kancelarija za ravnopravnost Vlade Crne Gore. str. 5–6.

⁹ Katić, Mirisa (2019). *Uloga žena u kulturnom životu Zadra u 19. i u prva dva desetljeća 20. stoljeća – doktorski rad (PDF)*. Zadar : Sveučilište u Zadru : Humanističke znanoste.

zovnih do stručnih i društvenih, ne zapostavljajući svoju obitelj i ne ugrožavajući njezin ugled (Katić, 2019: 218).

Katić ispituje i ulogu književnih listova i časopisa u kreiranju stavova, polazišta, shvatanja, gledišta i ukusa žena. „*Osim domaćih, zadarskoj čitateljskoj publici su bila dostupna i neka od najnovijih izdanja iz europskih metropola*“, navodi Katić, „*a u knjižarama su se mogla nabaviti suvremena djela, u originalu i u prijevodima, hrvatskom ili talijanskom*“ (218).

Ti časopisi su imali važan udeo u ‘uobličavanju’ mišljenja žene – njenog viđenja same sebe i, posebno, njenog prihvatanja svog mesta u društvu kao poželjnog i prirodnog, iako je taj položaj bio zasnovan na izraženo nejednakom društvenom tretmanu i različitim društvenim ulogama žena i muškaraca.

Prema njihovim preporukama, prilozi o pitanjima društvenog života, književnosti, umjetnosti, modi, kuharstvu i savjeti o ljepoti, bili su odgovarajući i dostatni za ženske potrebe i ukus [...] Ženama su se nudili modeli kućnog anđela, nježne, suosjećajne i podložne prijateljice, nasuprot kojoj je bila samosvjesna žena u borbi za pravdu i osobnu emancipaciju, kao model nepoželjne zle i fatalne žene koji je zbunjivao i zaustavljao svaki slobodniji ženski iskorak (Katić, 2019: 209–10).

Posebno je zanimljivo njeno propitivanje i problematizovanje mehanizma kojim je društvena zajednica nametala ženi model određenog ponašanja. Podležujući uticajima i očekivanjima okoline, žena je na takav nametnuti model gledala kao na jedini mogući oblik, pa je svoje ponašanje, vladanje i odnos prema sredini prilagođavala tome.

U prilogu iz Revue des deux Mondes na jednostavan način se uspo-ređuje položaj žena u antičkom Rimu sa suvremenim feminizmom, sugerirajući da on ne donosi ništa novo niti može išta promijeniti, jer se pitanje ravnopravnosti žena oduvijek postavlja i uvijek na isti način rješava – stavljanjem žena na njihovo „prirodno“ mjesto (Katić, 2019: 219) [cit. prema: „Tra libri e riviste estere: la questione femminista in Roma antica“, *La voce dalmatica*, 12 (1860): 238].

Činjenica da je Ida Verona odrasla u uglednoj i dobrostojećoj kapetanskoj porodici sigurno je bila presudna za njen razvoj. Frano Špiro Verona, Idin otac, pomorski kapetan, i Amalija de Luković, Idina majka, kontesa, stvorili su za svoju ćerku Idu i sina Artura ambijent koji je bio koliko stimulativan, toliko i podsticajan. Atmosfera koja je vladala u njihovoj kući – očito tako daleko od autoritarnih i isključivih zahteva zajednice da se devojčice i dečaci različito vaspitavaju, i to uvek na štetu devojčica – iznova potvrđuje ispravnost stava Virdžinijine Vulf da je „istorija opiranja muškaraca emancipaciji žena možda zanimljivija od same priče o toj emancipaciji“,¹⁰ ali i Virdžinijino gledište da:

[...] žena mora imati novac i sopstvenu sobu ukoliko želi da piše fikciju (Woolf, 2021: 5),¹¹

Svaka književnica i danas to oseća kao lični imperativ.

Porodica Verona

Profesor Milorad Nikčević u svojoj studiji o Idi Veroni piše da se o njenom životu zna uglavnom na osnovu istraživanja dr Iva Hergešića. On navodi:

Okolo Idine godine rođenja postoji neslaganje. Njena sestra Elvira Verona saopštila je dr Ivu Hergešiću da je rođena 1865. godine, ali u istoj fusnoti stoji da se prema „nekim autobiografskim pjesmama može zaključiti da se Ida Verona rodila dvije godine ranije, tj. 1863. g. To se potkrepljuje datiranjem (njezine jedne) pjesme (1881) koju je autorica posvetila Viktoru Igou iz čijeg se jednog stiha vidi da ona žali za ‘svojim iščezlih osamnaest godina’“ (Nikčević 2, 520).

Nikčević beleži da je Jasna Č. Vuković u eseju *Ida Verona* detaljno ušla u „trag geneze njezine porodice. Napominje [Vuković, prim. autorke] da su Veronini preci, prema pisanim izvorima njezina ujaka Nika Lukovića, doselili iz Skadra nakon pada toga grada pod Turke“ (521). Nikčević, dalje, nastavlja:

¹⁰ *The history of men's opposition to women's emancipation is more interesting perhaps than the story of that emancipation itself* (prevela autorka).

¹¹ *All I could do was to offer you an opinion upon one minor point – a woman must have money and a room of her own if she is to write fiction* (prevela autorka).

Prvo se porodica Verona kratko naseljava u Kotor; a potom konačno stanište nalazi u Prčanju, đe i danas postoje zidine njihove kuće (521).

U monografiji *Žene Crne Gore*,¹² u tekstu „Ida Verona“, Olivera i Tijana Todorović iznose gledište da se „prezime Verona prvi put pominje u Državnom arhivu u Kotoru 1639. godine (Todorović, 2022: 37).

O poreklu porodice Verona, koja pripada bokeljskim Hrvatima, argumente iznosi i profesor Nikčević. „*Milan Šuflaj (1878–1931), hrvatski naučnik i znameniti albanolog, ustanovio je da prezime Verona potiče iz „albansko-ilirskog“ supstrata, pa je na osnovu svih podataka napravljena rodoslovna skica te porodice* (Nikčević 2, 521). U fusnoti svog rada o Idi Veroni profesor Nikčević beleži i zanimljiv podatak da su neki članovi porodice Verona „*službovali na Cetinju. Tako je dr Visko Adam Verona (1805–1889), ‘vrstan ljekar – internista u Boki i Crnoj Gori, bio dvorski ljekar knjaza Danila i Nikole I’*“ (521) [cit. prema: Vuković, Jasna. „Ida Verona“, *Ovdje*, Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica Crne Gore, 19.235 (1988): 32].

Ida Verona je bila potomkinja dve stare bokeljske porodice.

Njen otac je pomorski kapetan Frančesko Spiridon Verona, a majka kontesa Amalija de Luković. Oca Frana je pratio glas, prema rečima fra Ševgića, da je „*veoma iskusan pomorac*“ (Nikčević 2, 522). Posao ga je odveo u Rumuniju, gde je sa porodicom živeo „*u hrvatskoj koloniji u Braili*“ (522-3). Posle „*solidnog osnovnoškolskog obrazovanja*“ (522), Ida Verona je podužila dalje školovanje. Profesor Nikčević pominje dva izvora o tom periodu u životu Ide Verone. Prema saznanjima dr Hergešića, Ida je nastavila da pohađa školu u „*zavodu časnih sestara Notr Dam de Sion (Naše gospe sionske)*“, a prema tvrdnjama fra Šegvića Ida je učila u „*samostanu Dama de Lion, ustanovi koja je bila ‘dolična građanskoj kćeri’*“, gde je vaspitavana u asketskom duhu (522). [cit. prema: Ševgić, Kerubim. „Dalmatinska umjetnica u tuđini“, u: *Književne studije I*. Kotor (1924): 124–135.]

Rumunka Michaela Mudure, profesorica engleske književnosti na Univerzitetu Babeş-Bolyai u Cluj-u, Kluž, predočava da je Ida Verona tokom svog školovanja učila nekoliko jezika. Poznat je i podatak,

¹² Todorović, Olivera i Tijana (2022). *Žene Crne Gore*. Podgorica: Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“.

navodi Mudure, da je Ida tečno govorila francuski, italijanski, rumunski i srpskohrvatski jezik (Mudure, 2013: 96).¹³

Književnica Ida Verona je svoje detinjstvo i mladost provela u Braili.

„*Nakon majčine smrti naslijedila je djedovu kuću – vilu Thebaide na Prčanju u Boki kotorskoj gdje, skupa sa sestrom Marie, živi sve do smrti*“, otkriva Željko Brguljan, hrvatski slikar, publicista i istraživač kulturne baštine (Devčić, 2019: 9)¹⁴. Proučavajući Idin život i retku preostalu zaostavštinu, Brguljan je došao do podatka da je ona

često mijenjala mjesta boravka, od rodne Braile, preko imanja u Tivtu i Herti, na putovanjima, na ratištu (bila je bolničarka Crvenog križa), u padovanskoj bolnici, u djedovoj kući – vili Thebaide na Pračnju, kao i njen brat istaknuti rumunjski slikar Artur Verona, cijelo vrijeme predano stvara“ (Devčić, 2019: 9).

Ova „*pjesnikinja, slikarka, dramska spisateljica*“, zapisale su Olivera i Tijana Todorović, „*atipična umjetnica, umrla je 29. avgusta 1935. godine u svojoj kući u Prčanju*“ (Todorović, 2022: 37) Kako je Ida bila „vezana za svoje korene u Boki Koterskoj“ (Devčić, 2019: 1), tu je i sahranjena.

„*U njenoj kući je smještena osnovna škola na Prčanju od 1945. godine*“, predočava Ervina Dabižinović (Dabižinović, 2017: 40). O tome piše i Jasna Č. Vuković. Posle II sv. rata, stari dom porodice Verona, poznat i kao

„palac Verona [...] bio je ispražnjen za neki Dački dom; tom prilikom su mnoge stvari poput namještaja, knjiga i slika (kao i ostala zaostavština) jednostavno nestale“ (Vuković, 1988: 32),

napominje Vuković.

Prema svedočenju Željka Brguljana, on je „*Veronin damski ružičasti kofer s rukopisima*“ dobio 2000. godine od dr Nenada Giunio, „*dugogodišnjeg upravitelja plućnog odjela splitske opšte bolnice [...] zamolivši*

¹³ Mudure, Mihaela (2013). „*Ida Verone and (MimeticC?) Transnationalism*“ (PDF) Zvanična prezentacija na međunarodnoj konferenciji: Transnational Women's Literature in Europe, Budimpešta (24–26. maj 2013).

¹⁴ Devčić, Karmela (2019). „*Intrigantna Bokeljka: Zaboravljena pjesnikinja i dramatičarka koja je još početkom 20. st. pisala o položaju žena u društvu*“. Zagreb: *Jutarnji list*, hrvatske dnevne novine (4. 4. 2019).

me da s njima nešto učinim“. Tako se javila mogućnost da se nešto više sazna i otkrije o Idinom izrazito povučenom životu (Devčić, 2019: 6).

Transnacionalno i kosmopolitsko u radu Ide Verone

Građanski lik i stvaralački profil Ide Verone i njenog brata Artura (25. 8. 1868 – 26. 3. 1946), „poznatog rumunskog slikara, po kome jedna ulica u Bukuruštu i danas nosi ime“ (Mudure, 2013: 96 (2)), formiran je u kosmopolitskoj atmosferi trgovačke luke Braila na Dunavu.

O transnacionalnom i kosmopolitskom određenju poetike Ide Verone pisala je Michaela Mudure u svojoj studiji *Ida Verona i (mimetički?) transnacionalizam*, koji je predstavila na Međunarodnoj konferenciji: Transnational Women's Literature in Europe u organizaciji Central European University u kooperaciji sa FP7 Marie Curie Intra-European Fellowship i Akademie Schloss Solitude, Budimpešta, održane od 24. do 26. maja 2013. godine u Budimpešti.

*Ida Verona je zaboravljena pesnikinja iz devetnaestog veka koja je živela u Rumuniji, Crnoj Gori i Francuskoj. Rođena je u bogatoj porodici hrvatskog (dalmatinskog) porekla, u Braili, veoma kosmopolitskoj rumunskoj luci na Dunavu, verovatno 1863. (1865?). Ne znamo kako je porodica stigla do Braila, ali znamo da je u to vreme ova rumunska luka bila napredan multikulturalni centar [...] Poznato je da je autorka dve zbirke poezije: *Kuelkues fleurs poetiques* (objavljena u Braili, 1882) i *Mimosas* (objavljena u Parizu, 1885). Bila je i dramaturškinja, ali njene drame nikada nisu objavljene [...] Prva zbirka je napisana u neoromantičkom stilu i tu Verona prevazilazi svoj transnacionalizam pokušavajući da prisvoji patriotske/nacionalističke teme uobičajene u rumunskoj poeziji tog vremena. U stvari, ona nije izuzetak u ovom pogledu. Specifičan način Ide Verone s transnacionalizmom podseća nas na Karmen Silvu ili Bukuru Dumbravi (Fani Sekulici, pravim imenom) koje su želele da se uklope u rumunsku kulturu tako što su zaboravljale svoje etničke i književne prestupe (Mudure, 2013: 2),*

obrazlaže Mudure.

Raširen je stav u savremenoj književnoj teoriji da Ida Verona predstavlja izuzetno interesantan primer transnacionalizma u književnosti. Iako je rođena i odrasla u Rumuniji, i iako je njen maternji jezik hrvatski, Ida je uglavnom pisala na francuskom i, nešto manje, na italijanskom i rumunskom jeziku.

Upravo bi „*mikrokosmos transnacionalnog, internacionalnog i multinacionalnog organizma svijeta u raznim aspektima, pa tako i u književnosti*“¹⁵ (Raljević, 2018: 116) – kako beleži profesorica Selma Raljević u svojoj studiji o dijalektici savremenih kretanja književnosti i kulture SAD-a – mogao da nam pruži pravi okvir za proučavanje i sagledavanje poetike Ide Verone. Jer, u celini gledano, „*artikulisanjem glasa dotadašnjeg bezglasja ‘drugih’ i ‘drugačijih’ [...] transnacionalno se stavlja u centar proučavanja*“ (116).

Upravo je to slučaj i s komparativnom književnošću Ide Verone, pošto se njena dela istovremeno nalaze unutar nekoliko nacionalnih tradicija. To je još jedna otvorena tema vezana za Idu Veronu, koja čeka na dalja istraživanja.

Književni rad

Ida Verona je započela književni rad u svom zavičaju, lučkom gradu na raskrsnici različitih kultura i kulturnih pravaca, naroda i nacionalna. „*Njezini poetski prvijenci bili su okrenuti najdubljim intimi*“, ukazuje Milorad Nikčević, „*a u stihovima se osvrnula i na razne prilike, godišnjice i svečanosti. Već kao poodrasla djevojčica, stekla je 1881–1882. godine „glas darovite poetese*“ (Nikčević 1, 140).

Književni opus Ide Verone obuhvata dela:

– Poezija:

Quelques fleurs poétiques (Nekoliko poetskih cvetova; Braila, 1882) – poetska zbirka

Mimosas (Mimoza; Pariz, 1885) – poetska zbirka

¹⁵ Raljević, Selma (2018). *Savremene tendencije u američkoj književnosti*. Podgorica: CANU (Ured. Pavle Goranović). str. 112–139.

– Drame:

Domniza (1914) – verovatno njena prva drama

Fleurs de sang (između 1914. i 1918) – drama

Aecathe (*Katarina Aleksandrijska*; između 1914. i 1918) – drama

Jeanne d’Arc (*Jovanka Orleanka*; između 1914. i 1918) – drama

– Tri drame u rukopisu:

Abdul Hamid – rukopis istorijsko-psihološke drame

Créatures d’amour (*Bića ljubavi*) – rukopis istorijsko-psihološke drame

La Tige dace (nedovršen rukopis drame o junaku stare Dacije, kralju Decebalu)

Treba pomenuti i činjenicu da su neki njeni rukopisi netragom nestali.

Uprkos kontinuiranom radu i nemalom opusu, rad Ide Verone je do danas ostao nepoznat. Analizirajući tu zanimljivu književnu, kulturološku i društvenu pojavu, Ervina Dabižinoć napominje kako „*jedan od književnih kritičara koji je proučavao Idino stvaralaštvo (Hergešić) zaključuje da je pisala maternjim jezikom možda je mogla da postane, kaže on: ‘hrvatska Contessa de Novices, Ada Negri ili čak Elisabeet Barrett-Browning’* (Luković, prema Hergešić, 2010: 113)¹⁶“ (Dabižinoć, 2017: 57).

Ova Hergešićeva tvrdnja i „*potpuna nevidljivost njenog pjesničkog personaliteta*“ (Dabižinoć, 2017: 58) može da se shvati – Dabižinoć dalje razmatra stav poznatog hrvatskog historičara književnosti – i na koji način „*sistem i autoritet razumiju potrebu i sposobnost žena da stvaraju – ona bi bila prepoznata da je afirmisala nacionalni jezik i kulturu i tako svoje talente stavila u službu politike i muškaraca*“ (57–58).

– Poezija

Ida Verona je počela da piše svoje pesme već u četrnaestoj godini, pretežno na francuskom jeziku. Objavljivala je u rumunskim časopisima i francuskim književnim revijama. Svoju prvu zbirku pesama *Qu-*

¹⁶ Luković, Niko (2010). *Istaknuti Prčanjani*. Kotor: Pomorski muzej Prčanj.

elques fleurs poétiques objavila je u rodnom gradu (Branila, 1882). Tri godine kasnije štampana joj je u Parizu druga zbirka *Mimosas*, i to na francuskom jeziku (1885). U njoj je objavljeno 86 pesama.

Profesor Nikčević u svom tekstu o Veroni beleži da se „*njezin poetski izraz u književnoj istoriji povezuje s francuskim simbolistima*“ (Nikčević 2, 522). On pominje Kerubina Ševgića koji je takođe smatrao da se u „*poetskome opusu zbirke Mimosas osećaju tragovi francuskih simbolista*“, posebno, nastavlja Nikčević, „*s čuvenom zbirkom pjesama simbolističkoga pjesnika Bodlera Cvijeće zla (Les fleurs du mail) (1857) i njegovih sljedbenika Malarmea i J. Artura Remboa*“ (522).

Ševgić je o tome zapisao:

Mimosas su izljev takoćutne djevojačke duše, te im dolikuje ime one nježne biljke, što ju naši prirodoslovci okrstiše sramežljivom osjetljivicom (522) [cit. prema: Vuković, Jasna. „*Ida Verona*“, *Ovdje*, Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica Crne Gore, 19.235 (1988): 32].

Milorad Nikčević odmah zatim iznosi stav dr Iva Hergešića, koji je porekao taj Ševgićev sud. Po Hergešiću, Idini uzori su bili, beleži Nikčević, „*veliki francuski romantici: Hugo, Lamartine, Musset, kako to pokazuju i epigrafi ili naslovi pojedinih pjesama*“ (522) [cit. prema: Hergešić, Ivo. „*Otuđena sestrice*“. *Hrvatska revija*, 7.9 (1934): 459].

Hergešić, dalje, u studiji *Otuđena sestrice* dokazuje svoju tvrdnju:

Kakvom 'simbolizmu' nema u Mimosama dakako ni traga, premda je Ševgić pronašao takve tragove, ne poznajući francusku simbolističku poeziju onog doba (522).

U zaključku o poeziji Ide Verone, navodi Nikčević, dr Hergešić naglašava:

Ipak je snažna i lična nota, koja mladoj pjesnikinji i njenoj knjizi daje određenu fizionomiju. A začudna je svakako virtuoznost, kojom Ida Verona vlada svojim pjesničkim instrumentom (522).

Profesor Nikčević iznosi i mišljenje Jasne Č. Vuković.

Vuković ukazuje na „*Veronin vezani stih kao uobičajeni metar njezine versifikacije, ali se u knjizi Mimosas čas naiđe i na sonet i na*

rimovanu kvartinu sa stihovima u dvanaestercu“ (523). Jasna Č. Vuković na kraju zaključuje da ove osobine Veroninog poetskog rukopisa upućuju na prisustvo aspekata kasne romantike, ali i na nagoveštaj moderne književnosti.

Nikčević ukazuje na još jednu crtu u poetici Ide Verone.

Naime, „*pored romantičarskih*“, piše profesor Nikčević, „*dr Ivo Hergešić pominje i realističke note [...] a već je odavno primećeno da u brojnim njezinim pjesmama u zbirci Mimosas ima mnogo ličnih tonova, usmjerenih samoj pjesnikinji i njezinu bratu Artutu*“ (523). Takva je pesma 8. *Septembre 1913*, „*koju je sačinila povodom otvaranja nove crkve u Prčanju*“ (523), potom, pesma posvećena Arturovom venčanju u Brijunima 1914. godine ili pesme koje je posvetila svom doktoru iz Padove.

Ipak je, predočava Nikčević, važno primetiti da je Ida u svoju poeziju utkala mnoga pitanja vezana za položaj i ulogu žene u tadašnjem društvu, „*uz tezu*“, Nikčević iznosi i stav Jasne Č. Vuković, „*da žene nijesu niža bića od muškaraca*“ (Vuković, 1988: 32).

Ida Verona je pesnikinja koja je težila da dođe do odgovora i na pitanje „*za čim treba i mora da teži djevojka i šta je ideal žene?*“ (32), završava Nikčević ovim rečima svoj deo teksta o Veroni posvećen njejoj poeziji (Nikčević 2, 523).

Nadovezujući se na pomenute stavove Iva Hergešića i Jasne Č. Vuković, Ervina Dabižinović drugačije vidi i tumači okrenutost Ide Verone ka pitanjima o položaju žena. „*Prema zaključcima Iva Hergešića*“, piše Dabižinović „*njena poezija otkriva „neke intimne tragedije i teške duševne konflikte autorice*“, svodeći je na „*djevojačku rezignaciju i pesimizam*“. Međutim Jasna Vuković“, dodaje Dabižinović, izražavajući svoje neslaganje sa stavom dr Hergešića, „*navodi da zbirka Mimosas, otvara pitanje o položaju žene u tadašnjem društvenom miljeu, što predstavlja naznaku da je Idina „djevojačka rezignacija“ mogla biti društvena sudbina uloge žena*“, zaključuje Dabižinović.

Dabižinović donosi o ovom pitanju svoje, u osnovi drugačije, viđenje i zaključke:

Gledano iz feminističke perspektive, može se reći da Ida Verona, poput lika Šekspirove sestre iz Vlastite sobe (1929), Virđžinije Vulf (Virginia Woolf), nosi društvene sudbine ženskog pola iako talentovana i nadarena, neće se upisati na umjetničke škole, što

otvara prostor za preispitivanje „djevojačkih rezignacija“ iza kojih se zapravo suštinski nalazi diskriminacija ženskog talenta, sposobnosti i stvaranja. Neprihvatanje njenog stvaralaštva i autorstva, pravda se nekim njenim intimnim i teškim duševnim konfliktima, što predstavlja inače način obračunavanja sa ženama koje žele više od svoje rodne uloge. Poput Virdžinije Vulf ili Silvije Plat, Ida Verona spada u autorke koje je sistem isključio trajno ili privremeno (Dabižinović, 2017: 57),

podvlači ova autorka u svom tekstu o Idi Veroni.

O poeziji Verone je govorio i Željko Brguljan, njen biograf i urednik prve knjige Veroninih pesama prevedenih na hrvatski jezik.

Iako su njene pesme u početku imale prigodan karakter, „*one su, ipak, odavale istinsku pjesničku dušu i visoku kulturu*“, ističe Brguljan. „*Sačuvane pjesme potvrđuju Veroninu darovitost*“, ukazuje on dalje, „*ali i unutar nje bogatstvo njene poetike, a povrh svega nesputanost forme, nošene mislima i osjećanjima*“ (Devčić, 2019: 10).

Brguljan se posebno osvrće na feminističke stavove Ide Verone u njenoj poeziji.

Verona većinom piše o položaju i ulozi žene u ondašnjem društvu. Iskazuje težnje da i žena sudjeluje u borbi za obiteljski i društveni život i suprotstavlja se tadašnjem neprimjerenom tretiranju žene u višoj građanskoj klasi, kojoj je i sama pripadala, rumunjskog konzervativnog društva. Bez obzira na uzore [...] i citatnost, prisutna je snaga njena osobnog izraza (Devčić, 2019: 11),

napominje Brguljan.

On, dalje, ukazuje da su njene „*pjesme duboko proživljene u kojima autorica često prelazi iz uzbudljivog očajanja u stanovito smirenje. Veronina poetska filozofija većinom je pesimistična. Otkriva nam osamljenost, svijest o životu ispunjenom patnjom, opčinjenost smrću. Iz ove poezije, autobiografskog karaktera, izviru intimne tragedije i teški duševni konflikti darovite pjesnikinje*“, iznosi svoje gledište Brguljan (Devčić, 2019: 12).

Inače, dodaje Brguljan, knjiga *Poezija: Sabrana djela Ide Verona*¹⁷ rezultat je dugog rada dr Cvijete Pavlović sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta, koja je Veronine rukopise, među kojima i dio nečitkih i nedovršenih, strpljivo odgonetala i prepisivala te potom većinu sačuvanog poetskog opusa prevela s francuskog (Devčić, 2019: 8).

Godinama istražujući Veroninu zaostavštinu, Brguljan je došao do podatka da je „mali dio napisan na ‘našem’ jeziku (o kojima svjedoči pjesnik Nikola Šop) netragom nestao“ (Devčić, 2019: 14). Ti Idini rukopisi do danas nisu pronađeni.

Posle objavljivanja knjige *Poezija: Sabrana djela Ide Verona* u Zagrebu pre pet godina, poštujući želju nasljednika Veronine zaostavštine dr Nenada Giunija, Brguljan je sačuvane rukopise ove svestrane umetnice poklonio Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, gde su deponovani u njihovoj *Zbirci rukopisa*.

– Dramska dela

Pretpostavlja se da je svoje dramske tekstove Verona počela da piše nešto kasnije, u petoj deceniji svog života, u vreme I sv. rata kada je radila u bolničkoj službi. „Iako po vokaciji suptilna pjesnikinja“ (Nikčević 1, 141), ona je završila dva dramska teksta: dramu *Aecathe* u pet činova (o Katarini Aleksandrijskoj¹⁸) i dramu *Jeanne d’Arc* (o Devici Orleanskoj¹⁹) /profesor Nikčević pominje da je ta drama „nastala poslije rata“/ (141).

Činjenica da Ida za junakinje svojih drama bira dve jake žene koje stradaju zbog nerazumevanja okoline, ukazuje i na

¹⁷ Verona, Ida (2018). *Poezija: Sabrana djela Ide Verona* (Collected Works of Ida Verona : Poetry). Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

¹⁸ *Sveta velikomučenica Ekaterina Aleksandrijska* (grč. η Αγία Αικατερίνη ή Μεγαλομάρτυς) (287–305) – ranohrišćanska mučenica i svetiteljka iz Aleksandrije. Katerina je bila uhvaćena, mučena i pogubljena u svojoj 18. godini, 24. novembra 305. godine. Prema legendi, pri njenom pogubljenju, iz njenog tela poteklo je mleko umesto krvi. Njene mošti čuvaju se na Sinaju.

¹⁹ *Jovanka Orleanka*, Devica iz Orleana (fra. *Jeanne d’Arc*) (1412–1431) – nepismena devojčica iz siromašne seoske porodice, postala je heroína zbog svoje uloge u odbrani francuske nezavisnosti. Živa je spaljena na lomači pred hiljadama okupljenih ljudi u Ruanu. Napoleon Bonaparta je 1803. g. proglasio nacionalnim simbolom Francuske, a kasnije je proglašena i sveticom.

njeno interesovanje za žene koje su bile drugačije od svog vremena. Ona pažnju usmjerava na one koje su dijelile posljedice ženskog iskoračenja iz patrijarhalno zadatih kanona i plaćale visoku cijenu tog prelaženja (Dabižinović, 2017: 58),
podvlači Ervina Dabižinović.

Za prof. dr Milorada Nikčevića je zanimljivo da je Verona svoju dramu o Katarini Aleksandrijskoj pisala „*u duhu romantičarske literature*“, da je to drama „*u stihovima i u prozi, a kompoziciono je razdijelila u pet činova*“ (Nikčević 1, 141). U drami nema detalja o mestu i datumu njenog izdanja ali je ona, dodaje Nikčević, „*po svoj prilici objavljena van Francuske na što upućuju neka grafička odličja i štamparske pogreške*“ (141).

Nikčević u svom tekstu piše i o otkrićima Jasne Č. Vuković o ovoj drami. „*Čim je izašla iz njezine stvaralačke radionice*“, navodi Nikčević, „*Verona ju je uputila Emilu Fabreu, tadašnjem upravniku Comédie-Française, koji joj je u pismu, između ostaloga, odgovorio: 'Pročitao sam Vašu Jovanku Orleanku koja je interesantno djelo i koja svjedoči o rijetkom poznavanju naše istorije i našeg jezika (...). Na kraju, Vaš komad je težak i skup za realizaciju'*“ (141), iznosi Nikčević nove detalje.

I rumunska profesorica Michaela Mudure donosi u svom radu „*Ida Verone and (Mimetic?) Transnationalism*“ zanimljive podatke o drami *Aecathe*.

U zbirkama Nacionalne biblioteke Francuske postoji sačuvana drama „Aecathe“, na kojoj je kao autor potpisan Garguromin Verona (pravo ime Idinog brata bilo je Arthur Garguromin Verona). U biografiji slikara Artura Verona nema podataka o tome da je pisao drame, ali se ovaj naslov pojavljuje u inventaru Idinih dramskih tekstova. Prema hrvatskom historičaru književnosti Ivu Hergešiću, čini se da je Artur prisvojio delo koje je napisala njegova sestra. Ostali rukopisi njenih dramskih tekstova su izgubljeni. Sačuvane su samo recenzije i kritički članci o njima (Mudure, 2013: 101 (7)).

Ovoj pretpostavci Michaela Mudure možemo dodati još jednu – da je Ida Verona moguće sama (ili u dogovoru s bratom) odlučila da potpiše svog brata kao autora njene drame *Aecathe*. Takva praksa je

bila česta. Autorke su to činile da bi izbegle predrasude prema ženskim autorima. Pomenimo neke primere.

Američka romansijerka Louisa May Alcott, autorka romana *Little Women* (1868), svoje gotske trilere potpisivala je imenom **A. M. Bernard**²⁰ a iza romana *Middlemarch: A Study of Provincial Life* (1871–2) engleske književnice Mery Ann Evans je bio pseudonim **George Eliot**. Isto su činile i engleske književnice sestre Bronte.

Charlotte Bronte je napisala novelu *Zeleni patuljak* (*The Green Dwarf*) (1833) pod pseudonimom **Lord Charles Albert Florian Wellestley**. Svoj roman *Džejn Ejr* (*Jane Eyre*) (1847) Charlotte je potpisala pseudonimom **Currer Bell**. **Acton Bell** je bio pseudonim njene sestre Anne i pod njim je objavila *Agnes Grey* (1847) i *The Tenant of Wildfell Hall* (1848). **Ellis Bell** je bio pen name Emily Bronte. Pod tim pseudonimom je objavljen roman *Orkanski visovi* (*Wuthering Heights*) (1847).

Takva praksa nije retka ni danas.

Nora Roberts, prva književnica koja je primljena u *Kuću slav-nih američkih pisaca* (*The Romance Writers of America Hall of Fame*), koristi ime **J. D. Robb** za *In Death* seriju futurističko-kriminalističkih trilera. I autorka serije romana o Hari Poteru je, na zahtev izdavača, stavila ispred svog prezimena inicijale **J. K.** Ona i danas objavljuje svoje knjige kao **J. K. Rowling**. Pored toga, Joanne je 2013. godine objavila kriminalistički triler pod pseudonimom **Robert Galbraith**, kako bi – ne jednom je istakla – dobila objektivne i nepristrasne ocene.

Itđ. Lista književnica koje su koristile pseudonime / muška imena je duga.

Što se tiče rukopisa tri preostale Veronine drame, profesor Nikčević u svojoj studiji o Idi Verone pominje kako su u rukopisu ostale „*tri drame istorijsko-psihološkoga karaktera: Abdul Hamid, Créatures d’amour, te dovršeni rukopis drame ‘o legendarnom junaku stare Dacije: kralju Decebalu, koji se hrabro opirao Rimljanima sve do svoje tragične smrti (...)* Drama potiče i problem latinizeta rumunjskog naroda““, zaključuje Nikčević (141).

²⁰ Novelu *Behind a Mask, or a Woman's Power* (1866); *The Abbot's Ghost, or Maurice Treherne's Temptation* (1867); roman *A Long Fatal Love Chase* (1866).

Slikarski rad

Ida Verona je bila posvećena i slikanju. Njene teme su verske a „poput Kokolja, slikala je anđele i freske za župnu crkvu u Prčanju, uz to i cvijeće, grbove, stolne karte i slično“, (Nikčević 1, 142). Nikčević još navodi stav dr Iva Hergešića koji je smatrao da se „njevina likovna umjetnost kretala u ‘okvirima diletantizma’, ali je ipak“, profesor Nikčević i to beleži, „zamolio likovne estetičare i kritičare da o njezinim freskama i slikama daju konačni stručni sud ukoliko su ta njevina ‘djela uopće pristupačna’“ (142).

Ervina Dabižinović u svojoj studiji pominje Idinog rođaka Nika Lukovića. Ona piše:

Idin ujak Niko Luković, njen pjesnički profil potkrepljuje informacijama da se bavila slikarstvom i muzikom, i zato ostala upamćena kao osoba koja je u župnoj crkvi, naslikala nekoliko slika. Po Niku Lukoviću naročito je bila spretna u slikanju cvijeća (Dabižinović, 2017: 58).

Željko Brguljan u svojoj knjizi *Život i djelo Ide Verone*²¹ donosi, pored opisa života i rada Verone, porodičnih fotografija, i prikaz njenog slikarskog rada.

Ka novom razumevanju književnice Ide Verone

„Građanska i stvaralačka biografija Ide Verone“, primećuje Milorad Nikčević, „šturo nam govori o životnom i stvaralačkom putu ove pjesnikinje“ (Nikčević 2, 220). Čini se kao da je sve u vezi ove umetnice prekriveno nekom koprenom. Otuda i tolika misterija oko njenog imena. O tome nam svedoči i Željko Brguljan.

Interes za Veroninim djelom zametnuo mi se još u djetinjstvu, kroz priče o Idi koje sam s dječjom znatiželjom upijao. No, sve je oko nje bilo obavijeno velom tajni i puno toga do danas nije rasvijetljeno“,

²¹ Brguljan, Željko (2017). *Život i djelo Ide Verone*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus : Hrvatsko nacionalno vijeće Crne Gore.

otkriva nam Brguljan u kolikoj meri je usmeno predanje o ovoj pesnikinji bilo i koliko još uvek jeste deo života Bokeljki i Bokelja. Uprkos čuvenju i dobrom glasu koji je pratio Idu širom primorja, ova pesnikinja još uvek nema mesto koje joj pripada. U tekstu *Intrigantna Bokeljka: Zaboravljena pjesnikinja i dramatičarka koja je još početkom 20. st. pisala o položaju žena u društvu* Brguljan upozorava da ova rodom bokeljska Hrvatica, deklariranjem Ilirka i rođenjem Rumunjka, nije zauzela određeno mjesto unutar tokova hrvatske književnosti (Devčić, 2019: 14).

Napomena Milorada Nikčevića o našem šturom poznavanju stvaralaštva Ide Verone je veoma važna. Ona skreće pažnju na činjenicu da se o Idi govori uglavnom oslanjanjem na već postojeće, po pravilu oskudne i suvoparne, podatke o njenom životu i stvaralaštvu. Nikčevićeva napomena takođe opominje da se o literaturi ove umetnice piše bez uvida u njen kompletan opus.

Tako mi danas, skoro sto godina posle njene smrti, još uvek samo pretpostavljamo koji je to literarni svet Ide Verone. Posle pojave antologije *Poezija: Sabrana djela Ide Verone* može se detaljnije istražiti Idina poezija. Njen dramski opus tek čeka neka bolja vremena.

Zato ne treba da čude brojna pitanja koja izranjaju a vezana su za Idin rad i poetiku.

Ko je, u stvari, bila Ida Verona? Zašto je birala baš ove teme koje je obrađivala? Šta su njoj te teme značile? Šta je ona želela tim temama da nam kaže? I dalje. Kako je doživljavala sebe dok je pisala i stvarala u više država? Da li je, stvarajući na taj način, videla sebe kao transnacionalnu književnicu? Ili toga nije bila svesna?

Pošto se od književne matrice odvajala činjenicom da piše na više jezika, da li su književna okruženja u mestima u kojima je stvarala bila kruta prema njoj i njenom radu? Ili je sama Ida odbijala da pripada? Da li je svoj položaj gotovo-pa-nevidljive književnice smatrala izazovnim? Teškim? Možda i utopijskim? Ili ona o tome nije ni razmišljala? Tu su i mnoga druga pitanja.

Da li u poetici Ide Verone postoji i onaj oblik mašte, introspekcije i uobrazilje koji teorija književnosti imenuje kao Transkulturna imaginacija? Da li Idinu poetiku krase nešto od „*najbitnijih književnih ciljeva manje-više svakog glasa „belles-lettres“*“ [a to je, prim. autorke] *predo-*

čavanje mikrostrukture života kako bi se otkrile istinske, često skrivene i potisnute, ali umnogome i zaboravljene ljudske i životne vrijednosti“ (Raljević, 2018: 115)?

Da li se doista na njen rad može gledati onako kako normirana književnost mainstream-a u biti vrednuje rad književnica – dakle, kao nešto što se samo prividno služi umetničkim postupcima, a suštinski ostaje *površno, lično i ograničeno*? Ili književno delo Ide Verone može biti viđeno kao literatura koju odlikuje *slojevitost i univerzalnost*?

Posebno je zanimljiva činjenica da se uz ovu svestrano darovitu umetnicu vezuju pojmovi transnacionalno i kosmopolitizam. Kako i na koji način je njen kosmopolitizam utisnut u njenom radu? Da li preko jezika na kojima je pisala? Ili je ideja o uspostavljanju odnosa među ljudima bez obzira na nacionalne, verske i državne granice utisnut i u poetsko tkivo njene poezije i drama?

Na sva ta pitanja tek treba naći odgovore i, potom, na pravi način mapirati književnu zaostavštinu Ide Verone.

Na jednom mestu u knjizi *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* profesor Nikčević ističe:

Kao jedan od zadataka pred buduće istraživače crnogorskoga nasleđa postavlja se i imperativ pronalaženja i publikovanja brojnih tekstova [Ide Verone] koji su nam poznati samo iz posrednih navoda prilježnih proučavalaca (Nikčević 2, 582).

Profesor Milorad Nikčević je ukazao kojim putem treba poći. Na nama je da tim putem krenemo i da do kraja osvetlimo lik i delo Ide Verone iz Prčanja.

Bibliografija

I Dela Milorada Nikčevića:

- Nikčević, Milorad 1. „Književna i kulturna dekadensa Boke Kotroške“. *Lingua Montenegrina – časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja*, 5.1.9. (2012): 119–150.
- Nikčević, Milorad 2. *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* Knjiga III. Biblioteka: Posebna izdanja, knj. 5. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, 2012.

- Nikčević, Milorad. *Književno-kulturne veze na rubovima Mediterana : Crnogorske i hrvatske književnokulturne interferencije*. Osijek – Podgorica: Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva „Croatica – Montenegrina“ RH & Društvo hrvatskih književnika, Ogranak slavonsko-baranjsko, srijemski. Biblioteka. Neotradicija. 2019 Izvor: http://www.montenegro.org.au/Mediteran_prelom_superica.pdf

II Opšta bibliografija

- Bulatović, Melanija (2004). *Ženska mapa Crne Gore*. Podgorica: Kancelarija za ravnopravnost Vlade Crne Gore.
- Brguljan, Željko (2015). „Ida Verona: o životu i djelu zaboravljene bokeljske pjesnikinje i dramaturginje“. *Bokeljski ljetopis*, 10. 4 (2015): 77–93.
- Brguljan, Željko (2017). *Život i djelo Ide Verona = The Life and Work of Ida Verona*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus : Hrvatsko nacionalno vijeće Crne Gore.
- Dabižinović, Ervina (2017). *Diskursi o ženama Boke Kotorske: rodni identiteti (1815–2015) – doktorska disertacija* (PDF). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu. Objavljeno: 7. februara 2018. Izvor: <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/9138/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
- Devčić, Karmela (2019). „Intrigantna Bokeljka: Zaboravljena pjesnikinja i dramatičarka koja je još početkom 20. st. pisala o položaju žena u društvu“. Zagreb: *Jutarnji list*, hrvatske dnevne novine. Objavljeno: 4. aprila 2019. Izvor: <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/intrigantna-bokeljka-zaboravljena-pjesnikinja-i-dramaticarka-koja-je-jos-pocetkom-20-st-pisala-o-polozaju-zena-u-drustvu-8688566>
- Hergešić, Ivo (1934). „Otuđena sestra“. *Hrvatska revija*, 7.9 (1934): 449–461.
- Iveljić, Iskra (2018). „Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Bansknoj Hrvatskoj 19. stoljeća“. *Historijski zbornik*, 71. 1 (2018): 7–44. Izvor: https://www.academia.edu/39510505/Od_plemenite_dokolice_do_profesije_%C5%BDene_i_umjetnost_u_Bansknoj_Hrvatskoj_19_stolje%C4%87a

- Katić, Mirisa (2011). „Žene u zadarskom tisku na hrvatskom jeziku u 19. stoljeću“. *Magistra Iadertina, znanstveni časopis* (A2 kategorije). Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja. 6.1 (2011): 7–22. Objavljeno: decembar 2011. Izvor: https://www.researchgate.net/publication/320587576_Zene_u_zadarskom_tisku_na_hrvatskom_jeziku_u_19stoljecu/fulltext/59ef3c130f7e9b97a6d9c3d3/Zene-u-zadarskom-tisku-na-hrvatskom-jeziku-u-19stoljecu.pdf
- Katić, Mirisa (2019). „Uloga žena u kulturnom životu Zadra u 19. i u prva dva desetljeća 20. stoljeća“ – doktorski rad (PDF). Zadar: Sveučilište u Zadru, Humanističke znanosti (Datum odbrane: 27. maj 2019) Izvor: <https://core.ac.uk/download/pdf/225751321.pdf>
- Luković, Niko (2010). *Istaknuti Prčanjani*. Kotor: Pomorski muzej Prčanj.
- Mudure, Mihaela (2013). „*Ida Verone and (Mimetic?) Transnationalism*“. Zvanična prezentacija na Međunarodnoj konferenciji: Transnational Women’s Literature in Europe u organizaciji Central European University u kooperaciji sa FP7 Marie Curie Intra-European Fellowship i Akademie Schloss Solitude, Budimpešta (24–26. maj 2013).
– Izvor: <https://www.asszisztencia.hu/femtranslit/down/program.pdf>
- Raljević, Selma (2018). *Savremene tendencije u američkoj književnosti*. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti. Edicija: Zbornici radova sa naučnih skupova, knj. 147; Odjeljenje umjetnosti, knj. 44 (Ured. Pavle Goranović): 112–139. Izvor: <https://canupub.me/knjiga/savremene-tendencije-u-angloamerickoj-knjizevnosti/>
- *Rečnik književnih termina* (1985). Beograd: Nolit.
- Stojović, Milorad (1968). „O periodizaciji crnogorske književnosti“. Titograd: *Stvaranje: časopis za književnost i kulturu*. Cetinje: Narodna knjiga, 39. 2/3 (1968): 231–232.
- Šegvić, Kerubim (1924). „Dalmatinska umjetnica u tuđini“, u: *Književne studije I*. Kotor (1924): 124–135.
- Todorović, Olivera i Tijana (2022). *Žene Crne Gore*. Podgorica: Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“.
- Verona, Ida (2018). *Poezija: Sabrana djela Ide Verona* (prijevod: Cvijeta Pavlović) (Ur. Željko Brguljan). Zagreb: Izdanja Antibarbarus: Hrvatsko nacionalno vijeće Crne Gore.

- Woolf, Virginia (2021). „*A Room of One's Own*“. Website: *Global Grey Ebooks*, London. 9 (2021): 60. Objavljeno: 15. oktobar 2021. Izvor: <https://www.globalgreyebooks.com/ebooks1/virginia-woolf/room-of-ones-own/room-of-ones-own.pdf>
- Vuković, Č. Jasna (1988). „Ida Verona“. *Ovdje – list za umjetnost, kulturu, nauku i društvena pitanja*. Titograd: Kulturno-prosvjetna zajednica Crne Gore, 19. 235 (1988): 32.

Pregledni rad

Jelena ŠUŠANJ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

jelena.susanj@fcjk.me

O ZLOUPOTREBAMA NAUČNOGA DISKURSA U KRITICI CRNOGORSKE JEZIČKE STANDARDIZACIJE

U ovome radu komentarišu se zloupotrebe naučnoga diskursa u vidu falsifikata i manipulacija koje je Rajka Glušica kreirala i primjenjivala u svojoj knjizi *Crnogorski jezik i nacionalizam* (Beograd, 2020). Na konkretnim primjerima, uz opsežno navođenje citata, pokazuju se nenaučne tendencije koje prerastaju u praksu ove autorke.

Ključne riječi: *manipulacija, sociolingvistika, standardizacija jezika*

Standardni jezik ili, preciznije, standardni jezički varijetet tema je više tekstova Milorada Nikčevića. Premda mu (socio)lingvistika nije bila osnova istraživačkoga rada, u svojim je tekstovima na ovu temu često polemički žustro, uz lucidan naučnokritički odnos i britku analitičnost zastupao savremene sociolingvističke stavove bilo da govori o statusu crnogorskoga jezika u južnoslovenskoj jezičkoj porodici, da komentariše određene segmente historijskoga razvoja crnogorskoga jezika ili da se bori protiv jezičkih mitova, kvaziistina i pseudonaučnosti. Stoga ću ovđe, njemu u čast, dati svoje viđenje principa nekih kritičkih tekstova nastalih povodom standardizacijskoga jezičkoga procesa u Crnoj Gori, nastojeći da nastavim i dopunim njegovu stamenu polemičku nit.

Pitanje jezičke standardizacije odvajkada vuče za sobom društvene, političke i ideološke narative i komplekse više no ijedno drugo jezičko pitanje. Ništa drugačija nije ni situacija u Crnoj Gori, te se mogu izdvojiti tri pozicije u odnosu na to pitanje i na tim pozicijama sabrati stručnjaci.

S jedne strane, oko Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju okupljena je grupa profesora i stručnjaka koji u najkraćem

promovišu stanovište da se u crnogorskome standardnojezičkome idiomu moraju naći jezičke specifičnosti koje su i danas opšteprisutne na crnogorskoj teritoriji, a u prethodnim su standardima bile u potpunosti zanemarene, ali i održati osobine koje su se ustalile primjenom srpskohrvatskoga standarda. Na drugoj strani nalaze se profesori okupljeni uglavnom oko Studijskoga programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti u Nikšiću, koji smatraju da je crnogorski jezik dio policentričnoga (bivšega) srpskohrvatskog jezika, oko koje je teze formulisana i Deklaracija o zajedničkome jeziku, te koji zastupaju stav da je crnogorski jezik već standardizovan u okviru zajedničkoga policentričnoga jezika kojemu pripada. Ova je grupacija najbučniji protivnik aktuelne crnogorske jezičke politike i zvaničnih normativnih priručnika, jer prema njima crnogorski jezički standard mora biti isključivo nasljednik prethodno postojećih standarda kako se ne bi napravio odmak od ostalih standarda koji su skupa baštinili srpskohrvatski. Postoji i treća grupa filologa, koji su uglavnom zapošljeni na Studijskome programu za srpski jezik i južnoslovenske književnosti Univerziteta Crne Gore i koji smatraju da su svi štokavci Srbi, odakle slijedi da su svi štokavski govori srpski.

Budući da je glavna protagonistkinja kritika dosadašnje crnogorske jezičke standardizacije profesorica nikšićkoga Filološkoga fakulteta Rajka Glušica, a da su njeni desetogodišnji kritički stavovi sabrani u knjizi pod nazivom *Crnogorski jezik i nacionalizam*, što ju je objavila beogradska Biblioteka XX vek 2020. godine, datu ću knjigu iskoristiti kao temelj analize. Tema ovoga rada nije sagledavanje prednosti i mana niti sugerisanje kvaliteta aktuelne crnogorske jezičke politike i kodifikacije. Rad se tiče manipulacija kojima se naučni diskurs zloupotrebljava da se utiče na javno mnjenje u Crnoj Gori i inostranstvu a na polju jezičke standardizacije.

Pomenuta knjiga promovisana je u septembru 2021. godine u Nikšiću¹, a na promociji je autorka ustvrdila da o njenoj knjizi niko nije iznio nijednu argumentovanu kritiku, da je napadana ona lično, „ali argument iz knjige nijedan dotaknut. I to mi je veoma velika satisfakcija i nadam se da će mojim studentima ova knjiga poslužiti upravo za ono što sam rekla na početku, da znaju šta studiraju, zašto studiraju i kako se boriti protiv provokacija i kako se boriti protiv onih koji tvrde da je

¹ Snimak dostupan na <https://www.youtube.com/watch?v=fs2bf9ghdfs>

crnogorski jezik baš ono što oni tvrde na Cetinju, a nije ovo što oni misle ili što misle profesori u Nikšiću ili što govornici crnogorskog jezika kažu da jeste crnogorski jezik.“

Odlučila sam se početi analizu Glušičinih kritičkih osvrta na crnogorsku jezičku politiku i aktuelni crnogorski jezički standard upravo na ovaj način jer se u datome iskazu vide dvije stvari: 1. manipulacija faktima i 2. da je osnovni cilj knjige instrukcija kako se boriti protiv „onih koji tvrde da je crnogorski jezik baš ono što oni tvrde na Cetinju“, odakle se neizostavno iščitava da knjiga nije nastala s ciljem interpretacije jednoga problema i naučnoga pristupa, već da ima prvenstveno propagandni karakter, da je svojevrsno uputstvo za borbu protiv „onih“ sa Cetinja.

Da je Glušica na promociji, kao i u knjizi, manipulirala faktima, lako je dokazati. Tekstovi koji su objavljeni prije promocije i koji argumentovano ukazuju na mane knjige lako su dostupni. Evo ukratko pregleda tih radova:

Adnan Čirgić objavio je tekst „Rekvijem za XX vek“, u kojem se, tačno je, bavi autorkinom biografijom, budući da Glušica na početku knjige donosi unekoliko nepotpune biografske podatke, bavi se i njenom bibliografijom, tj. ukazivanjem na falsifikate uz koje je uspjela doseći najviša univerzitetska zvanja. Ukazuje zatim na stilske i jezičke karakteristike date knjige, konkretno navodeći primjere rečenica koje su pravopisno i gramatički loše; citira upitne stavove, navedene poput aksioma, bez neophodnih elaboracija i eksplikacija; ukazuje na razne primjere manipulacije podacima i diskursom, svaki put potkrijepljene citatima iz date knjige. Čirgićev tekst bavi se uveliko pravopisnim i gramatičkim temama, ali ne zaobilazi ni društvena pitanja koja je u svojoj knjizi pokrenula Glušica.

Aleksandar Radoman u tekstu „Knjiga iz minuloga v(ij)eka“ ukazuje na nelogičnosti u Glušičinome tumačenju i upotrebi termina *srpskohrvatski jezik*, koji postulira kao savremeno jezičko stanje, a istovremeno tvrdi da je taj jezik bivši. Ukazuje na manipulacije činjenicama, npr. da Glušica u knjizi tvrdi da nije bilo nijednoga skupa o jeziku, a kroz knjigu se ipak poziva na neke stavove iznešene na skupu što ga je organizovao Institut za crnogorski jezik i književnost ili, npr., kako kroz falsifikovanje citata Glušica podmeće da ni zapošljeni na FCJK ne vladaju jotacijom. Razotkriva i Glušičinu učestalu manipulaciju: „Oblici

ćelohranitelj i *ćestenina* ni u prvome ni u drugome izdanju Pravopisa uopšte se ne spominju, čak ni kao potencijalni, pa se jedino može zaključiti da su jedan od zornih primjera konfabulacija Rajke Glušice“ (2020: 169). Autor donosi i podatak, koji Glušica nije demantovala, da se Savjet za standardizaciju raspao „zbog toga što u od Ministarstva prosvjete zadatom roku nijesu obavili planirani posao jer Rajka Glušica i njeni istomišljenici iz Savjeta nijesu predali materijal djelova Gramatike crnogorskoga jezika za koji su bili angažovani“ (2020: 168).

Milorad Nikčević svoj dvodjelni osvrt pod naslovom „Knjiga *Crnogorski jezik i nacionalizam* – Ogledni primjer kulture pljuvanja“ počinje impresionistički, šećanjem na Glušičine akademske početke, njen odnos s Vojislavom Nikčevićem te na početke svojega poznanstva s njom. U knjizi problematizuje autoričin odnos prema prototekstu Snježane Kordić. Citatu Adnana Čirgića: „Bezmalu svi evropski jezici i apsolutno svi jezici na Balkanu čine jedan od najznačajnijih činilaca nacionalnoga i(li) državnoga identiteta“, koji Glušica proglašava nacionalističkim iskazom, Nikčević suprotstavlja vrlo sličan Glušičin stav iz 2009. godine: „Nacionalni varijeteti i književnojezički izrazi jednog policentričnog standardnog jezika preobraćeni su u zasebne nacionalne standardne jezike u novonastalim državama. U njima jezik postaje činilac državne izgradnje i važan simbol nacionalnog identiteta“ (2009: 144). Dio rada posvećuje razotkrivanju politikantskih manipulacija u Glušičinoj knjizi, npr. u vezi s podacima o Fakultetu za crnogorski jezik i književnost i zapošljenima na njemu.

Prikaz knjige iz pera Novice Vujovića slijedi kritike koje su hrvatski lingvisti Ranko Matasović i Jurica Budja uputili na račun knjige *Jezik i nacionalizam* Snježane Kordić, kojega je po naslovu i po intenciji Glušičin tekst svojevrsan surogat. Vujovićev je manir da Glušičinu tekstu suprotstavlja stavove inostranih lingvista, što je znakovit odgovor na Glušičinu tvrdnju o „dugačkome nizu pogrešnih stavova i netačnih tvrdnji“ kreatora crnogorske jezičke politike „što je već notirano i u radovima drugih lingvista izvan Crne Gore“ (Glušica, 2020: 63), dok pritom u knjizi citira „samo dva naslova nastala povodom naše standardološke literature, oba autorstvo njezinih saradnica, od čega je jedno prikaz od osam stranica“ (Vujović, 2020: 203).

S navedenim recenzijama i kritikama i Glušica i javnost mogli su se upoznati putem stručnih i naučnih časopisa, ali i putem internet-skoga portala Antena M, na kojemu su objavljene. Glušica je za njih

znala prije promocije svoje knjige, jasno je jer je reakcije pomenula, ali je metodom *cherry pickinga*, tj. pažljivom selekcijom navoda koje će pomenuti, manipulirala publikom, isključujući iz korpusa svaku na tekstu zasnovanu i dokazima potkrijepljenu tvrdnju iz datih prikaza. Metodologija čitave knjige *Crnogorski jezik i nacionalizam* na taj je način u kratkim rezovima oličena na promociji.

Kako *cherry picking* metod Glušica primjenjuje u knjizi biće tema, između ostaloga, ovoga rada. No prije svega ukazaću na neke falsifikate i obmane koje ova autorka produkuje u svojim pseudonaučnim tekstovima.

Više je primjera Glušičinih falsifikatorskih postupaka već komentarisano u tekstovima koji su izašli povodom ove knjige. Ja ću ovđe ukazati na još nekoliko. Opisujući rad na različitim verzijama pravopisa, Glušica (2020: 92) konstatuje: „Ne može se prihvatiti kao naučni argument besmislica koja stoji u Tački 159. koja doslovno glasi: ‘Glas *ž* u crnogorskom jeziku ima vrijednost fonema, što dokazuje suodnos *ženica : zjenica*’. (str. 39) Da bi neki glas bio fonema, po teoriji praških fonologa, mora da nosi razliku u značenju, pored drugih osobina. Autori dovode u opoziciju dvije izgovorne varijante iste riječi (*zenica*) što dakle, nije argument da je glas *ž* fonema, niti se može naći primjer u kojem je taj glas nosio razliku u značenju.“ I zaista argument koji je ovđe naveden jeste besmislica, složićemo se s Glušicom. Jedini je problem što u toj tački 159 na toj 39. stranici prvoga izdanja Pravopisa crnogorskoga jezika doslovce ne piše ono što ona tvrdi. Na tome mjestu doslovce piše ovo: „159. Glas *ž* u crnogorskom jeziku ima vrijednost fonema, što dokazuje suodnos *ženica : ženica*.“ Nijesu *zj* i *ž* toliko slični grafički da se autorka zabuni. Ko ne vjeruje, nek provjeri u arhivi dokumenata na sajtu Službenoga lista ili u štampanome izdanju. Zanimljivo je da tridesetak stranica kasnije (u drugome tekstu) Glušica zaboravlja na ovu „smicalicu“ i polemiše o paru *ženica : ženica* (2020: 124) iz drugoga izdanja (koje je u toj tački istovjetno prvome). U tome segmentu demonstrira ili svoje neznanje ili svoju manipulativnost kad tvrdi: „izmišljeni oblik *ženica* (*zenica* oka), nije registrovao niti jedan istraživač crnogorskih govora u svojim monografijama“. Nasuprot tome što podmeće citate kojih u originalu nema – kako se videlo iz primjera fabrikovanja nepostojeće opozicije *ženica : zjenica* – Glušica ne preza ni od toga da tvrdi da je oblik *ženica* – koji su u nekim crnogorskim govorima

zabilježili, recimo, Drago Ćupić i Dragoljub Petrović – izmišljotina.

Glušica se ne libi falsifikovati i druge podatke, nejezičke prirode, pa tako kaže: „FCJK je jedina obrazovna ustanova u Crnoj Gori koja je pod ingerencijom Ministarstva finansija, izvan je univerzitetskih okvira i bilo kakve akademske kontrole, pa prema tome, nikome ne polaže račune za svoj rad“ (2020: 232). Ne poziva se naravno ni na jedan dokument, jer takav dokument ne postoji. Ovim je podmetanjem htjela „dokazati“ da je FCJK osnovan samo radi finansijskih benefita upošljenika, a zapravo je pokazala da joj je izmišljanje argumenata vodeći naučni metod.

Dok FCJK svrstava u nadležnost Ministarstva finansija, bivšega ministra prosvjete, koji niti je lingvist niti je filolog, gura među nasljednike Vojislava Nikčevića (2020: 59): „Istu strategiju praktikuju i nasljednici koji jezički zlostavljaju savremene govornike nametanjem norme koja je neprihvatljiva i pri tom uvjeravaju Crnogorce da ne znaju i ne govore vlastiti jezik, izgrađujući kod njih osjećaj krivice što se ne pridržavaju propisanih novouvedenih oblika. Često izriču optužbe na račun govornika koji odbijaju da promijene svoje pravopisne navike i ne koriste jotovane oblike, da se stide svoga maternjeg jezika i svojih predaka, da služe tuđoj hegemonističkoj jezičkoj politici, te da pripadaju onima koji prihvataju ‘jezičku inferiornost koja je predugo bila sposobna samo na servilno priznavanje vlastite provincijalnosti’ (Stijepović 2011: 9)“.

Autorka je od svih, kako kaže, „čestih optužbi“ odlučila da se pozove na jednu u momentu publikovanja svoje knjige gotovo deset godina staru izjavu, koju je u pozdravnoj riječi na otvaranju jednoga skupa izrekao tadašnji ministar prosvjete. Tadašnji ministar prosvjete, po struci pravnik, predstavljen je kao jedan od „nasljednika“ Vojislava Nikčevića, kako autorka obično etiketira Nikčevićeve bivše studente koji su danas uglavnom zapošljeni na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost.

No, ovaj citat zanimljiv je i s drugoga aspekta – idealno pokazuje kako se Glušica u različitim okolnostima služi dijametralnim argumentima da bi opanjkavala one s čijim se pogledima ne slaže. U tekstu „Restandardizacija standardnog jezika i crnogorski standard“ (2020: 197–228) kao manu crnogorskoga jezičkog standarda navodi jednu besmisleno pseudoelitističku opasku da on nije dovoljno artifičijelan:

„Ako nam je standard toliko blizak narodnom govoru kao što je slučaj sa crnogorskim standardom u jotovanoj varijanti, onda on gubi, takođe, jednu od osnovnih odlika standarda, a to je *artificijelnost*“ (2020: 221). Ovđe pak, sasvim suprotno, govori o „nametanju norme koja je neprihvatljiva“ i pomoću koje se Crnogorci uvjeravaju „da ne znaju i ne govore vlastiti jezik, izgrađujući kod njih osjećaj krivice što se ne pridržavaju propisanih novouvedenih oblika“. Manipulacija u ovome citatu počinje glagolskom imenicom *nametanje*. Svaka je norma nametnuta, svaka je norma, kao regulacija nečega – nametanje. Insinuacija da je takva samo crnogorska norma, ili samo crnogorska aktuelna norma, prosto rečeno je – zla. A s druge strane, kako se omogućavanjem govornicima crnogorskoga jezika da govore i u zvaničnim situacijama onako kako inače govore a da pritom ne budu posmatrani kao nepismeni i neobrazovani isti ti govornici „zlostavljaju“ i „uvjeravaju da ne znaju i ne govore vlastiti jezik“?! Prije će biti suprotno: da se insistiranjem na artificijelnosti standardnojezičkoga varijeteta govornici čine nesigurnim u znanje svojega jezika, na čemu insistira upravo Glušica sa grupom svojih saradnika i saradnica. Što datu normu čini neprihvatljivom Glušica ne eksplicira. Savremena sociolingvistička literatura, međutim, kao pravi pristup jezičkoj standardizaciji navodi upravo uvođenje u standardni varijetet oblika koji su uvriježeni među govornicima, na kojem je temelju standardizovan i crnogorski jezik.

Višestruka zloupotreba naučnoga diskursa vidna je u sljedećem citatu:

Nosioci crnogorske jezičke politike sa cetinjskog fakulteta izjednačavaju jotovanu varijantu pravopisa sa crnogorskim jezikom, nejotovana varijanta je za njih srpskohrvatski ili srpski jezik i stoga je nevoljno zadržana u pravopisu. Svoju jotovanu varijantu crnogorskog jezika uzimaju za simbol nacionalnog identiteta i države, pa perfidno podmeću da oni koji su protiv jotovane varijante pravopisa, obavezno su i protiv crnogorskog jezika, nacije i države, što potvrđuju riječi dekana FCJK: „Savremeni otpori tome standardu zapravo su još jedan dokaz da je jezik, posebno standardni jezik, jedan od najbitnijih vidova identiteta, pa je kampanja protiv standarda zapravo motivisana neprihvatanjem ideje o posebnosti savremenog državnog identiteta“ (Čirgić 2016: 312). Sve izrečeno u ovoj rečenici je netačno, od konstatacije da

je jezik „najbitniji vid identiteta“ do dijela u kojem se tvrdi da neprihvatanje naopake kodifikacije i pravopisa znači neprihvatanje aktuelnog državnog statusa Crne Gore. Citirani Čirgićev iskaz znači da svi oni koji ne jotuju, tj. ne podržavaju radikalnu promjenu norme jesu po automatizmu protiv države i njene nezavisnosti, što nije istina. Prema tom tvrđenju Crna Gora je država sa procentualno najviše unutrašnjih neprijatelja na svijetu, budući da najveći dio građana u prestižnim funkcionalnim stilovima ne upotrebljava jotovanu varijantu crnogorskoga jezika. (2020: 54)

Glušičina tvrdnja da „nosioci jezičke politike sa cetinjskoga fakulteta“ pod crnogorskim jezikom podrazumijevaju samo jotovanu varijantu obična je laž. Kao dokaz te laži Glušica navodi citat Adnana Čirgića iz zbornika *Crnogorske studije kulture i identiteta*. U pitanju je posljednja rečenica teksta pod naslovom „Crnogorski jezik: jedan od činilaca crnogorskoga identiteta“ (2016: 293–315), kojom se zaključuje pasus koji glasi:

„Način na koji je standardizovan crnogorski jezik pokazuje da je Crna Gora učila, između ostaloga, i na greškama svojih sušeda. Ne samo da se nije insistiralo na arhaizmima i različitosti po svaku cijenu, nego je crnogorski jezik standardizovan kao odraz crnogorskog državnog, a ne nacionalnog identiteta. Uvažena je činjenica da je savremena Crna Gora građanska i multinacionalna država. Stoga njezin jezik nije standardizovan po mjeri nacionalnih Crnogoraca, no po osobinama svih crnogorskih građana, bez obzira na regiju u kojoj žive, naciju i vjeru kojoj pripadaju. Sačinjen je fleksibilan standard koji je uvažio i autohtone opštercnogorske jezičke osobine i višedecenijsko nasljeđe iz jugoslovenskog zajedništva. Takav standard uvažava potrebe svih korisnika. A savremeni otpori tome standardu zapravo su još jedan dokaz da je jezik, posebno standardni jezik, jedan od najbitnijih vidova identiteta, pa je kampanja protiv standarda zapravo motivisana neprihvatanjem ideje o posebnosti savremenoga crnogorskog državnog identiteta“ (2016: 312).

Samo beskrupuloznom podvalom iz ovoga se citata, u kojem se doslovno kaže da crnogorski jezički standard uvažava „i autohtone opštercnogorske jezičke osobine i višedecenijsko nasljeđe iz jugoslovenskoga zajedništva“, može izvući zaključak da nosioci jezičke politike „svoju jotovanu varijantu crnogorskog jezika uzimaju za simbol nacio-

nalnog identiteta i države“. Da bi postigla svoj propagandni cilj, Glušica posljednju rečenicu istrže iz konteksta i daje je na tacni onima koji će knjigu čitati bez provjere citatā. Dosta to govori ne samo o Glušici već i o onima koji bespogovorno vjeruju njezinim tvrdnjama i promovišu ih, a u koje, reklo bi se, spadaju i Ivan Čolović kao urednik i Ranko Bugarski kao recenzent ovoga izdanja.

Nije Čirgić govorio o kampanji protiv jotovane varijante, no o kampanji protiv crnogorskoga standarda, a vidno je iz čitave Glušičine knjige da upravo ona forsira narativ da je crnogorski standardni varijetet samo jotovana varijanta.²

No njena manipulacija ide i dalje. Etiketirajući kao „perfidno podmetanje“ komentar koji pritom čupa iz konteksta i daje mu značenje posve suprotno od onoga što on ima, Glušica dati citat obrazlaže krajnje radikalno, imputirajući jednom demokratskom stavu diskurs „unutrašnjih neprijatelja“, ali istovremeno zapravo dokazujući da ono za što optužuje druge sama sprovodi.

Isti Čirgićev stav Glušica je interpretirala i u narednome tekstu u knjizi, pod naslovom „Kodifikacija crnogorskoga jezika“ (2020: 67–98), s tim što je na tome mjestu dala malo širi, ali opet po svojoj mjeri obrađen kontekst. Citiraću ga u cjelosti:

Nasuprot činjenicama, A. Čirgić tvrdi: „Način na koji je standardizovan crnogorski jezik pokazuje da je Crna Gora učila, između ostaloga, i na greškama sušeda. Ne samo da se nije insistiralo na arhaizmima i različitosti po svaku cijenu, nego je crnogorski jezik standardizovan kao odraz crnogorskog državnog, a ne nacionalnog identiteta ... jezik nije standardizovan po mjeri nacionalnih Crnogoraca, no po osobinama svih crnogorskih građana, bez obzira na regiju u kojoj žive, naciju i vjeru kojoj pripadaju“ (Čirgić 2016: 312). Ako je tako, zašto je onda prisutna opšta neprihvaćenost propisane jotovane norme, od svih, pa i nacionalnih Crnogoraca? Odgovor stiže već u sljedećoj³ rečenici: „A savremeni otpori tome standardu zapravo su još jedan dokaz da je jezik,

² O tome sam pisala u tekstu „Standardni jezik kao poprište manipulacija – prilog jednoj polemici“, koji je predat za zbornik *Cetinjski filološki dani* 3.

³ Koliko promišljeno Glušica manipuliše vidi se i po atribuciji „sljedeća“, iako navedena rečenica u Čirgićevom originalu ne slijedi direktno za prethodno citiranjem, već se između njih nalaze dvije suštinski bitne rečenice za razumijevanje Čirgićeva odnosa prema ortografskoj normi.

posebno standardni jezik, jedan od najbitnijih vidova identiteta, pa je kampanja protiv standarda zapravo motivisana neprihvatanjem ideje o posebnosti savremenog državnog identiteta“ (Isto). Ovo bi značilo da su samo oni koji jotuju podržavaoci i prijatelji samostalne države, a svi ostali su protivu nje? Kojom magičnom formulom je onda uspio referendum o nezavisnosti Crne Gore ako su oni koji ne jotuju protivu njene državnosti, a znamo da ogroman broj govornika (pa i političke elite koje stoje iza FCJK) ni u jednom registru koji zahtijeva upotrebu standardnog jezika ne koriste novonormirane jotovane oblike. (2020: 96–97)

Vidimo da je Glušica opet posegla za manipulativnim i selektivnim ophođenjem prema citatima. Suština ovoga pasusa i Čirgićeva odnosa prema kodifikaciji oličena je u rečenicama: „Sačinjen je fleksibilan standard koji je uvažio i autohtone opštegocnogorske jezičke osobine i višedecenijsko nasljeđe iz jugoslovenskog zajedništva. Takav standard uvažava potrebe svih korisnika“ – u Glušičinoj verziji netragom nestaje, čime autorka sebi daje prostora za podmetanje Čirgiću stava koji nije njegov, a onda i za iznošenje političkih tumačenja o uspješnosti referenduma o crnogorskoj nezavisnosti.

Dalje u obrazloženju navodi da Čirgić „tvrdi da je crnogorski standard odraz državnog, a ne nacionalnog identiteta (opet neistina jer crnogorski standard prihvata samo mali broj etničkih Crnogoraca), rađen je ‘po osobinama svih crnogorskih građana’ (nije nam jasno na koje se osobine građana misli). Eksplicitno nas upozorava da je crnogorski standard isto što i država jer je ‘najbitniji vid njenog identiteta’, pa je sasvim logično da oni koji su lojalni državi moraju podržavati i standardni varijetet, kakav god on bio, a kritičari standarda su protivnici same države i njene samobitnosti“ (2020: 97). Ponovo Glušica izjednačava jotovanu varijantu Pravopisa sa crnogorskim standardom tvrđnjom da „crnogorski standard prihvata samo mali broj etničkih Crnogoraca“. Na toj zamjeni teza formulisana je čitava knjiga objavljena u Biblioteci XX vek. Tendenciozno ironisanje „(nije nam jasno na koje osobine građana misli)“, na što nerijetko nailazimo u ovoj knjizi, jednako je suvislo kao da se neko zapita na koji „crnogorski standard“ Glušica misli u dijelu prije zagrade.

Koliko ne preza od manipulacija citatima, vidi se i po tome što

preoblikuje i ono što je upravo citirala te na oba mjesta „jedan od najbitnijih vidova identiteta“ nimalo slučajno postaje „najbitniji vid identiteta“. Nijesu u pitanju suptilne semantičke nijanse. Razliku između „jedan od najbitnijih“ i „najbitniji“ uočiće i ispodprosečni govornik crnogorskoga jezika, a kamoli lingvistkinja. No i pored toga, zar je potrebno dokazivati da jezik zaista jeste simbol identiteta, i to jedan od najbitnijih?

Prema savremenim sociolingvističkim shvatanjima, standardni jezik ne treba biti udaljen od onoga kako se inače govori, ne smije biti poluga za društvenu segregaciju niti poligon za omalovažavanje društvenih grupa. Crnogorski standardnojezički varijetet, upravo kako je u datome citatu naveo Čirgić, „uvažava potrebe svih korisnika“. Po čemu je onda to „naopaka kodifikacija“ osim po onemogućenim težnjama određenih grupacija da zloupotrebljavaju standardni varijetet u svrhu elitizacije i društvene dominacije?

Rajka Glušica zapisuje, a to je ponovila i na promociji, kako su Gramatiku crnogorskoga jezika „inostrani lingvisti nazvali lingvističkom farsom“ (2020: 140), pritom ne dajući nikakvu naznaku o kojim se lingvistima radi, ne navodeći ni konkretno kad su ti „inostrani lingvisti“ dali takvu ocjenu, stvarajući na taj način privid da je to van Crne Gore uvriježen stav. U fusnoti se poziva na tekst Olge Vojičić-Komatine i Nataše Janjušević za izvor date tvrdnje. U pitanju je zapravo izvještaj sa skupa *Njegoševi dani*, publikovan u trećem broju nove serije časopisa *Riječ*, u kojem se kaže: „Detaljna analiza zasnovana na upoređivanju *Gramatike hrvatskog jezika* autora Josipa Silića i Iva Pranjkovića i *Gramatike crnogorskog jezika* sa ista dva autora od tri potpisana, pokazala je da se u dijelu koji se bavi sintaksom radi o jednoj potpuno identičnoj gramatici.⁴ Bez obzira na to koliko je jezička struktura ovih dvaju jezika slična, ne može se jedan jezik opisivati gramatikom drugog. Zaključak je jasan: *crnogorski jezik još uvijek čeka svoju Gramatiku*. U veoma živoj diskusiji prisutni lingvisti su takav postupak izrade *Gramatike crnogorskog jezika* nazvali lingvističkom farsom“ (2010: 225–226). Glušica se dakle pozvala na kolegice koje su napisale nešto bez ikakve potvrde, bez navođenja imena i bez mogućnosti da se istinitost „za-

⁴ Da je i tvrdnja o potpunoj identičnosti sintaksičkih cjelina dviju gramatika netačna, vidi se i u radu Rajke Glušice u kojem poredi ove dvije cjeline i ukazuje na razlike među njima.

ključka“ dokaže, a upitno je što je bilo povod „žive diskusije“ ako su se svi prisutni složili o karakteru priručnika. Ovđe je ipak iznad svega simptomatično da su autorke izvještaja govorile o „*prisutnim* lingvistima“, dok Glušica taj stav pripisuje „*inostranim* lingvistima“.

Pa ko su inostrani lingvisti koji su to mogli ustvrditi i koliko ih je? U istome izvještaju čitamo da je prisutno šest lingvista/lingvistkinja koji nijesu iz Crne Gore, od kojih jedna „gošća iz Sarajeva“, kako su je predstavili u izvještaju, u tome trenu nema lingvističko zvanje, a jedan „zagrebački profesor“ je koautor sporne *Gramatike crnogorskoga jezika*.

Kako se vidi iz izvještaja, „Treći međunarodni slavistički skup *Njegoševi dani* održan je u Nikšiću 1, 2, 3. i 4. septembra 2010. godine“ (Vojičić-Komatina, Janjušević, 2010: 220). Glušica pak u svojoj knjizi bilježi: „Trafike diljem Crne Gore su se u septembru 2010. zacrvenjele od korica tri knjige...“ (2020: 138 – isticanje moje). Dakle, *Pravopis* i *Gramatika crnogorskoga jezika* izašli su u septembru, a već prvih dana septembra možda četiri inostrana lingvista i lingvistkinje izašli su sa stavom da je u pitanju „lingvistička farsa“?! Teško mi je povjerovati da bi naučnici i naučnice, ako drže do naučne etike, sebi dozvolili da komentarišu (uopšte, a posebno na takav način) nešto što prije toga nijesu ni pogledali.

Podsetiću i da je toj sesiji predšedavao i bio najugledniji prisutni lingvist upravo jedan od autora *Gramatike crnogorskoga jezika* Ivo Pranjković, kojega Glušica u ovoj knjizi opisuje kao nacionalistu koji radi za visoke honorare (o tome više u nastavku), pa nije lako razumjeti da je sam o sebi iznio takav sud ili da ga je mogao podržati. No ovo forsiranje već deset godina neprovjerene i neprovjerljive informacije ukazuje prije svega na činjenicu da je u Crnoj Gori nažalost bitno da se povjeruje da je nešto rekao neki inozemac i da se to odmah prihvati kao neprikosnovena istina. To je i motiv Glušičine zamjene kvalifikativa *prisutni* u *inostrani* uz imenicu u množini, iako smo utvrdili da je – ako je informacija uopšte tačna – u pitanju maksimum paukal. Uz to, za deset godina nijedan od prisutnih lingvista nije se u svojim radovima, a pisali su o crnogorskome jeziku i imali su argumentovane kritičke komentare kodifikacijskih priručnika, na Glušičin način odredio prema crnogorskoj jezičkoj standardizaciji niti prema *Gramatici crnogorskoga jezika*.

Manipulaciju množinom vidimo i u ovome pasusu: „Mit o srp-

skom jezičkom unitarizmu, razvijen u Crnoj Gori i Hrvatskoj, stvorio je zajedničkog neprijatelja ali i spremnost hrvatskih jezičkih nacionalista da podržavaju crnogorske u otporu prema tom navodnom unitarizmu. Ovo je ujedno i odgovor na pitanje otkud u kodifikaciji crnogorskog jezika *toliko Hrvata*, čemu treba dodati i jak finansijski motiv, tj. visoke honorare za uloženi ‘trud’ i ‘pomoć’“ (2020: 49 – italik moj).

Da pokušamo shvatiti jačinu ovoga argumenta. Crnogorski lingvisti u cilju odvajanja crnogorskoga jezika od jedne varijante zajedničkog jezika preuzimaju i prilagođavaju gramatiku drugoga standarda tog istog zajedničkoga jezika na taj se način boreći protiv „navodnog unitarizma“ i nastojeći pritom da što više odvoje crnogorski jezik od toga zajedničkoga jezika? Uz to dotični hrvatski nacionalisti, u množini, nijesu imenovani, a u pitanju su samo dva autora – Josip Silić i Ivo Pranjković, te se lako dá sagledati da je ovđe množina podstaknuta prilogom „toliko“ upotrijebljena da bi se autorski tandem predstavio kao nebrojeno velika grupacija.

Ovaj nonsensni pokušaj argumenta Glušica zapravo koristi da difamira znamenite hrvatske lingviste, koje etiketira kao nacionaliste, ali ih komentárom da uzimaju visoke honorare ni za što (budući da su *trud* i *pomoć* stavljeni pod navodnike, možemo razumjeti da je pod tim riječima Glušica mislila na njihova nacionalistička stremljenja, a ne naučni doprinos) identifikuje i kao prodane duše. S ciljem da difamira svojega najžešćeg oponenta Adnana Čirgića, kojemu u krivicu upisuje i to što je u Hrvatskoj odbranio doktorsku disertaciju (đe mu je i sama bila članica komisije za odbranu), Glušica ironiše: „*naši dobri susjedi Hrvati, za pomoć uvijek spremni*“ dodjeljuju mu akademsko zvanje docenta za nepostojeće predmete“ (2020: 57 – isticanje moje). Kad se animozitet i ljutnja prema pojedincima iskoriste za podsticanje međuetničke mržnje (ne govori se o lingvistima, već o etnosu, uz sintaksičko-semantičku konstrukciju kojom se aludira na zloglasnu ustašku parolu *za dom spremni*, koju su kreirali i promovisali hrvatski fašisti tokom Drugog svjetskoga rata i radikalni nasljednici njihovih ideja u kasnijem periodu), to ni u kome slučaju ne bi smjelo biti okarakterisano kao sociolingvistički stav niti objavljeno u knjizi koja se promovise kao naučna.

„Strategija koju su razvili mladi montenegristi sa FCJK“, kaže Glušica (2020: 58), „jeste da se u polemike uključi što veći broj pristalica (to se nerijetko postiže tako što saopštenja piše jedan autor, a potpi-

suje druge), kako bi se pojačala diskurzivna moć i utisak da je ispravno ono što zagovaraju.“ U ovoj knjizi ne nailazimo ni na jedan dokaz da „nerijetko“ saopštenja „piše jedan autor, a potpisuje druge“. Nije ukazano ni na jedan tekst koji bi mogao biti sumnjiv, ni na jednoga autora ili autorku koji bi se mogli prepoznati kao nesposobni da napišu polemički tekst. Izostale su i ovaj put metode forenzičke lingvistike ili bilo kakva argumentacija i metodologija kojima bi autorka makar pokušala potkrijepiti svoj stav. Ovo je stoga tipičan slučaj javne klevete: iznošenje neistina i izmišljotina u formi fakta u publikaciji koja pretenduje na naučnost, a s ciljem da se naškodi časti i ugledu institucije i ljudi koji u njoj rade ili s njome saraduju ili još dalje, koji dijele njena mišljenja. No opet to kazuje više o Rajki Glušici no o montenegristima s Fakulteta za crnogorski jezik i književnost, koje nastoji ovakvim podlim dezinformacijama da opanjka i omalovaži.

Glušičini tekstovi puni su ijeda i (pasivne) agresije prema oponentima, kojima zamjera prije svega na mladosti. Gotovo svi predstavnici suparničkoga tabora, s kojima Glušica ne želi polemisati, već im nasuvo dijeli lekcije, više se puta kroz knjigu optužuju zbog svoje mladosti (videti npr. stranice 56, 57, 58)⁵, što se u svijetu prepoznaje kao diskriminacija po godinama i širenje stereotipa da mladi ne smiju oporirati starijima i da ne mogu biti sposobniji i pametniji od njih, a što je neprihvatljivo naročito za nekoga ko radi u obrazovanju i ko je odmah po publikovanju ove knjige stao na čelo Upravnoga odbora Univerzитета Crne Gore. No to i ne čudi, jer u tim tekstovima univerzitetska profesorica promovise i stigmatizaciju ljudi koji koriste jotovane oblike: „Intelektualna elita koja svoj jezik naziva i smatra crnogorskim odbija nametnute promjene u standardu ne mijenjajući pravopisne i pravogovorne navike. Nasuprot njima, malobrojni Crnogorci po zanimanju i partiji po zadatku preko noći mijenjaju svoj iskaz i jotovane oblike koriste u institucionalnim kontekstima i službenim komunikacijskim situacijama kao dokaz političke podobnosti i nacionalne pripadnosti pravdajući takav postupak iskazivanjem lojalnosti crnogorskoj državi ili partiji“ (2020: 223); „Crnogorski jezički standard prihvatanjem oblika iz crnogorskih narodnih govora za normativne, izjednačio je one

⁵ Čirgić se u knjizi etiketira kao „lingvista početnik“, „početnik u nauci“, „nasljednik“, a iz potonjega citata vidimo uobičajeni kvalifikativ „mladi montenegristi sa FCJK“.

koji su obrazovani sa onima koji nijesu išli u školu“ (2020: 223–224)... Takvo jezičko omalovažavanje i prenošenje stavova prema jednome jezičkome obliku na korisnike toga oblika u savremenoj se literaturi označava terminom *jezički rasizam*.

Literatura

- Čirgić, Adnan (2016). „Crnogorski jezik: jedan od činilaca crnogorskoga identiteta“. U: Vojvodić, Radmila, Ljumović, Janko (ur.): *Crnogorske studije kulture i identiteta*. Cetinje: Fakultet dramskih umjetnosti. 293–315.
- Čirgić, Adnan (2020). „Rekvijem za XX vek“, *Lingua Montenegrina*, god. XIII/2, br. 26. Cetinje. 501–514.
- Glušica, Rajka (2020). *Crnogorski jezik i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Komatina-Vojičić, Olga, Janjušević, Nataša (2010). „Treći međunarodni naučni skup *Njegoševi dani*“. U: *Riječ*, nova serija, broj 3. Nikšić. 219–229.
- Nikčević, Milorad (2020). „Knjiga *Crnogorski jezik i nacionalizam* – Ogledni primjer kulture pljuvanja – I dio“, portal Antena M, dostupno na: <https://www.antenam.net/kultura/166329-knjiga-crnogorski-jezik-i-nacionalizam-ogledni-primjer-kulture-pljuvanja-i-dio> (pristupljeno: 7. maja 2022).
- Nikčević, Milorad (2020). „Knjiga *Crnogorski jezik i nacionalizam* – Ogledni primjer kulture pljuvanja – II dio“, portal Antena M, dostupno na: <https://www.antenam.net/kultura/166438-knjiga-crnogorski-jezik-i-nacionalizam-ogledni-primjer-kulture-pljuvanja-ii-dio> (pristupljeno: 7. maja 2022).
- Radoman, Aleksandar (2020). „Knjiga iz minuloga v(ij)eka“, *Ars*, god. 36, br. ¾: 163–170.
- Savić, Svenka (2010). „Gramatike i oko njih“. U: *Riječ*, nova serija, broj 3. Nikšić. 185–193.
- Vujović, Novica (2020). „Crnogorskoj nauci antidoprinos“, *Montenegrin Journal for Social Sciences*, vol. 4, Issue 2. Podgorica. 199–209.

Pregledni rad

Ljudmila VASILJEVA (Lavov)

Nacionalno sveučilište Ivana Franka u Lavovu

milav2000@yahoo.com

KOMUNIKACIJSKA USMJERENOST UDŽBENIKA I PRIRUČNIKA „HRVATSKI JEZIK“ ZA PO(PRO)UČAVANJE JEZIKA KAO STRANOG

Udžbenici, priručnici već su neko vrijeme važan sastavni dio po(pro)učavanja stranih jezika. Sadržajno usavršavanje naobrazbe, nove koncepcije poučavanja stavile su na prvo mjesto princip po(pro)učavanja jezika preko kulture. Intenziviranje nastavnog procesa, potraga za putovima realizacije principa aktivne komunikativnosti daju poticaj za stvaranje udžbenika koji u znatnoj mjeri osiguravaju komunikacijske potrebe studenata, stimuliraju govor, istovremeno povećavajući razinu sociokulturne informiranosti o zemlji, čiji se jezik proučava. Oni organski povezuju komunikacijski i sustavno-jezični rad koji se ekstrapolira na vježbanje različitih vrsta govornih aktivnosti: receptivnih (primanje informacije), produktivnih (govorenje, pisanje) i receptivno-produktivnih (komunikacija).

Ključne riječi: *metodika nastave, nastavna sredstva, udžbenik, priručnik, komunikacija, govor*

Uvodne napomene. Ovaj članak je posvećen radu s udžbenikom i priručnikom „Hrvatski jezik“, koje je svojevremeno recenzirao prof. dr. sc. Milorad Nikčević. Na kraju članka iznijet ćemo mišljenje o spomenutim izdanjima cijenjenog kolege koji je niz godina na Pedagoškom / Filozofskom fakultetu Sveučilišta J. J. Strossmayer u Osijeku držao predavanja iz metodike nastave hrvatskoga jezika i književnosti.

Vladanje stranim jezicima je važan uvjet ne samo za osobne, kulturne, već i za profesionalne kontakte pojedine osobe. U vezi s tim neprestano raste interes za po(pro)učavanje stranih jezika, obnavljanje nastavnih tehnologija, kreiranje udžbenika, priručnika i edukativnih

rječnika. Proces po(pro)učavanja je zajednička djelatnost profesora i studenata, usmjerena na ovladavanje jezikom i u znatnoj mjeri ovisi o sredstvima uključenim u organizaciju nastave. Neodvojiv dio nastave stranih jezika su sredstva koja se koriste u nastavnom procesu. Ta sredstva pridonose djelotvornoj organizaciji nastave i olakšavaju studentima proces ovladavanja jezikom.

Danas se sve više pozornosti posvećuje usavršavanju sadržaja naobrazbe i problemu udžbenika i edukativnih rječnika kao sredstava za realizaciju ovog sadržaja koji postaje odlučujući prioritet u novoj koncepciji po(pro)učavanja stranih jezika koja se sve više dosljedno realizira po principu „po(pro)učavanja jezika pomoću kulture...“ (Пясов, 2000: 12). To pruža profesoru niz novih mogućnosti za realizaciju principa komunikativnosti, profesor sam bira model nastave, udžbenike, priručnike, rječnike i druga sredstva, može ih stvarati sam, oslanjajući se na vlastito profesionalno iskustvo i uzimajući u obzir objektivne i subjektivne čimbenike nastavnog procesa. Tako se profesor sam opskrbljuje svim neophodnim sredstvima koja će pridonijeti djelotvornijoj i uspješnijoj realizaciji cilja i svrhe nastave. U isto vrijeme uzimaju se u obzir potrebe za stručnjacima koji vrlo dobro vladaju stranim jezikom, kao i njihova razina sociokulturne informiranosti o zemlji čiji se jezik proučava kao strani.

Bez obzira na to što se danas u nastavi stranog jezika koriste različite progresivne metodike: audio-video, računalne tehnologije, internetska nastava i internetske tehnologije (Довгий, 2006: 49–52), integrirana nastava (Паламар, 2006: 53–54) itd., udžbenik ipak ostaje glavno sredstvo kojim se profesor služi u vođenju nastavnog procesa, a suvremena metodika zakonomjerno pridaje punu pozornost pitanjima kreiranja udžbenika. Zahtjevi za intenziviranje nastavnog procesa, s posebnim naglaskom na njegovoj komunikacijskoj usmjerenosti (Костомаров, Митрофанова, 1972: 55–64), daju poticaj za stvaranje udžbenika koji u znatnoj mjeri osiguravaju komunikacijske potrebe studenata i stimuliraju njihovu govornu aktivnost.

Cilj je ovog članka predstaviti mogućnosti rada s udžbenikom i priručnikom kao sredstvima prezentacije nastavnog materijala za djelotvornu realizaciju didaktičkih ciljeva, vezanih za uvježbavanje ukrajinskih studenata kroatistike u komuniciranju na hrvatskom jeziku u različitim sferama, sukladno suvremenim potrebama razvoja socijalne sredine.

1. Komunikacijska kompetencija i njezini sastavni dijelovi.

Procesi socijalne i političke transformacije suvremenog društva danas stavljaju u prvi plan komunikacijsku kompetenciju ličnosti. Komunikacija kao uzajamno djelovanje (posebice informacijska i stručna) realizira, pokazuje, formira odnose među ljudima. Govornici razmjenjuju mišljenja, planove, ideje, emocije, komunikacija ima odlučujuću ulogu u djelatnosti stručnjaka na području profesionalnih odnosa, jezičnim sredstvima pridonosi prenošenju predodžaba o svijetu i posebnosti percepcije sredine, ima važnu ulogu u procesu mišljenja. Polazeći od toga, profesori koji poučavaju studente imaju zadatak osigurati studentima odgovarajući sustav znanja i formirati neophodna komunikacijska umijeća koja bi razvijala komunikacijsku kompetenciju za vrijeme nastavnog procesa i u budućoj profesionalnoj djelatnosti studenata (Хом’як, 2008.)

Već više od 50 godina metodičari koriste komunikacijske načine u poučavanju jezika. Ti načini su suštinski promijenili i usavršili nastavni proces. Njihovo primjenjivanje zahtijeva od profesora: 1) besprijeckorno vladanje stranim jezikom; 2) korištenje djelotvornih metodika nastave; 3) korištenje odgovarajućih udžbenika za te metode, priručnika, edukativnih rječnika, a od studenata – stjecanje komunikacijske kompetencije tijekom nastave.

Realni uvjeti nastave (ovise o količini vremena za nastavu koje je navedeno u nastavnom programu) zahtijevaju udžbenike koji trebaju formirati različite vrste govornih aktivnosti: receptivne (primanje informacije), produktivne (govorenje, pisanje) i receptivno-produktivne (komunikacija). Bilo koji, čak i opsežan i metodološki pravilno koncipiran, udžbenik ne može se smatrati univerzalnim. Da bi se prethodno navedene aktivnosti formirale, uz ovaj udžbenik objavljuju se razni priručnici, metodičke preporuke, tematski rječnici itd.

Komunikacijska kompetencija pretpostavlja ukupnost znanja, umijeća i navika koje daju studentu mogućnost za adekvatno reproduciranje i percepciju pisanih i usmenih jezičnih činjenica, ovisno o komunikacijskoj situaciji. U strukturi svake podvrste komunikacijske kompetencije, ovisno o tipu govorne djelatnosti, ističemo lingvističku, profesionalnu, lingvosociokulturnu, formalno logičku i paralingvističku kompetenciju (v. detaljno u članku (Васильева, 2007: 222–228)). Komunikacijska kompetencija obvezno predviđa situacijsku adap-

tiranost za koju je važno slobodno vladanje verbalnim i neverbalnim (jezičnim i nejezičnim) sredstvima na stranom jeziku. J. M. Žukov, L. A. Petrovskaja, P. V. Rastjanikov vide u komunikaciji određenu psihološku karakteristiku čovjeka, koja se očituje u njegovoj komunikaciji ili „svojstvo uspostavljanja i podržavanja neophodnih kontakata s ljudima“ (Жуков, Петровская, Растяников, 1990: 4). U komunikacijsku sferu ulazi ukupnost znanja, umijeća i navika koje osiguravaju kod čovjeka uspješan tijek komunikacijskih procesa (Жуков, Петровская, Растяников, 1990: 4) sredstvima stranog jezika.

Posljednih godina izraz „komunikacijska kompetencija na stranom jeziku“ su precizirali u vezi s mogućnostima govornika da uspješno rješava zadaće uzajamnog djelovanja/ uzajamnog razumijevanja s izvornim govornicima jezika, suglasno normama i kulturnim tradicijama u uvjetima izravne i neizravne komunikacije s njima? (Костомаров, Митрофанова, 1972: 5–12). To zahtijeva neophodnost osobnog i aktivnog djelovanja profesora i studenata, što predviđa: 1. aktivno poticanje studenata za nastavno-spoznajnu djelatnost, organiziranu na temelju njegove unutarnje motivacije; 2. organizaciju zajedničke djelatnosti i partnerskih odnosa profesor – student; 3. osiguravanje dijaloga ne samo između profesora i studenata, već i između studenata u procesu nastave (Хом’як, 2008: 129–134).

Oslanjajući se na postavke lingvиста J. M. Karaulova o jezičnoj ličnosti, kao nositelju jezične građe u sustavnom i funkcionalnom smislu (jezična svijest), I. I. Haljejeva čak je iznijela hipotezu o proučavanju stranog jezika kao formiranju „sekundarne jezične ličnosti“. Toj ličnosti proučavateljica pripisuje skup (kompleks) određenih svojstava, među kojima je svojstvo prema različitim vrstama svjesnog jezičnog uzajamnog djelovanja i korištenja različitih komunikacijskih uloga u uvjetima uzajamnog međuljudskog djelovanja i uzajamnog djelovanja s okolinom. Sekundarna jezična ličnost je, prema mišljenju I. I. Haljejeve, unikalna kategorija kojoj su svojstveni stvaralačka djelatnost, samostalnost, sposobnost za socijalno uzajamno djelovanje, adekvatno razumijevanje cilja i svrhe takvog uzajamnog djelovanja, uključivanje u suvremene procese civilizacijskog razvoja (Халеева, 1992: 120–127.) Posve se slažemo s ovom znanstvenicom da se sve navedene karakteristike moraju formirati u procesu nastave.

U potrazi za oblicima i metodama realizacije komunikacijskog principa za formiranje sposobnosti raznovrsnih tipova svjesne jezične djelatnosti i optimizacije nastavnog procesa kod studenata, profesor koristi određeni model, algoritam strukture tj. niz postupaka poučavanja. On se temelji na uzimanju u obzir objektivnih i subjektivnih čimbenika nastavnog procesa, na sredstvima poučavanja koja je odabrao profesor polazeći iz svog profesionalnog iskustva.

2. Povezivanje nastavnih sredstava u procesu poučavanja hrvatskog jezika kao stranog.

Višegodišnje iskustvo rada sa studentima na odjelu za slavistiku, koje je povezano s poučavanjem hrvatskog jezika, daje nam mogućnost stvaranja određenog algoritma nastave s korištenjem sljedećih nastavnih sredstava, kao što su udžbenik i priručnik „Hrvatski jezik“ (Васильева, Пешорда, 2007а, Васильева, Д. Пешорда, 2007b). U njegovoj osnovi je formiranje komunikacijskih navika radi kompetentnog profesionalnog komuniciranja u uvjetima međukulturne komunikacije, da krajnji cilj poučavanja odgovara predodžbama studenata o njihovoj budućoj profesionalnoj djelatnosti, stimulira njihovu potrebu za proučavanje hrvatskog jezika.

Ukratko predstavimo metodičke principe ovog rada. Počet ćemo od prvih tjedana rada s korištenjem udžbenika „Hrvatski jezik“. Uvodni dio daje mogućnost za djelotvorno rješavanje problema fonetike i pravilnog izgovora. Gramatički normativni minimum organski ugrađujemo u udžbenik, spojivši ga s tekstualnom građom.

Glavni sastavni dio svake lekcije osnovnog dijela udžbenika je tekst u obliku poliloga koji komunikaciji pridaje neposredan karakter i stvara zanimljive komunikacijske situacije iz svakodnevnog života. Poslije teksta slijedi leksički i gramatički komentar na određenu temu. Vježbe (leksičke i gramatičke) koje se nalaze u okviru lekcije, temelje se na leksičkoj građi teksta te lekcije. Glavni je zadatak vježbi formirati kod studenata lingvističke i predmetno-znanstvene kompetencije. Polilozi se baziraju na realnim životnim situacijama, zato je studentima zanimljivo pratiti razvoj tih zbivanja od lekcije do lekcije. Osim toga, u polilozima ima građe o običajima, povijesti, kulturi hrvatskog naroda i usporedaba sa sličnim temama kod Ukrajinaca. Tekstovi-polilozi o sličnim temama imaju određene sastojnice leksičkog minimuma i istovremeno su zasićeni leksikom koji imenuje hrvatske realije, a njihova

semantika ima nacionalno-kulturnu komponentu. Drugi dio lekcije sastoji se od dodatnih tekstova koji logično dopunjuju poliloge, ali daju mogućnost uvođenja u uporabu novih sastojnica leksičkog minimuma. Sve to pridonosi formiranju trajnog interesa za hrvatsku kulturu i istovremeno za proučavanje jezika. U udžbeniku smo uzeli u obzir metodičke zahtjeve u vezi s opsegom regionalnih kulturoloških znanja, njihovog redosljeda i sustavnosti, mogućnosti formiranja takvih znanja na temelju umijeća i navika (Верещагин, Костомаров, 1983: 146).

Udžbenik „Hrvatski jezik“ je precizno strukturiran, sve lekcije su sastavljene po istoj shemi, što pridonosi poboljšanju organizacije nastave, studenti se navikavaju na određeni algoritam rada. To olakšava proces nastave i pridonosi memoriranju građe.

Udžbenik uključuje tekstove za samostalno čitanje koji su namijenjeni studentima kroatistike i imaju zadatak upoznati čitatelje s bogatim kulturnim nasljeđem Hrvata od samog početka (prvih spomenika). Navedeni su književni tekstovi na čakavštini, prilično jednostavni za razumijevanje, a starijim se književnim tekstovima dodaju komentari i prijevodi na suvremeni hrvatski jezik.

Prema leksičkom minimumu lekcija udžbenika sastavljen je ukrajinsko-hrvatski rječnik koji sadrži 2500 riječi. Riječi su naglašene sukladno pravilima hrvatske akcentuacije, a navedene su i dužine. Zabilježene su i promjene naglasaka u vezi s konjugacijom. Uz svaki glagol navedeno je prvo lice jednine u sadašnjem vremenu, budući da hrvatski jezik pripada jezicima u kojima se po infinitivu ponekad ne opredjeljuje konjugacijski tip. Neophodnost ovog rječnika je uvjetovana nepostojanjem suvremenog hrvatsko-ukrajinskog rječnika.

Zajedno s rječnikom koristi se i priručnik „Hrvatski jezik“ koji ima niz dodatnih zadataka i vježbi za svladavanje osnova fonetike, morfologije, pravila rečeničnih konstrukcija. Svrha priručnika je olakšati svladavanje građe. Postoje zadaće za proučavanje različitih vrsta riječi, niz vježbi posvećenih deklinaciji imenica i konjugaciji glagola u sadašnjem, budućim (futura I. i II.) i prošlim (perfekt, aorist, imperfekt, pluskvamperfekt) vremenima, kao i za svladavanje normativne sintakse (vrste prostih, složenih rečenica, red riječi u rečenici itd.). Naglasak je stavljen upravo na gramatičku građu koja studentima olakšava komunikaciju. Leksik vježbi i zadaća temelji se na leksičkom minimumu udžbenika, a stupanj njegovog memoriranja kontrolira se uz pomoć zadaća

koje se odnose na osnovne i dodatne tekstove. Udžbenik i priručnik imaju jasan sustav kontrole i samokontrole.

Za iscrpno proučavanje leksika određene teme, kao i za memoriranje leksika iz niza specijalnih područja, koja su zabilježena u programu kroatističkih studija u Ukrajini, koristimo i „Ukrajinsko-hrvatski tematski rječnik“ (Васильєва, Сокил, Ткучук, 2016) koji je dodatni izvor proširivanja leksičkog opsega i u potpunosti odgovara programu adaptacije studenata u hrvatskoj sredini. U rječniku ima leksika vezanog za najvažnije pojmove iz svakodnevice, obrazovanja, znanosti, uključujući i računalne tehnologije, zemljopis, egzaktne, prirodne i humanističke znanosti. Posebna je pozornost posvećena razgovornom leksiku. Uzimamo u obzir to da proučavanje riječi prema određenim temama je djelotvornije, nego proučavanje međusobno nepovezanih riječi, jer „... što se ne bi zbivalo u našoj svijesti kada uređujemo iskaze ili tražimo neophodne za nas riječi, to se ne zbiva po abecednom redu“ (McArthur, 1986: 123).

Zaključak. Radeći s navedenim sredstvima za nastavu jezika sa studentima odjela za kroatistiku (specijalizacija hrvatski jezik i književnost) u prvoj godini studija već duže vrijeme, uvjerali smo se da krajem školske godine oni već vrlo dobro reproduciraju i shvaćaju usmene i pisane jezične činjenice u skladu s komunikacijskim situacijama. U drugoj godini ne samo da mogu komunicirati u različitim situacijama, već su spremni za percepciju predavanja iz različitih jezikoslovnih tečaja, npr. fonetike i morfologije koji se održavaju na hrvatskom jeziku. Zajednički rad s udžbenikom, priručnikom i tematskim rječnikom pokazao je i da smo uglavnom ostvarili važan princip nastave usmjeren na komunikaciju: najvažniji objekt za studente u proučavanju je govor, a jezik, iako pripremamo studente filološkog usmjerenja, studenti akceptiraju kao objektivnu osnovu komunikacijske aktivnosti.

Završavajući ovaj članak, navest ćemo dio recenzije spomenutih izdanja prof. Milorada Nikčevića, koji je bio jedan od recenzenata udžbenika i priručnika „Hrvatski jezik“.

Prof. dr. sc. Milorad Nikčević:

„Rukopis udžbenika *Hrvatski jezik* koji nam je stavljen na uvid autora Ljudmile Vasiljeve i Damira Pešorde veoma je atipično sadržajno strukturiran na 319 stranica. Sačinjen je konzistentno da zadovolji nekoliko razina: Razinu funkcionalne obrazovanosti odraslih, razinu

primjerenosti, razinu strukturalnosti hrvatskog jezika, razinu govorne komunikativnosti, kulturološku razinu i na koncu intermedijalnosti. A to drugim riječima znači da je predloženi rukopis udžbenika *Hrvatski jezik za strance* pisan veoma umješno, odmjereno, pažljivo, jezično i metodički stručno i inventivno. Gramatika (struktura) hrvatskog jezika stavljena je u najuži dio svakodnevne govorne komunikacije; razrađena kroz veoma primjerene i dosta jednostavne i funkcionalne modele hrvatskog jezika. S metodičkog stajališta u udžbeniku su zastupljeni i veoma dobro oprimjereni modeli raznovrsnih jezičnih vježbi i pitanja koji se mogu veoma lako usvajati kroz određeni jezični i govorni „dril“. Autori su vodili računa da se putem sadržaja vježbi i zadataka spiralnovertikalno usvaja bogatstvo i nijanse hrvatskog leksika, njegovi semantički rasponi i idiomi.

S metodičkog stajališta imponira i raznovrsnost žanrovskih tekstova koji su u udžbeniku odabrani veoma promišljeno, od povijesnih, kulturoloških, beletrističkih (umjetničkih), zemljovidnih, privrednih i slično. Zapravo, autori su nastojali takvim putem recepcije predočiti bogatstvo i razvoj povijesno-civilizacijskih stečevina hrvatskog čovjeka i naroda koji u svom duhovnom habitusu imaju sličnosti i s jezičnom i duhovnom kulturom ukrajinskog čovjeka i naroda. Sve to samo sobom govori da će udžbenik *Hrvatskog jezika* za Ukrajince ovakvom koncepcijom postići u svom krajnjem cilju: obrazovne i odgojne, a što je najvažnije i svoje funkcionalne (spoznajne) zadaće.

Na koncu, ne može se izbjeći naglasiti i pohvale vrijedni doprinos ovog udžbenika: njegov pridodati *Rječnik* u kojemu su svi leksemi akcentuirani i anotativno određenim gramatičkim i leksičkim naznakama protumačeni.“

Vrijedi samo dodati da ova recenzija profesora Milorada Nikčevića, a također ocjene drugih recenzenata (profesora Svitlane Medvid-Pahomove, docenta Teodozija Prisjažnog te poznatog širom slavenskog znanstvenog svijeta profesora Josipa Silića) su omogućili višegodišnju uspješnu nastavu za studente kroatistike na satima jezika na Sveučilištu Ivana Franka u Lavovu.

Literatura

- Васильєва, Людмила, Дамір Пешорда (2007а). *Хорватська мова: підручник*. Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка.
- Васильєва, Людмила, Дамір Пешорда (2007b). *Хорватська мова: Збірник вправ*. Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка.
- Васильєва, Людмила (2007). „Концепція підручника з іноземної мови“. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. (2): 222–228.
- Васильєва, Людмила, Богдан Сокіл, Ольга Ткачук (2016). *Українсько-хорватський тематичний словник*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
- Верещагин, Евгений, Виталий Костомаров (1983). *Язык и культура*. Москва: Русский язык.
- Жуков, Юрий, Лариса Петровская, Павел Растянников (1990). *Диагностика и развитие компетентности в общении*. Москва: Из-во МГУ.
- Довгий, Ігор (2006). „Вивчення української мови як іноземної з використанням Інтернет-технологій“. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. (1): 49–52.
- Дубичинский, Владимир (1998). *Теоретическая и практическая лексикография*. Вена; Харків: Харьк. лексикограф. о-во.
- Костомаров, Виталий, Ольга Митрофанова (1972). „Учебный принцип коммуникативности в обучении русскому языку иностранцев“. У: Виталий Костомаров (ред.) 1972. *Современное состояние и основные проблемы изучения и преподавания русского языка и литературы*. Москва: Русский язык, 55–64.
- Николаева, С. Ю. (2012). Проект „Тьюнинг образовательных систем в мире“ и формирование иноязычной коммуникативной компетентности / С. Ю. Николаева // *Іноземні мови*. – № 2. – С. 5–12.
- Паламар, Лариса (2006). „Інтегровані заняття з української мови як іноземної“. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. (1): 53–54.
- Пассов, Евгений (2000). *Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развития индивидуальности в диалоге*. Липецк: ЛГПИ – РЦИО.

- Тенищева, Вера (2008). *Интегративно-контекстная модель формирования профессиональной компетенции*: автореф. дис. докт. пед. наук: 13.00.01. Москва: МГЛУ.
- Халеева, Ирина (1992). „Понимание иноязычного устного текста как аспект межкультурной коммуникации“. *Глядя в будущее*: 120–127.
- Хом’як, Алла (2008). „Особистісно-діяльнісний підхід як важлива умова формування комунікативної компетентності учнів у процесі вивчення англійської мови“ [Текст]. *Молодь і ринок*. (2 (37): 129–134.
- Юхимець, Олена (2017). „Інтегративний зміст комунікативної компетентності майбутніх правознавців“. *ScienceRise: Pedagogical Education*. (11(19). URL: http://journals.uran.ua/sr_edu/article/download/116815/111037 (дата звернення: 24. 2. 2020) DOI: 10.15587/2519-4984.2017.116815
- McArthur, Tom (1986). *Worlds of reference: Lexicography, learning and language from the clay tablet to the computer*. Cambridge etc.: Cambridge univ. press.

Pregledni rad

Slavko BURZANOVIĆ (Podgorica)

Istorijski institut Crne Gore

Boban BATRIĆEVIĆ (Cetinje)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

boban.batricevic@fcjk.me

KONKORDAT IZMEĐU KNJAŽEVINE CRNE GORE I SVETE STOLICE 1886. GODINE*

Odredbe Berlinskog mirovnog ugovora iz 1878. godine kojim je okončana tzv. Velika istočna kriza iz 1875. značajno su uticale na dalje tokove crnogorske istorije. Nakon uspješnog vojevanja u tzv. *Veljem ratu* Crna Gora je i formalno dobila međunarodno priznanje svoje faktičke državne nezavisnosti i skoro dva puta uvećala svoju teritoriju. U sklopu svojih novih granica stekla je i nove državljane. Knjaževina Crna Gora, u kojoj su ranije živjeli isključivo pravoslavni podanici, postala je multi-konfesionalna, s građanima islamske i katoličke vjeroispovijesti. Berlinški ugovor obavezao je Crnu Goru da poštuje njihove vjerske slobode i svim građanima obezbijedi jednaka prava.¹ Pitanje položaja crnogorskih muslimana vrlo brzo je riješeno Istambulskim kalifatom tako što su dobili svog vrhovnog vjerskog poglavara – muftiju, kojeg je nakon odobrenja

* Ovaj članak autori posvećuju profesoru Miloradu Nikčeviću u znak šecanja na njegov dugogodišnji rad na proučavanju života i djela đakovačkoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera, velikoga prijatelja Crne Gore i crnogorskoga naroda koji je odigrao ključnu ulogu u potpisivanju Konkordata 1886. godine.

¹ Član 27 *Berlinskoga ugovora* glasi: „Visoke Strane Ugovornice slažu se u pogledu sljedećih uslova: u Crnoj Gori razlika na osnovu religije i vršenja religijskih obreda neće moći biti povod da iko isključi ili proglasi nesposobnim u pogledu uživanja građanskih i političkih prava, primanja u javnu službu, položaja i počasti i vršenja različitih zanimanja ili zanata, ma u kom mjestu to bilo. Biće obezbijedena sloboda i vršenje svih vjerskih obreda državljanima Crne Gore i strancima; neće se moći činiti nikakve smetnje, bilo u hijerarhijskoj organizaciji raznih crkvenih zajednica bilo u njihovim odnosima sa svojim duhovnim starješinama“; *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878–1918*, eds. G. Perazić, R. Raspopović, Podgorica, 1992, str. 126–127.

osmanske vlade imenovao crnogorski suveren.² Naredne godine i decenije proteći će u nastojanju da se muslimani sa svim vjerskim slobodama i pravima inkorporiraju u crnogorski državni sistem.

Crnogorska država i njen knjaz Nikola I Petrović-Njegoš nastojali su regulisati i položaj crnogorskih katolika sa ambicijom da se zemlja predstavi kao vjerski tolerantna što bi uvećalo njen međunarodni ugled i prestiž njenog vladara. Š. Rastoder ističe da „ne mali broj istraživača navedene problematike ukazuje na činjenicu da je u periodu od 1878–1912. godine, Crna Gora bila vjerski najtolerantija država na Balkanu“.³

U pogledu funkcionisanja Katoličke crkve unutar državnih granica Crne Gore javio se kompleksan problem koji je pored vjerske imao i prepoznatljivu političku dimenziju. Grad Bar, koji je nakon Berlinskog kongresa pripao Crnoj Gori, bio je do 1867. godine sedište Barske nadbiskupije, najstarije vjerske institucije u Crnoj Gori.⁴ Te godine, odlukom pape Pija IX, uspostavljena je *Skadarsko-Barska nadbiskupija* a tadašnji barski nadbiskup, Njemac Karlo Poten, prenio je svoju stolicu u Skadar.⁵ Centar od kog je zavisio vjerski život crnogorskih katolika nakon 1878. godine ostao je odvojen državnom granicom u okviru Osmanskog Carstva sa kojim je Crna Gora tradicionalno imala loše odnose. Kako je pravo zaštite nad katoličkim stanovništvom na teritoriji Osmanskog Carstva imala Austrougarska koja nije bila naklonjena politici Crne Gore, crnogorskome suverenu bilo je veoma značajno da riješi ovaj problem, odnosno da onemogući jačanje stranog uticaja u zemlji kojom je vladao. Naizgled zanemarljiv broj od nekoliko hiljada katolika bio je značajan u crnogorskim okvirima. Precizni statistički podaci o broju katolika u crnogorskoj državi neposredno nakon priznanja nezavisnosti ne postoje, pa razni autori iznose različite podatke, a

² Ž. Andrijašević, Š. Rastoder, *Istorija Crne Gore*, Podgorica, 2006, str. 224.

³ Š. Rastoder, *Konkordat između Crne Gore i Vatikana 1886. godine s posebnim osvrtom na položaj Albanaca katolika*, in: *Krishterimi ndër Shqiptarë [Christianity among the Albanians]*, Simpozium Ndërkombëtar, Tiranë, 16–19 Nëntor 1999, eds. N. Ukgjini, W. Kamsi, R. Gurakuqi, Shkodër, 2000, str. 251.

⁴ I. Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb, 1902; I. Jovović, *Iz prošlosti dukljansko-barske nadbiskupije*, Bar, 2005; Id., *Prilozi za istoriju Barske nadbiskupije*, Podgorica, 2012.

⁵ I. Marković, *op. cit.*, str. 154.

najčešće se navodi brojka od 4.000 do 6.000.⁶ Prema podacima iz arhiva *Kongregacije za širenje vjere*, 1887. godine u Crnoj Gori živjelo je 5.220 katolika.⁷

Državničko rezonovanje knjaza Nikole išlo je u pravcu obnove *Barske nadbiskupije* i njenog povezivanja s rimskom kurijom posebnim ugovorom koji bi regulisao odnose između papske i crnogorske države. Crnogorski građani rimokatoličke vjeroispovijesti prestali bi tako biti zavisni od Austrougarske koja se više ne bi mogla miješati i posredovati u unutrašnjim crnogorskim stvarima. Knjaz Nikola I insistirao je zato da mu se skadarski nadbiskup Karlo Poten obraća direktno bez posredovanja austrougarskog konzula u Skadru. Kao osoba koja se činila najpogodnijom za savjetovanje i otpočinjanje pregovora s Vatikanom, a na čiju je podršku Crna Gora mogla računati, bio je đakovački biskup Josip Juraj Štrossmayer, ličnost izuzetno aktivna u promovisanju zbližavanja Južnih Slovena.⁸ On se više puta dokazao kao prijatelj crnogorskoga naroda i njegovog knjaza⁹. Crnogorsko javno mnjenje doživljalo ga je kao istaknutu ličnost i imalo pozitivnu predstavu o njemu.¹⁰ Kako

⁶ Š. Rastoder, *op. cit.*, str. 250. Najpouzdanije podatke iznose Bernard Švarc i Pavle Apolonovič Rovinski. Švarc, koji je nedugo poslije Berlinskoga kongresa posetio Crnu Goru, navodi da u njoj živi 5.000 žitelja; B. Švarc, *Crna Gora: opis putovanja kroz unutrašnjost sa nacrtom geografije zemlje*, Podgorica, 2014, str. ...; P. A. Rovinski, koji je odlično poznao prilike u Crnoj Gori, navodi da je u njoj 1898. živjelo 5.544 katolika; P. A. Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti, tom IV*, Cetinje, 2004, str. ...

⁷ ..., *Prospetto delle Parrocchie, Popolazione, Chiese, Ospizi e stato economico della Missione dell'arcidiocesi di Antivari nell'anno 1887*. U parohiji Triepče 876, u parohiji Koće 286, u parohiji Podgorica, sa Danilovgradom i Nikšićem 210, u parohiji Šestani, zajedno sa stanicama Vir, Rijeka i Cetinje 480 + 135, u parohiji Livari 562, u parohiji Zupci 570, u parohiji Bar 615, u parohiji Ulcinj 230, u parohiji Sv. Nikola 340, ne računajući parohijane kojih je bilo oko 600 na osmanskoj teritoriji, u parohiji Sv. Đorđe 330 i u parohiji Salči 586; Simo Popović, koji je duže vremena upravljao *Primorskom nahijom*, u kojoj je živio najveći broj crnogorskih katolika, navodi brojku od 6.625, ali bez podatka na koju godinu se ona odnosi; Simo Popović, *Memoari*, eds. J. Bojović, N. Rakočević, Cetinje – Podgorica, 1995, str. 579.

⁸ M. Nikčević, *Josip Juraj Strossmayer i Nikola I. Petrović-Njegoš, u korespondenciji i dokumentima (u duhovnim prostorima Crne Gore/Boke Kotorske)*, Osijek, 2009, str. 26 *et passim*.

⁹ Simo Popović, *op. cit.*, str. 591–593.

¹⁰ D. Vujović, „Štrossmayer i Crna Gora“, *Glasnik odjeljenja društvenih nauka CANU*, knjiga 7 (1992), str. 7–43.

navodi crnogorski historičar Risto Dragičević, knez Nikola I se, najvjerojatnije potkraj 1878. godine, obratio Štrosmajeru za pomoć.¹¹ Za obraćanje Štrosmajeru, a ne direktno papi crnogorski historičar Dimitrije Dimo Vujović vidi nekoliko razloga: prvo, jer nije znao kako bi na to reagovao Sveti Otac; drugo, jer je pretpostavljao protivljenje Austrougarske koja je željela zadržati uticaj na katolike i katoličke sveštenike u Crnoj Gori; treće, jer se plašio reakcije Ruske Imperije i ruskoga Svetoga Sinoda koji su to mogli protumačiti kao izdaju pravoslavlja.¹² Knjaževa računica pokazala se kao tačna jer će realizacija ugovora naići na poteškoće i prolongirati se kroz nekoliko narednih godina, a Štrosmajer će opravdati očekivanja crnogorskih vlasti te izuzetno pomoći potpisivanju Konkordata između Svete Stolice i Knjaževine Crne Gore 1886. godine.

Pažnju istraživača Konkordata između Svete Stolice i Crne Gore do sada je u mnogo većoj mjeri privlačio njegov politički, nego vjerski ili socijalni aspekt. O političkoj dimenziji ugovora nastalo je više historiografskih radova na osnovu izvora različite provenijencije. Čini se da konstrukcija iz *Istorijskog leksikona Crne Gore* uglavnom odražava stav crnogorske historiografije: „Crna Gora se legitimisala kao vjerski tolerantna državna zajednica koja je uspješno izvršila proces društvene, političke i socijalne integracije katoličkog stanovništva“.¹³ Konkordat Crne Gore i Svete Stolice privlačio je hrvatske historiografe, prevashodno kao važan dio aktivnosti Josipa Juraja Štrosmajera. Doprinos hrvatske historiografije poznavanju ove materije najvažniji je u dijelu publikovanja izvora – korespondencije Štrosmajera i njegovih saradnika.¹⁴

¹¹ R. Dragičević, „Ugovor Svete Stolice s Knjaževinom Crnom Gorom 1886. godine“, *Zapisi*, knjiga XXIV, sveska 1, juli (1940), str. 15; Simo Popović, *op. cit.*, str. 592–595.

¹² D. Vujović, *op. cit.*, str. 18.

¹³ „Konkordat Crne Gore i Vatikana 1886“, in: *Istorijski leksikon Crne Gore, K–Per*, knjiga 4, eds. Š. Rastoder, Ž. Andrijašević, Podgorica, 2006, str. 791.

¹⁴ Z. Grijak, „Korespondencija Šimun Milinović Josip Juraj Štrosmajer kao povijesni izvor“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 36 (2018), str. 215–255; Ž. Karaula, „Pisma Jovana Sundečića biskupu Štrosmajeru“, *Matica* 37–38 (2009), str. 471–560 [= Ž. Karaula, Pisma crnogorskoga pjesnika, svećenika i diplomata Jovana Sundečića bosanskom đakovačkom i srijemskom biskupu Josipu Jurju Strossmayeru (1881–1887), *Diacovensia* 17-1 (2009), str. 91–156]; *Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Serafin Vannutelli (1881–1887)*, eds. J. Balanić, J.

Štrosmajerova motivacija da radi na zbližavanju Vatikana i Crne Gore tumačila se različito i na različitim stranama, kako u toku potpisivanja Konkordata, tako i u naknadnim naučnim interpretacijama. Njemački historičar Martin Zöllner u svojem radu o spoljnopolitičkoj pozadini Konkordata i odnosu Štrosmajera prema Crnoj Gori (1978), vidi biskupove težnje ka povezivanju južnoslovenskih naroda, njihovoj kulturnoj emancipaciji i nanošenje štete Austrougarskoj.¹⁵ Iako za Zöllnera nema dileme da je Štrosmajer prvjenstveno gledao na interese Hrvata i Katoličke crkve, on ističe jugoslovensku dimenziju Štrosmajerova rada i težnje da se Južni Sloveni ujedine, odnosno formiraju zajedničku državu, što bi se, iako nigdje nije programski definisano, moglo desiti prije svega prevazilaženjem religijskih, pa potom i političkih razlika među njima. Interpretacija iz srpske vizure, koju je iznio akademik Vasilije Krestić u svojem radu „*Biskup Štrosmajer u svjetlu novih izvora*“ (2000), inputira prohrvatsku Štrosmajerovu orijentaciju. Budući da je uporedo s potpisivanjem Konkordata između Vatikana i Crne Gore, đakovački biskup radio i na pokušaju sklapanja sličnog ugovora sa Srbijom, Krestića navodi na mišljenje da „preveliko angažovanje biskupa Štrosmajera oko sklapanja Konkordata Srbije i Crne Gore sa Svetom Stolicom nije proisticalo samo iz njegove brige za duše nekoliko hiljada katolika u tim zemljama. Konkordatima je trebalo pripremiti teren za nesmetano širenje rimokatoličke vere, za pridobijanje šizmatika za pravu Hristovu veru. U tom pogledu, po dubokom uverenju Štrosmajera, posebno, izuzetno značajno mesto među Južnim Slovenima pravoslavne vere imali su da odigraju Hrvati“.¹⁶

Potpisivanje ugovora bilo je tema i ruske historiografije. Odjekom Konkordata u ruskoj diplomatiji i javnom mnjenju bavila se historičarka

Kolanović, Zagreb, 1999; *Korespondencija Rački – Štrosmajer, knj. treća, od 5. jan. 1882 do 27. juna 1888*, ed. F. Šišić, Zagreb, 1930; M. Priante, *L'unionismo del vescovo Josip Juraj Strossmayer e il barnabita Cesare Tondini de' Quarenghi: il caso della missione cattolica in Serbia (1883–1885)*, dottorato di ricerca, Zagreb, 2012; Kritički osvrt na historiografske radove o djelovanju Tondinija i Štrosmajera na približavanju katoličke i pravoslavnih crkava sadrži studija: M. Priante, S. Sliškovića, *Tondini i Strossmayer jedinstveni za jedinstvo*, Zagreb, 2006, str. 12–15.

¹⁵ M. Zöllner, „O odnosu J. J. Štrosmajera prema Crnoj Gori“, *Istorijski zapisi* 1–2 (1978), str. 175–197.

¹⁶ V. Krestić, „Biskup Štrosmajer u svjetlu novih izvora“, *Istorijski zapisi* 3–4 (2000), str. 14.

Nina Ivanovna Hitrova.¹⁷ Ona ističe da je Nikola I želio preduprijeti proaustrougarsku i katoličku propagandu na svojoj teritoriji i ugovorom ograničiti njihov uticaj. U Ruskoj imperiji nije se s blagonaklonošću gledalo na ovaj potez, ali ruska diplomatija nije preduzimala intenzivnije mjere da osujeti postizanje sporazuma. Gledište da je potpisivanje Konkordata antipravoroslavni čin prepoznatljivo je bilo još i u pisanju Pavla A. Rovinskog, savremenika tog događaja.¹⁸

Talijanski istraživači sagledavali su pitanje crnogorskog konkordata prevashodno iz ugla istočne politike Svete Stolice za vrijeme pontifikata Lava XIII. Oni ukazuju na izmijenjenu geopolitičku situaciju na Balkanskome poluostrvu i potrebu da Sveta Stolica svoj uticaj na tome prostoru obezbijedi direktnim sporazumijevanjem s državama nastalim nakon Berlinskog kongresa. U ovome smislu reprezentativni su radovi Luidija Olive, Rite Tolomeo i Frančeska Kakama. Olivi o Konkordatu piše kao savremenik, analizirajući ga sa stanovišta međunarodnog prava i politike.¹⁹ Tolomeo se odnosima Svete Stolice i Crne Gore bavila u svojoj knjizi *La Santa Sede e il mondo danubiano-balcanico. Problemi nazionali e religiosi (1875–1921)*²⁰, te u okviru studije o korespondenciji Štrosmajera i Čezarea Tondinija, dvojice važnih aktera u potpisivanju Konkordata.²¹ Kakamo je ovome pitanju posvetio iscrpan pregledni članak *Konkordat s Crnom Gorom i politika Svete Stolice prema istoku*²², utemeljen na obilju novih izvora vaticanske provinijencije i

¹⁷ Н. И. Хитрова „Конкордат Черногории с Ватиканом (1886 г.) и Россия“, *Istorijski zapisi* 1–2 (2000), str. 178–191.

¹⁸ P. A. Rovinski, *op. cit.*, str. 169–181; Id., Черногория и Ватикан, *Известия Славянского благотворительного общества* 5 (1903), str. 21–28.

¹⁹ Olivi tvrdi da je prvi nacrt Konkordata napravio biskup Štrosmajer a ukazuje i na konsultovanje crnogorske strane sa „jednim stranim diplomatom“, aludirajući vjerovatno na Cezara Durandoa; L. Olivi, „Del Concordato fra la Santa Sede ed il Montenegro“, *Rassegna nazionale*, vol. XXXVI (1887), str. 226–257.

²⁰ R. Tolomeo, *La Santa Sede e il mondo danubiano-balcanico. Problemi nazionali e religiosi (1875–1921)*, Roma, 1996.

²¹ R. Tolomeo, *Korespondencija J. J. Strossmayer C. Tondini*, Zagreb, 1984; Ead., L'unione delle Chiese nei rapporti tra J. J. Strossmayer e il barnabita Cesare Tondini de' Quarenghi, in: *Josip Juraj Strossmayer 1815–2015*, Wien, 21. Mai 2015 – Roma, 9 dicembre 2015, eds. D. Damjanović-Barišić, G. Grbešić, T. Mrkonjić, Đakovo, 2017, str. 235–249.

²² F. Kakamo, „Konkordat sa Crnom Gorom i politika Svete Stolice prema Istoku“, *Matica* 21 (2005), str. 221–254 [F. Caccamo, *La politica orientale della Santa Sede e il Concordato con il Montenegro del 1886*, in: *Ubi neque aerugo neque*

najznačajnijim historiografskim radovima koji referišu na ovu temu. Oba autora mišljenja su da je Konkordat s Crnom Gorom zamišljen kao polazišna tačka u politici približavanja zapadne i istočne crkve.

Politički karakter Konkordata od samoga početka prepoznala je austrougarska diplomatija, nespremna da se liši monopola protektorata nad jednim dijelom balkanskih katolika. U tom svijetlu, s velikim nepovjerenjem gledalo se na aktivnosti biskupa Štrosmajera i njegove veze s crnogorskim knjazom. Diplomatski predstavnik Austrougarske u Vatikanu zapisaće o Štrosmajeru: „On napreduje korak po korak i što mu ne pođe za rukom direktno u Rimu, to mu uspijeva okolišnim putem u Crnoj Gori, gdje je stvorio novi centar za agitaciju da bi prenio dalje u Srbiju, Dalmaciju i Hrvatsku (...) svoju nacionalno-političku ulogu sa svom strašću stavlja iznad uloge katoličkog biskupa i ne preza od intriga da bi sproveo ono što redovnim putem nije bio u stanju da postigne“.²³ U Vatikanu su se s respektom odnosili prema austrougarskim interesima. Zbog toga su izuzetnu ulogu tokom pregovora oko Konkordata s Crnom Gorom imali papski nunciji u Beču, Ludoviko Jakobini i Serafino Vanuteli. Jakobini će kasnije postati i državni sekretar.

Obraćanje crnogorskoga knjaza đakovačkom biskupu za pomoć i posredovanje rezultiralo je pozitivnim odgovorom. Štrosmajer je izvijestio knjaza Nikolu I Petrovića-Njegoša da ga je državni sekretar, kardinal Lorenzo Nina informisao da je Sveta Stolica spremna saradivati po pitanju sklapanja sporazuma, te da se interesuje da li je Knjaz raspoložen davati godišnji izdatak za izdržavanje nadbiskupije i da li bi mogao omogućiti nesmetano vršenje crkvene jurisdikcije i vaspitanje katoličke omladine.²⁴ Štrosmajer je savjetovao Knjaza da što više izađe u susret ovim zahtjevima i zatraži od Svete Stolice neku vrstu uticaja na imenovanje nadbiskupa u Baru. Što se tiče školovanja katoličkog sveštenstva i omladine u tim prvim konsultovanjima između Knjaza i biskupa, Štrosmajer je smatrao da bi zbog finansijske situacije za neko

tinea demolitur. Studi in onore di Luigi Pellegrini per i suoi settanta anni, a cura di M. G. Del Fuoco, Napoli, 2006, str. 53–80].

²³ M. Zöller, *op. cit.*, str. 189–190.

²⁴ R. Dragičević, *op. cit.*, str. 15.

vrijeme valjalo razmisliti o tome da uz saglasnost Knjaževu barski nadbiskup svoje pitomce šalje u Rim, po mogućnosti u šemenište Svetoga Jeronima.²⁵ Na osnovu građe iz crnogorskih arhiva koju je objavio Dušan Vuksan, a na osnovu nje pisao Risto Dragičević, vidno je da su pregovori oko ovih pitanja potrajali.²⁶ Dragičević na osnovu Štrosmajerovih odgovora Knjazu zaključuje da crnogorski vladar nije tako olako želio izaći u susret ovim ustupcima, a i da se pored njih javilo i pitanje mješovitih brakova, odnosno to – ko bi vaspitavao decu iz takvih zajednica. U julu 1879. Štrosmajer je obrazlagao knjazu Nikoli značaj pristanka da godišnje kao dotaciju izdvaja barskome nadbiskupu 5.000 franaka, a svešteničkim pripravnicima po 300, da izbor vaspitanja dece iz mješovitih brakova treba ostaviti „slobodnoj volji“. U tome pismu bilo je riječi i o izboru budućeg barskog nadbiskupa. Za đakovačkog biskupa taj čovjek ne bi samo morao biti iskreni podržavalac Katoličke crkve nego i da bude „sjajnoj osobi plemenitoga kneza crnogorskoga dušom i tielom odan, i da štuje i gaji plemenite i uzvišene namjere Vaše i Vašega naroda“.²⁷ Isti stav Štrosmajer ponavlja u pismu svom prijatelju Franju Račkom dodajući da je neophodno da Knjaz bude uvjeren u otpornost te osobe na uticaj Austrougarske.²⁸

U isto vrijeme knjazu Nikoli se povodom njegove želje da riješi pitanje i položaj katolika u Crnoj Gori javio i bečki nuncij Jakobini i prenio mu zadovoljstvo Lava XIII zbog toga. I Jakobini je ukazao na pitanja oko kojih će se narednih godina velikim dijelom odvijati pregovori.²⁹ Nuncijevo saopštenje bilo je rezultat instrukcija kardinala Loren-

²⁵ R. Dragičević, *op. cit.*, str. 15–16.

²⁶ „Prepiska knjaz Nikola Štrosmajer“, ed. D. Vuksan, *Zapisi*, knjiga XIII (1935), sveska 1, str. 27–32, sveska 2, str. 96–103, sveska 3, str. 153–157, sveska 4, str. 224–228, sveska 5, str. 290–293, sveska 6, str. 349–352; „Prepiska Štrosmajer – Sundečić“, ed. D. Vuksan, *Zapisi*, knjiga XIV (1935), sveska 1, str. 30–34, sveska 2, str. 102–105, sveska 3, str. 165–169, sveska 4, str. 229–232, sveska 5, str. 288–291, sveska 6, str. 356–359; R. Dragičević, *op. cit.*, str. 13–26.

²⁷ R. Dragičević, *op. cit.*, str. 17.

²⁸ „Štrosmajer Račkom“, Zagreb, 18. jun 1883, in: *Korespondencija Rački – Štrosmajer*, III, str. 67; O izboru ličnosti za funkciju barskog nadbiskupa Štrosmajer se savjetovao sa prof. Kostom Vojnovićem koji je uživao povjerenje crnogorskog dvora; „Štrosmajer Račkom“, Đakovo, 6. jul 1884, in: *Korespondencija Rački – Štrosmajer*, III, str. 130.

²⁹ Città del Vaticano, Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico, Fondo Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (= AA EE

ca Nine kojima su prethodile konsultacije sa Kongregacijom za širenje vjere i Štrosmajerom.³⁰ Usljediće faza u pregovorima tokom koje će državni sekretarijat Svete Stolice izbjegavati direktnu komunikaciju s crnogorskim suverenom i njegovom vladom preferirajući posredovanje Štrosmajera kome je želje Svete Stolice prenosio nuncij Jakobini.³¹

Narednih nekoliko godina proteklo je u traganju za rješenjem koje će zadovoljiti obje strane. Spoljnopolitičke okolnosti u kojima se tokom 1879. i 1880. godine nalazila Crna Gora nijesu išle u prilog intenziviranju pregovora. Osmansko Carstvo opstruiralo je obavezu ustupanja Crnoj Gori izvjesnih teritorija pa su dvije države bile na ivici rata, što je apsorbavalo gotovo svu pažnju crnogorske diplomatije. „Sveta Stolica je zauzela jedan izrazito obazriv stav: čekaće da se stabilizuje tursko-crnogorska granica prije nego započne sa uvođenjem eventualnih promjena u okviru crkvenih jurisdikcija...“³² Manje uzdržanosti u Vatikanu su pokazivali u pogledu crkvene organizacije teritorija koje su Berlinskim ugovorom pripale Austrougarskoj. Oktobra 1879. godine, austrougarski ambasador pri Svetoj Stolici, Ludvig Par obratio se državnom sekretaru Nini radi izdvajanja Spiča iz vjerske jurisdikcije Barske nadbiskupije i njegovog priključenja Kotorskoj biskupiji.³³ U Kongregaciji za širenje vjere smatrali su da knjaz Nikola neće praviti problem oko izdvajanja Spiča od Barske dijeceze.³⁴

Novi impuls pregovorima dao je knjaz Nikola u ljeto 1881. godine uputivši u Rim mitropolita raško-zahumskog Visariona s ovlašćenjem da sklopi Konkordat.³⁵ Knjažev izaslanik sa sobom je nosio crnogorski

SS), Montenegro Convenzione, str. 273–274, *Jacobini a Principe Nicola di Montenegro*, Vienna, 12 luglio 1879. Jakobini je istakao potrebu da crnogorska država obezbijedi barskom nadbiskupu godišnji prihod za funkcionisanje nadbiskupije, da obezbijedi obrazovanje katoličkog sveštenstva, a da pitanje mješovitih brakova bude regulisano u skladu sa papskom voljom.

³⁰ F. Kakamo, *op. cit.*, str. 230.

³¹ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 276, *Jacobini a Nina*, Vienna, 19 giugno 1879.

³² F. Kakamo, *op. cit.*, str. 234.

³³ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 265 a-267, *Lettera al cardinal Nina*, Roma, 22 ottobre 1879.

³⁴ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 281, *Lettera al nunzio apostolico in Vienna Jacobini*, Roma, 24 maggio 1879.

³⁵ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 247, *Lettera del Principe Nicola di Montenegro*, Cettigne, 14/26 giugno 1881.

prijedlog konvencije koji je u 34 člana prilično detaljno razrađivao sva bitna pitanja koja su tokom ranijih pregovora razmatrana. Tako je članom 33 predviđena supremacija, odnosno prethodno odobrenje knjaževske vlasti nad javnim aktima Katoličke crkve u Crnoj Gori. Član 22 odražavao je nastojanje da se Katolička crkva ne favorizuje u odnosu na Pravoslavnu. Ovim članom ističe se da kako u Knjaževini ne postoje vjerske pravoslavne škole, da neće biti ni katoličkih. Bila je regulisana čak i upotreba crkvenih zvona.³⁶ U isto vrijeme Knjaz se obratio Svetoj Stolici pismom od 14/26. juna 1881. godine u kome je istakao povjerenje dato njegovom izaslaniku i izrazio nadu da će mu se izaći u susret tokom pregovora.³⁷ Knjaževo očekivanje da će imenovanje za državnoga sekretara Svete Stolice, nuncija Jakobinija, s kojim se on sreo još 1879. godine, doprinijeti pozitivnom ishodu Visarionove misije pokazalo se neutemeljenim. Jakobinijev odgovor bio je razočaravajući i ostao na ranijim nepopustljivim pozicijama, a samu formu sporazumijevanja Crne Gore sa Svetom Stolicom sveo je na prostu razmjenu diplomatskih nota za razliku od crnogorske strane koja je željela detaljan, formalni ugovor, ne insistirajući pritom da li će se raditi o konvenciji ili eventualno konkordatu.³⁸

Takav stav državnoga sekretara svakako nije doprinio promjeni negativnog odnosa crnogorskih vlasti prema prisustvu i djelovanju sveštenika iz Skadarske biskupije u Crnoj Gori. Njima se zabranjivao dolazak na teritoriju Crne Gore, vizitacija parohija i držanje misa.³⁹ Čak ni skadarsko-barskom nadbiskupu Karlu Potenu 1882. godine nije dozvoljeno da posjeti Barsku biskupiju. Njegov pomoćni biskup, Paskvale Gverini, žalio se Svetoj Stolici da je zbog zabrane crnogorskih vlasti da se služi misa u Staroj Crnoj Gori slao na Cetinje barskog vikara, ali da je Knjaz odbio izdavanje dozvole sve dok ne bude potpisan Konkordat.

⁴⁰ U Kongregaciji za širenje vjere ozbiljno su shvatili ovaj problem, pa

³⁶ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 248–256, *Progetto di Convenzione da stipularsi tra la Santa Sede e il Principato del Montenegro* [1881].

³⁷ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 247, *Lettera del Principe Nicola di Montenegro*, Cettigne, 14/26 giugno 1881.

³⁸ F. Kakamo, *op. cit.*, str. 236.

³⁹ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 203–207, *Filippo Nikic a Giampiero di Bergamo*, Scutari, 8 maggio 1884.

⁴⁰ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 232 b, 232 c, *Relazione del vescovo Guerini*, Scutari, 25 maggio 1884; *Ibid.*, str. 199–201, *Simeoni a Jacobini*, Roma, 5 lu-

državnoga sekretara o njemu izvještava i prefekt kongregacije, kardinal Simeoni.⁴¹ Hladan odnos crnogorskoga knjaza i crnogorskih vlasti demonstriran prema sveštenstvu iz pomenute dijeceze nije pokazivan prema crnogorskim katolicima. U raznim okolnostima crnogorske vlasti izražavale su razumijevanje prema njihovim vjerskim potrebama, pružale materijalnu podršku i činile im razne olakšice. Knjaževske vlasti su tako oslobodile katolike šestanske opštine obaveze učešća u javnim radovima kako bi „bolje mogli raditi na crkvi i paroh. domu“.⁴² Barskim katolicima po Knjaževom nalogu poklonjeno je opštinsko zemljište na glavici Sv. Vida da na njoj izgrade groblje, a obećao im je i novčanu pomoć za izgradnju kapele.⁴³ Knjaz Nikola je lično izdašno pomogao građenje katoličke crkve u Ulcinju.⁴⁴ Prema svojim mogućnostima crnogorska vlada davala je plate barskom katoličkom sveštenstvu.⁴⁵ Starajući se o religijskom obrazovanju svih svojih podanika u barskoj oblasti, Ministarstvo prosvjete i crkvenih djela imenovalo je u tamošnjoj osnovnoj školi kao vjeroučitelje lokalnog pravoslavnog paroha, hodžu i fratra.⁴⁶ Od crnogorskih katolika vlasti su tražile da u okviru svojih vjerskih manifestacija iskazuju poštovanje vladaru.⁴⁷

glio 1884. Knjaževo raspoloženje tumačeno je kao odgovor na odbijanje njegovih zahtjeva u vezi vaspitanja djece iz mješovitih brakova, budući da je Sveta Stolica prilikom pregovora oko Konkordata insistirala da se ona vaspitavaju u katoličkom duhu. Gverini moli da se preko Štrosmajera pokuša djelovati na Knjaza, kako bi se do potpisivanja Konkordata dalo odobrenje nekom katoličkom svešteniku da povremeno vrši službu u Staroj Crnoj Gori.

⁴¹ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 199–201, *Simeoni a Jacobini*, Roma, 5. luglio 1884.

⁴² Arhiv Barske nadbiskupije (= ABN), Fascikla za 1880–1889, nedatirano, u potpisu S. Popović, tajnik Nj. V. Knjaza. Dokument se nalazi u korupusu dokumenata za 1880. godinu.

⁴³ ABN, Fascikla za 1880–1889, *Ministarstvo unutrašnjih djela – Josifu Koloviću, vikaru barskom*, Cetinje, 3. mart 1882.

⁴⁴ Državni arhiv Crne Gore, Cetinje (= DACG), Ministarstvo inostranih djela (= MID), f. 1, br. 191, *Paskvale Gverini – Knjazu Nikoli*, Skadar, 15. srpanj 1882.

⁴⁵ DACG, Ministarstvo prosvjete i crkvenih poslova (= MPCP), 1883, f. 1, br. 54, *Nalog ministarstvu finansija da se dâ plata Josifu Koloviću, vikaru barskom u iznosu od 100 zlatnih fiorina*, Cetinje, 7. februar 1883.

⁴⁶ DACG, MPCP, 1880, f. 1, br. 16, Cetinje, 19. mart 1880.

⁴⁷ ABN, Fascikla za 1880–1889, *V. Pejović, okružni kapetan Bar – J. Koloviću*, Bar, 23. septembar 1881.

Susret knjaza Nikole s novim bečkim nuncijem Serafinom Vanutelijem u Beču proljeća 1883. godine ponovo je aktuelizovao pitanje postizanja sporazuma.⁴⁸ Pišući o toj audijenciji, nuncije nije krio oduševljenje knjazom Nikolom.⁴⁹ Po riječima Vanutelija, Knjaz se pokazao kao vrlo predusretljiv i zainteresovan za sporazum, istakavši da njegova zemlja nema interesa katolicima ograničiti povlastice koje država garantuje sljedbincima većinske religije, da je spreman pomoći svakog koga Sveta Stolica predloži za duhovnog vođu katolika u njegovoj knjaževini, ali da makar „prije imenovanja premeta Sveti Otac mene obavijesti i čuje moje mišljenje barem onako kako se to čini prije akreditacije nekog diplomatskog predstavnika“. Knjaz je bio sklon da se mladencima iz mješovitih brakova ostavi na volju u kom će duhu vaspitavati svoju decu i izrazio žaljenje što je njegova vlada preduzimala neke mjere koje su mogle djelovati netolerantno.⁵⁰ Crnogorski knjaz zamoljen je od nuncija da mu sva ova svoja viđenja pošalje u pisanoj formi kako bi ih on dodatno proučio i poslao dalje za Vatikan. Nekoliko mjeseci kasnije Knjažev nacrt *Konkordata* stigao je do Vanutelija koji je isti prosljedio državnome sekretaru, kardinalu Jakobiniju u Rim.⁵¹ Crnogorski nacrt nije se suštinski razlikovao od onog iz 1881. godine.⁵² U pismu od 26. oktobra 1883. godine nuncij Vanuteli, pored informacija o razgovoru s Knjazom, obavještava Jakobinija da problem sporazumijevanja s knjazom Nikolom nije nedostatak njegovih ustupaka nego obilje zabrana i ograničenja.⁵³ Mada je biskup Štrosmajer pokazivao razumijevanja za stav knjaza Nikole da se od jedne nekatoličke vlasti ne može tražiti sankcionisanje katoličkog vaspitanja dece u mješovitim brakovima, te da se ovo pitanje prepušta slobodnoj volji roditelja, nuncij Vanuteli bio je vidno razočaran i ovim i sličnim Knjaževim sta-

⁴⁸ F. Kakamo, *op. cit.*, str. 237–238.

⁴⁹ „Svojim rječnikom i svojim ponašanjem on je vidno pokazao da u meni duboko časti svojstvo biskupa i predstavnika, ma koliko nedostojna predstavnika, Svetog Oca. Koja šteta da se čovjek prožet tolikom vjerom nalazi izvan krila jedine prave Crkve“, *Vannutelli Državnom tajniku Jacobiniju*, in: *Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Serafino Vannutelli (1881–1887)*, str. 259–261.

⁵⁰ V. Krestić, *op. cit.*, str. 14.

⁵¹ V. Krestić, *op. cit.*, str. 19.

⁵² AA EE SS, Montenegro Convenzione, 225–231, *Progetto di Convenzione da stipularsi tra la S. Sede ed il Principato del Montenegro [1883]*.

⁵³ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 232d, *Serafino Vannutelli a Jacobini*, Vienna, 26 ottobre 1883.

vovima. U njima je prepoznao prepreku za ostvarenje plana da se „na ovom starom utvrđenju istočne šizme“ sagradi „jedna Latinska crkva sa svojom hijerarhijom i institucijama punim života“. Državni sekretarijat Svete Stolice izbjegao je da neposredno odgovori na prijedloge crnogorskoga vladara.⁵⁴

Insistiranje zainteresovanih strana na vlastitim pozicijama onemogućila je napredak u pregovaranju. Crnogorska vlada nastaviće tokom čitave naredne godine ostilan odnos prema djelovanju sveštvenstva Skadarsko-barske nadbiskupije na njenoj teritoriji, što je pogadalo interese crnogorskih katolika. U septembru 1884. godine u Rimu je odlučeno da se knjaz Crne Gore obavijesti o tome da je Sveta Stolica spremna ponovo razmotriti crnogorsko pitanje, a Knjaz je zamoljen da katoličkim misionarima u slučaju potrebe dozvoli vršenje apostolske službe u Staroj Crnoj Gori.⁵⁵ U pozno ljeto 1885. godine knjaz Nikola je za nastavak pregovora iskoristio dolazak paroha iz Beča, monsinjora Maršala, u Bosnu i Hercegovinu, kome je predao ličnu poruku za biskupa Štrosmajera.⁵⁶ Uslijedila je intenzivna prepiska između Štrosmajera i Vanutelija, zatim i između Štrosmajera i Knjaževa sekretara Jovana Sundečića. Đakovački biskup koji je polagao velike nade u projekat Konkordata uporno je tražio puteve za postizanje sporazuma. On je 27. septembra 1885. predložio nunciju Vanuteliju kako da se riješe sporna pitanja: „prvo, treba Katoličkoj crkvi i njezinim službenicima dati slobodu vjere i obavljanje bogoštvolja, a katoličkom biskupu jednak stupanj dostojanstva s pravoslavnim episkopima, te odrediti istu plaću. Drugo, glede mještovitih brakova jednostavno će biti da državna građanska vlast ni na koji način ne zadire u slobodu i praksu Katoličke crkve (...) Na taj način savjesti i srca bračnih drugova, izmaknuti upravo bilo kakvom nasilju (...) Ići preko toga značilo bi iskati da se najviša državna vlast, koja nije katolička, svojim postupkom postavi protiv glasa svoje savjesti (...) Što se tiče škola, utanačiti valja da se u njima neće ništa predavati što bi katoličkoj vjeri (...) moglo škoditi“, dok „katoličkoj crkvi i njezinim službenicima mora biti zajamčena sloboda da katoličku mladež podižu u katoličkoj vjeri...“⁵⁷

⁵⁴ F. Kakamo, *op. cit.*, str. 241–242.

⁵⁵ AA EE SS, Montenegro Convenzione, str. 236, 19 settembre 1884.

⁵⁶ F. Kakamo, *op. cit.*, str. 244.

⁵⁷ V. Krestić, *op. cit.*, str. 31.

Mišljenje o tome kako bi Sveta Stolica trebala organizovati Katoličku crkvu u Crnoj Gori iznio je u nekoliko tačaka početkom februara 1886. godine i franjevac, otac Euzebije Fermendžin. On konstatuje da su tamošnji sveštenici uglavnom franjevci, većinom Italijani i svega nekoliko lokalnih svjetovnih sveštenika. Posebnu pažnju poklanja organizaciji katoličke zajednice na Cetinju. Ocjenjuje da bi trebala imati status kapelanije, ali da će ekonomski razvoj Crne Gore i njene prijestonice dovesti do povećanja zajednice, u kojoj bi se iz više razloga mogla uspostaviti biskupska rezidencija. U pogledu poglavara Katoličke crkve u Crnoj Gori ukazuje na neadekvatnost titule apostolskog vikara i zalaže se za nadbiskupsko zvanje kako bi katolički poglavar bio izjednačen sa pravoslavnim arhiepiskopom. S obzirom da je Karlo Poten, titular Barske nadbiskupije, umro, nije vidio prepreka da se ovo ostvari. Otac Euzebijo neimenovanom duhovnom licu, moguće ocu Cezaru Tondiniju, sugerije da bez skromnosti i stida nastoji da bude imenovan za papskog nuncija za Crnu Goru gdje bi „sa brigom i ljubavlju obavio ono što je nužno za Boga i Crkvu“, podsjećajući da to proističe iz Berlinskog ugovora i kao pravo i kao obaveza.⁵⁸

Nastavljajući komunikaciju sa papskim nuncijem Vanutelijem početkom 1886. godine biskup Štrosmajer optimistički konstatuje da je posao između Crne Gore i Vatikana krenuo dobro i da ga je o tome preko barnabite Tondinija obavijestio kardinal Jakobini.⁵⁹ Naime, od Jakobinija je saznao da je vodio više razgovora s Tondinijem, te da je papa Lav XIII odlučio Crnoj Gori dati autonomnu crkvenu upravu s apostolskim vikarom ili biskupom.⁶⁰ Jakobini je molio Štrosmajera da preporuči Tondinija knjazu Nikoli. Sam Tondini tražio je od Svete Stolice formalni akt koji bi ga ovlastio da Knjazu prenese riješenost Vatikana da Crnoj Gori dodijeli apostolskog vikara i da tokom pregovora proglasi neposrednu jurisdikciju nad Barom. U tom slučaju od Knjaza bi se očekivalo da zauzvrat Tondini ili neki drugi sveštenik obiđe katoličke vjernike u Staroj Crnoj Gori. Tondini predlaže imenovanje

⁵⁸ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 233–233 v, *Frater Eeusebius Fermendžin: notitae et animadversiones de ordinando statu Ecclesiae catholicae in Principatu Montis Nigri*, Die 2 Februarii 1886.

⁵⁹ V. Krestić, *op. cit.*, str. 32.

⁶⁰ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 160, *Jacobini a Strossmayer*, Roma, 4 febbraio 1886.

privremenog vjerskog starješine u Barskoj dijecezi nudeći i sebe kao mogućeg kandidata.⁶¹

Tokom marta i aprila mjeseca 1886. godine uočljiva je intenzivna Štrosmajerova aktivnost da kroz komunikaciju s glavnim akterima obezbijedi približavanje pregovaračkih pozicija između Cetinja i Rima. U prepisci s knjazom Nikolom, državnim sekretarom Jakobinijem i ocem Tondinijem nastojao je da ukaže na modalitete za prevazilaženje razlika u viđenjima sporazuma.⁶² Krug najvažnijih pitanja na koja će se bazirati pregovori svešće se na tri ključne tačke: vjerska uprava, vjerske škole i vaspitanje dece iz mještovitih brakova, budući da o ostalim pitanjima pregovarački stavovi nijesu bili udaljeni.⁶³ Razvojem događaja bio je zadovoljan i knjaz Nikola pa je odobrio Tondinijev dolazak na Cetinje. Prema ocjeni crnogorskoga ministra spoljnih poslova Stanka Radonjića, saopštenoj kardinalu Jakobiniju početkom maja 1886. godine, Tondinijeva misija na Cetinju bila je uspješna. Uz to, Radonjić je prenio Knjaževu želju da se tekst usaglašen između Tondinija i crnogorskih vlasti što prije odobri u Rimu.⁶⁴ U isto vrijeme u Rim je upućeno lično pismo knjaza Nikole I papi Lavu XIII u kome ističe da je isto koliko i Sveta Stolica željan da dođe do sporazuma te da je zbog toga kao opunomoćenika odredio svog ličnog sekretara Jovana Sundečića

⁶¹ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 188, *Domanda del padre Tondini*.

⁶² R. Dragičević, *op. cit.*, str. 7; AA EE SS, Montenegro Convenzione, 180, *Tondini a Jacobini*, Djakovar, 14 febbraio 1886; *Ibid.*, str. 181–182, *Concetto delle questioni più importanti tra la Santa Sede e il Principato del Montenegro* (s. d, s. l.); *Ibid.*, Montenegro Convenzione, 172, *Sundečić a Strossmayer*, Cattaro, 18/30 marzo 1886; „Štrosmajerova promemorija o mogućem sporazumu između Crne Gore i Svete Stolice te između Srbije i Svete Stolice“, Đakovo, 13. april 1886, in: R. Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer – Tondini*, Zagreb, 1984, str. 117–118; „Tondini – Štrosmajeru“, Cetinje, 1. maj 1886, in: R. Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer – Tondini*, Zagreb, 1984, str. 118–119; „Sundečić – Štrosmajeru“, Kotor, 4. travanj 1886, in: Ž. Karaula, „Pisma Jovana Sundečića biskupu Štrosmajeru“, *Matica* 37–38 (2009), str. 541–548; „Sundečić – Štrosmajeru“, Kotor, 11. srpanj 1886, in: Ž. Karaula, „Pisma Jovana Sundečića biskupu Štrosmajeru“, *Matica* 37–38 (2009), str. 548–550.

⁶³ U ovome smislu indikativan je već citirani, nedatirani dokument AA EE SS, Montenegro Convenzione, str. 181–182, *Concetto delle questioni più importanti tra la Santa Sede e il Principato del Montenegro* koji je odobrio Štrosmajer, a koji je po njegovim uputstvima najvjerovatnije sačinio Tondini.

⁶⁴ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 159, 160 i 161, *Radonich a Jacobini* Cettigne, 27 aprile/9 maggio 1886.

koji će s ocem Tondinijem doći u Rim radi potpisivanja konačnog sporazuma u formi i sa klauzulama dogovoranim na Cetinju.⁶⁵

Dolaskom Tondinija i Sundečića u Rim pitanje sporazuma Svete Stolice i Knjaževine Crne Gore počinje polako da se raspliće.⁶⁶ Relativno lako razriješeno je pitanje imenovanja budućeg barskog nadbiskupa. Tokom pregovora, počev od 1879. godine, razmatrano je nekoliko kandidata⁶⁷ da bi krajem maja 1886. godine u opticaju ostala samo dva – kanonik iz Dubrovnika Stojanović i profesor iz Sinja Milinović. Državni sekretarijat Svete Stolice o kvalitetima kandidata dobijao je iscrpne informacije od dubrovačkog i kotorskog biskupa⁶⁸, kao i od generala franjevačkog reda Andrea Luporija⁶⁹. Pri konačnom odlučivanju vodilo se računa o Štrosmajerovu mišljenju, a prije svega o tome da kandidat bude prihvatljiv za crnogorskoga knjaza. I Štrosmajeru i Nikoli I bilo je važno da novi nadbiskup bude odan i njima sličnih političkih i kulturnih gledišta.⁷⁰ U tome pogledu kao najbolje rješenje nametnuo se Šimun Milinović o čemu je 9. juna 1886. godine odlučujuću riječ dao papa Lav XIII.⁷¹ Kardinal Jakobini pisao je o tome crnogorskom ministru Radonjiću i tražio da se prije samoga imenovanja o tome dobije saglasnost crnogorske vlade.⁷²

Za razliku od lakog razrješenja pitanja imenovanja barskog nadbiskupa, pitanje vaspitanja dece iz mješovitih brakova (član 10)⁷³ i prava barskog nadbiskupa da osniva nove parohije (član 6) ostaće i da-

⁶⁵ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 117–119, *Le prince Nicholas aux pape Leon XIII*, Cettigné, 27 avril/9 mai 1886.

⁶⁶ F. Kakamo, *op. cit.*, str. 248.

⁶⁷ Kao kandidati pominjani su: Nikola Voršak, kanonik Instituta Sveti Jeronim (S. Popović, *op. cit.*, str. 597), Đuzepe Bezić, kanonik iz Makarske (AA EE SS, Montenegro Convenzione, 280, 282–285, *Simeoni a Nina*, 21 maggio 1879) i Tripun Radoničić, kasniji kotorski biskup (R. Tolomeo, *op. cit.*, str. 120).

⁶⁸ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 128, *Jacobini a Vodopic*, Roma, 26 maggio 1886; *Ibid.*, str. 125–131, *Vodopic a Jacobini*, Ragusa, 2 giugno 1886, *Annesso alla lettera del Cardinale Jacobini*.

⁶⁹ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 126, *Lupori a Jacobini*, Roma, 27 maggio 1886.

⁷⁰ D. Vujović, *op. cit.*, str. 19.

⁷¹ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 121, *Lettera del Cardinale Jacobini*, Vaticano, 28 maggio 1886.

⁷² AA EE SS, Montenegro Convenzione, 103, *Jacobini a Radonich*, Roma, 12 giugno 1886.

⁷³ F. Kakamo, *op. cit.*, str. 248.

lje sporno te prolongirati okončanje pregovora.⁷⁴ Tondini i Sundečić vratili su se na Cetinje đe je s crnogorskim knjazom i vladom trebalo naći kompromis. Uz očigledno nastojanje da se očuva konstruktivan duh pregovora o tome je Knjazu pisao i papa Lav XIII, prepuštajući da ga o konkretnim izmjenama spornih mjesta sporazuma obavijesti njegov izaslanik Tondini.⁷⁵ U isto vrijeme, posredstvom Jovana Sundečića, Knjaz je dobio pismo Ćezara Durandoa, bivšeg talijanskog poslanika na Cetinju koji je bio upućen u tok pregovora i koji je Knjazu prenio poruku talijanskog ministra spoljnih poslova Karla F. N. di Robilana da bi bilo dobro da Crna Gora prihvati sugestije Svete Stolice jer one suštinski ne pogađaju crnogorske interese.⁷⁶

Nova Tondinijeva misija na Cetinju neće dovesti do neposrednog uspjeha. „Očigledno je glavni problem leŹao u pitanju mješovitih brakova. S tim u vezi vatikanska diplomatija je nastavljala da osporava prihvatanje takvih formulacija u kojima se govorilo jedino o slobodi supružnika ili o neuplitanju crnogorskih vlasti; ono što se željelo postići, bilo je eksplicitno priznavanje mogućnosti katoličkim vlastima da uslove sklapanje ovakvih brakova, sa posebnim upućivanjem na izbor vjeroispovijesti u skladu s kojim će vaspitavati potomstvo“.⁷⁷ Uz nepopustljivost zainteresovanih strana situaciju su komplikovali i loši odnosi između Tondinija i Sundečića među kojima se javilo suparništvo praćeno lićnim sujetama i ambicijima.⁷⁸

Tokom jula 1886. godine intenzivarala se prepiska na relaciji državni sekretar Jakobini – ministar Radonjić s ciljem da se nađe odgovarajuće rješenje.⁷⁹ Prvi rezultat ove diplomatske akcije bio je ustupak Svete Stolice u pogledu člana 6 koji se odnosio na ingerencije crnogor-

⁷⁴ Ź. Karaula, *op. cit.*, str. 549.

⁷⁵ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 119, *Leone XIII al Principe Nicola del Montenegro*, Roma, 5 giugno 1886.

⁷⁶ DACG, MID, 1886, f. 18, br. 482, *Durando – knjazu Nikoli I*, Trst, 11. jun, 1886.

⁷⁷ F. Kakamo, *op. cit.*, str. 248.

⁷⁸ F. Kakamo, *op. cit.*, str. 248; *Sundečić – Štrosmajeru*, 11. srpanj 1886, in: Ź. Karaula, *op. cit.*, str. 548–550.

⁷⁹ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 91, *Santa Sede a Radonich*, Roma, 9 luglio 1886; AA EE SS, Montenegro Convenzione, 78, *Radonich a Jacobini*, Cettigne, 13 luglio 1886; AA EE SS, Montenegro Convenzione, 90, *Santa Sede a Radonich*, Roma, 16 luglio 1886; AA EE SS, Montenegro Convenzione, 76, *Radonich a Jacobini* Cettigne, 25. luglio 1886; AA EE SS, Montenegro Convenzione N. 492, *Radonich a Jacobini*, Cettigne, 21 luglio/2 agosto 1886.

ske vlade u pitanju organizovanja novih parohija u Barskoj nadbiskupiji.⁸⁰ Pitanje koje je najviše opterećivalo tok pregovora razriješeno je dogovorom da pitanje mješovitih brakova i vaspitanja dece iz njih ne bude tretirano ugovorom, već posebnom diplomatskom notom.⁸¹ Konačno, 2. avgusta 1886. godine crnogorski ministar Radonjić obavijestio je državnog sekretara Jakobinija da je crnogorska vlada pristala na takva rješenja te da između Svete Stolice i Knjaževine Crne Gore postoji potpuna saglasnost o regulisanju položaja Katoličke crkve i njenih vjernika u Crnoj Gori.⁸² Premošćavanju razlika među pregovaračkim stranama zasigurno je doprinio susret knjaza Nikole I i đakovačkog biskupa Štrosmajera, koji se zbio u Badenu u prvoj polovini jula 1886. godine.⁸³

Nakon višegodišnjih pregovora i napora posao je konačno završen 18. avgusta 1886. godine. Za Crnu Goru to je predstavljalo veliki međunarodni uspjeh. Bila je to prva balkanska, prva slovenska i prva pravoslavna zemlja koja je sklopila Konkordat sa Svetom Stolicom. U ime Crne Gore Konkordat je potpisao knjažev sekretar Jovan Sundečić, a u ime Svete Stolice državni sekretar Jakobini. *Ugovor* je ratifikovan 7. oktobra 1886. godine. Tekst *Ugovora* ubrzo je publikovan na Cetinju u *Glasi Crnogorca* i u Rimu u *Acta Sanctae Sedis*.⁸⁴ Suštinske odredbe *Konkordata* bile su: Ugovorom je garantovana sloboda katoličke vjeroispovijesti; Sveti Otac se obavezao prije naimenovanja nadbiskupa

⁸⁰ AA EE SS, Montenegro Convenzione, 78, *Radonich a Jacobini*, Cettigne, 13 luglio 1886.

⁸¹ AA EE SS, Montenegro Convnezione, 90, *Santa Sede a Radonich*, Roma, 16 luglio 1886.

⁸² AA EE SS, Montenegro Convnezione, N. 492, *Radonich a Jacobini*, Cettigne, 21 luglio/2 agosto 1886.

⁸³ D. Vujović. *op. cit.*, str. 38.

⁸⁴ U *Glasi Crnogorca* publikovani su paralelno crnogorski i italijanski tekst *Konkordata*; „Ugovor između Svete Stolice i Crnogorske Vlade“, *Glasi Crnogorca*, br. 42, 21. oktobar 1886, str. 1–2; U *Acta Sanctae Sedis* tekst *Konkordata* publikovan je na italijanskom i latinskom jeziku; *Publioum dere sacra Conventum a s. Sede et Amaniensi Principatu ininitum*, ACTA SANCTAE SEDIS in compendium opportune redacta et illustrata studio et cura, Iosephi Pennacchi et Victorii Piazzesi, Vol. XIX, Romae, MDCCCLXXXVI, str. 219–223. Tekst *Konkordata* iz *Glasi Crnogorca* štampan je ponovo 1913. godine kao posebna publikacija; *Ugovor između Svete Stolice i crnogorske vlade*, Kraljevska crnogorska državna štamparija, Cetinje, 1913.

provjeriti „ima li čina ili razloga političke ili građanske naravi koji bi se tome protivili“; Barski nadbiskup je u crkvenim djelatnostima bio direktno potčinjen Svetoj Stolici; Nadbiskup je bio obavezan crnogorskom knjazu položiti zakletvu vjernosti;⁸⁵ Barski nadbiskup od države je trebalo primati 5.000 franaka godišnje; Nadbiskup je imenovao parohie u sporazumu s Vladom kad bi u pitanju bili strani državljani, a kad bi se radilo o crnogorskim, bio je dužan dostaviti ukaz o imenovanju; Nadbiskup se brinuo oko školovanja katoličke omladine, a plate vjerskih bile su izjednačene sa svjetovnim učiteljima; Brak sklopljen u katoličkoj crkvi bio je priznat od strane crnogorske vlade; Vlada je priznavala i presude u građanskim parnicama sem u situacijama koje je propisivao građanski zakonik; Molitva za Knjaza bila je obavezna da se izvodi na slovenskom jeziku; Vlada će, u dogovoru s nadbiskupijom, učestvovati u školovanju i slanju sveštenstva u Rim (prvih pet godina po dva, poslije toga po jedan).⁸⁶

Samo dan nakon ratifikacije Konkordata, 8. oktobra 1886. godine obnovljena je Barska nadbiskupija tako što je papa Lav XIII dekretom izdvojio iz Skadarske nadbiskupije. Šimun Milinović posvećen je za nadbiskupa u Rimu 7. novembra 1886. godine. Obred je izvršio kardinal Simeoni u kapeli Tri sveta kralja, Propagande Fide.⁸⁷ Zakletvu crnogorskome vladaru Šimun Milinović položio je na Rijeci Crnojevića da bi se ubrzo poslije toga našao u Baru, gradu odakle je trebao upravljati Katoličkom crkvom u Crnoj Gori.

Prema vlastitom iskazu, Milinović je „Biskupiju (je) našao sasvim uništenu bez sveštenstva, bez crkava, bez sveštenečkih stanova i bez ikakvih sredstava.’ Otuda i njegova konstatacija da je ‘konkordat bio materijalno štetan za biskupiju (jer dok je bila pod austrijskim protektoratom ona se starala o materijalnim sredstvima, dok je siromašna Crna Gora u tome bila nemoćna)’. Ali se zato po Milinoviću ‘moralno

⁸⁵ *Ugovor između Svete Stolice i crnogorske vlade*, čl. 4: „Kunem se i obričem pred Bogom i na Svetijem Jevandeljima da ću biti poslušan i vjeran Njegovome Visočanstvu knjazu crnogorskom, obećavam da neću imati nikava dogovora, niti biti pri kakvom vijećanju, niti bodriti a ni dopustiti da moje područno sveštenstvo učestvuje u bud kakvom preduzeću koje bi išlo na to da muti javni državni mir“; *Glas Crnogorca*, br. 42, 21. oktobar 1886, str. 1.

⁸⁶ *Glas Crnogorca*, br. 42, 21. oktobar 1886, str. 1–2.

⁸⁷ Š. Rastoder, *op. cit.*, str. 255; I. Jovović, „Šimun Milinović, nadbiskup barski (1886–1910)“, *Matica* 49 (2012), str. 244.

mного postiglo', jer katolici 'prije uopšte potišteni i prezirani, podigli su se i sada su svuda sa njihovim sveštenstvom u Crnoj Gori čašćeni. Mržnje vjerske iščezle su, što je sa međusobnom tolerancijom, neizmjereno opštem napretku koristilo.'⁸⁸ U septembru 1887. godine po nalogu knjaza Nikole nadbiskup Milinović odbio je materijalnu pomoć koju je austrougarska vlada slala za izdržavanje paroha u Barskoj nadbiskupiji. Milinović je tražio od ministra prosvjete i crkvenih djela Knjaževine Crne Gore Jovana Pavlovića da prema mogućnostima opredijeli neka sredstva za izdržavanje paroha, kao i sredstva za školovanje jednog mladića za budućeg sveštenika.⁸⁹ U Barskoj nadbiskupiji 1888. godine bilo je trinaest sveštenika.⁹⁰ Jedan od problema s kojima se Barska nadbiskupija suočila bio je nedostatak školovanih sveštenika zbog čega je Milinović 1890. godine s knjazom Nikolom I razmatrao mogućnost osnivanja „malog“ šemeništa u Baru.⁹¹ Godine 1896. barski nadbiskup žalio se da pojedine župe nemaju sveštenika: „stari talijanski misionari koje sam zatekao, već su pomrli ili zbog starosti povratili se u Italiju (...) nekoliko arbanaških svećenika što je bilo prizvani su u svoju skadarsku biskupiju. Oko četiri, pet što još ima, već su mi izjavili da ne mogu zbog jednoga ili drugoga uzroka dalje služiti (...) pet godina župa Koće iza Podgorice je prazna, a brzo će godina da je tako i druga Zatrijepče, đe je preko hiljadu katolika, prazna.“⁹²

Pitanje uvođenja službe na staroslovenskome jeziku koje nije tretirano *Konkordatom* izazvaće novu dinamiku u odnosima Crne Gore i Svete Stolice. Pitanje je bilo složeno i predstavljalo tačku u kojoj su se prelamali mnogi politički interesi. Dozvola službe na ovom jeziku

⁸⁸ Š. Rastoder, *op. cit.*, str. 255; I. Jovović, *op. cit.*, str. 245.

⁸⁹ *Milinović – Pavloviću*, Bar, 8/20. septembar 1887, in: J. Selhanović, „Građa za istoriju Barske nadbiskupije (1887–1909)“, *Matica* 72 (2017), str. 597–598.

⁹⁰ DACG, MPCP, f. 4, br. 284, *Milinović – Pavloviću*, Bar, 1888. U dokumentu se nalazi i spisak sveštenika: Š. Milinović, nabiskup; Metod Radić, sekretar nadbiskupov; Josif Kolović (Bar); Bonaventura da Kontrada (Bar); Egidio Barci (Livari); Lodoviko dal Saso (Podgorica); Sekundino d' Akone (Zatrijebač); Filip Nikić (Šestani); Mihovil Vuksanović (Sv. Đorđe); Ivan Škreli (Sv. Nikola); Anton Miedia (Salci); Anđeo Seređi (Ulcinj); Petar Zanete (Zupci).

⁹¹ Arhivsko-bibliotečko odjeljenje Narodnog muzeja Crne Gore (ABO NMCG), Prinovljeni spisi, Ostavština Jovana Sundečića, *Milinović – Sundečiću*, Bar, 15. mart 1890.

⁹² ABO NMCG, Prinovljeni spisi, Ostavština Jovana Sundečića, *Milinović – Sundečiću*, Bar, 3. januar 1896.

predstavljala je opasnost za multinacionalnu Austrougarsku koja je u tome videla kulturnu revoluciju Južnih Slovena koji su živjeli u njezinim granicama. Đakovačkome biskupu bilo je veoma stalo da Crna Gora izdejstvuje to pravo kod Svete Stolice. Zato je savjetovao crnogorskoga knjaza da se lično obrati papi Lavu XIII i zatraži od njega uvođenje službe na staroslovenskome u crnogorskim katoličkim crkvama što je Knjaz i učinio.⁹³

To pitanje razmotrila je Sveta kongregacija „Dei Riti“ 31. marta 1887. godine i donijela dekret kojim se odobrava uvođenje službe na staroslovenskom jeziku i upotreba ćirilicnog pisma.⁹⁴ Ovu odluku svečano je potvrdio papa Lav XIII, 5. aprila iste godine.⁹⁵ Ustupak Svete Stolice Crnoj Gori ohrabrio je nadanja u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji da bi ista privilegija mogla biti i tamo dodijeljena, što je izazvalo žestok otpor Austrougarske.⁹⁶

Uvođenje staroslovenskoga jezika kao liturđijskog u Barskoj nadbiskupiji dugo je odlagano zbog pritisaka Vlade u Beču preko tamošnjeg apostolskog nuncija i austrougarske ambasade u Vatikanu.⁹⁷ U vezi sa staroslovenskom liturđijom bilo je i pitanje štampanja

⁹³ Štrosmajer je čak jednom prilikom crnogorskome knjazu sugerisao kako da mu odgovori na pismo, koje bi onda Štrosmajer proslijedio papi: „da se zacijelo nadate, da će se ono, što je javnom i svečanom konvencijom ugovoreno, čim prije ispuniti; jer ako se od Vas punim pravom čeka, da Vi sve tačke javnog ugovora po mogućnosti ispunite, i Vi istim Vašim pravom očekujete, da i druga strana sve tačke ugovora ispuni i završi“. U vezi s tim Štrosmajer nastavlja: „Ja, kako rekoh, za cielo se nadam da će ovo i biti, to jest: da ćemo Misal staroslovenski za Crnogoru čim prije dobiti, a tiem mismim, da će sve poteškoće u bitnosti biti savladane i da će se put protrti...“ V. Krestić, *op. cit.*, str. 34. U ličnom, opširnom pismu upućenom Lavu XIII, Nikola I je napomenuo razloge i interese zbog kojih bi Crnoj Gori valjalo izdati takvu dozvolu. Knjaz je svoje razmišljanje argumentovao pozivanjem na istorijske uspomene, na dugotrajnost Barske nadbiskupije i njen povijesni razvitak, na to da su barski nadbiskupi poput (Andrije) Zmajevića težili tome postignuću te da su i Ćirilo i Metodije propovijedali na slovenskome jeziku. On je smatrao da će takav iskorak približiti njegove podanike različitih vjera i istakao da bi pored toga što je prvi slovenski vladar koji je sa Svetom Stolicom sklopio konkordat, volio biti i prvi koji će dobiti dozvolu da se u Katoličkoj crkvi vjera propovijeda na staroslovenskom; D. Vujović, *op. cit.*, str. 21.

⁹⁴ AA EE SS, Pos. 564, f. 254, Montenegro, Antivari 1887.

⁹⁵ I. Jovović, *op. cit.*, str. 245.

⁹⁶ AA EE SS, Pos. 569, f. 256–257, Montenegro 1887–1888.

⁹⁷ AA EE SS, Pos. 610, f. 273, Montenegro, Antivari 1888–1892.

bogoslužbenih knjiga. Knjaz Nikola je posredstvom barskog nadbiskupa vršio pritisak da se što prije odštampa ćirilčni *Misal* na staroslovenskome jeziku.⁹⁸ I Štrosmajer je nastojao ubrzati taj proces. O tome je imao intenzivnu komunikaciju s crnogorskim vlastima i nadbiskupom Milinovićem, ali i nekoliko kontakata s važnijim katoličkim predstavnicima.⁹⁹

Pomenuta pitanja biće riješena tek 1893, odnosno 1894. godine, ali ne na način koji je u potpunosti odgovarao Štrosmajeru i crnogorskome knjazu Nikoli. Da bi se izašlo u susret njihovim zahtjevima da se služba vrši na staroslovenskome, a da se s druge strane izbjegne austro-ugarski pritisak, kardinal Rampola je predložio da se molitvena knjiga štampa na glagoljici. Knjiga je kao poklon od strane pape Lava XIII poslata knjazu Nikoli sredinom 1893. godine¹⁰⁰. Prva služba na staroslovenskome jeziku biće 20. decembra 1894/1. januara 1895. godine¹⁰¹. Tada je u Baru, uz prisustvo najviših državnih zvaničnika održano prvo bogoslužjenje na staroslovenskome jeziku, što je uprkos svim odlaganji-

⁹⁸ AA EE SS, Pos. 610, f. 273, Montenegro, Antivari 1888–1892.

⁹⁹ Đakovački biskup je sa svojim prijateljom Franjom Račkim putem štampe nastojao popularizovati uvođenje službe na staroslovenskome jeziku u Katoličkoj crkvi u Crnoj Gori. Što se tiče pisma na kojem bi bio štampan *Misal*, i Knjazu i Štrosmajeru bilo je od velikoga značaja da on bude na ćirilici. Knjaz nije imao ništa protiv da se *Misal* štampa u Zagrebu, za što je Štrosmajer već bio odredio 1.000 forinti. Kao mjesto štampanja pominjali su se još Cetinje ili Bar; D. Vujović, *op. cit.*, str. 23.

¹⁰⁰ I. Jovović, *op. cit.*, str. 246; Jedan primjerak *Misala* našao se i u ruskoj prijestonici. Papa Lav XIII ga je posredstvom nadbiskupa Milinovića uputio ruskom caru Aleksandru III. Austrougarska se postarala da otkupi najveći dio od 400 štampanih primjeraka *Misala*. Neke od ovih knjiga završile su u Dalmaciji i Istri zbog interesovanja tamošnjeg katoličkog sveštenstva, tako da je u Crnu Goru stiglo samo nekoliko (4–5) primjeraka; M. Zoller, *op. cit.*, str. 193; „Š. Milinović G. Vukoviću“, Bar, 6. jul/25. jun 1893, in: *Ministarstvo inostranih djela, zbornik dokumenata 1879–1915*, ed. S. Burzanović, Podgorica, 2007, str. 194–195; „Š. Milinović knjazu Nikoli“, Bar, 6. april/22. mart 1894, in: *Ministarstvo inostranih djela, zbornik dokumenata 1879–1915*, ed. S. Burzanović, Podgorica, 2007, str. 211–212; R. Dragičević, „Ugovor Svete Stolice s Knjaževinom Crnom Gorom 1886. godine (2)“, *Zapisi*, knjiga XXIV, sveska 2, avgust (1940), str. 83–93; D. Živković, „Neka razjašnjenja oko publikovanja „Misala“ i bogoslužjenja na staroslovenskom jeziku“, *Glasnik Cetinjskih muzeja I* (1968), str. 67–76; I. Jovović, „Osvrt na Barski glagoljski misal iz 1893. godine“, *Lingua Montenegrina* 10 (2012), str. 183–191; L. Milica, „Dragutin Antun Parčić i njegov „Rimski misal slavenskim jezikom“ (Rim, 1893)“, *Lingua Montenegrina* 10 (2012), str. 317–337.

¹⁰¹ „Sa Barske svečanosti“, *Glas Crnogorca*, 1. januar 1895, str. 1–2.

ma i problemima koji se se javili tokom dugogodišnjih pregovora bio veliki uspjeh za crnogorsku državu.

Od potpisivanja Konkordata 1886. pa do 1918. godine, odnosno nestanka Crne Gore sa političke karte Evrope kao nezavisne države, *Konkordat* je predstavljao solidnu osnovu za harmonizovanje među-konfesionalnih odnosa u Crnoj Gori, za porast njenog ugleda u okruženju i u Evropi. To nije značilo da su se odnosi crnogorske države i Sv. Stolice kretali samo uzlaznim putem. Crnogorska strana nije uvijek i u potpunosti izvršavala svoje obaveze u pogledu materijalne podrške Barskoj nadbiskupiji, a izvjesnim zakonskim rješenjima iz 1904. i 1905. godine praktično je limitirala primjenu pojedinih članova *Konkordata*¹⁰². Uprkos svemu, *Konkordat* Sv. Stolice i Knjaževine Crne Gore predstavlja jedan od najznačajnijih bilateralnih pravnih akata koje je donijela Knjaževina Crna Gora.

U istorijatu sporazumijevanja Svete Stolice s drugim državama crnogorski konkordat zauzima posebno mjesto. Predusretljivost koju je Sveta Stolica pokazala pri zaključivanju Konkordata s Crnom Gorom bila je razlog da je model crnogorskog konkordata bio u više navrata tokom narednih decenija prihvatljiv i za druge države. Već 1887. godine obnovljeni su pregovori između Svete Stolice i Kraljevine Srbije.¹⁰³ Crnogorski konkordat imao je uticaja i na pokušaj regulisanja položaja katolika u Osmanskome Carstvu. Prve ideje o ovome javile su se 1887. godine, da bi ozbiljniji diplomatski kontakti nastupili 1892. godine. Veliki vezir Dževad-paša, koji je za vrijeme potpisivanja konkordata

¹⁰² Crnogorske vlasti su članom 39 Ustava pravoslavnih konzistorija u Knjaževini Crnoj Gori iz 1904. nalagale sprečavanje prelaska pravoslavaca u drugu vjeru. Članom 190 nalagano je sveštenicima da odvrćaju vjernike od braka sa inovjericima, za koji su odobrenje mogli dobiti samo ako njihov supružnik pruži pismeno uvjerenje da će деца biti vaspitavana u pravoslavnoj vjeri. Ustav Knjaževine Crne Gore, u članu 136, zabranjivao je „svaku radnju protiv istočno-pravoslavne crkve u Crnoj Gori (prozelitizam)“; Z. Folić, „Odnos knjaza/kralja Nikole prema vjerskim zajednicama u Crnoj Gori 1878–1914“, in: *Dinastija Petrović Njegoš*, II, Radovi sa naučnog skupa, Podgorica, 29. oktobar – 1. novembar 2001, CANU, knjiga 60, ed. M. Dašić, Podgorica, 2002, str. 121–141.

¹⁰³ AA EE SS, Pos. 557, f. 251, Serbia, 1887.

između Svete Stolice i Crne Gore bio diplomatski predstavnik na Cetinju, pokazivao je zainteresovanost da se na osnovu crnogorskog konkordata formuliše i sporazum Svete Stolice i osmanske vlade.¹⁰⁴ I pregovori oko konkordata s Osmanskim Carstvom imali su svoju geopolitičku dimenziju i izazivali pažnju velikih sila, prije svega Francuske i Austrougarske.¹⁰⁵ Jedan od glavnih motiva osmanske vlade bio je lišavanje ovih sila privilegovane pozicije u Osmanskome Carstvu zasnovane na ulozi pokrovitelja katoličkih vjernika.¹⁰⁶ Do sporazuma nije došlo jer Sveta Stolica nije na isti način posmatrala jednu malu hrišćansku knjaževinu i jedno Osmansko Carstvo.

Pozivanje na pojedine odredbe crnogorskog konkordata u ugovornoj praksi Svete Stolice bilo je kasnije prisutno i u pregovorima sa Kraljevinom Jugoslavijom.¹⁰⁷

¹⁰⁴ *Sagra Congregazione degli affari ecclesiastici straordinarii, Turchia*, Roma, maggio 1892, str. 6–39.

¹⁰⁵ AA EE SS, Pos. 655, f. 290–294, Turchia, Albania, 1892–1894.

¹⁰⁶ *Sagra Congregazione degli affari ecclesiastici straordinarii, Turchia*, Roma, maggio 1892, str. 6–39.

¹⁰⁷ I. Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio: Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni. Jugoslavia e la mancata ratifica (1922–1938)*, Roma, 2015.

Pregledni rad

Aleksandar ČOGURIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje
aleksandar.coguric@fcjk.me

**OGLEDALO SRPSKO – CRNOGORSKE USMENE
DESETERAČKE PJESME – U ANTOLOGIJI KOJU JE
SASTAVIO CRNOGORSKI PJESNIK I VLADAR,
PETAR II PETROVIĆ-NJEGOŠ**

U radu smo *Ogledalo srpsko* posmatrali kao antologiju crnogorskih usmenih epskih pjesama, izuzev Višnjićevih – *najčitanije štivo, vaspitna knjiga za narod, knjiga široko shvaćenog patriotizma*. Mišljenja smo da su pjesnici-pjevači ostali po strani pod uticajem Herderova gledanja na porijeklo usmenoga teksta. Osvrnuli smo se na mjesno prostiranje pjesama – širok prostor današnje Crne Gore, a po vremenu razmak od 1700. do 1844, izuzetak pjesma o Crnojevićima.

Razvrstali smo pjesme po tematici: pjesme istorijskoga sadržaja – Carev Laz, Martinići, Krusi, Boka, Morača (vladika Danilo, Petar Prvi, vezir Ćuprilić, Mahmut-paša, Bećir-beg Bušatlija, bosanski vezir...); pjesme o crnogorskim junacima (Vuk Mandušić, Vuk Mićunović, Vuk Raslapčević, Janko i Bogdan Đurašković, Draško Popović, Vukota i Draško Mrvaljević) – hrabrost i junaštvo, borbenost i izdržljivost; pjesme o lokalnim sukobima crnogorske i *turske* strane (Stojan Saveljić, Paun Šušović, Kezun Grujićin, serdar Mijat, Mina Radović, Jakša-kapetan, guvernadur Vuko, Petar Đurašković, Stanko Pribilović); pjesme o osveti; o upadu crnogorskih junaka na *tursku* teritoriju; o udaru na ovce.

Zaključujemo da je knjiga, po pitanju usmenosti, nanijela značajnu štetu nepatvorenoj usmenosti, jer je uraganski razlamala prirodni tok usmenoga trajanja, mnogi pjevači su učili pjesme iz nje, vjerujući da čuvaju i prenose usmeno nasljeđe. Poremećaj je nastao jer su uzimali s mjesta iz kojega usmene pjesme nijesu prirodno emitovane. Knjiga je tupila pjevačev senzibilitet za usmenost, obećavala mu da ne mora više živjeti pjesmu, već je samo uzeti i otpjevati.

Ključne riječi: *Ogledalo srpsko, pjesnici-pjevači, tematika pjesama, zbirka usmene poezije*

Informacije oko *Ogledala srpskog*. „Kultura se u celini integriše u opšti i jedini kontekst života... svaka pojedinačna misao, svaki pojedinačni proizvod živog postupka u jednom individualnom kontekstu stvarnog događajnog mišljenja“ (Bahtin, 2010: 46). Usmena tradicija je dio svake integrisane kulture i potvrđuje da „elemente svoje kulture u sebi nosimo još od najranijeg uzrasta“ (Tomas – Ikson, 2014: 63). Naslijeđeno usmeno stvaralaštvo dosljedno se prenosi, organizovano i sistematično izučava, radi konstituisanja slika prošlosti, ali i kao: „Tekst za zadovoljstvo: onaj koji udovoljava, puni, prožima ponesenošću, onaj koji potiče iz kulture, ne raskida sa njom i vezuje je za jednu *ugodnu* praksu čitanja“ (Bart, 1975: 17). Bartovu projekciju očekivanja od teksta ispunilo je *Ogledalo srpsko*, gledano namjerama njegova sastavljača, doživljajima i prijemom njegovih čitalaca.

*Ogledalo*¹ *srpsko*², zbirku ili antologija – Kilibarda je isključiv da je antologija – ne i „zbornik narodnih pjesama“ (Lavrov, 2013: 331), sastavio je pjesnik Petar II Petrović-Njegoš na Cetinju, na Blagovijesti 1845. godine, posvetio ruskome pjesniku Aleksandru Puškinu. U *Predisloviju*, predgovoru, autor je istakao da su usmene pjesme izuzetne umjetničke i istorijske vrijednosti, da su isto zapazili i mnogi učenici ljudi Evrope toga doba, jer „naše narodne pjesne ne trebaju nikakva predgovora za svoju preporuku, jer sad hvaliti ih pred svijetom, to bi bilo potvoravati ono što su već davno o njima kazali mnogi, i naši slavjanski i drugih narodah, naučeni ljudi, koji su ih pravedno pohvalili i u zvijezde podigli, a neki i usporedili ih s Omirovim i Osijanovim pjesmama“ (Njegoš, 2011: 11). Kao da čujemo Herderov glas koji je usmeno pjesništvo smatrao „izvanvremenskim agensom“ (Bošković-Stulli, 1983: 7), prethodnicom autorske poezije i prvim stepenom poezije, uopšte. *Ogledalo* potvrđuje da su „pojedinaac i društvo nerazdvojivi kako povijesno tako i sistematski“ (Hauser, 1986: 48), ali da pojedinaac – samosvojni pregalac – društveno određen i odgovoran, učinkovito djeluje u svojoj društvenoj zajednici.

¹ Prvo izdanje bilo je u Beogradu 1845, a drugo, pola vijeka kasnije, na Cetinju.

² Danilo Radojević u radu *Recenzije Njegoševe antologije* kaže da je Njegoš „dovršio antologiju epskih pjesama, pod naslovom *Gorsko ogledalo*“ (*Lingva montenegrina*, br. 9, 2012). Svoju tvrdnju temeljio je na recenzijama koje su o antologiji napisali Vasilije Lazić i Jovan Sterija Popović.

Ogledalo se pojavilo u zenitu popularnosti i sveknjiževne prisutnosti usmene poezije, od akademskih krugova do inostrane čitalačke publike, kroz prijevode. Zbirka ima šezdeset jednu pjesmu – dvadeset tri cjelovito preuzete, a trideset osam varijante su ranije objavljivanih pjesama ili potpuno nove pjesme. Dominantna su četiri izvora iz kojih su uzimane: *Srpske narodne pjesme*³ – „o besmrtnim podvizima knjaza i izbavitelja Srbije Karađorđa i njegovijeh hrabrijeh vojevodah“ (Njegoš, 2011: 11) – *Istorija Crne Gore od iskona do novijeg vremena*⁴ i *Pjevanija crnogorska i hercegovačka*⁵, te cetinjski almanah *Grlica*⁶ za 1836. i 1837. godinu. Međutim, skoro polovina pjesama za *Ogledalo* uzeta je iz nama nepoznatih izvora⁷. Ovako raznoliki izvori pjesama potvrđuju razmišljanje: „Zbirka *Ogledalo srpsko* rađena je nesumnjivo vrlo brižljivo“ (Medenica, 1975: 159), kroz obuhvatan izbor pjesama

³ Njegoš je u *Ogledalo* unio pjesme Filipa Višnjića, koje je Vuk objavio u trećoj knjizi izdatoj u Lajpcigu 1823. godine. To su: *Početak bune protiv dahija, Boj na Čokešini, Boj na Salašu, Knez Ivan Knežević, Boj na Mišaru, Miloš Stojićević i Meho Orugdžić, Boj na Loznici, Luko Lazarević i Pejzo, Hvala Čupićeva*. Međutim, Danilo Radojević je saopštio pretpostavku da su ove pjesme unešene po Sarajlijinu naumu, naknadno, odnosno dok se knjiga pripremala za štampu, koja se bila neplanirano odužila.

⁴ Autor *Istorije Crne Gore od iskona do novijega vremena* je Simo Milutinović Sarajlija, objavljena je u Beogradu 1835. godine. Pjesme iz *Istorije* u *Ogledalu* su: *Sinovi Ivanbegovi, Srpski Badnji večer, Miloradović poslanik Petra Velikoga, Carev laz, Udar Turakah na selo Trnjine, Stan polako, Rogoje, mnogo ti je oboje, Šćepan Mali*.

⁵ *Pjevaniju crnogorsku i hercegovačku* sastavio je Simo Milutinović Sarajlija i objavio u Lajpcigu 1837. godine. Pjesme iz *Pjevanije* u *Ogledalu* su: *Čuprilić-vezir, Junačka smrt, Boj na Martiniće*. Međutim, postoje pjesme za koje nema informacija odakle su a imaju svoje varijante u *Pjevaniji*. To su: *Petar Bošković, Ne daju vuci ovacah, Nikac od Rovinah, Smrt Nikca od Rovinah, Dva Baletića, Udar na Ćurilac, Boj s vezirom Mahmut-pašom, Pogibija vezira Mahmut-paše na selo Kruse, Gorsko kare, Osveta za nevjeru tursku, Plač tri tavničara*.

⁶ *Vuk Tomanović, Pohara Žabljaka*.

⁷ To su: *Osveta Batrića Perovića, Ibraim-paša i Velestovci, Udar na Vuka Mandušića, Udar na selo Trnjine, Carev sestrić i Piperi, Boj s Kućima, Ovce Nikca od Rovinah, Sinovi Obilića, Udar na ovce kneza Vujadina, Krvavi ručak, Spužani i Piperi, Brza osveta, gotova šteta, Udar Mahmut-paše na Pipere, Klorinda srpska, Osveta bratska, Boj za pasište, Osman-kapetan i Pješivci, Razur Vranićah, Osveta Bajova, Udar na selo Rogame, Ovce Bajove, Kula Karadžića, Osveta za nevjeru tursku, Boj na Morači Gornjoj, Osveta uskočka, Pogibija Bećir-bega Bušatlije, Udar na Salkovinu, Osveta Jakše-kapetana, Oš, Grivo, tuđe je mlivo*.

i nastojanje da se knjigom pokriju „svi krajevi i plemena Crne Gore... Brda i deo istočne Hercegovine“ (Medenica, 1975: 159). Da bi ostvario planirani sadržaj, autor je uzimao tekstove koji su bili saglasni njegovoj osnovnoj zamisli: odabrati pjesme koje će reprezentativno zastupiti crnogorsku epiku koja duhovno, politički i geografski pripada Crnoj Gori. Autor je mnoge pjesme imao u više likova, mogao da odabere najpodesniji, ali kad i to nije bilo dovoljno intervenisao je u tekstu, podešavao ga, do mjere koju je smatrao primjerenom. Osim toga, autor je ostavio i pojašnjenja u cilju boljšeg razumijevanja pjesama – o ličnostima (Vuk Mićunović, Vuk Mandušić, Nikac od Rovina, Šćepan Mali, Vuk Tomanović, Mahmut-paša), događajima (boj s Mahmut-pašom, udar Mahmut-paše na Pipere), lokalitetima. Medenica smatra „da Njegoševa zbirka ne predstavlja *ni deseti dio* pesama koje postoje na istom terenu“ (Medenica, 1975: 153), što po njegovu mišljenju potvrđuje činjenica da je „Milutinović nailazio tako lako na njihove varijante“ (Medenica, 1975: 153), terenom kojim je prolazio Njegoš sastavljajući *Ogledalo*, s bitnom razlikom da su „varijante u *Ogledalu* sve razvijenije i poetski iznad obrada u *Pjevaniji*“ (Medenica, 1975: 152), odnosno „zrelije od svojijeh inačica u Milutinovićevoj *Pjevaniji crnogorskoj i hercegovačkoj*“ (Njegoš, 2011: 455). To potvrđuje da su pjesme u *Ogledalu* nadgrađivane rukom sastavljača zbirke i da su „dosta vjerno opjevale istorijske događaje i junake ovoga kraja“ (Nikčević, 2010: 137), kako smatra Milorad Nikčević.

Karakterišući pjesme u *Ogledalu* autor je istakao: „Za crnogorske pjesne može se reći da se u njima sadržava istorija ovoga naroda, koji nikakve žrtve nije poštedio, samo da sačuva svoju slobodu. Istina da poezija na nekim mjestima ponešto uveličava podvige Crnogoracah; no na mnogima i važnijima drži se strogo tačnosti. Od crnogorskih pjesanah što sad na svijet izlaze, ovo nije ni deseti dio; no glavni bojevi od 1702. svi su gotovo. Unaprijed nastojace se da se objelodane i ona junaštva o kojima sad ovde nije spomenuto“ (Njegoš, 2011: 11). Zaključujemo da „život epskog pesništva jednog naroda prvashodno počiva na uzajamnom delovanju ta dva faktora: tradicije i stvarnog života, tipičnog i individualnog“ (Serensen, 1999: 254), odnosno da je fiksiran tekst epske pjesme „postao dostupan čitatelju“ (Bošković-Stulli, 1983: 178) i da „je upravo u toj novoj formi i jedino u njoj mogao otkriti neke dotle skrivene slojeve svojih značenja“ (Bošković-Stulli, 1983:

178). To se prvjenstveno odnosi na to da je pjesma izraz i odraz života, pojedinca i društva, koji sublimirala u sebi stavove, poglede, viđenja i doživljaje događaja u kojima su učestvovali ili baštinili u svome kulturnome pamćenju. „Moguće je da umjetnik (Njegoš – A. Č.) stvara svoja djela imajući pred očima poseban krug interesenata, ali ...ona ne dolaze uvijek u ruke onih za koje su bila određena, još rjeđe ostaju njihovo vlasništvo“ (Hauser, 1986: 24), pisao je Hauser, a Njegoš se, sastavljajući svoju zbirku, rukovodio kao pjesnik, kad je birao tekstove po estetsko-me senzibilitetu.

Pjesnici-pjevači *Ogledala srpskoga*. Da je „priroda učenja najvećim delom imitativna“ (Tomas – Ikson, 2014: 63), kao i da „umetnici oponašaju svoje prethodnike na tek nešto više istančan način“ (Fraj, 2007: 411), pokazali su pjesnici-pjevači *Ogledala* „proizvođači tradiciju kulturnog *starenja*“ (Fraj, 2007: 411), za koju Fraj kaže da „traje sve dok neka velika promena ne prekine taj proces i ponovo ga započne“ (Fraj 2007: 411), odnosno dok se ne završi jedan epski stvaralački ciklus. Posmatranje i razumijevanje usmene poezije Njegoševa doba odredio je Herder ističući „u svojim djelima narodnu poeziju, narodno pjesništvo, narodnu pjesmu“ (Bošković-Stulli, 1983: 7), pa je posljedica toga bila da Njegoš nije isticao od koga je bilježio pjesme, te je aspekt usmeni pjevač ostao po strani, jer je usmeni tekst smatran proizvodom kolektiva, ne pojedinca. Zabilježili smo i Medeničino podvlačenje da Njegoš nije davao imena pjevača uz pjesme iz razloga što ih nije bilježio on lično, nego bi to činio bilo koji pisar po čijem bi sudu pjesma zavrijedila zapisivanje, što je bila praksa mnogih sabirača usmenoga stvaralaštva. Takvo razmišljanje je prihvatljivo, ali se mora znati da je odabir za knjigu iz prikuljenoga materijala Njegoš činio samostalno. Nijesu samo pjevači ostali po strani, već su tako prošli i sakupljači. O tome je autor dao napomenu: „A što nema pečatana imena tko je ove pjesne skupio, uzrok je tome što ih nije jedan samo čovjek kupio i pisao, nego su skupljene ovako: kad bi kakav pjevač ovđe na Cetinju ispjevao pjesnu dobro, odmah bi se poveo u kog pisara da je napiše; daklen, ne može se jedan nazvati njihovim skupiteljem“ (Njegoš, 2011: 11). Znači, pjesme su pristizale s mnogih strana i bile predate zapisivaču na procjenu valjanosti njihova bilježenja. Ne sumnjamo u senzibilitet zapisivača, ali smo sigurni da je pored njih mogla minuti i neka dobra pjesma, koju iz nekoga razloga u trenutku nijesu prepoznali.

Međutim, revnosni istraživači⁸ su mnogim pjesmama utvrdili autorstvo. I pored toga za dvadeset pet⁹ pjesama ne zna se tvorac, a za pet se zna ko je ispjevao njihove varijante u *Pjevaniji*,¹⁰ te smo prihvatili da i one u *Ogledalu* pripadaju pjevačima kojim ih je pripisala *Pjevanija*. Autor pet pjesama¹¹ je Petar Prvi, sedam¹² se smatra¹³ Njegoševim i isto toliko pripada drugim pjevačima¹⁴. Uporedbom teksta pjesme *Carev Laz* Petra Prvoga s Njegoševim, prihvatamo Kilibardinu tvrdnju da je i to Njegoševa pjesma. Imaju tri pjesme – *Srpski Badnji večer*, *Klorinda srpska*, *Pogibija vezira Mahmut-paše na selo Kruse* – kojima su dosadašnji istraživači pripisali različito autorstvo. Na primjer, za prvu pjesmu Kilibarda u *Komentarima* povodom *Ogledala* autorstvo pripisuje Matu Martinoviću, dok Branislav Ostojić u *Djelima* pjesmu pripisuje Petru Prvome; za drugu pjesmu Medenica kaže da je ista i u *Pjevaniji*, ali da nije prijepis „nego novo pevanje istoga Mastilovića“ (Medenica, 1975: 153), za *Ogledalo*, dok Kilibarda smatra da je bliska onoj iz *Pjevanije*; treća pjesma *Pogibija vezira Mahmut-paše na selo Kruse* po autorstvu pripada Petru Prvome, ali je Njegoš produžio i *djelimično* izmijenio.

⁸ Nikola Banašević, Milan Rešetar, Vido Latković, Jevto Milović, Slobodan Kalezić, Risto Kovijanić, Radosav Medenica, Novak Kilibarda.

⁹ To su: *Osveta Batrića Perovića*, *Ibraim-paša i Velestovci*, *Udar na Vuka Mandušića*, *Udar na selo Trnjine*, *Carev sestrić i Piperi*, *Vuk Tomanović*, *Boj s Kućima*, *Ovce Nikca od Rovinah*, *Sinovi Obilića*, *Udar na ovce kneza Vujadina*, *Krvavi ručak*, *Spužani i Piperi*, *Brza osveta*, *gotova šteta*, *Udar Mahmut-paše na Pipere*, *Osveta bratska*, *Boj za pasište*, *Osman-kapetan i Pješivci*, *Razur Vranićah*, *Osveta Bajova*, *Udar na selo Rogame*, *Ovce Bajove*, *Kula Karadžića*, *Osveta za nevjeru tursku*, *Boj na Morači Gornjoj*, *Oš*, *Grivo*, *tuđe je mlivo*.

¹⁰ *Ne daju vuci ovacah* – Drago Bjelica, *Dva Baletića* – Musa Popović, *Gorsko kare* – Bjeloš Krstić, *Osveta za nevjeru tursku* – Gavriilo, *Plač tri tavnica* – Vuko Đurov Radonjić.

¹¹ *Sinovi Ivanbegovi*, *Miloradović poslanik Petra Velikoga*, *Ćuprilić-vezir*, *Udar Turakah na selo Trnjine*, *Stan polako*, *Rogoje*, *mного ti je oboje*.

¹² *Šćepan Mali*, *Boj na Martiniće*, *Osveta uskočka*, *Pohara Žabljaka*, *Pogibija Bećirbega Bušatlije*, *Udar na Salkovinu*, *Osveta Jakše-kapetana*.

¹³ Pojam je upotrebio Drago Ćupić u Njegoševim *Djelima*, CID-ova izdanja.

¹⁴ To su: *Šćepan Nikov Lompar* – *Carev laz*, *pop Rade Knežević* – *Petar Bošković*, *Boj s vezirrom Mahmut-pašom*, *Savo Milić* – *Nikac od Rovinah*, *Tomo Markov Petrović-Njegoš* – *Smrt Nikca od Rovinah*, *Ilija Srdanović Dobrljanin* – *Junačka smrt*, *Mirčeta Aleksin iz Bjelopavlića* – *Udar na Ćurilac*.

Tematska strukturiranost *Ogledala*. „Motivi, teme i likovi usmenoga narodnog stvaralaštva... predstavljaju samostalan i samosvojan svijet“ (Čubeljić, 1970: XVIII), koji pjesmom¹⁵ obuhvata velike događaje¹⁶ crnogorske istorije, ucijepljene u kolektivno pamćenje, a koje je svaki pojedinac doživljavao na svoj način, ne odstupajući od opšte-prihvaćenih viđenja i sudova. I pored istorijske dokumentarnosti pjesme u *Ogledalu* su pokazale da „crnogorska epika ostvaruje i neke svoje osobene pesničke situacije, otkrivajući izvanredno živopisno i potresno, iako pesnički fragmentarno, i trajni smisao svoje građe“ (Koljević, 1974: 246–247). Pjesme „prate crnogorski otpor Osmanlijama u rasponu od nekoliko vjekova“ (Radoman, 2015: 13) i stvarane su „mahom neposredno nakon kakva događaja, često i lokalnog karaktera“ (Radoman, 2015: 13), postajući „epske hronike s dominantnim motivima sukoba“ (Radoman, 2015: 13). Junaci ovih pjesama, na osmanskoj strani, su silni skadarski vezir Ćuprilić, Mahmut-paša, Bećir-beg Bušatlija, bosanski vezir, Hasan-paša, Namih-paša, Ćehaj-beg. Oni su predstavnici silnoga carstva, njegove moći i neuništivosti, nastupaju u njegovo ime i za njegove interese, predvode velike vojne poduhvate, šalju poruku o nesavladivosti osmanske vojske. Vojno osvajanje Crne Gore pjesma vidi kao put u osvajanje primorja i Dubrovnika. U napadima Osmanlija na Crnu Goru, vojno i ekonomski, nemoćniji kolektiv uspješno brani sebe i svoj opstanak. Osmanska vojska za sobom ostavlja pustoš, ali odluke se zbivaju na bojnome polju, đe nema konstante u ishodu. Jedna pjesma ilustruje kako se uvažava dobar junak – pjevač kaže da je silni i hrabri Bećir-beg Bušatlija poginuo jer su ga njegovi izdali, a ratnička sreća je dala Kezunu Grujičinu da ga ubije. Takav pjesnički postupak veliča ličnost junaka, bez obzira što je protivnik s bojnoga polja. Druga pjesma protivnika naziva junačkom dikom, cvijetom, vitezom, gospo-

¹⁵ To su: *Carev laz, Ćuprilić-vezir, Udar Mahmut-paše na Pipere, Boj s vezinom Mahmut-pašom, Pogibija vezira Mahmut-paše na selo Kruse, Gorsko kare, Boj na Morači Gornjoj, Boj na Martiniće, Pogibija Bećir-bega Bušatlije, Stan polako, Rogoje, mnogo ti je oboje.*

¹⁶ To su: 1712. – Bitka na Carevu Lazu; 1713. – udar Ćuprilić-vezira na Crnu Goru; 1756. – napad bosanskoga vezira Hadži Mahmut-paše na Crnu Goru; 1792. – udar Mahmut-paše na Pipere; 11. jul 1796. – Mahmut-pašina Bitka na Martinićima; 22. septembar 1796. – Mahmut-pašina Bitka na Krusima; 1813. – boj s Francuzima u Boki; 1819. – Boj na Morači; 23. april 1832. – Boj na Martinićima; 15. jun 1839. – napad Bećir-bega Bušatlije na Brda.

dom. Pjevač kaže da je veliki junak Mahmut-paša pobjegao iz boja, da bi spasio glavu, prethodno iskazavši sve svoje viteške umješnosti, isti paša udariće na Kruse, đe će junački poginuti.

Druga, crnogorska strana, u pjesmama drugačije je pozicionirana: pjevač primat daje kolektivu, kolektivnome djelovanju, jer istorijski događaji traže kolektivni odgovor ili ugovor, ne ugrožavajući pojedinca da se istakne. Veliki broj pjesama opjevava lokalne junake, ali nije zanemarila ni najznamenitije junake, kao ni vladike Danila, Vasilija ili Petra Prvoga – *Carev Laz* ili *Stan polako, Rogoje, mnogo ti je oboje*. Primjeri pokazuju da su „pojedinaac i društvo nerazdvojivi kako povijesno tako i sistematski. Društvo se sastoji od pojedinaca, i oni su njegovi jedini nosioci; kao što pojedinci postoje samo unutar društva“ (Hauser, 1986: 48). Uloga vladara u događaju, kasnije pjesmi, jeste da motiviše, podstakne i sabere kolektiv na zajedničko i jedinstveno djelovanje. On je strateg i autoritet, kome se obraćaju veziri i paše, predlažu neutralnost u nekim bojevima, što svaki vladar odlučno odbija, vodeći se opštim interesom.

Sljedeći tematski krug čine pjesme o sakupljanju osmanske vojske, čemu uvijek prethodi sastanak najiskusnijih vezira, paša, begova, vezan za strategiju i obuhvat napada, uvijek na carev zahtjev. Svrha takvoga pjesničkoga rješenja služi da se porede dvije strane: sila koja napada i nejač koja joj se odupire, što veliča podvig slabije strane. Veliki bojevi podrazumijevaju i velike žrtve, ali svemu tome nagrada je pobjeda. Samo jedna pjesma opjevava boj Crnogoraca i Francuza, đe je crnogorski kolektiv ubjedljivo nadmoćniji, u odnosu na vojsku bana Kampanjole. Autor izabira one pjesme u kojima su Crnogorci pobjednici. Ali ima i prva pjesma ovoga kruga (*Ćuprilić-vezir*) u kojoj se pjeva kojom je silinom i razorom veliki vezir pregazio Crnu Goru. Druga pjesma – *Carev laz* – ima drugačije rješenje, opjeva crnogorske junake koji s vladikom Danilom odbijaju da daju harač, čemu slijedi silni napad. Njihova odlučnost i hrabrost učinile su ih pobjednicima u velikome boju. Sličnim tokom išla je i pjesma *Stan polako, Rogoje, mnogo ti je oboje* u kojoj su, dok je vladika Vasilije bio u Rusiji, Crnogorci obećali danak sultanu preko spuškoga kapetana Abdula Parmakovića. Kad se vladika vratio, to je poništio. Stoga bosanski vezir Hadži Mehmed-paša kreće s vojskom na Crnu Goru. No, Crnogorci su uspješno odgovorili napadaču. Na ovim primjerima vidimo da „usmena književnost s

društveno-istorijskom tematikom datoga etnosa najpotpunija je slika njegove svestranosti koja ima religijske, kosmogonijske, istorijsko-ideološke, etičke, mentalitetske i socijalne iskaze“ (Kilibarda, 2012: 53). Istorijske su tematike i tri pjesme koje su opjevale situacije u kojima kolektiv nije direktni učesnik događaja. Prva je *Sinovi Ivanbegovi* koja pjeva ličnu i nacionalnu dramu oko Crnojevića. Stanko, potomak vladara crnogorskoga, prešao je na islam, te kad se vrijeme zgodilo, krenuo je s vojskom na Crnu Goru. Sretaju se dvije vojske, s jedne Staniša, a s druge Đurđe. Staniša gubi i bježi, Đurđe mu zarobi mnogo vojske. Ta pjesma radnjom i tematikom ide najdublje u crnogorsku prošlost – Ivan Crnojević, njegovi sinovi Staniša i Đurđe, te osnivač Osmanskoga Carstva – Osman I. Sličnim smjerom kreće se i pjesma *Miloradović poslanik Petra Velikoga*, u kojoj Mihailo Miloradović i Ivan Lukačević, kao izaslanici Petra Velikoga, ruskoga cara, dogovaraju učešće Crne Gore u ratu s Turcima. Istorijskoga je tkanja i pjesma *Šćepan Mali*, koja opjevava vladavinu Šćepana Maloga Crnom Gorom, od 1767. do 1773. godine.

Jedan dio pjesama¹⁷ pjeva o znamenitim crnogorskim junacima¹⁸ – hrabrost i junaštvo, borbenost i izdržljivost, okretnost i umješnost u borbi. U zajednici su doživljeni kao prvi među jednakima, kao snaga koja čuva zajednicu pred naletom jakoga neprijatelja. Njihov status uvijek provjerava i ovjerava kolektiv. Obaveza im je da nikad ne iznevjere ustanovljeni obrazac junaka i junačkih djela. Junacima je određeno i da daju život, na bojnome polju ili kad ih ubiju na prevaru. Uvijek tome

¹⁷ To su: *Osveta Batrića Perovića, Petar Bošković, Udar Turakah na selo Trnjine, Smrt Nikca od Rovinah, Srpski Badnji večer, Vuk Tomanović, Nikac od Rovinah, Sinovi Obilića, Osveta Bajova, Kula Karadžića, Plač tri tavničara, Oš, Grivo, tuđe je mlivo.*

¹⁸ To su: Batrić Perović, Radule Perović, vojvoda Batrić, Bajo Pivljanin, Nikac od Rovina (Nikac Tomanović), Petar Bošković, Vuk Borilović, Vuk Mandušić, Vuk Mićunović, Vuk Raslapčević, Vuk Tomanović, Draško Popović, Vukota Mrvaljević, Janko i Bogdan Đurašković, Martinići (Batrić, Marko, Tomaš, Ivan, Miloš), Vukan Milić, Baletići, vladika Danilo, Tomo Žutković, Stanko Popović, Đikan Vukotić, Baletići, Mijat Dulović, Mina Radović, vojvode – Liješ od Pipera, Vuk-san od Rovaca, Vaso od Vasojevića, Vasilije Kandić, Šujo Karadžić, Živko Đurović, Batrić Đurović. Junaci druge strane su: Osman Ćorović, Sinan-beg Čengić, Mekići, Jagličići, Omer Ćehaj, Osmanagić-beg, beg Ljubović, Osman Pašić, Sefer Piper, Asan-aga Zvizdić, Hamza-kapetan, Jašar Babić, Mujo Mehović, Hidžo barjaktar, Smail-aga Čengić, paša pljevaljski.

slijedi obaveza osvete. Tako je u pjesmi o Batriću Peroviću, koga sveti brat Radule. Ili, kad Mijat Dulović ubija Muja Mehovića, osvetivši Baja Pivljanina. Oba primjera podrazumijevaju junaka koji će ih realizovati. Junački je podvig odbrana velikoga junaka Petra Boškovića iz Bjelopavlića, od Turaka. Prvo je pokazao junačku potentnost kad je pobjegao od paše, koji ga je doveo sebi da provjeri je li istina sve o čemu su mu pristizale optužbe na Petra. Kad se uvjerio u istinitost, naređuje da ga ubiju. Petar je pobjegao, zatvorio se u kulu i odbijao napade Turaka dva dana. Pristiže mu pomoć, najistaknutiju predvodi Draško Popović. Da bi u pjesmi *Udar Turakah na selo Trnjine* odbili udar Sinan-bega Čengića na selo Trnjine u Cucama, ustali su najveći junaci – Vukan Milić, Mićunovići, Baletići, Tomanovići, Mandušić. Junačkom vještinom istakao se Vasilije Kandić u pjesmi *Kula Karadžića*, u kojoj nijedan junak ne uspijeva da izbavi Smail-agina ranjenoga konja, svakoga u trku Vasilije ubija. Hrabrošću je zablistao Živko Đurović oslobađajući snahu od pljevaljskoga paše – sâm je stigao pod pašin šator, ugrabio snahu i pašu, zdravo ih kući doveo.

Na drugoj strani, pjesma *Smrt Nikca od Rovinah* dala je maestralno pjesničko rješenje: Nikac i Jašar Babić trče jedan prema drugome s džefendarima, istovremeno im puknu i oba mrtvi padnu među Nikčeve ovce. Dva velika junaka, ravnomjerna junaštva, ginu istovremeno. Pjevač nije mogao dati prednost ni jednome od njih. Takav Nikac najavljen je u pjesmi *Nikac od Rovinah* kad je pošekao Sefera Pipera. A to je dio tradicije jer je njegov otac Vuk bio veliki junak. Tome svjedoči pjesma *Vuk Tomanović* u kojoj je Vuk junački nadvladao Osmana Pašića. Nikac je među najvećim junacima i u *Sinovi Obilića*. Junaci su opjevani u pjesmi *Srpski Badnji večer*. Predvodi ih vladika Danilo, a za njim su pet Martinića i Vuk Borilović. Jedna je pjesma i o zatočeništvu velikih junaka – *Plać tri tavničara* – u kojoj su tri vojvode Liješ, Vuksan i Vaso u tamnici skadarskoga vezira, ali i o junačkome postupanju. Liješa i Vaso na prevaru ubijaju, a Vuksan prevari dželata, ubi ga i pobježe. Na putu, takođe, ubija hodžu, kadiju i trideset Turaka da bi utekao.

Pjesme¹⁹ o lokalnim sukobima junaka crnogorske i *turske*²⁰ strane determinisale su, u većini, naslovom sadržaj, dvama vladajućim odrednicama *udar* i *osveta*. Te pjesme opjevavaju lokalne sukobe *Turaka* i crnogorskih plemena, odnosno njihovih prvaka ili, pojedinih junaka. Nekolika su povoda tim sukobima: odgovor Crnogoraca na kupljenje harača, osveta, *turski* odgovor na upade crnogorskih junaka. Primjeri pjesama pokazuju da „epska pesma svojom najbitnijom stranom jeste pesma o događaju, najčešće ratničkom, i pohvala nosiocu tog događaja. Događaju, mestu i nosiocu događaja pesma duguje svoj postanak kao i svoj potpuni i živi interes“ (Matić, 1972: 225). Ilustrativan primjer pjesme o kupljenju harača kao povodu za ozbiljan sukob opjevan je u pjesmi *Boj s Kučima*. Pjesma počinje informacijom da skadarski paša kreće s vojskom (15.000) na Kuče jer nijesu dali harač – 200 kesa blaga, 100 volova, 50 đevojaka. S Doljana paša poziva vojvodu Iliju da dođe kod njega. Iliju je strah da će ga ubiti, a zna da je posljedica neodlaska pašin napad na Kuče. Ne bi se plašio pašina napada da je siguran u kučku slogu. Javlja se Đuro Jovović i kaže da će on ići kod paše. Đurov susret s pašom obilježava bitak dijalog, koji odaje samouvjerenoga i odvažnoga mladoga junaka, koji se paši obraća sa mladalačkom ironičnošću – daće dio harača koji je ekonomski iskazan, ali nikad onaj koji podrazumijeva udar na moral – *pedeset nevjestah*. Averić kadija savjetuje pašu da udare vojskom na Kuče. Đuro iskuplja Kuče, gine u boju, pokazavši se kao veliki junak. Vojvoda Savić je zatvorio u kulu Averića kadiju, dva pašina sina i još *Turaka*. Kadija traži da ih pušte na otkupe. Savić odbija, ulazi u kulu i ubija ga jedan od *Turaka*. Tada Kuči s Rovčanima zapale kulu, a paša se vraća s Kuča, poražen vojno i očinski. Istom trasom ide i pjesma kad Piperi nijesu šćeli dati harač Spužanima, koje su nadvladali u boju sačuvavši harač za sebe. Ovi sadržaji svjedo-

¹⁹ To su: *Udar na selo Trnjine, Carev sestrić i Piperi, Boj s Kučima, Dva Baletića, Junačka smrt, Spužani i Piperi, Osveta bratska, Udar na Ćurilac, Klorinda srpska, Razur Vranićah, Udar na selo Rogame, Osveta za nevjeru tursku, Osveta za nevjeru tursku, Osveta uskočka, Pohara Žabljaka, Udar na Salkovinu, Osveta Jakše-kapetana.*

²⁰ To su: beg Ljubović, Husein-paša, Rusten-beg Džidi Begović, skadarski paša, Averić kadija, Hamza-kapetan, beg Zotović, Sujo Džaković, Husein Bulić, Šaban Marić, Osman-aga i Husein-aga Mećikućić, vezir Bušatlija, Zuko Paripović, Mujo Hadžajlić, Ahmet Kučević, Muhamed Vranić, Ahmet-beg Koskić, beg Abdović, Murat i Bećir Krnjići, Jakup-aga, Hasan-aga.

če da je „jedan od najčešćih načina da se stupi u kontakt sa drugačijim društvima rat“ (Fabijeti – Maligeti – Mastero, 2002: 23), koji proizvodi „svest o identitetu pomoću koje stvaramo predstavu o sebi i o neprijatelju“ (Fabijeti – Maligeti – Mastero, 2002: 23), kao dvjema prirodnim stranama.

Osveta kao povod sukoba opjevana je u nekoliko pjesama, što smo istakli pominjući naslove pjesama. Zato ćemo se poslužiti primjerom pjesme o napadu bega Ljubovića na selo Trnjine, motivisan željom da osveti brata. Očekivano beg nije uspio u toj namjeri. No, desilo se gospodsko pjesničko rješenje – sačuvan je ugled velikome junaku begu Ljuboviću. Naime, junak Tomaš Nikolić zarobio je bega i dovodi ga na Čevo. Srijeće ga njegova snaha i traži nož da ubije svezanoga bega, jer je bila njegova robinja godinu dana. Tomaš to ne prihvata već on ubija bega. Takvim postupanjem junak junaku čuva dostojanstvo, ali i svoj junački obraz i ugled. Beg je poginuo od sebi ravnoga ili, možda, boljega od sebe. U napadima Turaka na crnogorska plemena ima primjer beskompromisnosti i nasilja. Tome nam je poslužila pjesma *Klorinda srpska* u kojoj Zuko Paripović ubija stogodišnjega Radoja Hrnkovića, a zatim robi Planu Dragović i otima joj sina iz naručja, te ga baca u Moraču. Takva Zukova postupanja sasvim ga lišavaju viteškoga ophođenja prema strani koja se ne može, prirodno, oduprijeti – stogodišnji starac i majka s detetom na prsima. To je primjer odsustva viteškoga morala. Tomaš, muž Planin, ubija Zuka, a Plana s ubijenoga Zuka skida oružje i ubija drugoga *Turčina*. Na taj način vrši osvetu. Na ljudskome planu, posrnuli Zuko nije mogao ustati iz pada, iako se sve dešavalo u krvavome napadu.

Neke pjesme pjevaju o upadu crnogorskih junaka na *tursku* teritoriju i odgovoru na te upade. Iskoristićemo pjesmu o dva čevska junaka u kojoj braća Baletići: *robe roblje, a sijeku glave, / razbijaju turme i karvane / i bijele kule i dućane*. Nikšićki Hamza-kapetan traži nekoga ko bi predvodio četu da umiri Baletiće. Javljaju se Minja i Mileta Kalabići, ostali ćute. Kupe četu i idu put Studenoga, da plijene ovce Baletića. Čuva ih sâm Rade, Vukota je s Vukom Mićunovićem na Čevu. Strah ih je da udare. Vuk i Vukota kreću s Čeva, put Hercegovine ili put Studenoga. Kad je Vukota naišao na tragove, odlučio je da ide u Studeno, a Vuk put Hercegovine. S Radem ide da traže četu, nalaze je i ubijaju braću Kalabiće. Ostali Turci bježe, učeruju ih u Vasiljevu kulu,

hoće da ih zapale. Vasilije ih izmoli i Baletići odustanu od namjere. Istom trasom idu i pjesme *Carev sestrić i Piperi* ili *Udar na Ćurilac*, đe se turska sila mjeri u hiljadama, ali upornost i požrtvovanost, u prvoj Piperi, u drugoj Bjelopavlića, odbijaju takvu silu. Stoga će druga pjesma završiti riječima Đon-Marka veziru Bušatliji da nikad više neće udariti na Brda. Već smo u pjesmi o Baletićima pomenuli braću Kalabiće koji pomažu *tursku* stranu ili Vuk Šikmanović koji je pobratim spuškoga bega Zotovića, spreman da izda begovoj pratnji Ivana Nikolića ili, pak, Pauna Hrnkovića koji je predvodio *tursku* stranu u napadu na Moraču. Zaključićemo jednom rečenicom: svaki napad vojno svemoćnoga protivnika u ovim pjesmama završio je bez uspjeha, jer pjevač je na strani onoga koji se brani, vjeruje u nadmoć pozicije napadnutoga, herojima vidi lokalne junake.

U *Ogledalu* je nekoliko pjesama o udaru na ovce.²¹ U stvari to su pjesme o junacima,²² njihovoj junačkoj umješnosti, vještinama u bojevima, braniteljima časti i imetka. Sve pjesme pjevaju kako Turci udaraju na crnogorske ovce, izuzev jedne, đe je obratna situacija. Zapravo motiv udaranja na ovce je sredstvo za proaktivno djelanje velikih junaka, bratstveničkih prvaka, uglednih domaćina, kapetana. Oni se ostvaruju na dva polja: bojnome i domaćinskome, na oba su suvereni i beskompromisni. Većina ovih pjesama počinje kako crnogorski domaćin traži dozvolu za miran progon ovaca s jedne na drugu lokaciju. Uvijek gradski kapetan odobri, ali istovremeno planira udar. U tim sudarima obje strane pokazuju izuzetnu borbenost i okretnost, motivisane su, prva koja napada da ugrabi bogat plijen, i druga koja brani, da odbrani ugled, čast, imetak, da se pokaže kolektivu, da sačuva prvjenstvo i kod protivnika ali i u svojoj zajednici. Brojnost ovih pjesama uslovile su društvene prilike stočarsko-ratničke Crne Gore. Valja istaći da strana

²¹ To su: *Ibraim-paša i Velestovci*, *Udar na Vuka Mandušića*, *Ne daju vuci ovacah*, *Ovce Nikca od Rovinah*, *Udar na ovce kneza Vujadina*, *Krvavi ručak*, *Brza osveta*, *gotova šteta*, *Boj za pasište*, *Osman-kapetan i Pješivci*, *Ovce Bajove*.

²² Junaci na crnogorskoj strani su: Vuk Mićunović, Draško i Vukota Mrvaljević, Vuk Mandušić, Petar Bošković, Manojle Kadić, Ivan Babić, Vuk Marković, Vuk Bojanović, Vuk Tomanović, Nikac od Rovina, knez Vujadin, Marko Nikolić, Turo Gavrilović, Pejo Nikčević, Savić Božović, Radovan Ljumović, Zeko Pešikan, Bajo Gavrilović. Na suprotnoj strani to su: skadarski vezir Ibrahim-paša, Hodo barjaktar, Hamza-kapetan, Ramo Rušević, Sefer od Piperi, Asan-aga Zvizdić, Baki-aga Zvizdić, Hadži-Mušo, Osman-kapetan, Ahmet Mustafagić, Osman-aga.

koja napada nije sigurna u svoj poduhvat, nasuprot samouvjerenosti. Zapravo ona tu aktivnost na neki način smatra svojom obavezom, svojim djelatnim poljem. Stoga ih nije sramota pokazati strah i sumnju u uspjeh. Znaju da je druga strana bespoštedna u odbrani svoga imetka, prestiža, časti i ugleda, da ne ostane *bruka i sramota*. U tim sukobima se gine, dostojanstveno i viteški. Imamo primjer pjesme u kojoj se sudaraju dva veličanstvena junaka: nikšićki Hamza-kapetan i Nikac od Rovina, dva ravnopravna protivnika, koji uvažavaju jedan drugoga u svakome smislu, ali uvijek sa sviješću da su protivnici. Takav odnos podrazumijeva mudrost i oprez, bez obzira na dogovoreno. Domaćin u prilikama napada na njegovu imovinu nikad nije sam, uvijek mu pritiču u pomoć veliki junaci. To ukazuje na svijest o kolektivnoj odbrani i obavezi da se pomogne svoja strana. U jednoj pjesmi opjevan je sukob Pipera i Turaka oko pasišta na Lukavici. Zaključujemo da su u pjesmama ovoga kruga istaknuta podvižništva pojedinca, ali i kolektivne solidarnosti, koji trebaju biti obrazac na kojem će funkcionisati zajednica.

Crnogorske pjesme, po mjestu zbivanja događaja, obuhvataju prostor nahijske Crne Gore (Cetinje, Rijeka, Carev Laz, Trnjine, Njeguši, Kobilji Do, Krusi, Trešnjevo, Čevo, Rvaši, Zagarač) i njojzi susjednih teritorija pod osmanskim uticajem, kakvi su Zeta, Spuž, Doljani, Piperi, Pješivci, Nikšić, Ćurilac, Vranići, Rogami, Martinići, Podgorica. Iz toga prostora pjesme izlaze, na jednu stranu do Skadra i na drugu do Banjana, Nevesinja, na treću do Kotora. Pjesme zalaze i u prostor Gornja Morača, Lukavica, Petnica, Jezera, Javorje. Ispod naslova pjesama upisana je godina na koju se događaj odnosi. Samo tri crnogorske pjesme nemaju ispod vremensku odrednicu. Događaji su datumski markirani od 1700. do 1844. godine, izuzetak je samo godina 1510. koja se odnosi na Crnojeviće. Bezmalo pjesme su po godinama hronološki poređane, samo su četiri pjesme iskočile iz toga niza, od Višnjicevih pjesama pet je datirano, a četiri nijesu.

Njogoševi redaktorski zahvati u pjesmama. Dešavanja oko teksta usmene pjesme možemo pratiti na primjeru određenoga broja pjesama *Ogledala srpskoga*, onim koje su prethodno fiksirane u pisanim tragovima – *Istorija, Pjevanija, Vukova IV knjiga, almanah Grlica*. Krenućemo redom: tekstovne likove dvadeset tri pjesme,²³ za koje nije-

²³ To su: *Ibraim-paša i Velestovci, Udar na Vuka Mandušića, Udar na selo Trnjine, Carev sestrić i Piperi, Boj s Kučima, Ovce Nikca od Rovinah, Sinovi Obilića,*

su ustanovljeni izvori poticanja, smatramo prvobilježenim, te ne mogu poslužiti našim potrebama. Isto se odnosi i na tri pjesme²⁴ koje je autor preuzeo iz izvora ne učinivši nikakve intervencije u njihovu tekstu, kao i devet Višnjićevih pjesama Vukove zbirke. Za istraživanje, ovim povodom, nijesu nam zanimljive ni pjesme²⁵ za koje je Kilibarda saopštio da su sprovedene *sitnije izmjene*. Stoga, ostaju nam dvije grupe pjesama: prva²⁶, pjesme u kojima je suštinski izmijenjen sadržaj, i druga²⁷, pjesme kojima nije poznat izvor, ali imaju varijante u *Pjevaniji*. Za potrebe teme uzećemo pjesme prve grupe. Kratko ćemo podštetiti što su Medenica i Kilibarda saopštili vezano za zbivanja oko teksta pjesme o Batriću Peroviću, dok ćemo u drugome dijelu razmatrati Njegošev pjesnički odnos prema ranijemu tekstu epske pjesme *Šćepan Mali*.

Redaktura teksta pjesme *Osveta Batrića Perovića* primjer je dubokoga zalaza u tkivo pjesme, koji je preusmjerio njezinu osnovnu sadržinu i poruku. Silina udara na tekst je poput udara Čuprilića vezira na Crnu Goru, u istoimenoj pjesmi. Njegoš je pjesmi dao novi naslov, koji je pažnju skrenuo na osvetu, a manje na junaka, kako je kod pjevača Vukove zbirke, Đura Milutinovića Crnogorca, pjevača koji je s Petrom Prvim imao „zapaženu ulogu u stvaranju i širenju određenih ideja u epskim pesmama“ (Pavlović, 2014: 52). Dalje, ostavio je bez podataka odakle je uzeo. Rezultat je, jedna pjesma a dva lika. Kilibarda smatra da je Njegoš mijenjao tekst jer mu kao vladici, osobito *ideološki usmjereno*me vladici, nije odgovarala pjesma Vukove zbirke, jer je zadirala u zamršene odnosi nahijske Crne Gore i istočne Hercegovine. „Ta neusaglašavanja životnijih interesa između ta dva oblika društve-

Udar na ovce kneza Vujadina, Krvavi ručak, Spužani i Piperi, Brza osveta, gotova šteta, Udar Mahmut-paše na Pipere, Osveta bratska, Boj za pasište, Osman-kapetan i Pješivci, Razur Vranićah, Osveta Bajova, Udar na selo Rogame, Ovce Bajove, Kula Karadžića, Osveta za nevjeru tursku, Boj na Morači Gornjoj, Oš, Grivo, tuđe je mlivo.

²⁴ To su: *Junačka smrt i Boj s vezirom Mahmut-pašom – Pjevanija*, te *Vuk Tomanović – Grlica*.

²⁵ To su: *Sinovi Ivanbegovi, Srpski badnji večer, Miloradović poslanik Petra Velikoga, Carev Laz, Čuprilić-vezir, Udar Turakah na selo Trnjine, Stan polako, Rogoje, mnogo ti je oboje, Pogibija vezira Mahmut-paše na selo Kruse*.

²⁶ To su: *Osveta Batrića Perovića i Šćepan Mali*.

²⁷ To su: *Petar Bošković, Ne daju vuci ovacah, Nikac od Rovinah, Smrt Nikca od Rovinah, Dva Baletića, Udar na Čurilac, Klorinda srpska, Gorsko kare, Osveta za nevjeru tursku, Plač tri tavničara*.

no-istorijskoga istoga naroda oštro su se ispoljavala u ponašanju crnogorske pljenidbene čete koja je javno odlazila da plijeni imovinu s imanja islamskoga živilja u Hercegovini, a često nije pravila razliku između imovine muslimana i pravoslavaca s tih terena“ (Njegoš, 2011: 458). Kilibarda navodi i razloge zašto Milutinović u svojoj pjesmi nije naveo što je Batrić u Banjanima: „To bi bilo suvišno za slušaoce guslarskoga izvođenja njegove pjesme“ (Njegoš, 2011: 459). Njegoš je zaobišao zamršeni čvor i iz Vukove fabule: sklonio Panta s Tupana – njegova je puška ubila Batrića – Cuckinju robinju, otkup Batrićev i Osmanovu spremnost da pušti Batrića; uveo je bezdušnoga tiranina i sadistu Osmana „tipičnu tursku varalicu“ (Njegoš, 2011: 460), koji stavlja Batrića na *velje muke* na kojim mu je *život izvadio*. Poširoko Kilibarda raščesljava pjesničku novotoriju, ističući da je Njegoš pjesmu sasvim uklopio u svoj ideološko-politički svijet, sunovraćujući pjesmu s Vukove magistrale, sve zarad političko-ideoloških potreba. I u finalu iznosi uvjerenje da je Njegoš „pribavio njezinu varijantu koja svojom umjetničkom datošću ne može ni dozvati svoju inačicu iz Vukove zbirke“ (Njegoš, 2011: 457). Učinio je to zbog toga što je gledao ideološko-političku pogodnost pjesama koja mu je bila osnovni rukovodilac prilikom njihova odabira. Tako je politika nadvladala umjetnost. Ono što razdjeljuje dvije varijante pjesme i to što se „pevač u *Ogledalu* opasno okliznuo“ (Medenica, 1975: 161) jeste rješenje „kad je uz stih *nožem vrže posječe mu glavu* dodao i estetski i etički nemoguće stihove *i posječe kera Osmanova – dvije pasje zijevaju glave*“ (Medenica, 1975: 161). To je primjer ogrešenja o pjesničku tradiciju, o suštinu usmenosti, zato što je usmenost reprezentativna po svojim neočekivanim humanizovanim odgovorima na situacije koje je prirodno produkovala pjesma. Osećaj za humanizovanje pjesničkih situacija imao je pjesnik-pjevač kakav je bio Đuro Crnogorac jer je „dosta humanizovao ličnost Osmana Čorovića kod koga je Batrić dospeo ropstva. On bi ga pustio na otkup, ali đavo donese od Tupana Panta, koji ga ubi ne pitajući Osmana“ (Medenica, 1975: 161). Sve nam ovo ukazuje da „ista pesnička tradicija, iste ličnosti, isti lokalitet, isti poetski paralelizam, bezmalo ista dužina“ (Medenica, 1975: 161) donose „potpuno samostalne obrade“ (Medenica, 1975: 161). Ne možemo se složiti s Medeničinim mišljenjem da „obe varijante spadaju u starinsku klasičnu epiku“ (Medenica, 1975: 161). To ćemo prepuštiti samo varijanti Đura Crnogorca, koja nije „više

i potpunije“ (Medenica, 1975: 161) klasična, već je to potpuno. Reći ćemo da koliko god pjesma išla putevima klasične epike, dovoljno je, namjerno ili slučajno, najmanje rješenje da sasvim sklizne s te klasične magistrale.

Drugi primjer – redakcija pjesme *Šćepan Mali* primjer je kako se dekonstruiše prethodni tekst i gradi sasvim nova konstrukcija, čuvajući konture ranijega lika. Prvu varijantu pjesme ispjevao je Petar Prvi u 119 stihova, koji „nije narodni pevač, nego individualni pesnik koji se ugledao na narodne pesme“ (Latković, 1967: 40), mada su neke njegove pjesme prenošene usmenim putem, a Vukovim unošenjem u zbirku, primakle su se usmenim. Pjesma je vrlo saglasna tekstu u Sarajlijskoj *Pjevaniji*, pod naslovom *Bogovanje*. Kilibarda kaže da je pjesma preuzeta iz *Istorije Crne Gore od iskona do novijega vremena*, s tim što je u Njegoševoj redakciji dosegla do 358 stihova, đe je i ostala. Medenica je rekao da je Njegoš od teksta Petra Prvoga iz *Pjevanije* uzeo *petnaestak uvodnih stihova*. Međutim, *starih* stihova je četrdesetak, rasutih cijelom pjesmom, uz Njegoševo očuvanje duha pjesme, njezina toka i konačnoga ishoda. Čak je i poziciju junaka iz naslova ostavio onakvom kakvu joj je dao prethodni pjevač. Tekstualni likovi pjesme dvaju vladara-pjesnika imaju nekoliko podudarnih tačaka. To su: duždevo pismo sultanu, duždeva strepnja da se ne pobune i drugi narodi, priprema zajedničkoga napada na Crnu Goru, okupljanje 120.000 osmanske vojske koju predvode veziri, napad osmanske i mletačke vojske na Crnu Goru, sudar Crnogoraca s vojskom bosanskoga vezira pod Ostrogom, nadmoć osmanske vojske – robe roblje i pale sela, stižu do Čeva, Crnogorcima nestaje municije, 10.000 Crnogoraca nadvladalo je, uz božiju pomoć, dvanaest puta brojniju osmansku vojsku.

Mnogi interesantniji aspekt, povodom pjesme, jeste ukazati kako je Njegoš, unošenjem većih stihovanih dionica i pojedinačnih stihova, širio naslijedeni sadržaj. Prvo, duždevo pismo sultanu – pominje glavare (vojvode, serdari, kneževi), kvalifikacije Šćepana Maloga, duždevo obraćanje sultanu kao prijatelju (stihovi 17–30); drugo, ferman skadarskome, rumelijskome i bosanskome veziru – naredba za kupljenje vojske, predlaganje strategije i obima napada, prijatnija vezirima, navođenje primjera vojnih uspjeha, motivacioni svršetak fermana – *već na noge moji sokolovi* (stihovi 49–90); treće, okupljanje Crnogoraca – motivacioni govor: borba za hrišćansku vjeru, slobodu, junački ponos, za ju-

načko crnogorsko ime, završetak kletvom: *njegova se ne užegla sv'jeća / na ovome ni na tom svijetu!* (124–131); četvrto, podizanje crnogorske vojske na borbene položaje (stihovi 132–140); peto, uspjesi osmanske vojske ali i hrabri otpor Crnogoraca, udar vojske od Podgorice, Nikšića, Crmnice (stihovi 159–173). Od ovoga momenta slijedi novoispjevani sadržaj, dat kroz sljedeće prikaze: prvo, nestanak municije i obezbjeđivanje iste (stihovi 174–221); drugo, vraćanje Crnogoraca u tešku i krvavu borbu, junački juriši mladih Crnogoraca i njihovih prvaka – Drago Vukotić, Mato Marković, pop Žutković, serdar Petrović, Pero Vukotić, vojvoda Milić, Jovo Đurašković, vladika Petrović (stihovi 222–279); treće, razrješenje situacije – osmanska vojska je poražena, 60.000 bježi s bojnoga polja, crnogorski prvaci opominju mlade da se odreknu pljački, jer je primarna osveta, finalni obračuni, 20.000 poginulih osmanskih vojnika i 215 crnogorskih, dijeljenje plijena (stihovi 280–338); četvrto, udar munje na duždevu vojsku i na tabor skadarskoga vezira (stihovi 340–348); peto, razbijanje preostale vojske (stihovi 349–354); šesto, veselje i povratak Crnogoraca s bojnih polja (stihovi 355–358). „Njogoš je dao sasvim drugu pjesmu sa puno plastično viđenih pojedinosti, čuvajući samo osnovni kostur događaja“ (Medenica, 1975: 151), saopštio je Medenica s čijim se mišljenjem potpuno slažemo.

U pjesmi je interesantna pozicija junaka iz naslova. Abot kaže da je „jedan od pokazatelja da neki lik dominira delom jeste česta upotreba *eponima* – imena glavnih junaka i junakinja u naslovu dela“ (Abot, 2009: 211). Međutim, ta dominacija je izostala – o junaku iz naslova, Šćepanu Malome, dato je tek nekoliko stihova s početka, kroz duždevno pismo sultanu. Daljih gledanja na junaka nema, jer poslije dvadeset sedmoga stiha nema nijednoga koji bi se odnosio na Šćepana Maloga. Iz duždeva pisma saznajemo da je samozvanac, da je *jedna lažava budala* (24), ali da je zadobio potpunu naklonost naroda i glavara – *za njega je narod prionuo / kako đeca za svojega oca* (15–16). Dužd i sultan dejuju da bi spriječili moguće neželjene pojave, jer lažni car može *i narode naše pobuniti / iz krvava krša hajdučkoga* (26–27). Pretpostavljamo da je prvi autor pjesme imao u vidu slušaoca koji, slušajući pjesmu, spoznaje zaludnost i opasnost koju je proizvela pojava samozvanoga i lažnoga cara, za kojim su nagrnuli narod i glavari. Veliki udar osmanske i mletačke vojske prošećan slušalac trebao je katarzično da doživi, i ne samo to, nego i da ne pomisli da odstupi od svoga legi-

timnoga vladara. Imajmo u vidu, i prvu i drugu varijantu, ispjevali su pjevači-vladari. To se vidi iz pjesme, obje njezine varijante. U konačnici pjesme o lažnome caru zaokružena je epska slika, koju je sagradio oformljeni pjesnik-pjevač, kroz koju je progovorio vladar. Glas vladara-pjesnika čuje se u ovim momentima: kvalifikacija Šćepana Maloga, u kontekstu protivnika dinastije Petrović; okupljanje vojske i razrada strategije napada; obraćanje podređenima kroz motivacioni govor, navođenje primjera vojnih uspjeha, isticanje značaja borbe za vjeru, slobodu, junački ponos; uspjesi protivničke vojske, hrabri otpor nemoćnije strane, problemi na bojištu – nestanak municije; vraćanje Crnogoraca u borbu, junački juriši mladih Crnogoraca i njihovih prvaka; poražena protivnička vojska bježi s bojišta, opomena mladim junacima da se ne bore oko plijena, primarna je osveta, veselje i povratak junaka pobjednika. Sve pobrojano jesu sigurna pjesnička sredstva, ali su i u edukativnoj službi namijenjenoj njezinim slušaocima, odnosno čitaocima.

Zaključak. Usmena epika je duhovni i književni proizvod pojedinca koji je u misaonome i socijalnome sadejstvu te pamćenju, vjerovanjima i prošlošću, sa zajednicom kojoj predaje svoju tvorevinu. Južnoslovensku usmenu tradiciju čini izuzetno razuđen vremenski i teritorijalno, materijal koga su stvarali pojedinci različitih pogleda i shvatanja, ali s istom težnjom i planom da izraze misao i ošćanje kolektiva svojim stvaralačkim umijećem. Pjesnik je znao da će čitalac na *Ogledalo* gledati kao „da se najdraže stranice *tiću* njega“ (Bašlar, 2005: 15), što se i desilo jer je to bilo dugo decenija „najčitanije štivo u Crnoj Gori“ (Njegoš, 2011: 453), uz kuriozitet da je i kupovna cijena primjerka knjige bila izuzetno visoka. Njezini konzumenti nijesu bili isključivo čitaoci, bili su to i pjevači koji su odatle gradili ili dopunjavali svoj pjevani repertoar. Naime, „svaki čitalac iole zaljubljen u knjigu čitanjem hrani i potiskuje svoju želju da bude pisac kad je pročitana strana suviše lepa, skromnost potiskuje tu želju. Ali želja se nanovo rađa“ (Bašlar, 2005: 15). Da se ne zagubimo u nerazumijevanju: nije ova naštampana knjiga pjesama postala jedini medijum komunikacije s publikom, bile su to i dalje u znatnome omjeru gusle.

U konačnici osvrta na *Ogledalo* sasvim ćemo se složiti sa stavovima Medenice i Kilibarde, koji su knjigu više posmatrali kao antologičarski odabir usmenih epskih pjesama, nego rezultat sakupljačkoga rada njezina sastavljača. Inače, riječ je o naučnicima koji su do ovoga

vremena najdetaljnije izučavali zbirku²⁸. Tome u prilog ide i Medeničin zapis da je *Ogledalo* „vrsta antologije u kojoj su opisani glavni bojevi od 1702. godine do Njegoševa vremena“, odnosno pjesme u zbirci su posljedica „epske prezentacije zemlje, istorije i politike“ (moderna latinoamerička kultura, 2009: 178). I Kilibarda je u pravu će kaže da je sastavljač u svome poslu primijenio „kriterijum antologičara koji je inherentan njegovijem ideološko-političkim uvjerenjima na koja ga je usmjeravao položaj vladike i gospodara“ (Njegoš, 2011: 453). Zaključimo da je autor zbirke slijedio duhovne i političke potrebe, koje je mogla zadovoljiti knjiga takve provinijencije. U prvome, čitalac u njoj treba da prepozna „narodnu knjigu široko shvaćenog patriotizma“ (Medenica, 1975: 153), a u drugome da potpomogne političku ideologiju i bude inspirator i smjerokaz u borbama s velikim Carstvom. Stoga, stoji sud o njezinoj namjeni: „vaspitna knjiga za narod“ (Medenica, 1975: 153) u smislu „da pruži što više istorije, odnosno pjesme koje bi bile što bliže istorijskoj istini“ (Medenica, 1975: 153), ali i da se ne ogriješi o „čisto umetničku stranu njihovu“ (Medenica, 1975: 153). Kilibarda ide dalje i kaže da je autoru najvažnije bilo da: „čitaocima i nepismenoj masi koja sluša guslarsko pjevanje naučenijeh pjesama iz *Ogledala srpskoga* pruži propagandnu literaturu koja naglašava apsolutnu suprematiju ne samo crnogorskoga, nego i pravoslavno-srpskoga etnosa nad moralom i junaštvom islama i Turaka“ (Njegoš, 2011: 465). Takav sud Kilibarda potkrepljuje pjesmom *Osveta Batrića Perovića*, drugačijega toka u odnosu na *Perović Batrića* iz Vukove zbirke, mada podudarnih primjera navedenome ima još kroz knjigu. Kilibarda poriče i stav da je Njegoš želio u svojim pjesmama više istorije i navodi *Gorski vijenac* će je odstupio od istorije i priklonio se tumačenju „koje odgovara njegovu vladičansko-državničkom položaju u Crnoj Gori, kojoj su predstojali ratni obračuni s Turskijem Carstvom, odnosno istanbulskim vezirima koji pritiskaju Crnu Goru s više pravaca, osobito od Skadra i Mostara“ (Njegoš, 2011: 465). Da je sastavljač imao pravo na pristup kakav je primijenio, kazuje nam Fraj rečenicom: „Skoro svako umetničko delo u prošlosti imalo je društvenu funkciju u svom vremenu, funkciju koja

²⁸ Prve komentare Njegoševa *Ogledala* napisao je Novak Kilibarda objavivši ih u izdanju *Celokupna dela P. P. Njegoša* 1974. godine. Obuhvatnu analizu zbirke uradio je Radosav Medenica u knjizi *Naša narodna epika i njeni tvorci*, 1975. godine.

često uopšte nije bila prvenstveno estetička funkcija“ (Fraj, 2007: 413). Autor je uspio da knjiga bezmalo ujednači sva tri smjera: poučni, historijski i umjetnički. Mada, ponajmanje ovaj potonji, jer mnoge pjesme preuveličavaju podvige Crnogoraca te mogu biti pouzdano svjedočanstvo o junacima i događajima koje opjevavaju, samo onim čitaocima koji znaveno razdvajaju historijsku od književne istine. *Ogledalo* se sasvim *ucjepljivalo* u izgrađene duhovne, religijske i iskustvene horizonte njezinih konzumenata, koji su pratili ličnosti i događaje od 1700. godine do doba njezina sastavljanja. Pored opjevanih događaja, mnogo je njih ostalo van pjesme, iz nekoga razloga ih je *premučala* (T. Maretić). Svako sabiranje usmenih tekstova potvrđuje da „nema drugog načina da se sačuva i dokumentuje živa usmena tradicija osim tekstualizovanja“ (Pavlović, 2014: 79), što je *Ogledalo* potvrdilo.

U kontekstu usmenosti zbirka je nanijela značajnu štetu nepatvorenoj i istinskoj usmenosti, jer je uraganski razlamala prirodni tok usmenoga trajanja, zato što su mnogi pjevači učili pjesme iz nje i dalje ih prosljeđivali, vjerujući iskreno da čuvaju i prenose usmeno nasljeđe, ali to nije bio slučaj. Poremećaj je nastao jer su uzimali s mjesta iz kojega usmene pjesme nijesu prirodno emitovane. Knjiga je umrtvljavala iskonsku žilu kucavicu epske pjesme, tupila pjevačev senzibilitet za usmenost, obećavala mu da ne mora više živjeti pjesmu, već da je ona spremna za uzimanje i pjevanje – to nije usmenost koja nam je predala najveća književna pregnuća. Poslije ove zbirke, nijedna pjesma, do bošnjačkih pjesnika-pjevača, nije nadvisila najblistavija poetska ostvarenja Vukove zbirke. Sud se odnosi samo na uticaj *Ogledala* na crnogorske usmenoknjiževne prilike, u drugim sredinama to su činile druge knjige.

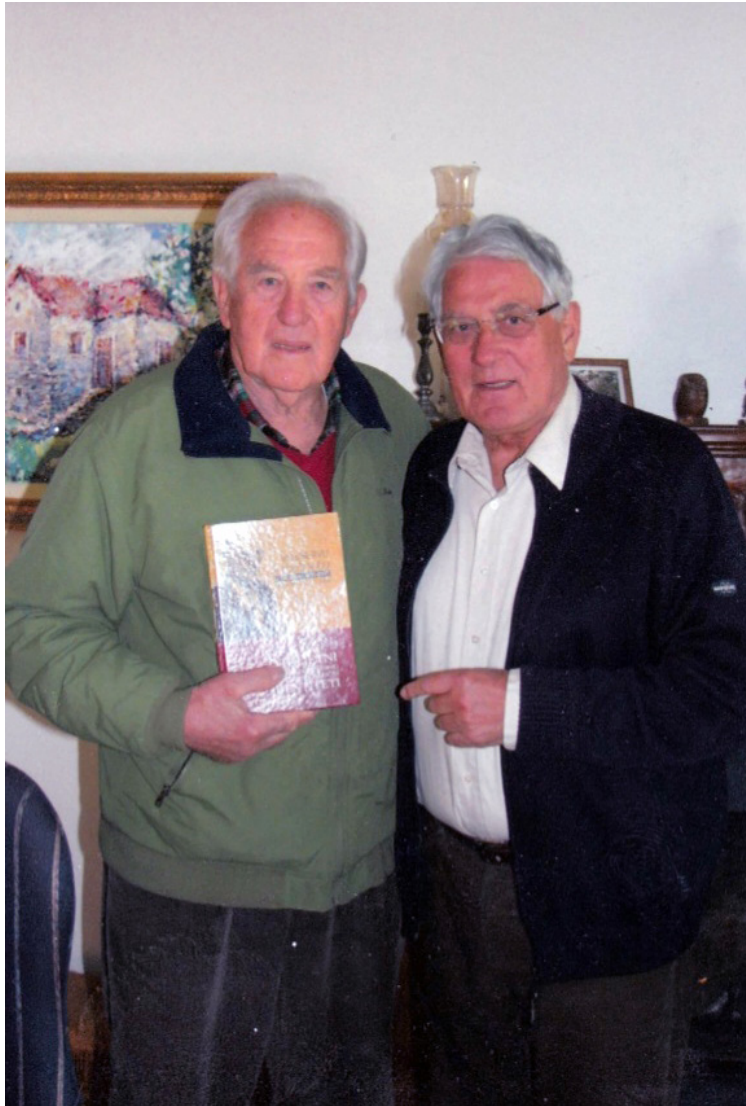
Literatura

- Abot, P. (2009). *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bahtin, M. (2010). *Ka filozofiji postupka*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bart, R. (1975). *Zadovoljstvo u tekstu*. Beograd: Gradina.
- Bašlar, G. (2005). *Poetika prostora*. Beograd – Čačak: Branko Kukić – Umetničko društvo Gradac.
- Bošković-Stulli, M. (1983). *Usmena književnost nekad i danas*. Beograd: Prosveta.

- Čubelić, T. (1970). *Usmena narodna retorika i teatrologija*. Zagreb: Štamparsko-izdavački zavod Zrinski.
- Đurković, Ž. (1992). *Sarajlija i Njegoš*. Nikšić: UNIREKS.
- Fabijeti, U. i Maligeti R. i Mastero, V. (2002). *Uvod u antropologiju – od lokalnog do globalnog*. Beograd: CLIO.
- Fraj, N. (2007). *Anatomija kritike*. Novi Sad – Beograd: Orheus – Nolit.
- Hauser, A. (1986). *Sociologija umjetnosti I*. Zagreb: Školska knjiga.
- Karadžić, S. V. (1969). *Srpske narodne pjesme I–IV*. Beograd: Prosveta.
- Kilibarda, N. (2012). *Studije i ogledi o crnogorskoj usmenoj književnosti*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Kilibarda, N. (2012). *Usmena književnost (Istorija crnogorske književnosti – knjiga 1)*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Koljević, S. (1974). *Naš junački ep*. Beograd: Nolit.
- Kuba, L. i Koking, Dž. (2003). *Metodologija izrade naučnog teksta*. Podgorica: CID.
- Latković, V. (1967). *Narodna književnost*. Beograd: Naučna knjiga.
- Lavrov, P. A. (2013). *Petar II Petrović Njegoš*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Matić, S. (1972). *Novi ogledi o našem narodnom epu*. Novi Sad: Matica srpska.
- Medenica, R. (1975). *Naša narodna epika i njeni tvorci*. Cetinje: Obod.
- Milutinović, S. S. (1990). *Pjevanija crnogorska i hercegovačka*. Nikšić: NIP Univerzitetska riječ.
- *Moderna latinoamerička kultura* (2009). Esej Vilijema Roua, *Latinoamerička poezija*. Podgorica: CID.
- Nikčević, M. (2010). „Transformacijski nivoi usmene i pisane književnosti u djelima Petra II Petrovića Njegoša i Stefana M. Ljubiše“, u *Crnogorske filološke teme*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Pavlović, A. (2014). *Epika i politika*. Beograd: Čigoja štampa.
- Petrović, P. I Nj. (2001). *Djela*. Podgorica: CID.
- Petrović, P. II Nj. (2005). *Djela*. Podgorica: CID.

-
- Petrović, P. II Nj. (2011). *Ogledalo srpsko – Njegoševa antologija usmene deseteračke epike*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
 - Radojević, D. (2010). „Recenzije Njegoševe antologije“. *Lingua montenegrina*, br. 9, str. 391–401.
 - Radoman, A. (2015). *Studije o starijoj crnogorskoj književnosti*. Podgorica: Matica crnogorska.
 - Serensen, A. (1999). *Prilog istoriji razvoja srpskog junačkog pesništva*. Beograd – Novi Sad: ZUNS – Vukova zadužbina – Matica srpska.
 - Silobrčić, V. (2008). *Kako sastaviti, objaviti i ocijeniti znanstveno djelo*. Zagreb: Medicinska naklada.
 - Tomas, K. D. i Ikson, K. (2014). *Kulturna inteligencija*. Beograd: CLIO.
 - Velek, R. i Voren, O. (1985). *Teorija književnosti*. Beograd: Nolit.

PRILOZI

S bratom Radojicom

Sa sinom Nenadom

Sa sestrama Stanislavom i Milevom i braćom Radojicom i Vojislavom, Nikšić, 1988.

Sa sinom Nenadom, ćerkom Anelom i unukom Anjom, 1998.

Sa snahom Veronikom, ćerkom Anelom, bratom Radojicom, zetom Draganom i unucima Bornom i Anjom, Zagreb, 2006.

Naučni simpozijum „Pola milenijuma Crnojevića štamparije“,
Zagreb, 1994.

S promocije knjige Peroj između povijesnog i fiksijskog, 2000.

Međunarodni naučni simpozijum
„Dani Ivana Mažuranića u Crnoj Gori“, Cetinje, 2009.

S Adnanom Čirgićem, Jakovom Sabljićem, Milicom Lukić i
Vojislavom Nikčevićem, Ostrog, 2005.

S Adnanom Čirgićem, Milicom Lukić i
Vojislavom Nikčevićem, Ostrog, 2005.

Ispred osnovne škole na Bogetićima, 2005.

S učesnicima naučnog skupa „Život i djelo Vojislava P. Nikčevića“
u poseti kod mitropolita Mihaila, Cetinje, 2008.

Promocija zbornika *Između dviju domovina* i knjige *Crnogorske filološke teme*, Nikšić, 2012.

Promocija *Istorije crnogorske književnosti*, Podgorica, 2012.

Međunarodni simpozijum Receptija i novo čitanje Njegoša, Zagreb, 2013.

Promocija knjige Hrvatski i crnogorski književno-kulturni smjerokazi, Cetinje, 2014.

S Biljanom Pajnić, Herceg Novi, 2017.

S Novakom Kilibardom, Novicom Vujovićem i Aleksandrom Radomanom, FCJK, 2019.

FOTOGRAFIJE S OKRUGLOGA STOLA

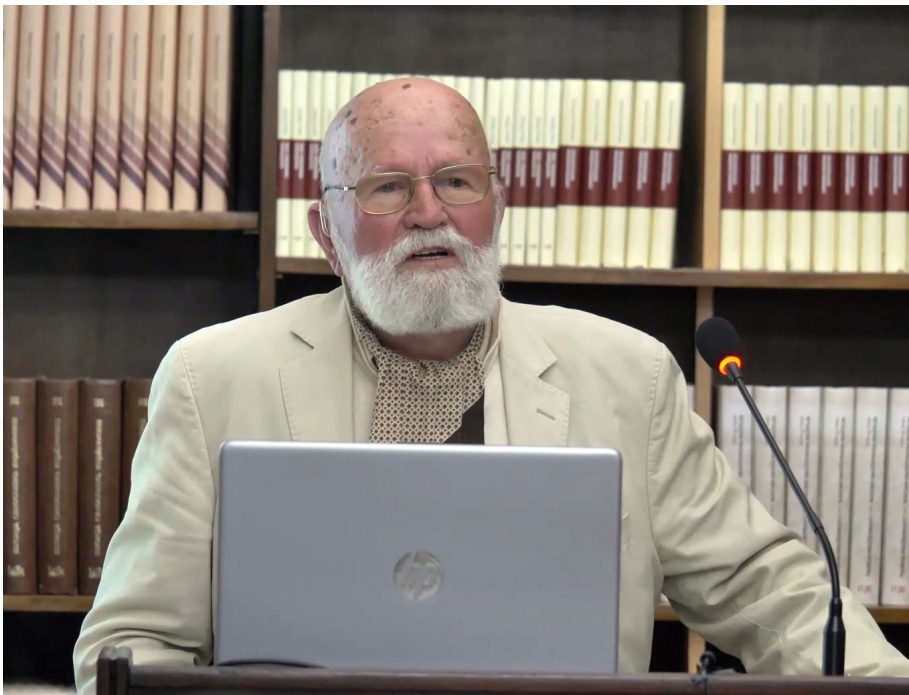

MILORAD NIKČEVIĆ – ŽIVOT I DJELO

SADRŽAJ

Adnan ČIRGIĆ POZDRAVNA RIJEČ	7
Aleksandar RADOMAN & Adnan ČIRGIĆ Doprinosi Milorada Nikčevića montenegristici	11
Jakov SABLJIĆ Crnogorska književnost u znanstvenim istraživanjima Milorada Nikčevića	37
Milica LUKIĆ O <i>Hrvatskom ratnom pismu</i> Milorada Nikčevića	59
Илија ВЕЛЕВ Истражувачкиот прилог на Милорад Никчевиќ во афирмацијата на црногорскиот постњегошевски книжевноисториски континуитет на развој.....	81
Előd DUDÁS Milorad Nikčević i norma crnogorskog standardnog jezika te aktuelni izazovi crnogorske jezičke politike	91
Milan MARKOVIĆ Kapitalna književnoistorijska monografija <i>Crnogorska književnost od 1852. do 1918.</i> Milorada Nikčevića.....	103
Jasmina NIKČEVIĆ Osobeni stil rasprava i kolumni Milorada Nikčevića	109

MILORAD NIKČEVIĆ – ŽIVOT I DJELO

- Radovan DAMJANOVIĆ
Hrvatsko-crnogorske prosvjetno-kulturne veze u XIX
i početkom XX vijeka u radovima Milorada Nikčevića 115
- Sofija KALEZIĆ
O knjizi Milorada Nikčevića *Metodičke i
metodološke književno-problemske studije* 123
- Jasminka BRALA-MUDROVČIĆ
Jezikoslovni i književno-teorijski pogledi
prof. dr. sc. Milorada Nikčevića na
hrvatski jezik i književnost 137
- Vladimir VOJINOVIĆ
Nikčević prema savremenoj
crnogorskoj književnosti i kulturi 153
- Dragana KRŠENKOVIĆ-BRKOVIĆ
Zaboravljena književnica
Ida Verona u opusu Milorada Nikčevića..... 159
- Jelena ŠUŠANJ
O zloupotrebama naučnoga diskursa u
kritici crnogorske jezičke standardizacije..... 185
- Ljudmila VASILJEVA
Komunikacijska usmjerenost udžbenika
i priručnika „Hrvatski jezik“ za
po(pro)učavanje jezika kao stranog 201
- Slavko BURZANOVIĆ &
Boban BATRIĆEVIĆ
Konkordat između Knjaževine
Crne Gore i Svete Stolice 1886. godine..... 211

MILORAD NIKČEVIĆ – ŽIVOT I DJELO

Aleksandar ČOGURIĆ (Podgorica)

Ogledalo srpsko – crnogorske usmene deseteračke
pjesme – u antologiji koju je sastavio crnogorski
pjesnik i vladar, Petar II Petrović-Njegoš 235

PRILOZI 259

Izdavač

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

Za izdavača

Adnan Čirgić

Tehnički urednik

Milutin Marković

Lektura i korektura

Katarina Milonjić

Štampa

Golbi – Podgorica

Tiraž

300

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-40-083-5
COBISS.CG-ID 24797956